ACADEMIA ROMÂNĂ
Institutul Naţional de Cercetări Economice „Costin C. Kiriţescu“

NOUA ENCICLOPEDIE A ROMÂNIEI. CUNOAȘTEREA ENCICLOPEDICĂ A ROMÂNIEI

Caiet de lucru

9

DEMOGRAFIE

Centrul de Informare şi Documentare Economică

Ediţia de faţă cuprinde lucrări realizate în cadrul
programelor de cercetare ale
Institutului Naţional de Cercetări Economice „Costin C. Kiriţescu”
2019-2021

Domeniul strategic 6.
Cercetări pentru dezvoltarea durabilă a ţării (economic, social, juridic, mediu)

Direcţia prioritară 6.21.
Noua Enciclopedie a României. Cunoașterea enciclopedică a României

Fondator:
Acad. Tudorel Postolache

Coordonatori:
Dr. Valeriu Ioan Franc, *M.c.AR*, *Dr.* Ilie Bădescu, *M.c.AR*

Publicaţie destinată dezbaterii în cadrul grupului de lucru.
Reproducerea, fie şi parţială şi pe orice suport,
este interzisă fără acordul prealabil al editorului şi al autorilor.

Coordonator: Paula Neacşu, *redactor principal*
Ortansa Ciutacu – *redactor*
Dorina Gheorghe – *redactor principal*
Luminiţa Login – *documentarist principal*
Nicolae Login – *redactor principal*
Mihaela Pintică, *CS III*
Victor Preda – *analist programator*
Nicuşor Ruiu, *CS II*
Aida Sarchizian, *CS III*
Ovidiu Sârbu – *redactor principal*

ISBN 978-973-159-283-1 2022

Caiet de lucru

9

Demografie

CENTRUL DE CERCETĂRI DEMOGRAFICE „VLADIMIR TREBICI"

NATALITATEA ȘI FERTILITATEA ÎN ROMÂNIA

DE LA 1900 LA 2010 (partea I) *, 2013*

CENTRUL DE CERCETĂRI DEMOGRAFICE „VLADIMIR TREBICI"

NATALITATEA ȘI FERTILITATEA ÎN ROMÂNIA

DE LA 1900 LA 2010 (partea II) *, 2014*

CENTRUL DE CERCETĂRI DEMOGRAFICE „VLADIMIR TREBICI"

NATALITATEA ȘI FERTILITATEA ÎN ROMÂNIA

DE LA 1900 LA 2010 (partea III) *, 2015*

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL NAŢIONAL DE CERCETĂRI ECONOMICE
„COSTIN C. KIRIŢESCU”

Program fundamental: III. Noua Enciclopedie a României. Program fundamental al Academiei Română

Tema de cercetare: III.31. Natalitatea şi fertilitatea în România de la 1900 la 2010 (partea I), 2013

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL NAȚIONAL DE CERCETĂRI ECONOMICE
„COSTIN C. KIRIȚESCU”
CENTRUL DE CERCETĂRI DEMOGRAFICE
„VLADIMIR TREBICI"

NATALITATEA ȘI FERTILITATEA ÎN ROMÂNIA DE LA 1900 LA 2010

(partea I)

Coordonator:
Dr. Vasile GHEȚĂU

Autori:

Dr. Vasile GHEȚĂU
Dr. Traian ROTARIU

CUPRINS

INTRODUCERE 7
1. Privire generală asupra surselor de date despre populație și mișcarea naturală a populației în Vechiul Regat și în Transilvania până la Marea Unire 7
2. Date asupra populației și mișcării naturale a populației de la Marea Unire până la al Doilea Război Mondial și după al Doilea Război Mondial 8
3. Perioada 1918–1940 11
4. Anii 1941–1945 29
5. Bibliografie 32
FENOMENE ȘI PROCESE DEMOGRAFICE 35
1. Creșterea demografică 35
2. Fertilitatea 43
3. Mortalitatea 51
4. Nupțialitatea și divorțialitatea 57
5. Câteva schimbări structurale 65
6. Concluzii 72
7. Bibliografie 73

INTRODUCERE

VASILE GHEȚĂU

1. Privire generală asupra surselor de date despre populație și mișcarea naturală a populației în Vechiul Regat și în Transilvania până la Marea Unire

Analiza este centrată pe anii 1918–1940, dar starea populației României în anul Marii Uniri și în anii următori a avut determinări majore în deceniile anterioare și în Vechiul Regat și în Transilvania. Câteva date sintetice vor fi prezentate pentru anii dinaintea unirii și o scurtă privire asupra surselor de date demografice în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și în primele două decenii ale secolului al XX-lea pot contribui la o mai corectă înțelegere a tabloului demografic de sfârșit și început de secol.

În cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea au avut loc recensăminte ale populației în anii 1859-1860, în ambele Principate, Moldova și Țara Românească, și în anii 1899 și 1912, în Vechiul Regat. Înregistrări ale populației și ale unui număr limitat de caracteristici demografice și socio-economice au avut însă loc cu mult înaintea recensămintelor, și în secolul al XIX-lea, dar și în secolul al XVIII-lea, în operațiuni cu finalitate administrativ-fiscală, religioasă ori militară (catagrafii). În perioada Regulamentelor Organice au fost create în Țara Românească și în Moldova primele instituții oficiale de statistică, ceea ce a însemnat ameliorări în organizarea și calitatea operațiunilor de înregistrare (Institutul Național de Statistică, 2011). În Transilvania, informațiile statistice asupra populației sunt mai bogate ca frecvență și caracteristici, provenind din înregistrări administrativ-fiscale ori cu tate militară ori religioasă (conscripții) organizate încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și înlocuite cu recensăminte regulate ale populației la mijlocul secolului al XIX-lea (recensămintele din anii 1850, 1857, 1869, 1880, 1890, 1900 și 1910 (Rotariu, Semeniuc și Elemér, 1999). Înregistrarea faptelor de stare civilă (nașteri, decese, căsătorii, divorțuri) în registrele parohiale a început în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea în Transilvania și la 1831 în Moldova și Țara Românească, devenind ulterior misiune și

practică a organelor administrative (laicizare), la 1864 în România şi la 1894 în Transilvania (Trebici, 1970).

2. Date asupra populaţiei şi mişcării naturale a populaţiei de la Marea Unire până la al Doilea Război Mondial şi după al Doilea Război Mondial

Datele asupra populaţiei şi mişcării naturale pentru România Întregită la 1918 acoperă anii 1919–1939 şi au drept sursă majoră ediţiile 1935 şi 1936, 1937 şi 1938, 1939 şi 1940 ale anuarelor statistice ale României publicate de Institutul Central de Statistică, sub directa coordonare a lui Sabin Manuila, directorul institutului (înfiinţat în anul 1936, înlocuind Institutul de Statistică Generală a Statului). Aceste ediţii ale anuarului statistic cuprind capitole consistente despre populaţie, în extindere considerabilă de la o ediţie la alta a numărului de indicatori publicaţi şi a gradului de detaliere în profil teritorial. Teritoriul de referinţă este cel al României Mari. Sunt publicate şi date despre numărul populaţiei înainte de anul 1919, pentru anii 1860–1915, cu referire la teritoriile din anii 1860–1878, 1879, 1880–1912 şi 1913–1915. În aceste ediţii ale anuarului statistic au apărut şi primele rezultate ale Recensământului General al Populaţiei României din luna decembrie 1930, operaţiune statistică de excepţie în istoria recensămintelor din România, considerată a constitui un model de concepere, metodologie, efectuare şi publicare a rezultatelor. Recensământul a constituit şi constituie sursa esenţială de informaţii statistice asupra numărului populaţiei, distribuţiei teritoriale a acesteia şi caracteristicilor demografice, economice şi culturale. Se cuvine a sublinia importanţa excepţională a acestui recensământ pentru ansamblul datelor statistice asupra populaţiei şi mişcării naturale a populaţiei României din întreaga perioadă interbelică, ca şi pentru impresionantul progres al înregistrării, tratării, publicării şi analizei datelor de mişcare naturală a populaţiei (statistica stării civile). Rezultatele recensământului se află la baza determinării numărului populaţiei din întreaga perioadă 1919–1939 (precizare din Anuarele statistice din a doua parte a anilor 1930).

Alte surse valoroase de date folosite în acest studiu provin din lucrări publicate (ori republicate) în perioada interbelică sub semnăturile unor iluştri statisticieni şi demografi: Leonida Colescu, Sabin Manuila, D. C. Georgescu, P., Râmneanţu, I. Scărlătescu. În analiza populaţiei şi a mişcării naturale a acesteia în perioada 1919–1939 la teritoriul României Întregite se vor folosi date din sursele menţionate.

Pentru anii 1941–1945 datele publicate despre populaţie şi mişcarea naturală au drept sursă numerele 5/martie 1945 şi 18/august 1947 ale revistei *Comunicări statistice* a Institutului Central de Statistică (revistă apărută în doar 19 numere în anii 1945–1948) şi informaţiile din secţiunea Note a revistei, secţiune semnată de distinsul sociolog şi statistician Anton Golopenţia. Aceste date vor fi publicate şi analizate, cu toate limitele lor.

Începând cu anul 1946 datele se referă la teritoriul ţării de după al Doilea Război Mondial, sursele fiind anuarele statistice, anuarele demografice, culegerile de date demografice, volume cu rezultatele recensămintelor, alte publicaţii ale instituţiei naţionale de statistică (Institutul Central de Statistică, Direcţia Centrală de Statistică, Comisia Naţională pentru Statistică, Institutul Naţional de Statitstică) şi alte surse, care vor fi indicate.

Datele pentru anii 2017 şi 2018 sunt estimative.

O abordare din anul 2018 a demografiei României în cei 100 de ani de la Marea Unire poate fi concepută şi realizată prin utilizarea datelor din anii 1919–1939 la teritoriul României Mari, pe de o parte, şi a datelor din anii 1946–2018 la teritoriul de după război al ţării. Ar fi bine reliefate evoluţiile şi caracteristicile populaţiei şi ale fenomenelor demografice proprii fiecărei perioade, dar viziunea unitară pentru întreaga perioadă 1918–2018 ar suferi din perspectiva comparabilităţii datelor dinaintea războiului cu cele de după război.

O viziune unitară asupra evoluţiilor demografice în întreaga perioadă de după Marea Unire de la 1918 şi, chiar dinaintea acestui an, reclamă date pe deplin comparaţiei, la teritoriul de astăzi al ţării.

Seria de date publicate pentru anii de după al Doilea Război Mondial de instituţia naţională de statistică asupra populaţiei şi mişcării naturale a acesteia începe cu anul 1946, fiind publicată în ediţia din 1957 a Anuarului statistic al Republicii Populare Române (reluată şi actualizată apoi în toate ediţiile anuarului statistic). În anuar sunt publicate, pentru întâi oară, şi date asupra populaţiei şi mişcării naturale pentru anii 1930–1940, la teritoriul de după război al ţării. Publicarea acestor date este rezultatul unor reconstituiri efectuate după război la Institutul Central de Statistică şi apoi la Direcţia Centrală de Statistică, noua denumire, din anul 1951, a instituţiei naţionale de statistică. Nu sunt publicate date **oficiale** reconstituite pentru anii 1918—1929.

Există însă date reconstituite, dar nepublicate oficial, şi pentru anii dinaintea anului 1930, mergând chiar până în ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea şi vor fi folosite în această lucrare. Este vorba de două serii de date. Cea dintâi – *Seria Retegan-1962* – se referă la numărul populaţiei, numărul născuţilor şi natalitatea în anii 1900–1960 şi a fost elaborată de

profesorul George Retegan, eminent specialist în demografia istorică a României, fiind publicată în anul 1962, în Revista de Statistică, nr. 4. Cea de-a doua serie – Seria *DCS-1968* – este rezultatul unor reconstituiri de amploare a numărului populaţiei şi mişcării naturale în anii 1871–1929, la teritoriul de după al Doilea Război Mondial al ţării, reconstituiri începute după război la Institutul Central de Statistică, continuate după anul 1951 la Direcţia Centrală de Statistică şi finalizate în anul 1968. Mai mult, datele se referă, în această serie, până la anul 1918, atât la Vechiul Regat, cât şi la Transilvania. Există informaţii şi semne potrivit cărora ambele serii de date reconstituite sunt rezultatul reluării şi continuării unei laborioase activităţi de reconstituire a datelor asupra populaţiei şi mişcării naturale înainte de anul 1930 începute după război la Institutul Central de Statistică sub riguroasa şi competenta coordonare a lui Anton Golopenţia, distins sociolog şi statistician (director al Oficiului de studii în anii 1942–1947).

O comparaţie între datele din *Seria Retegan-1962* şi *Seria DCS-1968* despre populaţie şi numărul de născuţi pentru anii 1900–1960 indică o identitate a valorilor pentru anii 1920–1960 şi diferenţe minore (de 3%) pentru anii 1900–1915.

Doar puţine dintre valoroasele date din *Seria DCS-1968*, uitată şi abandonată, au fost utilizate şi publicate până acum (Lungu, 1987; Gheţău, 1997), dar este de aşteptat ca întreaga serie să vadă lumina tiparului, sub egida Institutului Naţional de Statistică, în anul Marelui Centenar. Toate evaluările şi comparaţiile efectuate asupra datelor din această serie sunt un argument pentru soliditatea estimărilor şi pentru utilizarea lor, ca serie omogenă, coerentă şi unitară, în cunoaşterea trecutului populaţiei şi fenomenelor demografice în România în ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea şi în primele trei decenii ale secolului al XX-lea.

Datele din *Seria DCS-1968* împreună cu datele publicate de instituţia naţională de statistică pentru anii 1930–2016 şi cele estimate pentru anii 2017 şi 2018, compun o serie care acoperă 150 de ani din istoria demografică a ţării. Într-un astfel de context istoric, datele din Seria *DCS-1968* aduc o altă lumină asupra declanşării şi caracteristicilor tranziţiei demografice în ţara noastră, prin reliefarea importantelor particularităţi ale natalităţii şi mortalităţii în Vechiul Regat şi în Transilvania, în perioada 1871–1929.

Prin dimensiune în timp şi teritoriu de referinţă, seria de date asupra populaţiei şi mişcării naturale a populaţiei în perioada 1871–2018 poate fi apreciată drept o valoroasă sursă de informaţii asupra demografiei şi istoriei sociale a României pe întinderea unui secol şi jumătate.

3. Perioada 1918–1940

3.1. Numărul populației și creșterea naturală

Populația României Întregite era la mijlocul anului 1919 de 14.670 mii locuitori, fără Bucovina, iar la mijlocul anului următor, 1920, la nivelul întregului teritoriu, a ajuns la 15541 mii locuitori și s-a apropiat de 20 de milioane în anul 1939 (tabelul 1). Este populația *probabilă la 1 iulie* al fiecărui an (precizarea apare în anuarele statistice). Creșterea populației între mijlocul anilor 1920 și 1939, la nivelul întregului teritoriu, a fost de 4,4 milioane locuitori, însemnând un progres de peste 28 la sută. Cât de importantă ca mărime era această creștere în raport cu situația din alte țări europene rezultă din aprecierile făcute de Sabin Manuila și D. C. Georgescu, iluștri statisticieni și demografi din perioada interbelică, asupra dinamicii populației în alte țările europene în anii 1930: „În orice caz, România se așează în fruntea țărilor a căror populație se caracterizează printr'o vitalitate remarcabilă și acuză un ritm ferm de creștere numerică viguroasă … " (Manuila și D. C. Georgescu, 1938).

Creșterile de la un an la următorul se apropie de 250 mii locuitori până în anul 1935 și oscilează în jurul valorii de 200 mii în anii următori. Creșterea naturală din anuarele statistice se referă la cea anuală, de la 1 ianuarie la 31 decembrie, și nu între mijlocul a doi ani calendaristici, momentul de referință a numărului probabil al populației, ceea ce a impus unele ajustări pentru compatibilizarea perioadelor și a datelor. Admițând o distribuție echilibrată în cele două semestre ale anului a numărului născuților și decedaților (datele pe anul 1934 o atestă), s-a estimat creșterea naturală pe 12 luni cuprinse între mijlocul a doi ani calendaristici, pentru fi compatibilă cu dinamica numărului populației în aceeași perioadă. Estimarea arată că de la mijlocul anului 1920 și până la mijlocul anului 1939 progresul anual al populației provine esențial din creșterea naturală, și numai în anii de profundă adâncire a Marii Crize Economice din anii 1929–1933 este moderat influențat de o migrație externă pozitivă moderată. Componenta naturală redevine esențială după anul 1935, dar ceea ce se poate observa în evoluția numărului de născuți și de decedați este apariția unui trend descendent moderat dar ferm.

Anii 1918–1919 au fost ani de masive mișcări de populație, imigrare și emigrare. Sabin Manuila menționează marile valuri de migrație spre România Întregită: „Năvălirea nestăvilită și necontrolată a atâtor străini din Ucraina în spre Basarabia, Bucovina și Nordul Transilvaniei…." (Manuila, 1940). În aceeași, lucrare Sabin Manuila menționează, citând date ale

Oficiului Central al Refugiaţilor de la Budapesta, numărul de maghiari care s-au repatriat din România în anii 1918–1924 şi estimează la 200 de mii acest număr, incluzând şi pe cei care au emigrat după anul 1924. Aceeaşi cifră este menţionată, în anul 2015 şi de istoricul Lucian Boia (Boia, 2015). Alte mişcări de populaţie amintite de Sabin Manuila sunt cele ale unor comunităţi turceşti din judeţele Caliacra şi Durostar care au emigrat în Turcia (43 de mii persoane), înlocuite cu macedo-români veniţi din spaţiul balcanic.

Tabelul 1
Indicatori ai numărului populaţiei şi ai mişcării naturale a populaţiei României Întregite, în perioada 1919–1939

Anii	Populaţia probabilă la 1 iulie - în mii loc.	Rata natalităţii	Rata mortalităţii generale	Rata sporului natural	Rata mortalităţii infantile – valori medii anuale la 1000 născuţi vii în perioadele de 5 ani
		valori medii anuale la 1000 locuitori pentru perioadele de 5 ani			
1919*	14.670*	35*	30.1*	4.9*	138**
1920	15.541	34,7	26,7	8,0	222
1920–1924		37,6	24,0	13,6	207
1925	16.687				
1925–1929		35,5	21,7	13,8	195
1930	17.889				
1930–1934		33,7	20,3	13,5	179
1935	19.088				
1935–1939		30,2	19,6	10,6	181
1939	19.934	28,3	18,6	9,7	176

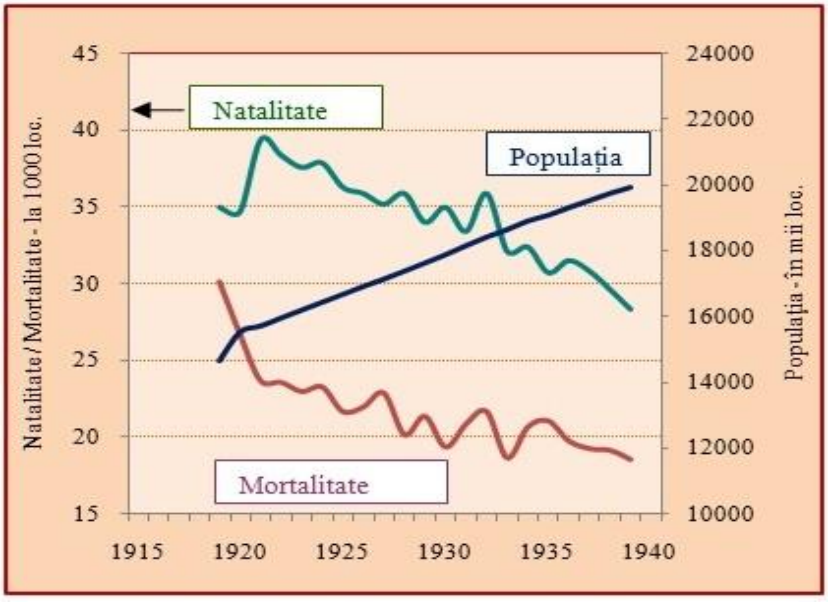
* fără Bucovina (populaţia Bucovinei era de 795 mii locuitori în anul 1910 şi de 853 mii în anul 1930, progresul modest provenind din consecinţele Primului Război Mondial, mortalitatea ridicată, strămutări de populaţie (Trebici, 1996)); **fără Transilvania şi Bucovina.

Sursa: Institutul Central de Statistică, 1940.

Datele pe anul 1919 nu acoperă întregul teritoriu al ţării, dar sunt semnificative pentru nivelul extrem de ridicat al natalităţii, dar şi al mortalităţii, aflată încă sub urmările nefaste ale războiului. Natalitatea a depăşit valoarea de 30 la mie în toată perioada, dar se poate remarca instalarea tendinţei de recul. Şi mortalitatea generală s-a înscris pe o tendinţă descendentă, ceea ce a asigurat menţinerea unui spor natural foarte ridicat între anii 1920 şi 1935. Un regres doar moderat a cunoscut mortalitatea infantilă, aflată la un nivel extrem de ridicat: unul din cinci copii deceda în primul an de viaţă. Gradul general de dezvoltare economică şi socială, nivelul cultural şi starea asistenţei medicale se află în spatele acestei mortalităţi excesive. În

acest nivel al mortalităţii infantile se află şi una din explicaţiile natalităţii foarte ridicate. Dinamica anuală a natalităţii şi mortalităţii generale poate fi examinată în figura 1 şi câteva constatări pot fi desprinse din evoluţiile paralele. Mortalitatea mai ridicată a redus apreciabil creşterea naturală în anul 1919 în pofida unei natalităţi foarte ridicate dar în aproape întreaga perioadă care a urmat până la al Doilea Război Mondial sporul natural s-a menţinut la valori deosebit de ridicate. Efectele natalităţii în regres au fost compensate de evoluţia similară a mortalităţii generale şi doar în a doua jumătate a anilor 1930 s-a instalat o tendinţă de reducere a sporului natural, prin scăderea mai pronunţată a natalităţii. Efectele Marii Crize Economice din anii 1929–1933 pot fi sesizate în stagnarea reculului mortalităţii şi chiar uşoară recrudescenţă în prima parte a anilor 1930. Abia după anul 1934 se reia trendul descendent. Curba evoluţiei populaţiei după anul 1919 se distinge prin ascensiune rapidă şi fermă.

Figura 1. Evoluţia numărului populaţiei şi a ratelor de natalitate şi mortalitate în România Întregită, în anii 1919–1939.

Sursa: Institutul Central de Statistică, 1940.

Unde se afla în context european demografia României după Marea Unire? Natalitatea era foarte ridicată în raport cu celelalte ţări europene, cu excepţia Bulgariei, dar ei nu i se asocia un spor natural de acelaşi rang pentru că mortalitatea era cea mai ridicată. Mortalitatea infantilă era ridicată în Europa anilor 1920 (predominant, prin ravagiile bolilor infecţioase

şi parazitare) şi extrem de ridicată în România. Echivalentul ratei medii anuale de 201 decese în primul an de viaţă la 1000 de născuţi vii din anii 1921–1925 este unul dramatic: din 370 de mii de născuţi vii într-un an, 120 de mii decedau până la împlinirea vârstei de 1 an. Această mortalitate infantilă îşi punea pregnant amprenta pe întreaga mortalitate a populaţiei, iar valorile extrem de scăzute ale speranţei de viaţă la naştere sunt oglinda gradului de dezvoltare economică, socială, culturală şi a asistenţei medicale (tabelul 2).

Tabelul 2
Speranţa de viaţă la naştere, pe sexe, în cele trei tabele de mortalitate acoperind anii dinaintea celui de al Doilea Război Mondial – în ani

Anii de referinţă ai tabelei	Bărbaţi	Femei	Bărbaţi şi Femei	Diferenţa Femei-Bărbaţi - ani -
Vechiul Regat 1899–1901	36,1	36,9	36,4*	0,8
Vechiul Regat 1909–1912	39,2	40,1	39,6*	0,9
România 1930–1932	41,2*	42,6*	42,0	1,4
Transilvania 1900	...	...	38,2	

…. lipsă date.
Sursa: Sanielevici, 1921; Sanielevici şi Mihoc, 1932; Mihoc, 1943; Gheţău, 1977 (pentru valorile cu asterisc); Brie, 2009 (pentru Transilvania).

Decalajul faţă de ţările din Europa de Vest era de 8–10 ani în jurul anului 1910 şi s-a majorat la 12–15 ani în jurul anului 1930 (Reinhard, Armengaud şi Dupaquier, 1968; Bacci, 2003, The Human Mortality Database, 2018).

Perioada 1918–1940 acoperă o parte a celor 100 de ani trecuţi de la Marea Unire. Caracteristicile populaţiei şi fenomenelor demografice pot fi particularizate şi mai bine interpretate prin plasarea lor în evoluţiile demografice de la începutul secolului al XX-lea până la anul 1918 şi, deopotrivă, după anul 1940. Seria de date care asigură comparabilitate teritorială este cea deja menţionată, a Direcţiei Centrale de Statistică – *Seria DCS-1968.*

La teritoriul de după al Doilea Război Mondial populaţia României era de 12624 mii locuitori în anul Marii Uniri şi de 12727 mii în anul 1919 (populaţie medie anuală) – (tabelul 3). România Mare avea 1 iulie 1919 o populaţie probabilă de 14670 mii locuitori (fără Bucovina) şi de 15541 mii locuitori în anul 1920. Cu indispensabila prudenţă reclamată de compararea *populaţiei probabile de la mijlocul anului cu populaţia medie anuală,* România Mare avea în anul 1920 o populaţie mai mare cu 3,2 milioane faţă de cea estimată, pentru acelaşi an, la teritoriul ţării de după Al Doilea Război Mondial.

Tabelul 3
Numărul populaţiei României la teritoriul de după Marea Unire şi la teritoriul de după Al Doilea Război Mondial, în anii 1919-1939 / 1918–1940

Anii	La teritoriul de după Marea Unire - populaţia la 1 iulie -	La teritoriul de după Al Doilea Război Mondial -număr mediu anual	Diferenţa dintre cele două populaţii		Creşterea anuală a numărului populaţiei la teritoriul de după Al Doilea Război Mondial
	în mii locuitori		în mii locuitori	în procente	în mii locuitori
1918		12624			
1919	14670*	12727	-1943	-13	103
1920	15541	12373	-3168	-20	-353
1925	16687	13242	-3445	-21	188
1930	17889	14141	-3748	-21	155
1935	19088	15069	-4019	-21	145
1939	19934	15751	-4183	-21	150
1940	...	15907	...	...	156

* fără Bucovina; ... lipsă date.
Sursa: Institutul Central de Statistică, 1940; Direcţia Centrală de Statistică (Seria DCS-1968).

Datele sumare din tabelul 3 permit examinarea diferenţelor dintre populaţia României în graniţele de după Marea Unire şi în graniţele de după al Doilea Război Mondial în perioada 1919–1939. Prudenţa se impune în evaluarea şi folosirea comparativă a datelor pentru anii 1919–1920, ani marcaţi de masive mişcări de populaţie, de consecinţele Primului Război Mondial şi, posibil, de semne de întrebare asupra gradului de cuprindere şi fiabilităţii datelor demografice. Populaţia României Mari în anul 1919 nu cuprindea populaţia Bucovinei, numărând, probabil, în jur de 800 de mii locuitori dacă luăm ca repere populaţia din anii 1910 şi 1930, menţionată în tabelul 1 – 795 şi respectiv 853 mii locuitori. Populaţia de pe teritoriul României de după al Doilea Război Mondial era în anii 1920–1939 mai mică decât populaţia României Întregite cu 21 sută, însemnând o diferenţă de 4,2 milioane pentru anul 1939. Populaţia României Întregite cuprindea şi populaţia Basarabiei, a Bucovinei de Nord şi Ţinutului Herţei.

Populaţia României Mari a însemnat populaţia Vechiului Regat şi a Transilvaniei unite cu România, populaţii afectate de mari pierderi umane directe şi indirecte în Primul Război Mondial şi de amintitele mari deplasări de populaţie spre Basarabia, Bucovina şi Transilvania de nord din anii 1918–1919 şi din Transilvania în anii 1918–1924. Anii de război şi cei de după conflagraţie au însemnat şi o perioadă de reconfigurări istorice ale nivelului şi caracteristicilor natalităţii şi mortalităţii populaţiei României, plasate în contextul european dominant al tranziţiei mortalităţii şi natalităţii. Pe de ală

parte, tabloul demografic al României înaintea unirii, până la Primul Război Mondial, este rezultatul evoluțiilor din deceniile anterioare, cu toate particularitățile din Vechiul Regat și din Transilvania. Iată în tabelul 4 aceste evoluții de la începutul secolului al XX-lea și continuate până în anul 1918, în Vechiul Regat și în Transilvania, și în România din anul 1918 și până la al Doilea Război Mondial (la teritoriul de după al Doilea Război Mondial).

Tabelul 4
Evoluția populației și a mișcării naturale a populației în perioada 1900–1918 în Vechiul Regat și în Transilvania și în perioada 1918–1940 în România

Ani	Populația medie – în mii locuitori	Subperioade de 5 ani	În subperioadele de 5 ani valorile sunt medii anuale					
			În mii			Rate la 1000 locuitori		
			Născuți vii	Decedați	Spor natural	Natalitate	Mortalitate generală	Spor natural
Vechiul Regat								
1900	6254		245,6	152,1	93,5	39,3	24,3	15,0
		1900–1904	255,7	164,5	91,2	39,8	25,6	14,2
1905	6700							
		1905–1909	279,2	180,2	99,0	40,5	26,1	14,3
1910	7192							
		1910–1914	313,0	183,8	129,1	42,0	24,7	17,3
1915	7836		316,5	192,9	123,6	40,4	24,6	15,8
1918	7408		106,6	302,6	-196	14,4	40,8	-26,5
Transilvania								
1900	4844		180,9	134,0	46,9	37,3	27,7	9,7
		1900–1904	177,2	130,7	46,5	36,0	26,6	9,5
1905	5032							
		1905–1909	181,7	133,7	47,9	35,6	26,2	9,4
1910	5235							
		1910–1914	187,8	133.2	54,6	35,2	24,9	10,2
1915	5446		123,4	146,7	-23,3	22,7	26,9	-4,3
1918	5216		75,4	134,7	-59,2	14,5	25,8	-11,4
Vechiul Regat și Transilvania								
1900	11097		426,5	286,1	140,4	38,4	25,8	12,6
		1900–1904	432,9	295,2	137,7	38,2	26,0	12,1
1905	11732							
		1905–1909	460,9	314,0	146,9	38,4	26,1	12,2
1910	12427							
		1910–1914	500,8	317,0	183,8	39,2	24,8	14,4
1915	13282							
1918	12624		182,0	437,3	-256,3	14,4	34,6	-20,2
România								
1918	12624		182,0	437,3	-255,3	14,4	34,6	-20,2
1919	12727		…	…	…	37,7*	34,3*	3,4*
1920	12373							
		1920–1924	464,5	301,1	163,4	36,6	23,7	12,9
1925	13242							

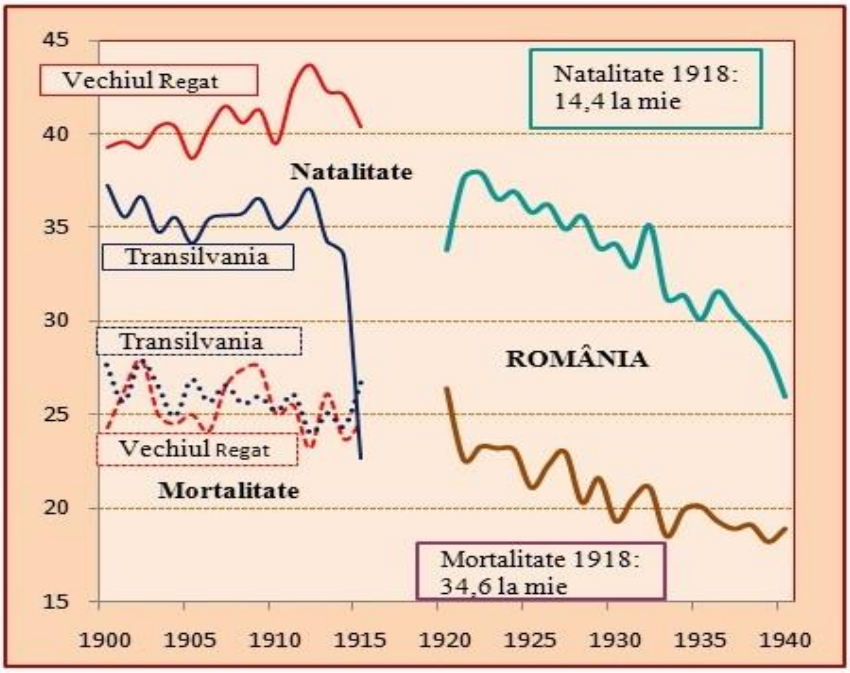
Ani	Populația medie – în mii locuitori	Subperioade de 5 ani	În subperioadele de 5 ani valorile sunt medii anuale					
			În mii			Rate la 1000 locuitori		
			Născuți vii	**Decedați**	**Spor natural**	**Natalitate**	**Mortalitate generală**	**Spor natural**
		1925–1929	480,1	294,7	185,4	35,3	21,7	13,6
1930	14141							
		1930–1934	478,4	288,5	189,9	32,9	19,8	13,1
1935	15069							
		1935–1939	462,4	294,7	167,8	30,0	19,1	10,9
1940	15907	1940	414,2	300,7	113,5	26,0	18,9	7,1

… Lipsă date; *Date doar pentru Vechiul Regat

Sursa: Vechiul Regat şi Transilvania 1900–1918 şi România 1918–1929: Direcţia Centrală de Statistică, 1968 (*Seria DCS-1968*); România 1930–1940: Anuarul statistic al României 1961.

La începutul secolului populația din Vechiul Regat era cu 29% mai numeroasă decât cea din Transilvania. Diferența s-a majorat constant până la Primul Război Mondial, ajungând la 44% în anul 1915. Mortalitatea era similară în cele două populații – în jur de 25 decese la 1000 locuitori, descriind un recul doar moderat până în anul 1914, dar natalitatea avea valori mai ridicate în Vechiul Regat, iar creşterea care s-a instalat în anii următori în ambele populații a fost considerabil mai ridicată în prima dintre ele (figura 2). După anul 1912 natalitatea a intrat în fază de declin în ambele populații, reculul fiind însă deosebit de mare în Transilvania. Valorile medii anuale ale ratei sporului natural în cele trei subperioade de câte cinci ani calendaristici sunt net superioare în Vechiul Regat. În anul 1914 populația a avut o creştere naturală şi în Vechiul Regat şi în Transilvania, în anul următor creşterea a continuat doar în Vechiul Regat, populația Transilvaniei cunoscând o scădere naturală, prin recul masiv al natalității, scădere care a continuat şi în anii 1916–1917. În anul Marii Uniri populația Vechiului Regat era de 7,4 milioane, iar cea a Transilvaniei depăşea 5,2 milioane. În ambele populații natalitatea era extrem de scăzută – 14,4 şi 14,5 la mie, iar mortalitatea cunoştea o recrudescență moderată în Transilvania, ajungând la aproape 26 la mie, în timp ce în Vechiul Regat fenomenul atingea un neverosimil nivel de aproape 41 decese la 1000 locuitori. Declinul natural al populației a fost în acelaşi an de 196 mii persoane în Vechiul Regat şi de 59 mii persoane în Transilvania. În anul Marii Uniri, România întregită avea o populație de 12624 mii locuitori, o natalitate de 14,4 la mie, o mortalitate generală de 34,6 la mie şi o rată a scăderii naturale de –20 la mie, însemnând un declin de 255 mii persoane. Faţă de anul 1915 declinul populației a fost de 427 mii locuitori în Vechiul Regat şi de 231 mii locuitori în Transilvania, însemnând pentru întreaga țară o pierdere de 658 mii locuitori.

Figura 2. Natalitatea şi mortalitatea generală în Vechiul Regat şi în Transilvania în anii 1900–1915 şi în România în anii 1920–1940 - rate la 1000 locuitori.

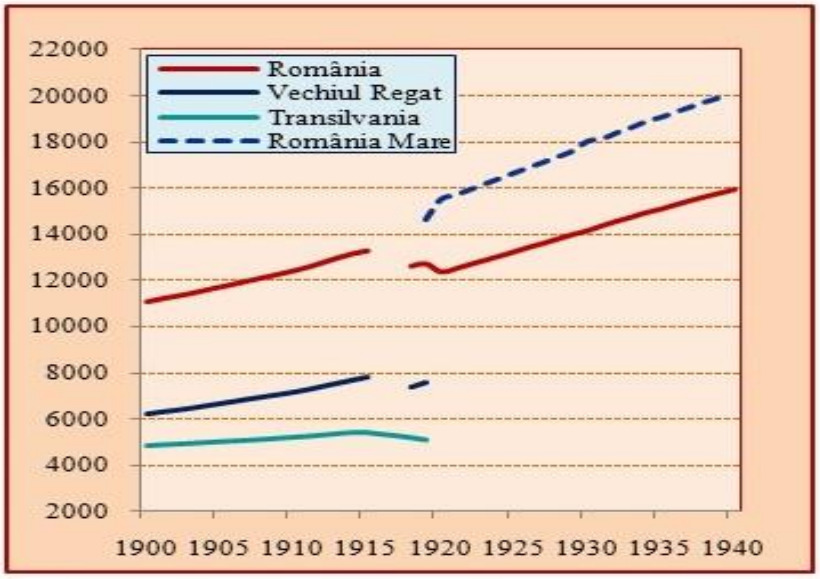
Sursa: Direcţia Centrală de Statistică, 1968.

Creşterea moderată doar a populaţiei (medii) în anul 1919, cu 103 mii persoane, provine din reluarea unei creşteri naturale modeste pe teritoriul Vechiului Regat şi, în principal, din menţionata imigraţie în contextul unirii Basarabiei, Bucovinei şi Transilvaniei cu România. Şi componenta naturală şi cea prin migraţie au determinat evoluţia numărului populaţiei după anul 1918, cu inerente dificultăţi de estimare a contribuţiei componentei naturale şi a celei prin migraţie.

Cu potenţialul de creştere dinaintea războiului şi în ipoteza unei întregiri teritoriale fără război, Sabin Manuila şi D. C. Georgescu estimau în anul 1938 că populaţia României ar fi ajuns în anul 1930 la 20,6 milioane locuitori faţă de 18,1 milioane la recensământul din acel an. Iată semnificativa apreciere a celor doi statisticieni şi demografi: „Deci teritoriul actual al României a pierdut peste 2.500.000 locuitori, sau excedentul pe un întreg deceniu, de pe urma războiului mondial, pierdere constituită din: morţii în război, scăderea natalităţii, creşterea considerabilă a mortalităţii generale în populaţia civilă şi, în sfârşit, prin emigrarea populaţiei minoritare odată cu alipirea nouilor provincii". O estimare nu lipsită de interes şi semnificaţie este cea referitoare

la momentul în care populaţia României Mari a ajuns la 20 de milioane locuitori. Institutul Central de Statistică indica pentru mijlocul anului 1939 o populaţie *probabilă* de 19.933.802 locuitori, ceea ce însemnă că cifra de 20 de milioane a fost atinsă în a doua parte a anului 1939, dacă ţinem cont de o creştere naturală anuală care depăşea 200 de mii persoane în ultimii ani ai deceniului. În anul 1939 populaţia României la teritoriul de după război era de 15,8 milioane şi cifra de 20 de milioane a fost atinsă în anul 1969. O privire comparativă asupra populaţiei României în anii 1920–1938 la teritoriul de atunci al ţării şi populaţia din aceiaşi ani la teritoriul României pe după al Doilea Război Mondial poate fi un exerciţiu de reflecţie asupra probabilei evoluţii a populaţiei României după război, fără pierderile teritoriale din anul 1940. Diferenţa dintre populaţia României în anii 1920 şi 1938 la teritoriul de atunci al ţării şi populaţia din aceiaşi ani la teritoriul României de după al Doilea Război Mondial era de 3,2 milioane în anul 1920 şi a ajuns la 4,1 milioane în anul 1938, însemnând, în valoare relativă, o diferenţă aproape identică de 26 la sută. Întreruperea alurii ascendente a curbei populaţiei din anii 1900–1914 în anii de după război, în figura 3, ilustrează dimensiunea fracturii provocate de Primul Război Mondial (în figură este prezentată, pentru evaluare comparativă, şi evoluţia populaţiei României Întregite în anii 1919–1939).

Figura 3. Populaţia României în anii 1900-1940 , a Vechiului Regat şi a Transilvaniei în anii 1900- 1918 şi a României Mari în anii 1919-1939 - în mii locuitori

Sursa: Anii 1900-1918: Direcţia Centrală de Statistică, 1968; anii 1930-1940: Direcţia Centrală de Statistică, 1968 şi Institutul Central de Statistică, 1940.

Revenind la evoluţia natalităţii şi a mortalităţii în Vechiul Regat şi în Transilvania în anii 1900–1915 şi în România în anii 1920–1940 din figura 2, se poate constata că o creştere naturală ridicată, similară celei din anii 1900–1915, care s-a înregistrat şi după război şi Marea Unire, chiar într-un context de recul surprinzător prin dimensiune şi fermitate al natalităţii. Compensarea a venit de la scăderea în acelaşi ritm a mortalităţii populaţiei. Abia în apropierea celui de al Doilea Război Mondial ritmul de scădere a natalităţii devine superior celui de regres a mortalităţii.

Desprinderea natalităţii de valorile extrem de ridicate din anii 1900–1915 şi înscrierea fenomenului pe o curbă de regres ferm şi considerabil, în context de evoluţie similară a mortalităţii populaţiei, marchează intrarea României într-o nouă fază a tranziţiei demografice dacă luăm în considerare ansamblul populaţiei. Este faza în care se instalează declinul secular al natalităţii (după cel prealabil al mortalităţii). Dacă însă analizăm evoluţiile celor două fenomene separat, în Vechiul Regat şi în Transilvania, începând cu ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea, concluzia este diferită: declinul natalităţii s-a instalat în jurul anului 1885 în Transilvania şi după Primul Război Mondial în Vechiul Regat.

Natalitatea ridicată a fost constant susţinută de o nupţialitate la fel de ridicată atât în perioada 1900–1915 în Vechiul Regat şi în Transilvania (8–10 căsătorii la 1000 locuitori), cât şi după unire, prin recuperare masivă în anii 1920–1923 a căsătoriilor amânate în anii de război şi stabilizare în anii următori la o rată apropiată de 9 la mie.

Potenţialul de creştere demografică rezultă în egală măsură din valorile celor două componente ale creşterii naturale, natalitatea şi mortalitatea generală, iar datele de la începutul secolului şi până la Primul Război Mondial arată o mortalitate foarte ridicată, 26–27 la mie, atât în Vechiul Regat, cât şi în Transilvania, tendinţa de regres fiind minoră. Regresul mortalităţii este însă unul spectaculos – ca ritm şi continuitate, după război, rata mortalităţii generale coborând de la 26 la mie în anul 1920, nivel marcat încă de consecinţele războiului, la 18–19 la mie în anii 1939–1940. Rata mortalităţii infantile nu indică un regres semnificativ al fenomenului în perioada interbelică, menţinându-se la acelaşi nivel foarte ridicat, valorile din anii 1930 oscilând în jurul a 175 decese infantile la 1000 născuţi vii, iar speranţa de viaţă la naştere în anul 1930, în România Întregită, era cea menţionată deja în tabelul 2 – doar 41 de ani, însemnând un decalaj considerabil de 12–15 ani în raport cu ţările din vestul Europei.

3.2. Structuri ale populaţiei

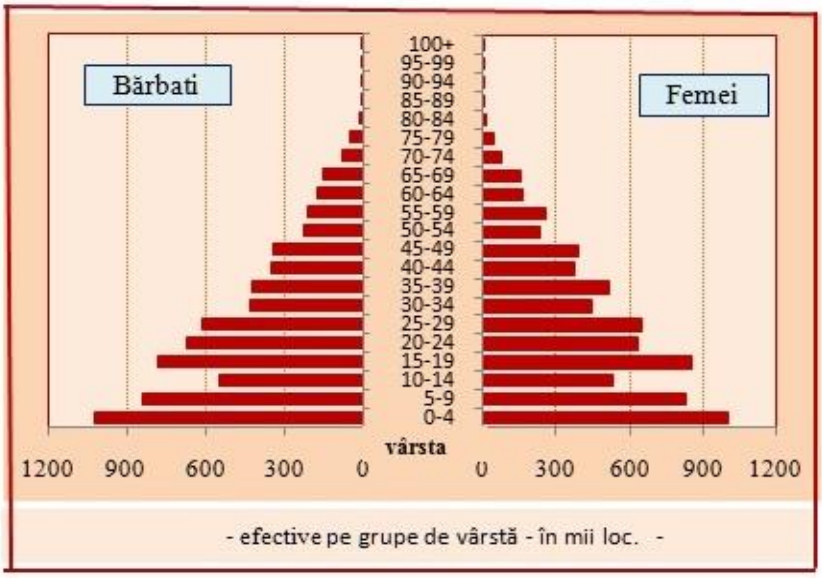
Structura populaţiei pe sexe, vârste şi după starea civilă

În populaţia României Mari, de la recensământul din anul 1930. numărul femeilor era mai mare decât cel al bărbaţilor, având o proporţie de 50,9%, similară cu cea din celelalte ţări europene în jurul anului 1930 (Manuila şi Georgescu, 1938). Cei doi autori motivează proporţia mai ridicată a femeilor prin trei factori: evoluţia biologică a populaţiei; războiul; alipirea noilor provincii (în special a Bucovinei, Banatului şi Crişanei-Maramureş). Şi la nivel de provincii se regăseşte această superioritate numerică a femeilor, existând însă excepţia Dobrogei, cu o populaţia masculină mai numeroasă, pusă pe seama istoriei populării acestei provincii şi a rolului mişcărilor de populaţie. Ponderea bărbaţilor este însă, pe provincii, mai ridicată în mediul urban, cu excepţia Crişanei-Maramureş. Situaţia este pusă pe seama migraţiei din rural în urban şi din raţiuni economice şi de amplasare a unităţilor şcolare şi administrative.

Un nivel foarte ridicat al natalităţii şi o mortalitate la fel de ridicată determină o structură pe vârste tipică unei populaţii tinere, cu o proporţie foarte ridicată a populaţiei din grupa de vârstă 0–14 ani şi o proporţie minoră a populaţiei vârstnice (60 ani şi peste). Mortalitatea din primii ani reduce dramatic efectivele mari ale născuţilor. Distribuţia populaţiei de la recensământul din anul 1930 pe sexe şi vârste este cea din figura 4 şi ilustrează caracteristicile menţionate. Efectivele mai mici din grupa de vârstă 10–14 ani sunt cele proprii generaţiilor mai mici din anii Primului Război Mondial. Nu sunt semne ale unei mortalităţi diferenţiate pe sexe. Ponderea populaţiei tinere, de 0–14 ani, este de 34%, iar populaţia în vârstă de 60 ani şi peste reprezintă doar 7%. Cu această structură pe vârste, raportul de dependenţă a vârstnicilor ajunge la doar 12 persoane vârstnice la 100 de adulţi în timp ce raportul de dependenţă a tinerilor este de aproape 57%. Pentru a putea realiza implicaţiile economice ale acestor raporturi, voi adăuga valorile din anul 2016: 26 şi 40%. Raportul total de dependenţă, ca sumă a celor două, nu diferă consistent – 69 şi, respectiv, 66 de tineri şi vârstnici la 100 de adulţi, dar implicaţiile economice ale acestor valori foarte apropiate se cuvin a fi evaluate prin toată complexitatea transferurilor inter-generaţionale din cele două epoci, prin particularităţi considerabile în participarea la activitatea economică a tinerilor şi vârstnicilor în societăţi atât de diferite economic şi social şi prin alţi factori. În lipsa unor date detaliate asupra structurii pe vârste înainte de anul 1930 nu se poate evalua măsura în care reculul ferm şi considerabil al natalităţii, dar şi al mortalităţii după anul 1920 (prezentat în figura 3) şi-a pus amprenta

pe tranziţia structurii pe vârste a populaţiei şi evidenţierea schimbărilor la recensământul din anul 1930. Se poate însă afirma, cu temei, că bine instalata continuare a evoluţiei descendente a celor două fenomene în anii 1930–1940 (şi evoluţiile care i-au urmat în a doua parte a anilor 1940 şi început de ani 1950) nu putea rămâne fără efecte semnificative asupra structurii pe vârste a populaţiei.

Figura 4. Populaţia României pe sexe şi vârste la recensământul din anul 1930

Sursa: Direcţia Centrală de Statistică şi Comisia Naţională de Demografie, 1974 (estimaţii ale autorului la grupele de vârstă după 75 ani).

Datele asupra structurii populaţiei după starea civilă la recensământul din anul 1930 se referă la populaţia în vârstă de 13 ani şi peste şi arată următoarele proporţii (în %): necăsătoriţi – 31,9; căsătoriţi – 58,3; văduvi – 9,9; divorţaţi – 0,6 şi stare civilă nedeclarată – 0,3 (ICS, 1939). Proporţiile celibatarilor şi ale divorţaţilor sunt consistent mai importante la populaţia urbană. Pentru a putea aprecia această structură de acum aproape 90 de ani cu cea de astăzi, am estimat structura populaţiei în vârstă de 13 ani şi peste după starea civilă la recensământul din anul 2011 (în mod surprinzător, distribuţia populaţiei după starea civilă pe *ani* de vârstă nu este publicată, ci numai pe *grupe* de vârstă) şi proporţiile sunt următoarele (în %): necăsătoriţi – 28,4; căsătoriţi – 55,8; văduvi – 11,0 şi divorţaţi – 4,9. Ponderea mult mai ridicată a persoanelor divorţate afectează proporţiile la celelalte stări civile, dar nu în mod esenţial.

Structura populaţiei după nivelul de instruire

Manifestările fenomenelor demografice poartă amprenta contextului economic şi social, iar nivelul de instruire a populaţiei este unul din factorii majori ai nivelului şi caracteristicilor natalităţii şi mortalităţii, ca şi ai structurilor culturale ale populaţiei (etnie, limbă maternă, religie). Datele recensământului din anul 1930 (tabelul 5) reflectă un nivel scăzut de instruire a populaţiei şi diferenţe considerabile pe provincii, între mediul urban şi cel rural, între bărbaţi şi femei, chiar dacă progrese apreciabile s-au înregistrat faţă de situaţia de la recensămintele anterioare.

Tabelul 5

Indicatori ai nivelului de instruire a populaţiei la recensământul din anul 1930

Ştiutori de carte pe provincii, medii şi sexe – în % faţă de populaţia în vârstă de 8 ani şi peste ("trecută de 7 ani")						**Ştiutorii de carte după gradul de instrucţie atins**	
	Urban+Rural			**Urban**	**Rural**	**Grad de Instrucţie**	**În procente**
	Ambele sexe	**Masculin**	**Feminin**	**Ambele sexe**	**Ambele sexe**		
România	57,0	69,2	45,5	77,3	51,3	Total	100,0
Oltenia	49,5	70,4	31,0	68,5	46,5	Extraşcolară	1,5
Muntenia	57,6	74,2	44,9	78,4	48,8	Primară	85,1
Dobrogea	52,9	65,1	40,2	68,5	47,5	Secundară	8,6
Moldova	57,0	71,3	43,3	72,4	51,6	Profesională	3,2
						Universitară	1,1
Basarabia	38,1	51,4	25,1	62,6	34,1	Alte şcoli superioare	0,5
Bucovina	65,7	72,2	59,0	80,3	59,8		
Transilvania	68,3	73,8	62,9	88,0	64,2		
Banat	72,0	80,1	64,4	87,4	68,5		
Crişana-Maramureş	61,5	67,8	55,4	85,9	54,9		

Sursa: Manuila şi Georgescu, 1938.

Proporţia persoanelor analfabete în populaţia de 8 ani şi peste („trecută de 7 ani") era – în % – de 43 în întreaga populaţie, 55 la femei şi 31 la bărbaţi, 49 în mediul rural şi 23 în mediul urban. La nivelul provinciilor istorice, decalajele sunt considerabile, între 62% analfabeţi în Basarabia (75% la femei), 51% în Oltenia (69% la femei) şi 27% în Banat şi 32% în Transilvania. Expresie a unui nivel scăzut de instruire este şi proporţia foarte ridicată a ştiutorilor de carte având doar şcoală primară – 85%.

Structura populaţiei după etnie, limbă maternă şi religie

Recensământul populaţiei din anul 1930 a acordat o importanţă cu totul particulară înregistrării etniei, limbii materne, religiei şi cetăţeniei.

Instrucţiunile pentru recenzori conţineau prevederi detaliate şi lipsite de echivoc asupra criteriilor de aflare şi înregistrare a acestor caracteristici. Importanţa acordată provenea din nevoia imperioasă de cunoaştere a acestor importante caracteristici ale populaţiei României Întregite, provinciile unite cu România având în măsură mai mare decât Vechiul Regat populaţii de alte etnii decât cea românească, iar la recensămintele din Transilvania dinaintea unirii structura etnică a populaţiei estimându-se prin structura după limba maternă. Calitatea înregistrării caracteristicilor culturale ale populaţiei la recensământul din anul 1930 şi modul de prezentarea rezultatelor au reţinut atenţia specialiştilor străini iar distinsul statistician şi demograf Anton Golopenţia a consemnat, în anul 1941, aprecierile făcute de doi statisticieni austrieci după apariţia volumului II al rezultatelor recensământului (Neam, limba maternă, religie). Iată aprecierile unuia dintre cei doi specialişti, Dr. Willfried Krallert, de la Universitatea din Viena: „Trebuie să fie recunoscut că modul de publicare în sine constituie un progres esenţial faţă de toate publicaţiile similare şi că el vădeşte o voinţă tenace de a proceda ştiinţific şi de a merge la rădăcina problemelor ”(preluare din Golopenţia, 2002).

În tabelul 6 este sunt prezentate structurile populaţiei după etnie, limbă maternă şi religie la recensământul din anul 1930. **Structura după etnie** este prezentată şi la populaţia de pe teritoriul de după al Doilea Război Mondial al ţării.

Tabelul 6
Structura populaţiei după etnie, limbă maternă şi religie la Recensământul General al Populaţiei din anul 1930 – în %, Structura după etnie: A- la teritoriul României Întregite; B– la teritoriul de după al Doilea Război Mondial

Etnia			Limba maternă		Religia	
	A	B	A		A	
Întreaga populaţie	**100,0**	**100,0**	**Întreaga populaţie**	**100,0**	**Întreaga populaţie**	**100,0**
Români	71,9	77,9	Română	73,0	Ortodoxă	72,6
Unguri	7,9	10,0	Ungară	8,6	Greco - Catolică	7,9
Germani	4,1	4,4	Germană	4,2	Romano - Catolică	6,8
Ruşi	2,3	0,4	Rusă	2,5	Reformată, Calvină	3,9
Ruteni, Ucraineni	3,2	0,3(1)	Ruteană - Ucraineană	3,6	Evanghelică - Luterană	2,2
Sârbi, Croaţi, Sloveni	0,3	0,4	Sârbă, Croată, Slovenă	0,3	Unitariană	0,4
Bulgari	2,0	0,5	Bulgară	2,0	Armeno - Gregoriană	*
Cehi, Slovaci	0,3	0,4	Cehă, Slovacă	0,2	Armeno - Catolică	*
Polonezi	0,3	...	Poloneză	0,2	Lipovană	0,3
Huţani	*	...	Idiş	2,9	Adventistă	*

Etnia			Limba maternă		Religia	
	A	B	A		A	
Întreaga populaţie	**100,0**	**100,0**	**Întreaga populaţie**	**100,0**	**Întreaga populaţie**	**100,0**
Evrei	4,0	3,2	Greacă	0,1	Baptistă	0,3
Greci	0,1	…	Albaneză	*	Mozaică	4,2
Albanezi	*	…	Armeană	*	Mahomedană	1,0
Armeni	*	…	Turcă şi Tătară	1,6	Alte religii şi secte	*
Turci	0,9	0,2	Ţigănească	0,6	Fără religie şi liber-cugetători	*
Tătari	0,1	0,1	Alte limbi	0,1	Nedeclarată	*
Găgăuzi	0,6	…	Nedeclarată	*		
Ţigani	1,5	1,7		Notă. În acest tabel, ca şi în altele, suma cifrelor rotunjite poate diferi, nesemnificativ, de 100,0.		
Alte etnii	0,3	0,7(2)				
Nedeclarată	*	(2)				

(1) Ucraineni, Ruteni, Huţani; (2) Alte etnii şi nedeclarată; … lipsă date; * sub 0,1%.
Sursa: Datele din coloana A: Institutul Central de Statistică, Recensământul General al Populaţiei din 1930, Vol. II-Neam, limbă maternă, religie; datele din col. B: Direcţia Centrală de Statistică şi Comisia Naţională de Demografie, 1974.

În Populaţia României Mari, românii deţineau o pondere de aproape 72 la sută. Urmau, cu o proporţie de aproape 8 la sută, maghiarii, iar germanii şi evreii reprezentau 4,1 şi 4 la sută. Proporţii în jur de 2–3 la sută aveau rutenii şi ucrainenii, ruşii şi bulgarii. Ţiganii erau în număr de aproape 263 de mii şi reprezentau 1,5 la sută din populaţia ţării. Locuitorii având alte etnii deţineau proporţii mai mici de 1 la sută din populaţia ţării. Structurile prezentate corespund populaţiei României Mari la recensământul din anul 1930, numărând 18,1 milioane locuitori. Populaţia care se afla în anul 1930 pe teritoriul de după al Doilea Război mondial al ţării era considerabil mai mică, de 14,3 milioane locuitori, iar structura după etnie a suferit schimbări semnificative prin neincluderea populaţiei din Basarabia şi Bucovina de Nord, provincii în care un număr important de locuitori erau ucraineni, ruteni şi huţani, ruşi, bulgari, evrei, turci, găgăuzi. Prin reducerea ponderii populaţiei având aceste etnii, se majorează în mod automată proporţia populaţiei de la celelalte etnii şi îndeosebi a românilor şi maghiarilor, de la 71,9 la 77,9% şi, respectiv, de la 7,9 la 10%. Germanii îşi majorează uşor ponderea, de la 4,1 la 4,4%, ca şi ţiganii – de la 1,5 la 1,7 la sută.

Minorităţile naţionale au **limbi materne** proprii şi datele din tabel asupra acestei structuri şi asupra celei după etnie atestă, la modul general, corespondenţa etnie – limbă maternă, cea din urmă constituind un mod de auto-afirmare a apartenenţei. Discordanţele care pot fi sesizate sunt cele ale proporţiilor considerabil mai mici ale persoanelor care au declarat limba maternă idiş – 2,9%, în raport cu proporţia celor care s-au declarat evrei la etnie – 4,0%, o situaţie asemănătoare fiind cea a raportului dintre proporţia persoanelor care au declarat limba ţigănească drept limbă

maternă – doar 0,6% şi proporţia celor care s-au declarat ţigani – 1,5%. Într-o populaţie naţională relativ mare şi în care etnicii majoritari deţin o proporţie foarte ridicată, există – din motivaţii variate – tendinţa declarării drept limbă maternă limba populaţiei majoritare, ceea ce se poate constata şi în datele din tabel.

Cu o populaţie în care românii aveau în anul 1930 o proporţie de 72% din întreaga populaţie a României Mari şi 78% din populaţia aflată atunci pe teritoriul de după război al ţării, România era o ţară europeană având o remarcabilă omogenitate etnică.

În ceea ce priveşte structura populaţiei după **religie,** din cele 18.053 mii de locuitori ai ţării la recensământul din anul 1930, aproape 73% erau de religie ortodoxă (62% în urban şi o proporţie mai mare – 76% – în rural). La nivelul întregii populaţii, etnicii români aveau, în proporţie net majoritară, religia ortodoxă, dar un număr important erau de alte confesiuni religioase îndeosebi în Transilvania şi Crişana-Maramureş. Proporţia mai ridicată a ortodocşilor decât cea a etnicilor români în întreaga populaţie provine din asocierea populaţiei ortodoxe de la alte grupuri etnice. Proporţiile cele mai mari ale ortodocşilor – de peste 90% – se înregistrau în Oltenia, Muntenia şi Moldova. Frământata istorie a provinciilor unite cu România şi existenţa unei populaţii importante aparţinând minorităţilor naţionale pot explica proporţia majoritară a populaţiilor de alte religii decât cea ortodoxă în Transilvania şi Crişana-Maramureş (greco-catolici, romano-catolici, reformaţi) şi ponderile importante ale populaţiei de alte religii din Banat, Bucovina şi Dobrogea. După ortodocşi, la mare la distanţă, se situau, la nivel naţional, greco-catolicii – cu o proporţie de 7,9%, romano-catolicii – cu 6,8%, urmaţi de populaţia de religie mozaică – cu 4,2% şi de reformaţi cu o proporţie de 3,9%. La nivelul provinciilor istorice structura după religie avea în anul 1930 particularităţi importante. Populaţia de religie greco-catolică avea ponderea cea mai ridicată în întreaga populaţie a Transilvaniei (31%, ortodocşii urmând cu aproape 28%) şi deţinea a doua poziţie în Crişana-Maramureş (25%), după ortodocşi (37%)). Romano-catolicii aveau proporţii mari în Banat – 34%, în Crişana-Maramureş – 15%, în Transilvania –13% şi în Bucovina – aproape 12%. Locuitorii de religie mozaică aveau doar o proporţie de 4% la nivel naţional, dar ponderea lor în ansamblul populaţiei din cele trei provincii istorice în care locuiau în mod preponderent era consistent mai mare, îndeosebi în mediul urban: 11% în Bucovina (30% în mediul urban), 7,2% în Basarabia (27% în mediul urban), 7% în Crişana-Maramureş (19% în mediul urban).

Pentru o privire istorică de mai mare întindere, datele de la recensămintele din anii 1859–1860 în Principatele Unite şi din anii 1899 şi 1912 în Vechiul Regat indică o pondere a ortodocşilor de 94,1 la sută, 91,5 la

sută (Colescu, 1905) şi, respectiv, 93,1 la sută (Scărlătescu, 1921). În Transilvania, provincie având o populaţie mai eterogenă în structurile etnice şi confesionale, datorită istoriei populării teritoriului, la recensământul din anul 1910 proporţia ortodocşilor era de 34,3 la sută, greco-catolicii reprezentau 23,7 la sută, romano-catolicii –18,9 la sută, reformaţii – 13,2 la sută (Rotariu, 1999).

Ansamblul structurilor culturale ale populaţiei României Întregite – după etnie, limbă maternă şi religie, consfinţeşte omogenitatea etnică, lingvistică şi religioasă a populaţiei ţării, cu peste 70 la sută dintre locuitori având etnie română, limbă maternă română şi religie ortodoxă, iar numeroasele minorităţi etnice, lingvistice şi religioase au îmbogăţit armonios şi durabil istoria şi cultura ţării.

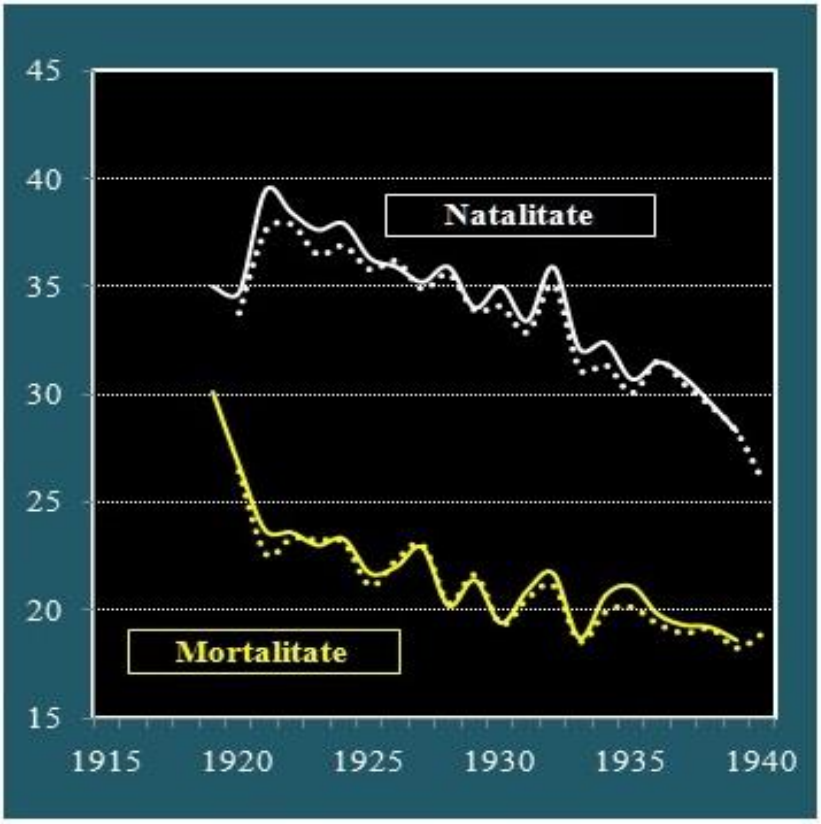
Populaţia României în preajma celui de al doilea război mondial

Evoluţiile demografice din perioada 1918–1940 în România Întregită prin Marea Unire au fost dominate de creşterea fermă şi ridicată a numărului populaţiei după imensele pierderi umane directe şi indirecte provocate de Primul Război Mondial. Generaţiile foarte mari din deceniile anterioare războiului, rezultat al unei natalităţi foarte ridicate atât în Vechiul Regat, cât şi în Transilvania, au constituit componenta majoră a populaţiei României după unire. Acelor generaţii li s-au adăugat cele de după Marea Unire, mai mici ca dimensiune, sub impactul declanşării şi în România a scăderii seculare a natalităţii, dar asigurând o creştere naturală apropiată de cea dinaintea războiului, prin declinul ferm şi consistent al mortalităţii populaţiei. Modernizarea societăţii româneşti îşi punea astfel amprenta pe evoluţiile ambelor componente majore ale creşterii populaţiei.

O privire comparativă asupra evoluţiei natalităţii şi mortalităţii generale a populaţiei României Mari până la al Doilea Război Mondial şi a evoluţiei celor doi indicatori, în aceeaşi perioadă, pe teritoriul ţării de după al Doilea Război Mondial – evoluţii prezentate în figura 5 – nu indică diferenţe semnificative.

Curbele se suprapun în cea mai marea parte a perioadei ori arată diferenţe minore. Nu este surprinzător, populaţia este aceeaşi în proporţie de 80 la sută. Se poate sesiza o uşoară superioritate a natalităţii la populaţia României Întregite, provenită din contribuţia nivelului mai ridicat al fenomenului în Basarabia. Datele publicate până în anul 1940 asupra fenomenelor demografice pe provincii istorice nu sunt foarte numeroase, ca serie, dar un nivel mai ridicat al natalităţii în Basarabia este constatat de Manuila şi Georgescu în lucrarea deja menţionată despre populaţia României (1938).

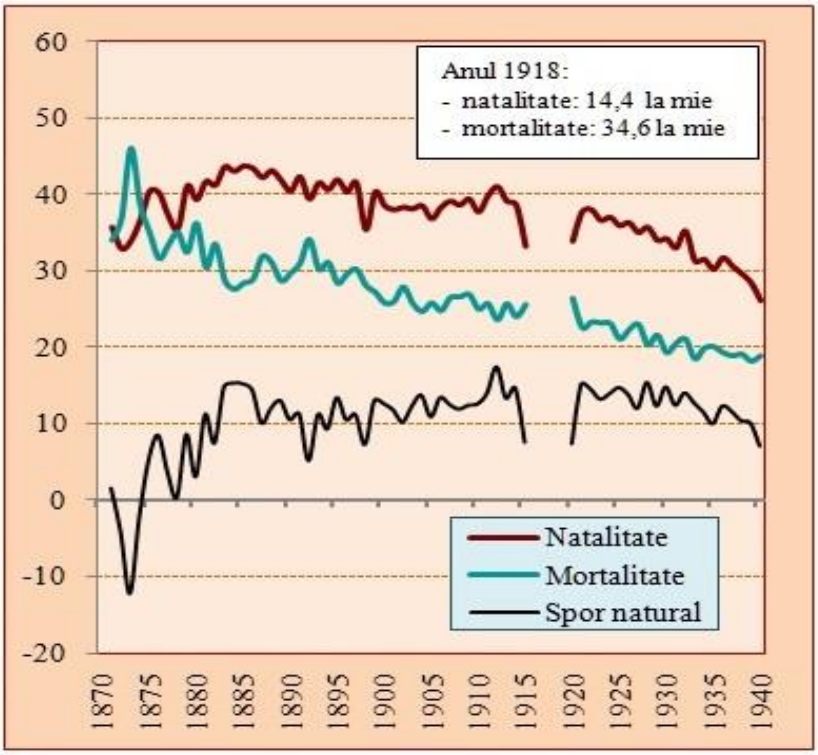
Figura 5. Ratele de natalitate şi mortalitate generală (la 1000 loc.) în perioada 1918–1940 la teritoriul României Întregite (linia plină) şi la teritoriul de după al Doilea Război Mondial (linia punctată).

Sursa: Institutul Central de Statistică, 1940; Golopenţia, 1945; Direcţia Centrală de Statistică, 1968.

Diferenţele la rata de mortalitate sunt şi mai mici. Nivelul şi coerenţa în evoluţii a indicatorilor din cele două serii de date poate constitui criteriu de apreciere şi pledoarie pentru Seria DCS-1968. Această serie poate contribui la o evaluare mai largă a demografiei României, demografie modelată nu numai de realităţile economice, sociale şi culturale din perioada interbelică, ci şi de moştenirea demografică de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi, îndeosebi, din primele două decenii ale secolului al XX-lea. Privite într-o perspectivă istorică mai lungă, dezvoltările natalităţii şi mortalităţii populaţiei în anii 1920 şi 1930 continuă tendinţe prezente în anii dinaintea războiului, instalate în anii 1880 iar, şi în figura 6 avem acest cadru istoric de referinţă.

Figura 6. Evoluţia natalităţii, mortalităţii generale şi sporului natural în anii 1871-1940 - rate la 1000 loc. - la teritoriul României de după Al Doilea Război Mondial -

Sursa: Direcţia Centrală de Statistică: 1957; 1968.

4. Anii 1941–1945

Datele statistice asupra populaţiei şi mişcării naturale a populaţiei în anii 1941–1945 sunt limitate, se referă la un teritoriu diferit al ţării, în urma amputărilor brutale ale teritoriului naţional şi, posibil, au un grad de acoperire afectat de marile dificultăţi în funcţionarea serviciilor de stare civilă în contextul dramaticelor evenimente, evoluţii şi fracturi aduse de cea de-a doua mare conflagraţie mondială. În tabelul 7 sunt preluate date publicate în revista *Comunicări statistice*, publicaţie a Institutului Central de Statistică apărută în doar 19 numere, din ianuarie 1945 până în ianuarie 1948. În numerele 5 din 15 martie 1945 şi 18 din august 1947 sunt publicate date asupra populaţiei şi mişcării naturale a populaţiei în anii 1939–1945 şi, respectiv, 1936–1946, unele dintre ele la nivel de provincie şi judeţ.

Tabelul 7
Date asupra populaţiei şi mişcării naturale a populaţiei României în anii 1936–1946

Anii	Populaţia probabilă la 1 iulie -în mii loc.	Natalitate -la 1000 loc.	Mortalitate -la 1000 loc.	Spor natural		Nupţialitate -la 1000 loc.	Mortalitate infantilă -la 1000 născuţi vii
				în mii pers.	la 1000 loc.		
1936	19319	31,5	19,8	227	11,7	9,2	175
1937	19535	30,8	19,3	224	11,5	9,5	178
1938	19750	29,6	19,2	206	10,4	8,8	182
1939	19934	28,3	18,6	193	9,7	7,9	176
1940	13281	26,5	19,1	98	7,4	9,1	188
1941	13552	23,0	19,3	50	3,7	7,6	166
1942	13574	21,5	19,0	35	2,5	7,6	177
1943	13609	20,3	16,7	48	3,6	6,9	172
1944	13699	21,7	19,6	29	2,1	5,2	162
1945	16406	19,9	19,3	9,7	0,6	5,2	157
1946	16472	23,7	18,0	95	5,7	11,3	164

Teritoriul de referinţă: anii 1936–1939 – teritoriul dinainte de 1940 al ţării; începând din 1940 – teritoriul de după război, fără Transilvania de Nord până în 1944 şi inclusiv această regiune în anii 1945 şi 1946.
Sursa: Institutul Central de Statistică, Comunicări statistice nr.5, 1945 şi nr.18, 1947.

Fără îndoială, datele pentru anii 1941–1945 se cuvin a fi privite cu rezerve şi prudenţă, provenite din semne de întrebare asupra gradului de înregistrare a naşterilor şi deceselor de pe teritoriul ţării în condiţiile războiului. Aceste date se referă la evenimente demografice petrecute pe teritoriul ţării şi înregistrate la serviciile de stare civilă. În Notele semnate de Anton Golopenţia în cele două numere ale Comunicărilor în care au fost publicate datele demografice nu sunt precizări exprese asupra acestui aspect, dar în numărul 18 din 1947 sunt enumerate, fără comentarii, un număr important de comune din Moldova şi Bucovina de Sud de la care nu s-au primit buletinele statistice demografice pentru un număr de luni din anul 1944. Pentru anii 1936–1939 datele din tabel sunt identice cu cele publicate în Anuarul statistic pe anii 1939 şi 1940. Există o bună corespondenţă între creşterea populaţiei (de la mijlocul anului) şi sporul natural anual. Datele pe anul 1946 asupra numărului de născuţi vii şi de decese se referă la teritoriul de după război al ţării şi sunt identice cu cele din Anuarul statistic al R. P. Române pe anul 1957, ceea ce confirmă calitatea reconstituirilor de la Institutul Central de Statistică şi Direcţia Centrală de Statistică (datele din *Seria DCS 1968*). O diferenţă apare la numărul populaţiei – 16.472 mii locuitori în Comunicări statistice şi 15.791 mii în datele DCS, ceea ce duce şi la rate ale natalităţii şi mortalităţii moderat superioare în *Seria DCS 1968*. Sunt puţine elemente care ar putea explica originea

diferenţei de la numărul populaţiei, dar o ipoteză poate fi avansată. Numărul populaţiei pentru anii anteriori anului 1940 a fost determinat plecând de la rezultatele recensământului din anul 1930 (precizare din anuarele statistice de după anul 1935). În numărul 5 al Comunicărilor statistice, din luna august 1945, se menţionează că potrivit rezultatelor recensământului român din aprilie 1941 şi celui maghiar din februarie 1941, populaţia României ar fi fost de 16.113 mii locutori. Este admisibil că estimările din tabel asupra numărului populaţiei probabile la mijlocul anilor 1945 şi 1946 s-au bazat pe această cifră. Pe de altă parte, este probabil ca în reconstituirile DCS populaţia din anul 1946 să fi fost estimată pornind de la populaţia la recensământul din anul 1948 – 15.873 mii locuitori. Cifra de 15.791 locuitori la mijlocul anului 1946 este coerentă cu populaţia de la recensământul din anul 1948 şi cu sporul natural din anii 1946 şi 1947.

Datele din anii 1941–1945 arată o natalitate în regres, apropiată de 21 la mie, considerabil mai mică decât cea din anii anteriori războiului, apropiată de 30 la mie, dar aflată în recul încă din anul 1939, recul pe care ilustrul statistician Anton Golopenţia îl punea pe seama concentrărilor din anii 1938 şi 1939 (Note la nr. 18, din luna august 1947 al Comunicărilor statistice). Scăderea apreciabilă a nupţialităţii a avut efecte directe asupra natalităţii, pe fondul „schimbărilor teritoriale, al refugierilor, al agitaţiilor interne şi pornirii războiului" (preluând aprecierile lui A.G. asupra determinării regresului natalităţii). Mortalitatea populaţiei, rezultată din înregistrările deceselor la oficiile de stare civilă, nu este în creştere în anii 1941–1945, manifestând stabilitate la o valoare depăşind 19 la mie, cu excepţia anului 1943 când coboară la 16,7 la mie. Regresul este atribuit de A.G. liniştii relative de pe teritoriul ţării în anii 1942 şi 1943 (Note la Comunicări statistice nr. 5, din luna martie 1945). Din evoluţiile natalităţii şi mortalităţii populaţiei a rezultat un spor natural în scădere drastică, ajuns în anul 1941 la doar un sfert din cel al anilor dinaintea războiului şi la valori şi mai mici în anii următori (cu excepţia anului 1943). Mortalitatea infantilă a continuat să se menţină la nivelul foarte ridicat dinainte de război, chiar dacă a marcat un regres moderat.

Bilanţul demografic al anilor de război este sintetizat de A. Golopenţia şi D. C. Georgescu în analiza rezultatelor provizorii ale recensământului din 25 ianuarie 1948, analiză publicată la doar două luni de la data recensământului (Golopenţia şi Georgescu, 1948). Autorii constată că populaţia de la recensământ – 15.873 mii locuitori, este mai mică decât cea din anul 1941 (16.126 mii) cu 253 mii locuitori iar dacă se ia în considerare populaţia estimată la 1 ianuarie 1948 – de 16.547 mii, scăderea ar fi de 674 mii locuitori. Din această diferenţă, autorii deduc numărul cetăţenilor maghiari veniţi în

Transilvania de Nord odată cu ocupaţia ungară şi care s-au repatriat după realipirea Transilvaniei de Nord – număr estimat la 120 mii persoane şi determină astfel pierderea netă de populaţie de 554 mii persoane între aprilie 1941 şi ianuarie 1948. Iată concluzia celor doi autori: „Aceasta însemnă că – din cauza ultimului război, cu toate implicaţiile şi urmările lui nefericite – populaţia ţării noastre a pierdut un număr de locuitori echivalent cu excedentul natural pe timp de 7 ani (1941–1947 inclusiv). În realitate, probabil, pierderile populaţiei autohtone au fost mai ridicare, dar o parte au fost compensate prin joc complex al migraţiunilor survenite între timp".

***

Perioada 1918–1940 a marcat în istoria demografică a României consolidarea declinului istoric al natalităţii şi mortalităţii populaţiei în contextul instalării şi în ţara noastră a fazei (*tranziţiei demografice*) de recul istoric al natalităţii după înscrierea prealabilă a mortalităţii pe o curbă descendentă fermă. Evoluţiile demografice au fost modelate nu numai de realităţile economice, sociale şi culturale din perioada interbelică, ci şi de moştenirea demografică de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi din primele două decenii ale secolului al XX-lea. Dezvoltările natalităţii şi mortalităţii populaţiei într-o perspectivă istorică de mare întindere, 1871–1940, sunt dominate de recul, continuând tendinţe instalate în anii 1880 (cele din figura 6).

5. Bibliografie

Numeroasele date folosite în acest studiu au drept surse principale anuare statistice, anuare demografice, culegeri de date şi alte publicaţii ale instituţiei naţionale de statistică – Institutul de Statistică Generală a Statului, Institutul Central de Statistică, Direcţia Centrală de Statistică, Comisia Naţională pentru Statistică şi Institutul Naţional de Statistică (inclusiv Baza de date Tempo-Online). Pentru date folosite din alte surse, acestea sunt indicate în lista de referinţe.

1. Baci, Massimo Livi (2003). *Populaţia în istoria Europei*, Polirom, Iaşi.
2. Boia, Lucian (2015). *Cum s-a românizat România*, Humanitas, Bucureşti.
3. Brie, Mircea (2009). *Life Expectancy in North-Western Transylvania* , MPRA-Munich
4. Personal RePEc Archive, Paper nb. 44139, posted 2 February 2013) (https://mpra.ub.unimuenchen.de/44139/1/MPRA_paper_44139.pdf)
5. Colescu, Leonida. (1905). *Recensământul General al Populaţiunei României, Rezultate definitive*, Institutul de Arte Grafice „Eminescu", 1905, Bucureşti (republicat la Institutul Central de Statistică, colecţia

Retipăriri, 1944, *Analiza rezultatelor Recensământului General al Populației României din 1899*, cu o prefață de Dr. Sabin Manula).
6. Gheţău, Vasile (1977). *Evolution de l'espérance de vie en Roumanie (1900–1975*), Congrès Général de l, Union Internationale pour l'Etude Scientifique de la Population, Mexico, 8–13 août 1977.
7. Gheţău, Vasile (1997). *Evoluţia fertilităţii în România. De la transversal la longitudinal*, Institutul Naţional de Cercetări Economice, Centrul de Cercetări Demografice, Bibliotheca Demographica, nr. 5.
8. Golopenţia, Anton şi D. C. Georgescu (1948). *Populaţia Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948. Rezultatele provizorii ale recensământului,* Probleme economice nr. 2 (martie). Studiu preluat în Golopenţia, Anton, 2002. Opere complete, Vol. II – Statistică, Demografie şi Geopolitică, Editura Enciclopedică şi Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti.
9. Golopenţia, Anton (2002). *Recensământul românesc din 1930 văzut de statisticieni germani*, în *Opere complete*, Vol. II – „Statistică, Demografie şi Geopolitică", Editura Enciclopedică şi Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti.
10. Lungu, Gheorghe (1987). *Evoluţia populaţiei României şi a componentelor creşterii ei numerice în ultimul secol*, Revista de Statistică, nr. 7, 1987.
11. Manuila, Sabin şi D.C. Georgescu (1938). *Populaţia României,* Editura Institutului Central de Statistică, Bucureşti.
12. Manuila, Sabin (1940). *Demografia rurală a României*, Editura Institutului Central de Statistică, Bucureşti.
13. Mihoc, Gh. (1943). *Tratat de matematici actuariale*, Universitatea din Bucureşti.
14. Râmneanţu, P. Dr. (1939). *Elemente de Biometrie Medicală şi Statistică Vitală*, Editura Institutului central de Statistică, Bucureşti.
15. Reinhard, Marcel, André Armengaud, Jacques Dupaqier (1968). *Histoire Générale de la Population Mondiale*, Editions Montchrestien, Paris.
16. Retegan, George şi Ion Păcuraru (coord.) (1974). *Populaţia României* (Comisia Naţională de Demografie), Editura Meridiane, Bucureşti.
17. Rotariu, Traian, Maria Semeniuc şi Mezei Elemer (1999). *Recensăminte ale populaţiei pe teritoriul Transilvaniei, în perioada 1850-1910*, Editura Staff (Studia censualia Transsilvanica), Bucureşti.
18. Rotariu, Traian, M. Semeniuc, E. Mezei (2005). *Mişcarea naturală a populaţiei între 1901-1910, Transilvania.* Vol. I: *„Evenimente demografice",* Vol. II, „Cauze de deces", Editura Presa Clujeană, Cluj-Napoca.
19. Sanielevici, M. (1921). *Note sur une table de mortalité de la population générale de la Roumanie*, Buletinul Statistic al României, nr. 6–7.

20. Sanielevici, M. şi Gh. Mihoc (1932). *Note sur la construction de nouvelles tables de mortalité de la population de l'Ancien Royaume de Roumanie*, Buletinul Statistic al României, nr. 2.
21. Scărlătescu, I. (1921). *Statistica demografică a României. Populaţiunea Regatului Român după recensământul făcut în ziua de 19 Decembrie 1912 (1 Ianuarie 1913),* Buletinul Statistic al României, seria IV, vol. XVI, nr. 6–7.
22. Şerbu, G.R. (George Retegan) (1962). *Evoluţia fertilităţii populaţiei feminine din R.P.R. în perioada 1900–1960*, Revista de Statistică, nr. 4, 1962.
23. Trebici, Vladimir (1970). *Statistica Populaţiei*, curs, Academia de Studii Economice, Bucureşti.
24. Trebici, Vladimir (1996). *Demografie. Excerpta et Selecta*, Editura Enciclopedică, Bucureşti.
25. Trebici, Vladimir (1998). *Populaţia României după naţionalitate şi religie*. *Demografie regională şi diferenţială*. Bibliotheca Demographica nr. 8, 1988, Institutul Naţional de Cercetări Economice (Centrul de Informare şi Documentare Economică), Centrul de cercetări Demografice, Academia Română).

FENOMENE ŞI PROCESE DEMOGRAFICE

TRAIAN ROTARIU

1. Creşterea demografică

Se înţelege că, pentru a realiza un bilanţ al mişcării populaţiei într-un interval de timp, oricare ar fi acesta, este nevoie să se cunoască în cel mai exact mod efectivele existente la momentele de început şi de sfârşit ale perioadei respective, ceea ce ar însemna, în cazul de faţă, 1 ianuarie 1946 şi 31 decembrie 1989. Din păcate, evident din raţiuni diferite, există probleme în a cădea de acord asupra unei cifre exacte a populaţiei României la ambele date menţionate.

Dacă ne referim la perioada imediată de după terminarea războiului, vom înţelege că în aceşti ani este aproape imposibil să se stabilească efectivul demografic al ţării, în graniţele actuale, date fiind evenimentele deosebite care au influenţat volumul populaţiei (pierderile demografice din anii războiului, mişcările teritoriale de populaţie induse de schimbarea graniţelor şi de evenimentele militare şi politice din epocă) şi având în vedere dificultatea conducerii riguroase a statisticii demografice în asemenea momente. În publicaţiile Institutului Naţional de Statistică[1], vom găsi cifrele populaţiei totale începând cu anul 1946, fiind vorba aici de efectivul anual mediu (estimat la 15.791 mii de locuitori pentru acest prim[2] an) şi va continua astfel până la finele perioadei, cu precizarea că începând cu anul 1957 avem la dispoziţie şi valorile exacte pentru populaţia la începutul anilor, acestea din urmă asigurând posibilitatea de a calcula creşterea demografică anuală. Dată fiind fragilitatea cifrelor populaţiei din anii imediat postbelici şi având în vedere cerinţele minime de rigoare reclamate de calculele privind creşterea populaţiei, vom lua ca punct de plecare,

[1] În capitolul de faţă folosim cu precădere informaţii din publicaţiile instituţiei noastre statistice naţionale, care actualmente poartă acest nume. Întrucât o serie de date statistice se regăsesc în mai multe publicaţii ale INS, nu vom specifica de fiecare dată sursa acestora, ci numai atunci când se impune acest lucru.

[2] Este primul an din perioada postbelică menţionat în seria populaţiei totale medii, serie oferită tradiţional de INS, din care lipsesc cifrele pentru anii 1941-1945.

pentru tratarea dinamicii demografice, începutul anului 1948, mai exact efectivul de 15.872.624 locuitori, înregistrat la recensământul din 25 ianuarie 1948. În felul acesta, eliminăm situaţia mai tulbure din anii 1946–47 şi putem porni de la o valoare precisă a populaţiei, cea de la recensământ, pe care o atribuim începutului de an. Pentru tratarea altor aspecte, cum ar fi calculele legate de manifestarea fenomenelor demografice, o să facem referire şi la aceşti doi ani anteriori, ignoraţi doar în calculele de dinamică.

Nici pentru finele perioadei nu suntem foarte convinşi că efectivul avansat de INS (23.211.395 locuitori la 1 ianuarie 1990) este unul corect ţinând cont de următoarele aspecte: (i) ultimul recensământ data deja de mult timp (din 1977), ceea ce a permis cumularea multor erori în calculul curent al populaţiei; (ii) în epoca respectivă a existat o exigenţă politică clară pentru o creştere cât mai rapidă a populaţiei, ceea ce face verosimile afirmaţiile des întâlnite conform cărora pentru a veni în întâmpinarea acestei cereri, organele statistice au avut tendinţa de a ajusta în sus efectivele demografice şi (iii) în intervalul 1977–1989 a avut loc o emigraţie ilegală ce nu poate fi trecută cu vederea, ea afectând volumul populaţiei stabile sau rezidente.

Aşadar, cifra de 23,2 milioane de locuitori pare a fi îndoielnică, dat fiind că următorul recensământ, efectuat la 7 ianuarie 1992, regăseşte ca populaţie stabilă a României un număr de 22,8 milioane, adică cu circa 400 mii mai mic decât cel rezultat pe baza calculelor anuale curente. Este drept că în primii doi ani de după căderea regimului a avut loc o ieşire masivă de populaţie din ţară, compusă parţial din emigranţi înregistraţi, dar şi de o mulţime de persoane care nu se regăsesc în nicio statistică. Totuşi, ni se pare mai plauzibil ca o parte deloc neglijabilă din cei care „au lipsit la apel" la recensământul din 1992 să fi plecat de mai multă vreme din ţară. Probabil că un recensământ corect efectuat la sfârşitul anului 1989 ar mai fi găsit în România aproape 23 milioane de locuitori, dar aceasta e doar o supoziţie, sprijinită, e drept, şi de alte calcule, cum vom vedea mai jos, dar totuşi numai o supoziţie. Dar fiindcă nu avem cum să producem o altă cifră exactă, vom lua drept bună şi vom utiliza valoarea menţionată (de circa 23,2 milioane) în calculele referitoare la creşterea populaţiei.

Să mai spunem că, în perioada la care ne referim aici, au avut loc patru recensăminte ale populaţiei: cel din 1948, pomenit mai sus, din care s-au prelucrat şi s-au publicat[3] foarte puţine informaţii; la acesta s-au mai

[3] După ştiinţa noastră singurul material ce prezintă date exhaustive din această înregistrare este o broşură tipărită de ICS (INS), sub formă de extras din revista *Probleme economice*, nr. 2, martie 1948, sub semnătura lui A. Golopenţia şi a lui D.C. Georgescu (1948)

adăugat înregistrările efectuate la 21 februarie 1956 (când s-au numărat 17.489.450 locuitori) la 15 martie 1966 (19.103.163 locuitori) și la 5 ianuarie 1977 (21.559.910 locuitori). Dintre aceste recensăminte, doar cel din 1966 pare să fi fost făcut la standardele de calitate ale vremii, el fiind și singurul care s-a bucurat de publicarea unor date mai detaliate (inclusiv la nivel de așezări).

Urmărind creșterea populației în perioada 1948–1989, adică pe un interval de 42 de ani, constatăm că bilanțul este unul pozitiv, în sensul că efectivul demografic al României s-a mărit cu 46%, ceea ce înseamnă un ritm mediu anual de circa 0,9%, valoare ce poate fi apreciată ca una ridicată pentru o țară din spațiul cultural european. Vom explica pe parcursul acestui capitol cum s-a ajuns la această creștere; deocamdată să subliniem că ea nu este una liniară și că media pomenită ascunde o situație diversă din punctul de vedere al ritmului de creștere. Pentru a înțelege mai bine cât de variabil a fost acest trend crescător, să urmărim, în figura 1, efectivele anuale ale populației (exprimate în mii) și, mai ales, în figura 2, creșterile anuale de populație, exprimate în procente față de efectivul de la începutul anului[4].

Se vede că ratele anuale de creștere variază între 0,3% (în 1983) și 1,8% (în 1967), având deci de a face cu o paletă extrem de largă de valori, în anul de creștere relativă maximă ritmul fiind de șase ori mai mare decât în cel cu cea mai lentă progresie. De asemenea, ceea ce frapează este neregularitatea cu care apar valorile relative ale sporului anual de populație, întâlnind mai multe momente în care se modifică tendința de evoluție a acestuia și asistând la salturi anuale neobișnuit de mari. Ca tendință mai generală, putem spune că, în prima parte a intervalului, adică până în 1955, sporul relativ de populație este în creștere, atingând, după evaluările noastre, nivelul de 1,6%, în cursul anului 1955, după care se produce o cădere rapidă și de mare amploare, ajungând în anii 1965–1966 la 0,5–0,6%, pentru ca în 1967 să se atingă nivelul maxim menționat de 1,8%. După aceea, trendul este în genere descrescător, cu unele reveniri, mai ales spre finele perioadei, după 1983, an când se atinge nivelul cel mai de jos. Oricum, în toată perioada analizată aici, *toate creșterile anuale ale populației sunt pozitive, iar ritmul mediu general de aproape un procent indică o dinamică generală consistentă*.

[4] Pentru anii 1948–1956 populația la 1 ianuarie a fost estimată din valorile medii anuale. Începând cu 1957, găsim, așa cum spuneam, populația exactă la 1 ianuarie (de pildă, în anuarele demografice publicate de INS).

Figura 1. Evoluția populației României în perioada 1948–1989 (populația medie a anilor respectivi, în mii de locuitori).

Sursa: INS (2015).

Figura 2. Ritmurile anuale de creștere a populației, în perioada 1948–1989 (în procente). Calcule proprii după datele INS (2015).

Dat fiind că cifrele anuale ale populației sunt afectate de unele erori de calcul, am încercat să vedem care au fost ritmurile medii de creștere în sub-perioadele delimitate de momentele recensământului și de finele perioadei. Un calcul rapid ne arată următoarele valori ale acestor ritmuri medii:

– între 1948–1955: 1,22%
– între 1956–1965: 0,89%
– între 1966–1976: 1,11%
– între 1977–1989: 0,57%.

Vom sublinia mai ales valoarea ridicată a ritmului mediu anual din prima parte şi cea scăzută din ultima. Ritmul din anii 1966–76 este puternic influenţat de valorile excepţionale din 1967 şi 1968, după aceea ritmul diminuându-se sensibil, astfel că valoarea medie de circa 1,1% este atinsă deja în 1970, ulterior rămânând mereu inferioară mereu sub ea.

Pentru a explica o creştere anuală a populaţiei este nevoie să vedem care este contribuţia la valoarea acesteia a celor două componente care o determină: *sporul (excedentul) natural*, dat de diferenţa între numărul naşterilor şi cel al deceselor, şi *sporul (excedentul) migratoriu*, obţinut ca diferenţă între intrările în şi ieşirile din populaţie ca evenimente de migraţie. Referitor la perioada aici analizată, avem date complete pentru prima componentă şi unele incomplete pentru a doua. Într-adevăr, instituţia noastră statistică publică naşterile şi decesele anuale în intervalul 1946–1989, ceea ce permite calcularea ratei sporului natural în fiecare din aceşti ani, folosind populaţia medie aşa cum apare în anuarele demografice. Evoluţia acestui indicator este ilustrată în figura 3.

Figura 3. Rata sporului natural în anii 1946–1989 (la 1000 loc.).

Sursa: INS (2015).

Cum se înţelege foarte uşor, rata sporului natural (calculată ca raport între diferenţa dintre numărul născuţilor şi cel al decedaţilor şi populaţia medie a anului) este egală cu diferenţa dintre rata brută de natalitate (RBN) şi rata brută de mortalitate (RBM), aceşti indicatori obţinându-se prin raportarea numărului de evenimente (născuţii vii şi, respectiv, decedaţii) la populaţia medie a anului, adică la întreaga populaţie, indiferent dacă participă şi cât de intens participă la producerea evenimentelor respective. Vom prezenta şi evoluţia acestor indicatori aici (şi nu în secţiunea dedicată fenomenelor demografice corespunzătoare), întrucât aceştia nu ţin seama de intensitatea acestor fenomene (fertilitatea şi mortalitatea), funcţia lor fiind mai curând aceea de a exprima aportul naşterilor şi al deceselor la creşterea populaţiei. Diferenţa dintre valorile celor două rate ale fiecărui an, exprimată de distanţa între cele două curbe din figura 4, ne conduce la valorile ratei sporului natural, valori reprezentate în figura 3. Ceea ce vrem să menţionăm aici e faptul că rata de mortalitate nu influenţează variaţiile valorilor sporului natural decât la începutul intervalului; *de pe la mijlocul anilor 1950, mortalitatea (ca rată!) se stabilizează în jurul valorii de 10 ‰ şi toate schimbările, mai mari sau mai mici, ale valorilor ratei sporului natural se datorează practic modificărilor în comportamentul oamenilor faţă de naşteri*.

Figura 4. Rata brută de natalitate (RBN) şi rata brută de mortalitate (RBM), în anii 1946–1989 (la 1000 locuitori).

Sursa: INS (2015).

Despre cealaltă componentă a creşterii populaţiei – migraţia – datele statistice oficiale sunt puţine şi chiar şi cele care există nu se potrivesc cu alte informaţii. Sunt puţine întrucât tot ce se găseşte în publicaţiile INS despre migraţia externă în perioada comunistă este seria emigranţilor (oficiali) între anii 1975–1989. Se cunoaşte grija fostului regim de a ţine secrete o serie de date mai „sensibile", aşa că înţelegem că e inutil să căutăm în publicaţiile statistice ale vremii informaţii despre migraţia externă. Nu înţelegem însă de ce nici azi, după atâţia ani de la căderea dictaturii, instituţia statistică a statului nu încearcă să refacă seriile de date demografice fundamentale incomplete sau lipsă; cu siguranţă informaţiile despre migraţie sunt stocate undeva, căci e vorba aici de plecările şi de venirile oficiale, prin schimbarea domiciliului (cetăţeniei), evenimente care se petreceau sub controlul strict al autorităţilor.

Întrucât în momentul de faţă nu ne interesează decât contribuţia migraţiei la creşterea populaţiei, vom presupune că datele privind efectivele populaţiei şi cele referitoare la născuţi şi decedaţi sunt corecte, ceea ce ne permite să deducem sporul migratoriu ca diferenţă între sporul total de populaţie şi sporul natural. Făcând bilanţul întregii perioade 1948–1989, constatăm că, prin contribuţia sporului natural, populaţia ar fi trebuit să crească, între 1 ianuarie 1948 şi 31 decembrie 1989, cu circa 7,9 milioane de locuitori, în timp ce sporul efectiv de populaţie a fost cu puţin peste 7,3 milioane, ceea ce ne conduce la concluzia că *balanţa generală a migraţiei a fost una negativă, pierzându-se prin plecări aproape 600 mii persoane*.

Revenind la periodizarea rezultată din momentele recensământului, prezentăm, în tabelul 1, calculul exact, prin diferenţă, al sporului migratoriu, pentru întregul interval şi pentru fiecare subperioadă (cu menţiunea că cifrele cu care s-a calculat sporul total sunt, pentru 1948 şi 1956, cele de la recensăminte efectuate la începutul anilor respectivi[5], iar pentru ceilalţi ani valorile calculate de INS pentru 1 ianuarie).

Datele din tabelul 1 par să indice o preponderenţă a fenomenului de emigrare în raport cu cel de imigrare pe întreaga perioadă comunistă. În măsura în care putem să ne încredem în cifrele oficiale, se pot observa şi aici o serie de variaţii, cum ar fi, de pildă, o reducere a emigrărilor în perioada 1966–77, pentru ca apoi acestea să cunoască o intensitate mai mare în ultimii ani ai comunismului.

[5] Am folosit, pentru 1948 şi 1956, cifrele de la recensământ menţionate în text, întrucât, aşa cum am spus, n-am găsit în publicaţiile INS efectivele la 1 ianuarie decât începând din 1957; valorile folosite pentru ceilalţi ani sunt: 1966: 19.083.443, 1977: 21.558.384 şi 1990: 23.211.395.

Tabelul 1
Componentele creşterii populaţiei în patru subperioade ale intervalului 1948–1989 şi pe ansamblu

	Valori totale			Medii anuale		
	Spor total	**Spor natural**	**Spor migratoriu calculat**	**Spor total**	**Spor natural**	**Spor migratoriu calculat**
1948–1955	1.616.826	1.710.616	–93.790	202.103	213.827	–11.724
1956–1965	1.593.993	1.764.977	–170.984	161.371	176.498	–17.098
1966–1976	2.474.941	2.550.678	–75.737	224.991	231.880	–6.885
1977–1989	1.653.011	1.886.027	–233.016	127.157	145.079	–17.924
1948–1989	**7.338.771**	**7.912.298**	**–573.527**	**174.733**	**188.388**	**–13.655**

Sursa: Calculat după datele INS (2015).

Îndoiala faţă de corectitudinea datelor despre migraţie este justificată nu doar de experienţa cotidiană din vremea comunismului, când atâtea aspecte ale realităţii erau mistificate în documentele oficiale, ci îşi găseşte de această dată temei chiar în datele publicate de INS. Într-adevăr, aşa cum spuneam, acesta oferă cifra anuală a emigrărilor din România, începând cu 1975. Firește că apare imediat tentaţia de a însuma efectivele anuale ale emigranţilor, pentru anii de după ultimul recensământ, adică pentru intervalul 1977–1989, şi a le compara cu bilanţul migratoriu din tabelul 1, pentru aceeaşi perioadă. Rezultatul este cel puţin unul ciudat, întrucât numărul acestor plecări oficiale se ridică la 342.427 persoane, iar balanţa migraţiei, din tabelul 1, arată un deficit de doar 233.016 de indivizi, ceea ce înseamnă o diferenţă de circa 109 mii de persoane. E imposibil de acceptat că, în ultima perioadă a regimului Ceauşescu, au dat năvală în România atâţia străini care să acopere diferenţa respectivă. Bunul simţ[6] ne spune că numărul celor care s-au stabilit în România în acei anii ar putea fi undeva în jur de 9.000–10.000 şi *atunci rămân circa 100 mii de persoane* ***plecate oficial*** *care nu apar în bilanţul demografic calculat în tabel*. Aceasta înseamnă că, numai prin ignorarea cifrei migranţilor legali de după 1977, volumul populaţiei la 1 ianuarie 1990 este „îmbogăţit" cu circa 100 mii locuitori. Dacă mai adăugăm şi *emigraţia ilegală* – fenomen care înflorise în anii 1980 – atunci putem înţelege mai uşor de ce am spus că cifra de 23,2 milioane locuitori, atribuită datei de 1 ianuarie 1990, este exagerată, ea depăşind în opinia noastră cu cel puţin 200 mii de persoane valoarea reală şi întărindu-ne părerea că România nu a atins niciodată efectivul de 23 milioane de locuitori, *ca populaţie stabilă*.

[6] Nu este vina noastră că facem apel la „bunul simţ"; aşa cum erau contabilizate plecările (legale) din ţară, în perioada comunistă, tot aşa de bine era ţinută şi evidenţa sosirilor. Prin urmare, n-ar fi nicio dificultate să se publice şi aceste date.

Urmărite pe un interval de timp de 42 de ani, pierderile prin emigrare nu par foarte importante la nivelul unei populații care, după cum s-a văzut, a cunoscut o remarcabilă dinamică pozitivă. Totuși, aceste plecări au avut o seamă de efecte la nivelul societății românești, chiar și numai dacă privim lucrurile din perspectiva schimbării în structura etnică, pe care le vom prezenta într-o altă secțiune. Să spunem de pe acum că cea mai importantă componentă a emigrației în perioada comunistă a fost cea etnică, plecările evreilor, în prima parte a perioadei, și ale germanilor, în cea de a doua, reprezentând cazurile cele mai eclatante, numărul și ponderea acestor etnii în populația României diminuându-se drastic, ajungându-se până aproape la dispariția lor.

Revenind la dinamica populației, să subliniem din nou că aceasta a fost pe ansamblu una pozitivă, populația României sporind de la 15,9 milioane locuitori în 1948 la 23,2 milioane, după datele oficiale. Chiar dacă cifra de final a fost în realitate ceva mai mică, sporul populației este remarcabil și, fapt important și interesat, el s-a realizat cu intensități variabile pe parcursul celor 42 de ani, ratele anuale de creștere prezentând mari fluctuații. Componenta majoră a creșterii în toate subperioadele a fost *sporul natural*, ceea ce înseamnă că, dacă vrem să căutăm explicații pentru tendința generală dar și pentru modificările de ritm, va trebui să analizăm, în detaliu, cele două fenomene demografice implicate: *fertilitatea* și *mortalitatea*.

2. Fertilitatea

În cele ce urmează, vom recurge, pentru exprimarea intensității fertilității în perioada analizată, la indicatorul sintetic de moment, numit *rata totală de fertilitate* (RTF). Analiza va mai conține informații legate și de „calendarul nașterilor", în speță de distribuția acestora după vârsta mamei la naștere.

Redăm, în figura 5, evoluția ratei totale de fertilitate, între 1946 și 1989, cu precizarea că INS publică aceste date doar începând cu anul 1956, valorile anterioare fiind estimări realizate de V. Ghețău (1997), pe care le preluăm aici ca atare. Să descriem succint evoluția indicatorului. În primii ani (1946–48) valorile par a fi ceva mai scăzute decât cele înregistrate în anii imediat următori; fiind ani de criză este plauzibilă această situație în care se manifestă un deficit de fertilitate, comparativ cu perioada antebelică și cu cea de la începutul anilor 1950. Ceea ce ni se pare important de subliniat este faptul că *valorile mari de fertilitate ce apar în 1949 și în câțiva ani ulteriori nu pot fi interpretate ca indicând vreo similitudine a situației din România cu fenomenul numit „baby boom", petrecut în anii postbelici în*

multe ţări occidentale. Cu certitudine că în aceşti ani, la noi, s-au recuperat unele naşteri care n-au avut loc în anii de război şi în cei de criză care au urmat, ***dar nu este vorba de vreo creştere a fertilităţii faţă de ultima parte a perioadei interbelice aşa cum s-a întâmplat în Vest***; fertilitatea maximă (din 1949) abia dacă se ridică la nivelul minim de fertilitate din anii dinainte de război, 1938–39.

Figura 5. Rata totală de fertilitate, în perioada 1946–1989 (număr de copii/femeie).

Sursa: Gheţău (1997) şi INS (2015).

Aşadar, credem că se poate spune că după 1949 se reia trendul descrescător al fertilităţii, devenit foarte vizibil deja în deceniul patru. La început tendinţa de scădere e mai lentă, mai oscilantă, pentru ca apoi, după 1955, panta să devină foarte abruptă, ajungându-se de la o rată de circa 3,3 copii, în 1955, la una de 1,9 copii, în 1965 şi 1966. Urmează anul excepţional 1967, când rata totală de fertilitate urcă la 3,7 copii, o valoare aproape dublă faţă de cea din anul precedent, pentru a asista apoi la o nouă scădere, coborând, în 1973, la 2,4 copii. După un uşor reviriment în anul următor, o pantă descrescătoare se profilează din nou, ajungându-se la un minim în 1983, când se revine practic la intensitatea fertilităţii din 1966. Urmează câţiva ani de uşoară creştere, pentru ca, după 1986, să se reia declinul, perioada încheindu-se, în 1989, cu o fertilitate de 2,2 copii la o femeie, adică o valoare care practic asigura, la nivelul de mortalitate de atunci, doar reproducerea simplă a generaţiilor.

Explicarea nivelului fertilităţii unei populaţii nu este un lucru foarte uşor de realizat, dată fiind complexitatea sistemului de factori care concură la stabilirea intensităţii fenomenului. Aici vom simplifica la maximum lucrurile, pentru a reţine doar esenţialul. În opinia noastră, pentru a înţelege variaţiile fertilităţii din acea epocă, trebuie să includem în explicaţie cel puţin două lucruri: (i) tendinţa „naturală" de scădere a fertilităţii, caracteristică fazei respective a tranziţiei demografice în care se afla populaţia României şi (ii) măsurile legislative cu impact asupra fertilităţii, care au caracterizat perioada despre care vorbim.

Primul factor este unul esenţial şi nu trebuie neglijat. Cum se ştie, România a intrat târziu în procesul de modernizare şi implicit în cel al tranziţiei demografice; chiar dacă fertilitatea scăzuse până la venirea comunismului de la circa 6 copii/femeie la 3,5 copii, ceea ce indică recurgerea la mijloace de limitare voluntară a descendenţei *în cadrul căsătoriilor*, nivelul acesta era încă ridicat şi, chiar fără vreo măsură incitativă în acest sens, el ar fi urmat să scadă. Schimbările aduse de regimul comunist pe diferite planuri ale vieţii sociale (industrializarea, urbanizarea, cooperativizarea – cu efect destructurant asupra modului de viaţă caracteristic gospodăriilor ţărăneşti, mod de viaţă predominant în anii interbelici – la care se adaugă dezvoltarea educaţiei şcolare ce implică şi componentele ideologice, precum promovarea ateismului) au acţionat, în general, în sensul reducerii numărului de copii în cadrul familiei. În aceste condiţii, intervenţiile legislative n-au făcut decât să accelereze sau să frâneze un proces în urma căruia, în cel mult 2–3 decenii, România ar fi ajuns la finele tranziţiei fertilităţii, coborând deci până la nivelul de înlocuire a generaţiilor.

În primii ani, respectiv până la mijlocul deceniului şase, regimul nou instalat n-a avut niciun fel de preocupare pentru influenţarea fenomenelor demografice. Cum am văzut, creşterea fertilităţii în prima parte a anilor 50 ţine mai curând de reflexul natural al populaţiei de a recupera naşteri (sau căsătorii) care, din diverse motive, nu s-au produs în anii anteriori şi nu de vreo măsură luată de noul regim[7]. Primele măsuri legislative în acest sens apar la mijlocul anilor 50 ca urmare a schimbărilor petrecute în URSS, după moartea lui Stalin. Cum se ştie, dictatorul imperiului comunist a procedat în anii 30 la o schimbare radicală de atitudine în raport cu filonul

[7] În acest context suntem nevoiţi să infirmăm o teză a autoarei americane Gail Kligman, care într-o lucrare binecunoscută (1998) spune că, prin modificarea Codului penal, în 1948, regimul comunist a interzis avortul în România. Menţionăm că în Romnia modernă avortul a fost tot timpul interzis prin lege (de pe vremea lui Cuza), iar în 1948 modificările la Codul penal (cod adoptat la finele anului 1936 şi purtnd numele regelui Carol al II-lea) n-au vizat în niciun fel articolele privitoare la avort.

ideologic al stângii secolului al XIX-lea, la care a aderat şi Lenin, înainte şi după revoluţie, ideologie ce promova emanciparea femeii, eliberarea acesteia de constrângerile „familiei burgheze", inclusiv prin dreptul la avort, acordat efectiv după revoluţia rusă (în 1920) şi retras de Stalin în 1936, din considerente demografice. În 1955, Uniunea Sovietică liberalizează din nou avortul şi modelul său va fi urmat în anii următori de statele satelite.

În România, un prim pas spre liberalizarea avortului îl constituie Decretul 456, din 19 octombrie 1955, al Marii Adunări Naţionale, care modifică prevederile articolului 484 din Codul penal, referitor la circumstanţele întreruperii sarcinii (pe motive strict medicale) şi la modul în care se putea lua o decizie în acest sens, trecând întreaga responsabilitate în sarcina medicului şi scoţând actul respectiv de sub supravegherea procuraturii[8]. Dacă privim această schimbare ca o relaxare a condiţiilor în care e permis avortul medical şi dacă ţinem seama că în România, în perioada interbelică şi în anii imediat următori, avortul ilegal a constituit o practică destul de răspândită, putem presupune că scăderea fertilităţii în anii 1956 şi 1957 poate să fi fost influenţată de decretul pomenit. Oricum, e bine să observăm că declinul accentuat al fertilităţii începe cu doi ani înainte de Decretul nr. 463 din 30 septembrie 1957 pentru încuviinţarea întreruperilor de sarcină, de care este, de obicei, legată scăderea fertilităţii în epocă.

Desigur, importanţa acestui din urmă act normativ, care, într-o formulare seacă, în doar două articole şi fără niciun preambul sau motivare, stipulează că „întreruperea cursului sarcinii se poate efectua la cererea femeii însărcinate" (art. 1) şi că „intervenţiile se realizează în instituţii medico-sanitare de stat potrivit Instrucţiunilor Ministerului Sănătăţii şi Prevederilor Sociale" (art. 2) este una extraordinară. Mai întâi, el *reprezintă prima prevedere din dreptul românesc care stipulează că întreruperea sarcinii nu mai constituie un delict*, ci un act care e parte a libertăţilor persoanelor, putându-se realiza neîngrădit (juridic sau moral) la cererea lor. În al doilea rând, felul în care este pus în practică – preţul foarte mic (30 lei) al actului medical, realizarea lui în unităţi sanitare în deplină siguranţă, cu personal medical calificat etc. – a permis tuturor categoriilor sociale accesul la el şi a constituit, în condiţiile culturale de atunci, un mijloc foarte atractiv pentru reglarea fertilităţii. Creşterea spectaculoasă a numărului de avorturi în anii de liberalizare a acestei practici (1958–1966), în paralel

[8] Introducerea procurorului ca având ultimul cuvânt în echipa ce decidea întreruperea unei sarcini nu s-a făcut, aşa cum s-ar putea crede, în anii de instalare a regimului comunist, ci anterior; modificarea respectivă am găsit-o deja într-o variată din 1941 a Codului penal. Pentru mai multe detalii asupra problemelor avortului (juridice şi nu numai) în România comunistă, a se vedea Rotariu, Dumănescu, Hărăguş (2017).

cu evoluţia numărului de naşteri, este prezentată în tabelul 2. Fără a intra în detalii, să observăm că multiplicarea de 10 ori a numărului de avorturi nu e însoţită de o scădere corespunzătoare a numărului de naşteri, ceea ce înseamnă că *rolul principal al acestui procedeu a fost acela de a înlocui formele tradiţionale de prevenire a sarcinii*. Firește, el a contribuit şi la reducerea fertilităţii, de la 3,3 copii în 1955 la 1,9 copii în 1966, dar chiar şi în condiţiile unei legislaţii restrictive asupra întreruperii sarcinii, similară celei din ţările occidentale în epocă, scăderea fertilităţii, aşa cum am mai spus, ar fi avut loc, dar probabil într-un ritm mai lent.

Tabelul 2
Naşteri şi avorturi în România anilor 1957–1966

Anul	Născuţi vii	Avorturi	Avorturi la 1000 de născuţi	Procent de sarcini terminte cu avort
A	B	C	d=(c/b)x1000	e=[c/(b+c)]x100
1957	407.819			
1958	390.500	112.100	287,1	22,3
1959	368.007	578.000	1.570,6	61,1
1960	352.241	769.776	2.185,4	68,6
1961	324.859	865.000	2.662,7	72,7
1962	301.985	967.000	3.202,1	76,2
1963	294.886	1.037.000	3.516,6	77,9
1964	287.383	1.100.000	3.827,6	79,3
1965	278.362	1.112.704	3.997,3	80,0
1966	273.678	973.447	3.556,9	78,1

Sursa: Rotariu, Dumănescu, Hărăguş (2017)

Creşterea bruscă a fertilităţii în 1967 (de la 1,9 copii la 3,7) este în întregime explicată de intrarea în vigoare, la 1 noiembrie 1966, a cunoscutului Decret 770 al Consiliului de Stat, dat la 1 octombrie 1966. Calificarea acestei reglementări ca una de „interzicere" a avortului îşi poate găsi justificarea în formularea primului articol („Întreruperea cursului sarcinii este interzisă."). Următoarele însă reglementează situaţiile când acesta este permis. Şi aici avem ca noutate, faţă de alte reglementări anterioare, două lucruri:

a) Pe de o parte, se renunţă, atunci când se invocă aceste situaţii excepţionale, la vechea formulare „nu se consideră avort...." şi se specifică în mod clar că „întreruperea cursului sarcinii va fi autorizată...", ceea ce înseamnă o clară schimbare de filosofie vizavi de avort.
b) În al doilea rând, pe lângă situaţiile medicale întâlnite şi anterior, decretul mai introduce câteva condiţii în care se poate realiza întreruperea sarcinii: când aceasta apare în urma unui viol, sau incest, sau când femeia a împlinit vârsta de 45 de ani, sau când a născut şi are în întreţinere cel puţin patru copii.

Toate acestea, dar mai ales condiţiile de vârstă ori număr de copii, arată că scopul decretului este unul strict demografic, vizând *nu interzicerea în sine a avortului* (pe considerente morale, de pildă, care ar fi rămas în picioare şi pentru femeile cu 4 copii sau de 45 de ani şi peste), ci *reglementarea practicii respective*, aşa cum, de altfel, apare şi în titulatura acestuia („Decret...pentru reglementarea întreruperii cursului sarcinii").

În ce măsură decretul 770 (nu) a avut consecinţele demografice aşteptate de dictatorul comunist, care preluase nu de mult puterea în România, se vede clar urmărind curba fertilităţii. Fără a intra în alte detalii, să spunem că fluctuaţiile vizibile pe grafic corespund unor momente sau perioade în care criteriile de interdicţie s-au mai relaxat ori s-au înăsprit (scăderea vârstei la 40 de ani şi apoi revenirea, în ultimul deceniu, la 45 de ani), dar mai ales atmosferei de presiune sau de relativă indiferenţă a autorităţilor în respectarea strictă a prevederilor legale. Chiar şi în perioadele de mare presiune – cum a fost cea de la mijlocul anilor 1980 – ratele de fertilitate şi, evident, numărul născuţilor nu au mai atins valorile ameţitoare din 1967–68, speranţele (celor care au crezut în asta) că la finele mileniului România va ajunge la 30 de milioane de locuitori, cifră ţintă pusă în unul dintre programele partidului, la începutul deceniului opt, năruindu-se destul de repede.

Că decretul 770 nu a fost unul de interzicere a avorturilor o arată şi bilanţul cifric al perioadei de interdicţie. Pornind de la datele găsite în diferite publicaţii, am contabilizat (vezi Rotariu, Dumănescu, Hărăguş, 2017) că, în perioada 1967–1989, în România au fost efectuate 7,4 milioane de avorturi (legale) la un număr de 9,3 milioane de născuţi vii, *ceea ce înseamnă aproximativ 80 de avorturi la 100 de naşteri*. Să mai spunem că între 1967 şi 1980 cifra absolută a acestor avorturi este constant crescătoare, numărul lor anual urcând de la circa 200 mii la aproximativ 400 mii la începutul anilor 1980, înăsprirea măsurilor din unimii ani ai regimului comunist coborând din nou cifra la 200 mii. De asemenea, e interesant de observat că, în urma calculelor pe baza datelor prezentate de Jinga şi Soare (2011), raportat la suma pe întreg intervalul, doar 6% dintre avorturi au fost făcute pe motiv de vârstă (lucru normal dacă ţinem seama de pragul de vârstă ridicat, chiar şi cel de 40 de ani practicat o vreme) şi 30% datorită atingerii cotei de patru copii. Pentru motivele medicale prevăzute de lege s-au mai efectuat 10% dintre avorturi, restul – adică majoritatea, în proporţie de 54% – au fost încadrate în rubrica avorturilor spontane („incomplete", după denumirea oficială), această rubrică fiind cea mai „elastică", reflectând intensitatea cu care se aplicau măsurile regimului. De pildă, numărul acestora scade practic la jumătate (de la circa 200 mii la 109 mii) între 1980 şi 1989.

Cum spuneam, în anii de aplicare a decretului, 1967–1989, s-au născut în România 9,3 milioane de copii, rezultând deci o medie anuală de 404 mii. Firește că avem voie să ne întrebăm care ar fi fost bilanțul nașterilor dacă nu s-ar fi luat măsura de restricționare a avorturilor. Răspunsul nu poate fi nici măcar în principiu unul univoc. Regimurile comuniste din țările zonei noastre au reacționat toate la scăderea drastică a natalității după liberalizarea avortului, reușind, în măsuri diferite dar oricum prin metode mai blânde, să frâneze declinul. Astfel de politici s-ar fi putut adopta și la noi și, în funcție de calea aleasă, rezultatele ar fi fost diferite.

Putem firește imagina mai multe ipoteze pentru numărul născuților în cei 23 de ani care au urmat lui 1966, în lipsa decretului respectiv. Astfel, dacă ținem seama că în 1966 s-au născut circa 274.000 de copii, atunci putem alege câteva variante cu cifre apropiate de acestea, una care să reflecte o relativă constanță a nașterilor (să spunem o medie de 275 mii), una de continuare a declinului (250 mii) și una de relativă redresare (300 mii). În aceste situații, am fi avut respectiv 6,3 milioane de născuți, 5,8 milioane sau 6,9 milioane, respectiv un deficit de nașteri (față de cifra reală) de 3 milioane, 3,5 milioane sau 2,4 milioane. Probabil că undeva pe aici, în jurul a 3 milioane, este „contribuția" decretului amintit la populația României, efectiv care astăzi populează grupa mijlocie de vârstă (cea din care se recrutează populația activă), asigurând de vreo trei decenii o pondere ridicată a acesteia în populația totală.

În ceea ce privește *calendarul fertilității*, referitor în speță la vârsta femeilor la naștere, lucrurile se prezintă în felul următor. România avea la mijlocul secolului trecut o fertilitate timpurie, comparativ cu țările vestice, situație datorată în bună măsură unei nupțialități timpurii. Mai exact, frecvența cea mai ridicată a nașterilor se regăsește pe segmentul de vârstă de 20–24 ani, cam la 21–22 ani. Acest model nu se modifică sensibil în perioada analizată, schimbările care apar fiind legate de impactul legislației avortului asupra nașterilor. Într-adevăr, dat fiind că avortul a avut – în cazul femeilor căsătorite – mai ales funcția de a opri seria nașterilor și nu atât de a regla intervalul între nașteri, practicarea lui a fost specifică femeilor mai în vârstă (inclusiv datorită prevederile decretului referitoare la vârstă și la numărul de copii), așa încât un indicator precum vârsta medie a femeilor la naștere are o evoluție sinuoasă generată de accesul la avort. Am găsit informații despre valoarea respectivă[9] începând cu anul 1966, iar

[9] Este vorba de valorile standardizate, calculate de noi cu ajutorul ratelor de fertilitate pe vârste, rate care apar în anuarele demografice, începând cu anul 1968. Pentru cei doi ani anteriori, am găsit valorile (calculate la fel) în studiul lui V. Ghețău (1997).

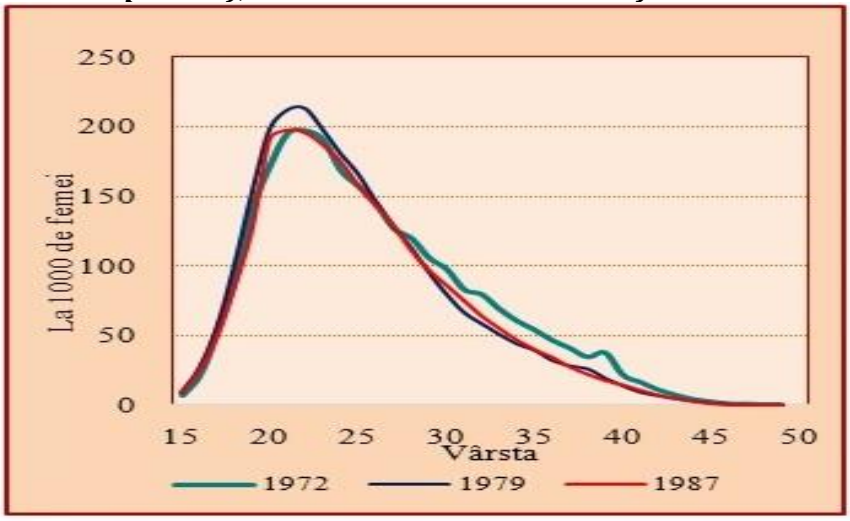
graficul de schimbare, până în 1989, este redat în figura 6. Se vede că vârsta medie crește după aplicarea decretului, atingând un maxim de 26,75 ani pentru ca apoi să scadă continuu până în 1983, când valoarea e cu doi ani mai mică; măsurile din 1983–84 ridică din nou valoarea indicatorului.

Figura 6. Vârsta medie a femeilor la naștere, în perioada 1966–1989.

Sursa: Pentru 1966 și 1967, Gheţău (1997); din 1968, calculat pe baza ratelor de fertilitate pe vârste, INS (2015).

Figura 7. Ratele de fertilitate pe vârste (născuți vii la 1.000 de femei de vârstă respectivă), în trei ani cu rata totală de fertilitate similară.

Sursa: INS (2015)

Că lucrurile în privinţa calendarului nu se schimbă în esenţa lor se poate vedea dacă vom compara ratele de fertilitate pe vârste. Pentru a elimina efectul ce apare din variaţia fertilităţii, am ales trei ani (1972, 1979 şi 1987) cu fertilitate apropiată (circa 2,5 copii/femeie) şi am reprodus în figura 7 valorile ratelor pe ani de vârstă în cele trei momente. Forma celor trei curbe este foarte asemănătoare, dovedind că *patternul fertilităţii pe vârste nu s-a modificat aproape deloc*. Procesul de creştere constantă a vârstei la naştere va începe ceva mai târziu.

3. Mortalitatea

Al doilea fenomen demografic major cu impact direct asupra creşterii populaţiei este cel care se referă la decese. Despre pierderile de populaţie prin decese am pomenit câte ceva mai sus. Să reamintim că aceste pierderi sunt rezultatul conjugat a doi factori: intensitatea cu care se moare la fiecare vârstă în populaţie şi structura pe vârste a acesteia. Ne oprim în continuare la primul aspect, încercând să descriem evoluţia lucrurilor în anii comunismului, folosind indicatorii clasici: speranţa de viaţă (la naştere, mai ales) şi indicele mortalităţii infantile.

Şi referitor la mortalitate, datele pentru primii ani ai perioadei sunt sărace, lipsind elementele primare pentru calcularea speranţei de viaţă, în speţă ratele de mortalitate pe vârste, care se pot obţine prima dată, după datele INS publicate, abia pentru anul de recensământ 1956. Nici în continuare informaţiile nu sunt de găsit, aşa că practic abia din 1968 avem seria de date detaliate după care INS a întocmit tabela de mortalitate, ca medie pentru câte trei ani consecutivi. Pe scurt, în analiza mortalităţii, pentru perioada dinainte de 1968, am găsit următoarele date oficiale: numărul decedaţilor, rata brută de mortalitate şi rata de mortalitate infantilă, acestea începând cu anul 1946 şi patru valori ale speranţei de viaţă la naştere, rezultând din tabelele pentru anii 1956, 1961, 1963 şi media intervalului 1964–1967.

Încercând să ilustrăm evoluţia mortalităţii în primii ani postbelici prin intermediul speranţei de viaţă suntem aşadar puşi în situaţia de a nu avea niciun reper clar. Cum se va vedea imediat, schimbările în această epocă fiind unele extrem de mari şi de rapide, nu putem trece uşor peste aceşti ani fără a încerca să înţelegem ce s-a întâmplat atunci în privinţa mortalităţii. Într-adevăr, dacă acceptăm, împreună cu alţi demografi, că până la război şi pe parcursul acestuia durata medie a vieţii a rămas aproximativ cea dată de tabela întocmită pentru anii 1930–32, anume de 42 de ani, şi dacă observăm că în prima tabelă postbelică, cea din 1956, indicatorul ajunge la 63,2 ani, înseamnă că *într-un deceniu România a progresat pe scala respectivă cu circa*

20 de ani, adaos care poate părea neverosimil. Parcursul este însă unul explicabil şi vom schiţa aici[10] elementele esenţiale.

Mai întâi să vedem datele disponibile. În tabelul 3 am reprodus cifrele decedaţilor şi valorile ratei brute de mortalitate şi ale indicelui mortalităţii infantile pentru anii 1946–1956. Este clar că în primii ani mortalitatea nu e mai joasă decât în perioada de dinainte de război; ba chiar avem un puseu de mortalitate extrem de net în 1947, an cu o gravă criză alimentară, în care speranţa de viaţă la naştere a scăzut, după estimările noastre, sub 40 de ani. Aşadar progresul începe doar din 1948 şi se observă că *până în 1956 valoarea indicelui mortalităţii infantile scade la circa 80‰, adică la jumătate din valoarea de plecare şi la mai puţin de 50% faţă de cât era la sfârşitul anilor 30*. Or acest indicator este unul foarte sensibil la condiţiile de trai şi se corelează aproape perfect cu speranţa de viaţă, evoluţia lui fiind un argument că mortalitatea generală a avut, în esenţă, evoluţia menţionată mai sus.

Tabelul 3
Decedaţi, rata brută de mortaitate (RBM) şi rata de mortalitate infantilă (RMI) în anii 1946–1956

Anul	Numărul decedaţilor	RBM (‰)	RMI(‰)
1946	296.439	18,8	164,1
1947	349.331	22,0	198,8
1948	248.238	15,6	142,7
1949	219.881	13,7	136,3
1950	202.010	12,4	116,7
1951	210.021	12,8	118,1
1952	195.287	11,7	104,7
1953	194.752	11,6	96,3
1954	195.091	11,5	88,8
1955	167.535	9,7	78,2
1956	174.847	9,9	81,5

Sursa: INS (2001)

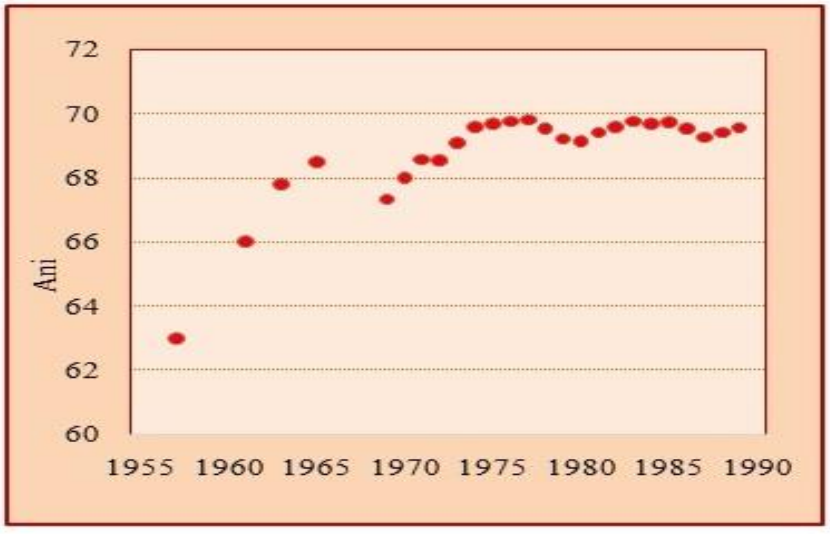
Desigur că un astfel de progres trebuie argumentat nu doar prin şirul de cifre anuale, ci are nevoie de o explicaţie plauzibilă. Din nou suntem nevoiţi să simplificăm la maximum lucrurile. Aşa cum se ştie, în perioada respectivă, imensa majoritate a deceselor erau datorate bolilor infecţioase (microbiene), populaţia României fiind încă una tânără, incidenţa bolilor cardiovasculare şi neoplazice, care astăzi au o pondere atât de mare în totalul deceselor, fiind una redusă. În anii despre care vorbim aici, doi factori au fost cei care au concurat la reducerea substanţială a mortalităţii prin bolile transmisibile. Pe de o

[10] Pentru detalii, trimitem din nou la cartea elabrată recent de Rotariu, Dumănescu şi Hărăguş (2017).

parte, pașii majori făcuți de medicină – mai ales introducerea în uzul general a antibioticelor, dar și producerea de noi seruri pentru lărgirea evantaiului de vaccinuri – și, pe de alta, progresele rapide realizate de noul regim în privința asistenței medicale a populației, atât pe latura prevenției, cât și pe cea a tratamentului bolilor. Este greu să măsurăm exact contribuția fiecărui factor, însă este foarte clar că cel de-al doilea nu trebuie subestimat. O comparație a indicatorilor dezvoltării sistemului sanitar în perioada interbelică și la mijlocul anilor 1950 este net în favoarea acestei din urmă perioade.

Progresul pe linia reducerii mortalității continuă și după 1956, fără a mai cunoaște același ritm rapid. Un prim semnal de stagnare și chiar de regres apare în anii 1967–1969, când rata mortalității infantile manifestă o ușoară creștere (legată, desigur, de numărul ridicat al celor născuți în acei ani). Din păcate, speranța de viață este greu de urmărit, din lipsă de informații, dar pare că și aici avem un ușor regres, așa cum sugerează valorile existente în publicațiile INS și marcate în figura 8. Într-adevăr, după 1956, într-un deceniu se mai adaugă 5 ani la speranța de viață, aceasta ajungând la 68,5 ani, pe intervalul 1964–1967 (valoare atribuită anului 1965 pe grafic). Urmează, cum spuneam, o ușoară cădere în anii următori, revenind la 68 de ani în 1970, și apoi din nou o creștere modestă, atingându-se pragul de 69 de ani, în 1973. După aceea, până la finele perioadei (de fapt până în 2000, adică vreme de un sfert de secol!), durata medie a vieții în România se va mișca pe un interval de valori mai mic de un an, depășindu-se pragul de 69 de ani dar neajungându-se la cel de 70 de ani.

Figura 8. Valorile speranței de viață la naștere în anii 1957–1989.

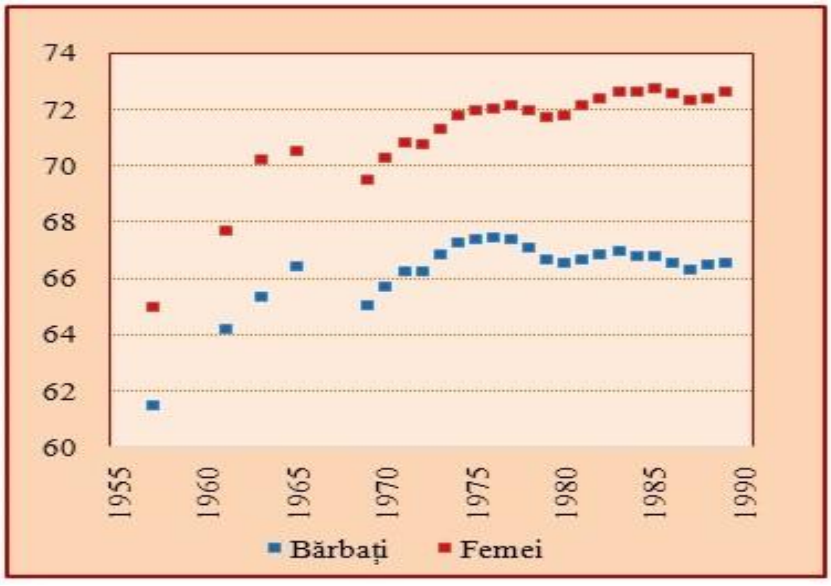

Sursa: INS (2001).

Cum s-a văzut, am prezentat această evoluţie a indicatorului pentru ansamblul populaţiei. Se ştie însă că valorile lui se calculează separat pe sexe, întrucât există mereu o diferenţă de durată a vieţii între femei şi bărbaţi, iar evoluţia pe un interval de timp poate avea tendinţe diferite la cele două sexe. De asemenea, o analiză serioasă a mortalităţii ar trebui să urmărească situaţia şi pe vârste, calculând evoluţia ratelor şi a speranţei de viaţă la toate vârstele sau măcar pe grupe cincinale de vârstă. Ne mărginim aici să punctăm doar câteva aspecte esenţiale.

Diferenţa între bărbaţi şi femei este evidenţiată în figura 9. Pe scurt, avem mereu de a face cu un avantaj al femeilor; acesta este în creştere, urcând de la circa 3,5 ani, în 1956, la 4 ani prin 1965, la 5 ani în 1979 şi la 6 ani spre finele perioadei (după 1985). O asemenea evoluţie divergentă presupune, firește, ritmuri de creştere şi chiar tendinţe diferite. De pildă, se vede că stagnarea ce se manifestă începând din prima parte a anilor 1970, despre care vorbeam, este, în fapt, rezultatul unei uşoare creşteri a duratei vieţii femeilor şi a unei uşoare scăderi a valorilor indicatorului pentru bărbaţi; această discrepanţă este vizibilă mai ales în anii 1980.

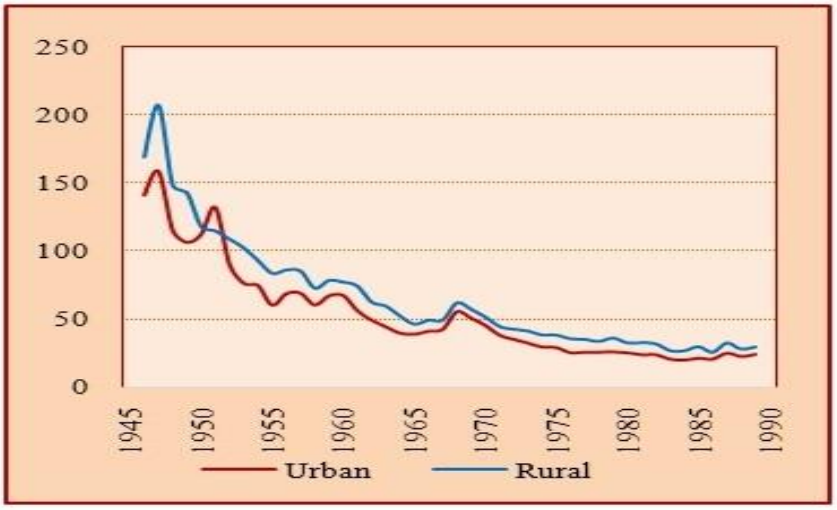
Figura 9. Speranţa de viaţă la naştere între 1956 şi 1989, pe sexe.

Sursa: INS (2001).

Dacă analizăm situaţia şi pe vârste, observăm câteva lucruri importante. Mai întâi, în privinţa deceselor la vârsta de zero ani, constatăm o evoluţie similară cu cea a mortalităţii în general: o scădere rapidă în prima parte a perioadei şi o stagnare spre final.

Figura 10. Indicele mortalităţii infantile (decedaţi sub un an la 1.000 născuţi vii), în perioada 1946–1989.

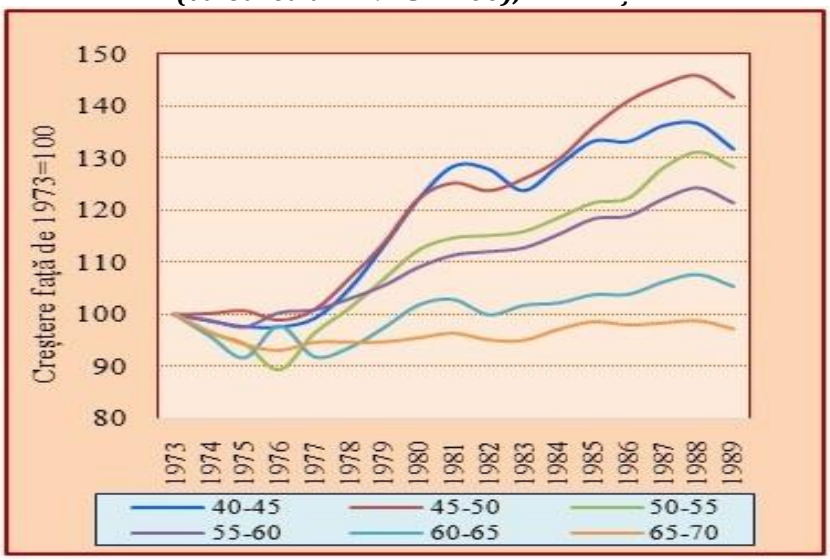

Sursa: INS (2001).

Se ştie că dacă lăsăm de o parte mortalitatea infantilă, fenomenul se manifestă mai intens (şi deci prezintă un interes sporit pentru demograf) la vârstele mai înaintate. Este motivul pentru care vom ilustra succint evoluţia indicatorilor de mortalitate pentru persoanele cu vârsta de la 40 de ani în sus. Am ales pentru prezentare anii 1973–1989, pentru care avem date detaliate şi care, întâmplător, sunt şi cei mai interesanţi, întrucât putem vedea în detaliu ce s-a întâmplat în perioada în care s-a oprit creşterea speranţei de viaţă la naştere. Dat fiind caracterul sintetic al acestui material, prezentăm doar câteva elemente mai relevante. Astfel, în figurile 11A şi 11B sunt puse în paralel evoluţiile probabilităţilor de deces ale bărbaţilor şi ale femeilor, pe grupe cincinale de vârstă, între 40 şi 70 de ani. Făcând raportarea la valorile din 1973 (marcate pe grafic la nivelul 100), observăm diferenţe de evoluţie frapante între sexe. Dacă la femei evoluţia e lină şi sugerează chiar o uşoară scădere la mai multe grupe de vârstă dintre cele alese (scădere care e şi mai consistentă la vârstele mai mari, neilustrate aici), la bărbaţi mortalitatea a crescut semnificativ la persoanele de 40–60 ani, ajungându-se, de pildă, ca probabilitatea de deces între 45 şi 50 de ani să urce, în intervalul respectiv, cu aproape cu 50%! Se înţelege că în aceste condiţii sporeşte inegalitatea de şanse în faţa morţii între reprezentaţii celor două sexe, inegalitate care, la nivel general, se exprimă prin diferenţa de durată a vieţii despre care am pomenit. Lucrul este şi mai vizibil la vârstele adulte analizate aici. De exemplu, dacă în 1973 probabilităţile de deces cincinale între 40 şi 60 de ani erau la bărbaţi cu circa 60%

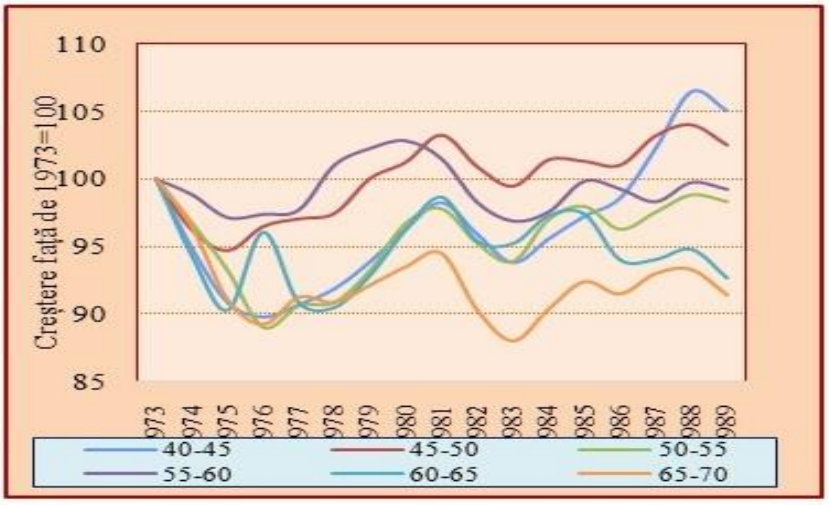
mai mari decât la femei, spre finele perioadei decalajul creşte ajungând ca bărbaţii să aibă cu 120% probabilităţi de deces mai ridicate decât femeile, adică în cuantum dublu faţă de 1973.

Figura 11A. Evoluţia probabilităţilor de deces între 40 şi 70 de ani, pe intervale de vârstă cincinale, în perioada 1973–1989 (valoarea din 1973 = 100); BĂRBAŢI.

Sursa: INS (2015).

Figura 11B. Evoluţia probabilităţilor de deces între 40 şi 70 de ani, pe intervale de vârstă cincinale, în perioada 1973–1989 (valoarea din 1973 = 100); FEMEI.

Sursa: INS (2015).

În ceea ce privește structura mortalității după cauzele medicale ale deceselor, este limpede că în perioada comunistă s-au produs modificări însemnate. În lipsa unor date pentru perioada de început, vom recurge la ceea ce știm despre cauzele deceselor în perioada interbelică, acceptând că situația se regăsește și după război. Atunci, mai exact în 1938, cancerul provoca doar 2,5% dintre decese, iar bolile cardio-vasculare 7,6%; deja în anul 1968, ponderea primei categorii urcă la 12,6% iar a celei de a doua la 26,7% (Trebici, 1975: 196), pentru ca, după datele INS, în 1985 bolile tumorale să provoace tot 12,6% din decese, în timp ce ponderea celor ale aparatului circulator să ajungă la un nivel foarte ridicat: 58,1%.

Concluzia ce decurge din scurta privire aruncată asupra mortalității este aceea că regimul comunist a realizat progrese remarcabile în prima sa parte, câștigând practic bătălia cu bolile microbiene, fapt facilitat de progresele generale ale medicinei din epocă (descoperirea de noi vaccinuri, introducerea în uz a antibioticelor), ceea nu trebuie însă să ne facă să ignorăm acțiunile concrete de organizare și dezvoltare a sistemului sanitar. După aceea, când țintele majore trebuiau să le constituie bolile degenerative, cu frecvență tot mai ridicată în populațiile în care ponderea vârstniciilor crește, regimul comunist n-a mai reușit să facă față provocărilor care presupuneau o strategie diferită de organizare a sistemului medical și cheltuieli mult mai mari. În felul acesta, România a pierdut o parte din ceeea ce câștigase – în termei de comparație cu țările occidentale – până la începutul anilor 1970.

4. Nupțialitatea și divorțialitatea

Atitudinea regimurilor comuniste față de familie, atitudine care a influențat, inclusiv prin reglementările juridice, cele două aspecte majore ce ne interesează aici – constituirea și disoluția familiei – a fost una destul de interesantă și dificil de surprins într-un tipar. Pe de o parte, urmând tradiția ideologiilor și a mișcărilor socialiste, manifestate plenar în secolul al XIX-lea, care vedeau în familie un stâlp de susținere a societății burgheze și un cadru de manifestare a inegalităților de gen, favorizând și perpetuând dominația bărbaților, regimurile comuniste nu au adoptat, în prima fază măsuri speciale care să ducă la întărirea acestei vechi instituții, ba, dimpotrivă, reglementările, care au mers spre egalitatea juridică a partenerilor în cuplu și independența lor față de părinți, dar și spre o atitudine extrem de liberală privind divorțul, am putea spune că au dus la modificarea statutului familiei în direcție opusă. În toate țările ex-socialiste, procesul

respectiv a fost, cu siguranţă, favorizat de transformările sociale majore intervenite după schimbarea de regim: industrializare, urbanizare, colectivizare etc. În ceea ce priveşte ţara noastră, apreciem că prevederile Constituţiei din 1948 şi cele din Codul familiei din 1954 sunt extrem de relevante pentru a înţelege unele aspecte ale fenomenelor demografice analizate aici. Astfel, statuarea egalităţii juridice între soţi în cadrul căsătoriei, adoptarea principiului liberului consimţământ şi eliminarea intervenţiei părinţilor sau a altor persoane în decizia de căsătorie, precum şi egalitatea în drepturi a soţilor în cadrul căsătoriei, inclusiv în solicitarea desfacerii acesteia, au avut un rol cert în favorizarea constituirii familiilor, dar mai ales în ceea ce priveşte disoluţia acestora prin divorţ.

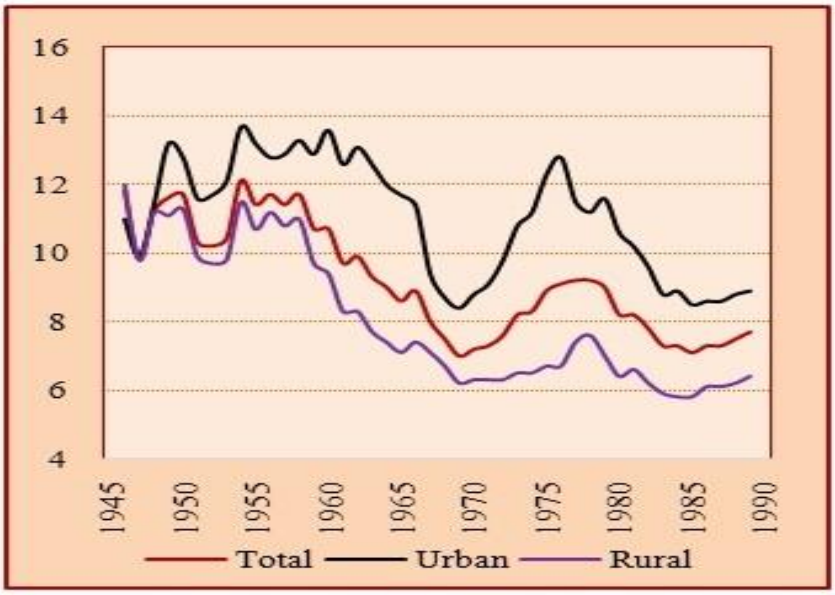
Pe de altă parte, cel puţin la noi în ţară, s-a observat clar, după o anumită perioadă, o reevaluare a rolului social al familiei, pe măsura adoptării liniei naţionaliste, mai cu seamă în timpul dictaturii lui N. Ceauşescu, şi aceasta atât pentru realizarea obiectivelor demografice, dar poate şi dintr-o perspectivă subiectivă a dictatorului, adept al comportamentelor tradiţionale în domeniu. Astfel au apărut măsurile care au influenţat nu doar fertilitatea, ci şi valorile indicatorilor de nupţialitate şi, mai ales de divorţialitate, aşa cum vom vedea mai jos.

Intensitatea şi calendarul nupţialităţii

Datele despre căsătorii acoperă întreaga perioadă studiată aici (1946–1989), dar, din păcate, ele se reduc la numărul căsătoriilor şi la indicatorul cel mai grosier, *rata brută de nupţialitate*, ca număr de căsătorii încheiate într-un an ce revine la mia de locuitori, valori pe care le prezentăm grafic în figura 12. După cum se ştie, acest indicator se află sub influenţa unor factori multiplii, precum structura pe vârste a populaţiei sau structura acesteia după starea civilă, dar e influenţat şi de schimbările în calendarul căsătoriilor, aşa încât nu este sigur că variaţiile sale se datorează unor modificări de comportament privitor la *intensitatea* fenomenului de nupţialitate (ceea ce ne-am aştepta să măsoare).

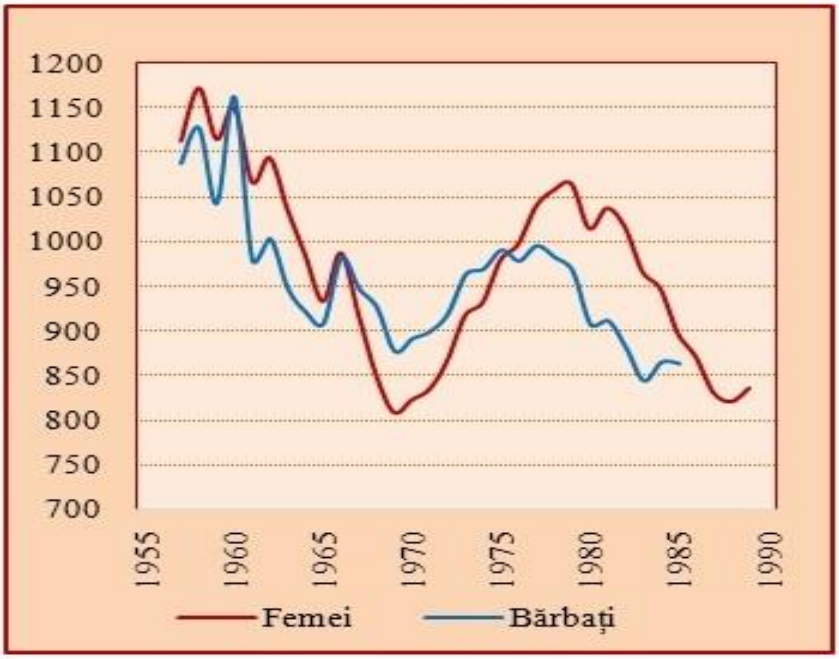
Un indicator de intensitate mai bun este *rata totală de nupţialitate* (RTN), care reuşeşte să elimine influenţa structurii pe vârste. Numai că instituţia noastră statistică nu calculează acest indicator, iar valorile găsite în diferite alte surse nu acoperă întreaga perioadă şi nici nu poate fi verificată acurateţea datelor respective. Cea mai lungă serie de valori ale RTN, din perioada aici analizată pe care am găsit-o, este cea aflată într-o bază de date a institutului francez de specialitate (INED); redăm aceste informaţii în figura 13, reamintind că valorile respective se calculează separat pe sexe.

Figura 12. Rata brută de nupţialitate (la 1000 locuitori), pe ansamblul populaţiei şi pe medii de rezidenţă.

Sursa: INS (2001).

Figura 13. Rata totală de primonupţialitate (prime căsătorii la 1.000 de persoane), pe sexe.

Sursa: INED, Bases de données.

Cele două grafice au forme similare, indicând valori extrem de ridicate în anii 1950, urmate de o etapă descendentă, până la finele anilor 60, apoi de un reviriment în deceniul opt (fără a se mai atinge valorile din deceniul şase), pentru ca la sfârşitul anilor 70 să înceapă un nou declin, întrerupt în ultimii ani ai perioadei comuniste. În figura 12 am prezentat valorile ratei brute în mediile urban şi rural; este evident că valorile mai ridicate din urban reflectă influenţa structurii pe vârste, diferită în cele două medii şi mai favorabilă căsătoriilor la oraş. Observăm însă că forma curbelor, dincolo de decalajul dintre ele, este similară, ceea ce sugerează că rata brută variază şi sub influenţa altor factori decât cei ce ţin de ponderea vârstelor.

Din păcate, avem puţine elemente la dispoziţie pentru a explica variaţiile celor doi indicatori de moment folosiţi aici şi pentru a vedea cu adevărat cum s-a modificat intensitatea fenomenului de nupţialitate. Valorile extrem de mari din anii 50 ţin desigur de fenomenul obişnuit de recuperare a căsătoriilor, dar prelungirea perioadei de valori ridicate credem că indică ceva în plus: *o anume influenţă pozitivă pe care schimbările sociale din epocă le-au avut asupra procesului de constituire a familiilor*. Scăderea ulterioară este firească, întrucât valorile mari nu puteau continua indefinit (nu se poate depăşi mult timp valoarea 1 sau 1.000 pentru rata totală de primonupţialitate). Mai greu de înţeles sunt variaţiile ulterioare, care ar putea fi legate şi de legislaţia avortului şi de cea a divorţului, în sensul că realizarea primelor căsătorii ar putea fi „stimulată" de apariţia unei sarcini neplanificate şi dificil de întrerupt, iar realizarea de căsătorii de rang superior depinde de stocul de persoane divorţate existent la un moment dat pe piaţa maritală.

Concluzia majoră a acestei secţiuni este fără îndoială aceea că, dincolo de variaţiile indicatorilor şi indiferent în ce măsură acestea au fost afectate de alţi factori, *intensitatea nupţialităţii în România comunistă rămâne una ridicată, căsătoria fiind un eveniment ce atinge, la un moment sau altul, practic toată populaţia*. De altfel, datele longitudinale, pe generaţii, înregistrate la recensămintele din acea perioadă şi imediat după terminarea ei arată că, după vârsta 50 de ani, doar 2–4 procente dintre persoane, bărbaţi sau femei, se mai declarau celibatare.

Referitor la calendarul căsătoriilor, datele disponibile sunt şi mai puţine. Spaţiul nu ne permite să intrăm în detalii, aşa că cei interesaţi pot consulta o altă lucrare (Rotariu, Dumănescu, Hărăguş, 2017) unde s-a fundamentat următoarea concluzie: *în perioada regimului comunist, în România, calendarul căsătoriilor nu a suferit modificări sensibile, populaţia noastră căsătorindu-se mai repede decât cea din ţările occidentale*. Astfel,

vârsta medie a femeilor la prima căsătorie a rămas, cu mici oscilaţii, în apropierea valorii de 22 de ani, iar cea care caracterizează toate căsătoriile a fost între 23 şi 24 de ani, singura variaţie mai sensibilă găsind-o în anii de după decretele din 1966 (cel care viza avortul şi cel care reglementa divorţul), când valoarea ultimei a scăzut temporar sub 23 de ani. La bărbaţi, avem aceeaşi remarcabilă constanţă, vârsta medie la prima căsătorie variind între 25 şi 26 ani, iar la toate căsătoriile între 27 şi 28 de ani.

Prin urmare, nu putem decât să acceptăm şi să întărim ideea, regăsită în mai multe dintre lucrările elaborate în epocă de marele nostru demograf Vladimir Trebici, conform căreia România rămâne în întreaga perioadă comunistă la un tip de nupţialitate ce corespunde foarte bine „modelului est-european", din cunoscuta dihotomie a lui Hajnal, model caracterizat prin universalitatea căsătoriei şi printr-o vârstă scăzută la primul mariaj, deosebit de „modelul (vest)european", cu căsătorii mai târzii şi cu un celibat mai răspândit.

Divorţialitatea

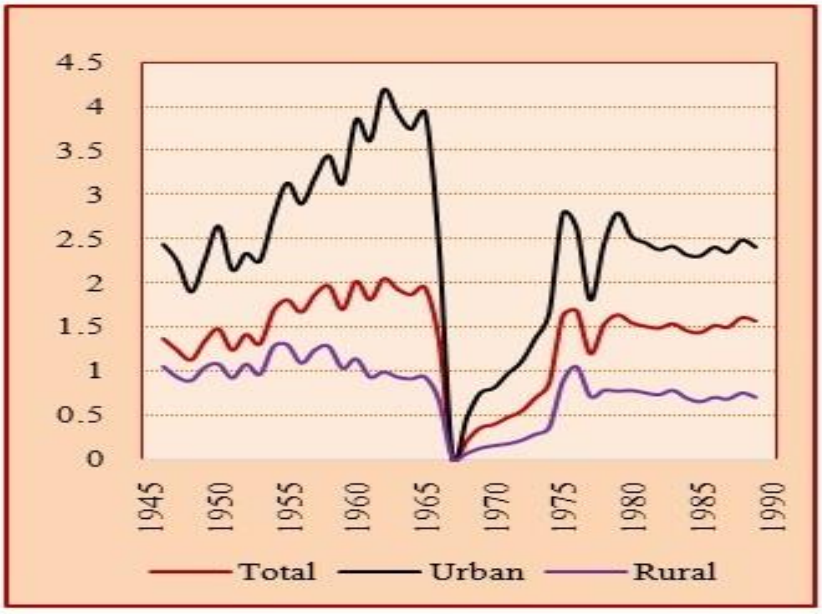
Fenomenul a cunoscut în comunism o manifestare particulară, atât datorită schimbărilor culturale petrecute, comparativ cu perioada anterioară, inclusiv în ceea ce priveşte nivelul educaţional al oamenilor, cât şi legat de atitudinea noului regim faţă de familie. Aceasta din urmă s-a reflectat în modificările legislative, care au venit să faciliteze sau să îngreuneze desfacerea căsătoriilor. Într-adevăr, în prima sa fază, cea caracterizată de cele mai grele represiuni politice, politica familială a regimului a fost, paradoxal, una liberală, în acord cu multe dintre principiile pe care le propovăduise stânga socialistă cu mai mult timp în urmă, iar unul dintre aceste principii era libertatea soţilor de a desface o căsătorie care nu mai era considerată viabilă. În acest fel, regimul nou instalat în România a eliminat obstacolele juridice şi morale în calea divorţului şi acest lucru s-a văzut imediat în manifestarea fenomenului[11].

Într-adevăr, aşa cum se observă în figura 14, în anii care urmează războiului, rata brută de divorţialitate atinge valoarea de 1,4‰ ceea ce înseamnă o dublare faţă de nivelul din perioada interbelică. Apoi, în primii ani, adică până în 1966, intensitatea fenomenului creşte, ajungându-se chiar la nivelul de 2‰. Că este vorba de un comportament nou, se vede urmărind pe grafic valorile indicatorului în urban şi rural. Stabilitatea

[11] Situaţia României nu e una singulară, ea regăsindu-se şi în celelalte ţări socialiste din zonă. De fapt, este preluat şi aici modelul sovietic, apărut imediat după revoluţia bolşevică şi perpetuat în ţările fostei Uniuni Sovietice, ţări care, până în zilele noastre, au rate de divorţ foarte ridicate.

căsătoriilor în rural este mult mai mare; aici rata brută a divorţurilor abia atinge 1‰, în vreme ce familiile de orăşeni se desfac mai frecvent, rata atingând pragul de 4‰! Este limpede că dincolo de imperfecţiunile indicatorului, un asemenea decalaj nu poate să nu reflecte o diferenţă clară de comportament, orăşenii fiind, pe acest plan, mai puţin conservatori.

Figura 14. Rata brută de divorţialitate (divorţuri la mia de locuitori), în perioada 1946–1989, pe ansamblul populaţiei şi pe medii.

Sursa: INS (2001).

Căderea bruscă din 1967 a valorilor ratei divorţurilor este urmarea prevederilor decretului 779 din 1966, care schimbă câteva articole referitoare la divorţ din Codul familiei şi din Codul de procedură civilă. Schimbarea esenţială din Codul familiei este cea care, în articolul 37, stipulează caracterul excepţional al divorţului ca modalitate de desfacere a căsătoriei. Dintre modificările celuilalt cod, două ni se par mai importante pentru chestiunea ce ne interesează aici: introducerea obligatorie a unui termen de împăcare a părţilor (de minimum şase luni, respectiv un an, dacă sunt copii, dar cu posibilităţi de prelungire) şi a unei taxe de timbru foarte ridicată: de la 3.000 la 6.000 lei.

Consecinţa a fost că în anul 1967 s-au pronunţat pe tot teritoriul României doar 48 de divorţuri (comparativ cu circa 37.000 în 1965), reducându-se practic la zero rata fenomenului. Este o măsură despre care arareori se mai pomeneşte astăzi deşi ea a bulversat acest fenomen demografic de o manieră

cu totul ieşită din comun[12], oricum incomparabil mai puternic decât a făcut-o decretul 770 în câmpul natalităţii. Ceea ce trebuie subliniat aici este faptul că decretul 779 a fost dat în aceeaşi perioadă în care s-a emis decretul privind restrângerea practicii avortului, în acelaşi context de preocupări pentru creşterea demografică, considerându-se divorţul ca o frână în calea acestei creşteri. Cu alte cuvinte, aşa cum măsurile privitoare la avort nu au fost generate de vreo atitudine derivând dintr-un sistem de valori ostil actului de întrerupere a sarcinii, tot aşa nici cele privind divorţul (în ciuda frazeologiei privind grija faţă de familie şi copii) nu au venit doar din considerente morale, ci mai curând din obsesia dictatorului de a asigura o natalitate ridicată.

După măsura din 1966, câţiva ani fenomenul s-a menţinut la o intensitate scăzută, apoi valorile ratei brute de divorţialitate au ajuns la cote tot mai ridicate, în special după 1969, când anumite măsuri prevăzute de decretul 779 au ajuns a fi considerate ca excesive şi au fost corectate pe rând. Consecinţa este că rata brută urcă la valori de 1,5‰, nivel la care se va menţine, cu anumite oscilaţii, până la finele perioadei comuniste, în condiţiile în care nici legislaţia nu se mai schimbă după 1977.

Figura 15. Indicele de divorţialitate obţinut prin raportarea numărului de divorţuri la numărul de căsătorii în fiecare an, în perioada 1946–1989 (în %).

Sursa: Calculat după datele INS (2001).

[12] Reducerea bruscă a numărului de divorţuri a influenţat, aşa după cum sugeram mai sus, structura pieţei maritale din anii următori, modificând intesitatea şi calendarul recăsătoririlor.

Ținând seama de limitele indicatorului brut de divorţialitate, am calculat un alt indice, care mai este uneori folosit în exprimarea intensităţii fenomenului, anume *raportul dintre numărul anual de divorţuri şi cel de căsătorii*. Ambiguitatea semnificaţiei acestei mărimi este evidentă, rezultând în primul rând din faptul că divorţurile dintr-un an nu provin, în cea mai mare parte a lor, din căsătoriile încheiate în anul respectiv. El ne indică totuşi în ce proporţie căsătoriile s-ar desface prin divorţ dacă cifrele anuale s-ar menţine constante. Cu o anumită prudenţă putem considera că valoarea acestui indicator o aproximează pe cea ratei totale de divorţialitate, mărime pe care, din păcate, nu o găsim în publicaţiile INS nici măcar pentru epoca postcomunistă.

Am reprezentat în figura 15 valorile anuale ale indicatorului a căror variaţie este similară cu cea a ratelor brute din figura 14. Similară, dar nu identică. Noul indice arată o mai fermă creştere a divorţialităţii înainte de 1967 şi, mai ales, valori apropiate de cele din anii 60 pentru ultimul fragment temporal al perioadei. Aceasta se explică prin scăderea numărului de căsătorii în anii 80, astfel că indicele despre care vorbim urcă şi pare a se plafona, spre finele perioadei, la valori procentuale de 20–21, apropiate deci de cele maxime, din anii 1962–1965.

Cât priveşte *calendarul divorţurilor*, vom costata că în perioada comunistă au avut loc modificări importate dintre care doar o parte pot fi puse pe seama schimbărilor legislaţiei divorţurilor. Fără a intra în detalii, să spunem că în prima parte a perioadei comuniste, caracterizată cum am văzut de o nupţialitate şi de o divorţialitate ridicate, aceasta din urmă în creştere rapidă, familiile se desfăceau prin divorţ nu doar fără multe obstacole, dar şi foarte repede după constituirea lor. Astfel, până la începutul anilor 60 durata medie a unei căsătorii încheiată cu divorţ era sub 7 ani, iar ponderea căsătoriilor desfăcute după o durată mai mică de doi ani era de 23%, iar cea a celor care depăşeau 20 de ani de doar circa 5%. Imediat după măsurile din 1966, durata medie a căsătoriilor urcă la 12 ani (aproape o dublare!) pentru ca apoi să scadă puţin, dar rămânând la un nivel superior celui din perioada de început (în jur de 10 ani). Corespunzător, scade ponderea divorţurilor precoce (sub 2 ani) până la doar 2%, crescând ulterior, dar fără a mai atinge ponderea mare de la început şi constatându-se o plafonare în apropierea pragului de 10%. În schimb, se înmulţesc cazurile de divorţuri târzii, ponderea celor care se petrec după 20 de ani ajungând, după 1975, la o cotă de 12–13%.

O chestiune ce merită menţionată în acest context, nu doar pentru că este legată de durata căsătoriilor divorţate, este aceea a existenţei copiilor minori la momentul pronunţării divorţului. În ciuda faptului că prin

măsurile din 1966 şi cele ulterioare s-a încercat împiedicarea desfacerii mai ales a căsătoriilor cu copii, realitatea cifrelor arată că ponderea acestora în rândul celor desfăcute anual a crescut treptat. Astfel, dacă în prima parte a anilor 1960 (avem aceste informaţii doar din 1961), aproape 70% dintre familiile divorţate nu aveau copii minori, în ultimii ani ai regimului situaţia e complet schimbată, mai mult de jumătate (circa 55%) dintre cuplurile desfăcute prin divorţ fiind nevoite să înfrunte şi problema generată de această situaţie. Evident că aspectul respectiv se leagă, aşa cum sugeram, de durata căsătoriei (în prima etapă divorţul venind mai uşor şi mai repede se evita, într-o anumită măsură, situaţia de a avea copii la desfacerea căsătoriei). Dar cu siguranţă aceasta nu explică totul şi problematica nupţialităţii şi divorţialităţii în comunism ar merita o atenţie mai mare decât i s-a acordat până acum.

5. Câteva schimbări structurale

Structura pe sexe şi vârste. Îmbătrânirea populaţiei

În perioada analizată aici, compoziţia *pe sexe* a populaţiei României nu a prezentat particularităţi deosebite. Ca şi în celelalte populaţii din spaţiul cultural european, în România, în perioada contemporană, proporţia femeilor a depăşit mereu ponderea bărbaţilor, graţie mecanismului binecunoscut ce are la bază probabilităţile superioare de supravieţuire ale femeilor, comparativ cu cele ale bărbaţilor de aceeaşi vârstă. Astfel, deşi se nasc mai mulţi băieţi decât fete, dacă durata vieţii este suficient de lungă, la un prag de vârstă dat, efectivele celor două sexe se echilibrează şi apoi domină din ce în ce mai puternic sexul feminin. La noi în ţară, în intervalul 1955–1989, pentru care găsim în publicaţiile INS informaţia despre sexul născuţilor vii, ponderea fetelor a fost de 0,486 (48,6%), ceea ce înseamnă că la 1.000 de fete s-au născut în medie 1.057 băieţi.

Pe ansamblu însă, aşa cum spuneam, în fiecare an populaţia feminină este majoritară, ponderea sa variind în funcţie de o serie de factori, precum diferenţele de mortalitate între sexe, structura pe vârste a populaţiei la momentul respectiv, migraţia diferenţială. Urmărind proporţia sexelor pe intervalul 1946–1989, constatăm că în perioada de început femeile reprezentau 51,3% din totalul populaţiei, pentru ca apoi ponderea lor să scadă treptat ajungând la o valoare de 50,7%, începând cu anul 1976, rămasă apoi neschimbată până în 1989. Este clar că la situaţia iniţială au contribuit în principal pierderile mai mari de populaţie masculină din timpul războiului, iar apoi, la schimbările ulterioare, volumul destul de însemnat de născuţi din întreaga epocă.

Dacă în ceea ce priveşte structura pe sexe schimbările au fost lente şi deloc spectaculoase, structura *pe vârste* a populaţiei a suferit în acest interval unele modificări notabile, dintre care câteva vor fi evidenţiate mai jos. Mai întâi, să precizăm că pentru orice populaţie aflată într-o fază a tranziţiei demografice în care se găsea România după război este de aşteptat ca modificările structurii pe vârste să se înscrie în trendul ce caracterizează procesul de *îmbătrânire demografică*. Acest lucru este vizibil şi în România, fie că luăm ca indicator al îmbătrânirii vârsta medie (mediană) a populaţiei, fie proporţia persoanelor vârstnice (de la 60 sau 65 de ani în sus).

În general, forma cea mai simplă de prezentare a structurii pe vârste este cea prin care se disting trei categorii mari de persoane (tineri/copii, adulţi, vârstnici), care pot avea diferite puncte de delimitare, astăzi instituţiile statistice internaţionale folosind mai ales intervalele: 0–14 ani, 15–64 ani şi 65 ani şi peste. Mult timp statistica noastră a definit vârsta a treia ca fiind de la 60 de ani în sus, recent pragul bătrâneţii trecând la 65 de ani, modificare neînsoţită însă în publicaţii de refacerea structurii datelor mai vechi, ceea ce îngreunează comparaţiile în cadrul seriilor mai lungi. Aşa se face că pentru anii de început ai perioadei la care ne referim nu avem ponderea celor de 65 de ani şi peste.

Tabelul 4
Structura pe grupe de vârstă la recensămintele din 1956, 1966, 1977 şi la mijlocul anului 1989, pe medii (în %)

Grupa de vârstă	1956			1966			1977			1989		
	Total	Urban	Rural	Total	Urban	Rural	Total	Urban	Rural	Total	Urban	Rural
0–14	***27,5***	**22,5**	**29,8**	***26,0***	**21,8**	**28,7**	***25,5***	**23,5**	**27,3**	***23,9***	**23,8**	**24,0**
15–39	*39,9*	44,1	37,9	*39,3*	44,6	35,9	*36,4*	42,9	30,5	*37,4*	42,9	31,2
40–64	*26,2*	27,5	25,7	*26,9*	26,7	27,0	*28,2*	25,8	30,4	*28,5*	26,0	31,5
15–64	***66,1***	**71,6**	**63,6**	***66,2***	**71,3**	**62,9**	***64,7***	**68,7**	**60,9**	***66,0***	**68,8**	**62,7**
65–80	*5,8*	5,3	6,0	*6,9*	6,1	7,4	*8,7*	6,8	10,4	*8,4*	6,1	11,2
80+	*0,6*	0,6	0,6	*0,9*	0,8	1,0	*1,1*	1,0	1,3	*1,7*	1,3	2,2
65+	***6,4***	**5,9**	**6,6**	***7,8***	**6,9**	**8,4**	***9,8***	**7,8**	**11,8**	***10,1***	**7,4**	**13,3**
Total	*100*	100	100	*100*	100	100	*100*	100	100	*100*	100	100

Sursa: Calculat după datele INS (1960, 1969, 1980) şi ONU (1990).

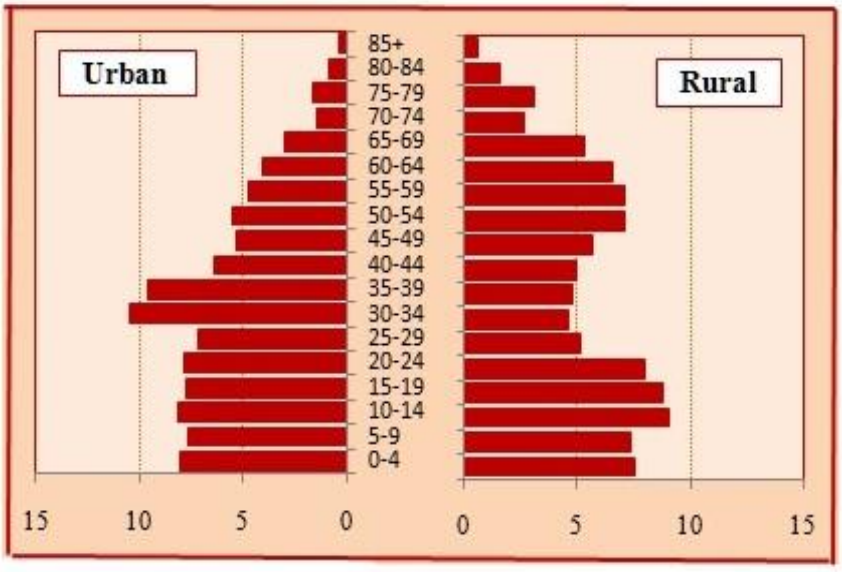
Publicaţia lui Golopenţia şi Georgescu (1948) cu datele recensământului din 1948 ne permite să calculăm structura pe grupe mari de vârstă în felul următor: copiii de la 0 la 14 ani reprezintă 28,9% din populaţie, adulţii între 15 şi 60 de ani – 62,9%, iar vârstnicii de la 60 de ani în sus – 8,2%. În anuarele demografice ale ONU, am găsit că în 1950 vârstnicii de la 65 de ani în sus reprezetau în România 5,3% din populaţie, valoare menţionată şi într-o lucrare a doi demografi francezi, Laslet şi Paillat (1999: 271).

Aşadar, lucrând cu valori întregi, putem spune că în 1948, ponderile celor trei grupe mari de vârstă (cu pragul la 65 de ani) reprezentau 29%, 66% şi respectiv 5% din efectivul populaţiei. Pentru celelalte trei recensăminte şi pentru anul 1989 am putut calcula exact aceste proporţii, pe care le redăm în tabelul 4, unde am împărţit în două ultimele categorii de vârstă, considerând că e bine să distingem adulţii tineri de cei mai vârstnici şi să evidenţiem şi o vârstă a patra, de la 80 de ani în sus. De asemenea, am putut face distincţia între structura populaţiei urbane şi cea a celei rurale.

Lăsăm cititorului plăcerea de a examina în detaliu cifrele din tabel. Câteva constatări fundamentale se impun imediat. Mai întâi, dacă ne raportăm la populaţia totală, observăm că ponderea vârstnicilor se dublează (trecând de la 5% la 10%) între 1948 şi 1989, acest lucru făcându-se doar în detrimentul segmentului tânăr de populaţie, care se reduce ca proporţie de la circa 29%, în 1948, la circa 24%, în 1989, întrucât populaţia adultă îşi păstrează, cu mici oscilaţii, ponderea la 66%. Apoi, procesul de îmbătrânire a populaţiei este unul lent, mai ales în ultima parte a intervalului, fiind încetinit şi aproape stopat (dacă ne referim la ponderea vârstnicilor) datorită perioadei în care s-a beneficiat de aportul naşterilor de după 1966.

Pe de altă parte, atragem atenţia asupra diferenţelor în structura pe vârste a celor două populaţii distinse în tabel – cea urbană şi cea rurală – diferenţe marcate şi în figura 16.

Figura 16. Structura pe grupe cincinale de vârstă a populaţiei urbane şi a celei rurale, la 1 iulie 1989 (în %).

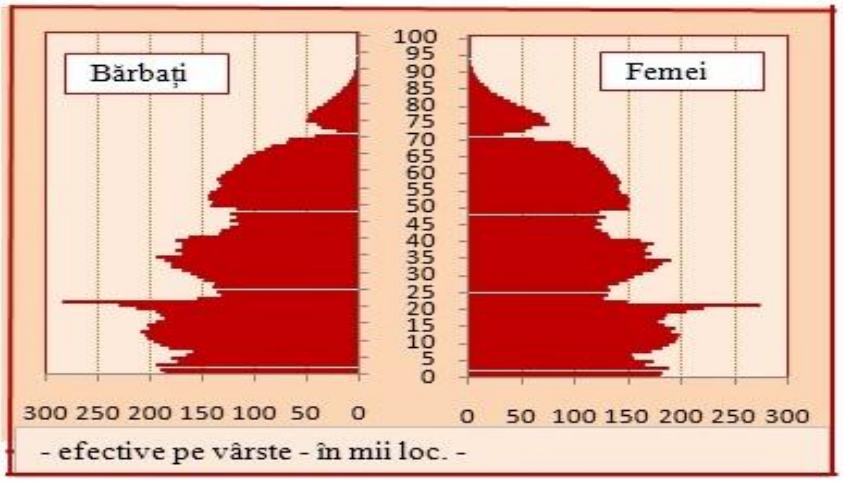
Sursa: INS (2015).

De pildă, populaţia satelor ajunge să aibă un procent aproape dublu de vârstnici comparativ cu cea a oraşelor şi un deficit mare la grupa adulţilor tineri. Este de remarcat că, în cea mai mare parte a timpului, copiii deţin în rural o pondere superioară, însă spre final şi acest atu al satelor dispare. Lipsa adulţilor tineri, atraşi spre oraşe, face ca, în ciuda fertilităţii superioare, numărul şi procentul copiilor să scadă la ţară, mediul rural fiind, în fapt, cel care contribuie decisiv la scăderea ponderii copiilor în populaţia totală.

Faptul că procesul de îmbătrânire a populaţiei României în perioada comunistă a cunoscut un ritm foarte lent se vede urmărind şi un alt indicator: vârsta medie a populaţiei. Publicaţiile INS ne oferă aceste informaţii doar începând cu anul 1968. De atunci şi până în 1989, valoarea mediei a urcat doar cu doi ani, trecând de la 32,5 ani, în 1968, la 34,4 ani în 1989. Urmare deci a faptului că s-a pornit cu o populaţie puţin îmbătrânită şi că ritmul îmbătrânirii a fost unul destul de lent, la sfârşitul anilor 1980 România avea o populaţie mai tânără decât cea mai mare parte a ţărilor europene. În adevăr, dacă la noi vârstnicii reprezentau circa 10% din populaţie, în Suedia ei ajungeau la 17,8%, în Norvegia la 16,3%, în Regatul Unit la 15,7%, în Danemarca la 15,6% etc[13].

În final, pentru a se putea percepe mai clar structura pe vârste şi sexe a populaţiei României la sfârşitul perioadei comuniste, redăm în figura 17 piramida vârstelor construită după datele INS (cu estimarea ponderilor pentru vârstele de la 85 ani în sus) corespunzătoare mijlocului anului 1989.

Figura 17. Piramida vârstelor populaţiei României, la 1 iulie 1989.

Sursa: INS (2015) şi estimări proprii pentru populaţia de la 85 de ani în sus.

[13] Procentele sunt calculate folosind informaţiile din baza de date a EUROSTAT, prvitoare la structura pe vârste a populaţiei ţărilor europene la 1 ianuarie 1990.

Modificări în structura etnică a populaţiei României

Abordăm foarte pe scurt această problemă, care poate ar merita un spaţiu mai larg, însă, din păcate, şi aici ne lipsesc informaţii esenţiale pentru a descrie exact modificările importante petrecute în compoziţia etnică a populaţiei României de la încheierea războiului şi până la căderea dictaturii lui Ceauşescu. Într-adevăr, astfel de date sunt culese şi publicate doar cu ocazia recensămintelor populaţiei. Cum spuneam, primul recensământ pe care ne bazăm aici este cel din 1948, numai că în sumara publicaţie ce prezintă datele respectivei înregistrări nu avem decât informaţii despre limba maternă şi nu despre etnie. De asemenea, finalul perioadei nu poate fi ilustrat corect de recensământul din 1992, căci în cursul anilor 1990 şi 1991 s-a produs o intensă migraţie externă cu o puternică tentă etnică, modificându-se deci structura existentă în 1989. La cele trei recensăminte din timpul perioadei comuniste datele despre principalele etnii sunt cele din tabelul 5. Folosindune de aceste cifre şi de alte informaţii, încercăm să vedem ce s-a întâmplat cu efectivul principalelor grupuri etnice în intervalul 1948–1989.

Tabelul 5
Structura etnică a României pe baza înregistrărilor la recensămintele din 1956, 1966 şi 1977 (în cifre absolute şi în procente)

În cifre absolute							
Anul	Total	Români	Maghiari	Germani	Romi	Evrei	Alţii
1956	17.489.450	14.996.114	1.587.675	384.708	104.216	146.264	270.473
1966	19.103.163	16.746.510	1.619.592	382.595	64.197	42.888	247.381
1977	21.559.910	18.999.565	1.713.928	359.109	227.398	24.667	235.243
În procente							
1956	100	85,7	9,1	2,2	0,6	0,8	1,5
1966	100	87,7	8,5	2,0	0,3	0,2	1,3
1977	100	88,1	7,9	1,7	1,1	0,1	1,1

Sursa: INS (1960, 1969, 1980)

Evreii reprezentau în perioada interbelică o comunitate puternică în România. Evenimentele din timpul războiului şi din anii imediat următori au diminuat considerabil efectivul acesteia. În materialele istorice consultate, am găsit estimări care merg cam de la 350.000 la 450.000 pentru numărul evreilor, în jurul anului 1948. Recensământul din acel an, care ne oferă, cum spuneam, doar informaţii despre limba maternă, indică 138.795 vorbitori de limbă idiş; din datele mai bogate ale altor recensăminte, rezultă că această categorie reprezenta cam o treime din populaţia evreiască, ceea ce înseamnă că, într-adevăr, la 1948, efectivul evreilor era încă[14] în jur de

[14] Spunem „încă" pentru că el e apropiat de cel din 1930, de 451.892, calculat la teritoriul actual al României.

400 de mii. Privind cifra respectivei populaţii la recensământul din 1956, rezultă că principalul interval de timp în care emigraţia evreiască din România a cunoscut apogeul a fost finele anilor 40 şi începutul anilor 50. Exodul a continuat şi ulterior (în special după 1958), efectivul din 1966 scăzând la nivelul celui al etniilor secundare (ca număr), dar fiind în continuare în declin, ajungând în jur de 10.000 la finele perioadei comuniste (la recensământul din 1992 mai regăsindu-se doar 8.955 evrei).

Germanii, prin cele două componente principale – saşii transilvăneni şi şvabii bănăţeni – au constituit un grup etnic important, ţinând seama că în perioada interbelică ajunseseră spre un efectiv de 650 de mii (633 de mii la recensământul din 1930). În 1948, la recensământ, sunt înregistraţi 343.913 indivizi cu limba maternă germana. Întrucât în acest caz limba exprimă aproape corect şi etnia, se poate spune că acesta mai era şi numărul etnicilor germani, constatându-se deci aproape o înjumătăţire a efectivului lor faţă de anii anteriori războiului, lucru explicabil în circumstanţele cunoscute (pierderi în război, retragere a celor înrolaţi în armata germană, deportări în URSS etc.). În continuare, aşa cum se vede în tabelul 6, numărul germanilor scade uşor până în 1977, iar după revoluţia din 1989, în 1992, mai găsim 119.462. Întrucât în anii 1990 şi 1991 au emigrat oficial 75.639 de etnici germani, putem deduce că la finele perioadei comuniste mai erau în România aproape 200 mii de etnici germani, emigrarea masivă a acestora producându-se deci după înregistrarea din 1977 (peste 150 mii) şi apoi după 1989.

Romii sunt un grup etnic în legătură cu care s-a discutat mult atunci când a fost vorba de efectivul său. Cum recensămintele fac apel la autoidentificare etnică, se constată că cifra romilor variază mult de la o înregistrare la alta, iar folosirea altor criterii precum limba maternă sau religia este imposibilă în cazul lor, căci prea puţini vorbesc limba romani, ei preluând, de obicei, limba şi religia populaţiei majoritare a zonei în care trăiesc. Din acest motiv nu vom încerca nicio evaluare a efectivului lor dincolo de ceea ce prezintă datele de recensământ. Singura observaţie ce ne-o permitem este aceea că la momentele în care efectivul romilor e unul foarte mic, aşa cum a fost în 1966, trebuie să acceptăm că aceştia au întărit rândurile populaţiei româneşti sau maghiare din zonele unde trăiau.

Maghiarii, concentraţi în imensa lor majoritate (peste 98%) în areale din perimetrul intracarpatic, constituie cel mai important grup etnic, cel puţin după înregistrările statistice oficiale, desigur după populaţia română majoritară. În 1948 sunt înregistrate circa 1,5 milioane de persoane cu limba maternă maghiara, însă este clar că numărul etnicilor maghiari este semnificativ mai mic, dat fiind faptul că o mare parte a evreilor din

Transilvania vorbeau în familie maghiara, la aceştia adăugându-se romii din zonele preponderent maghiare, şvabii din zona Satu Mare, armenii şi alte minorităţi asimilate lingvistic. Cu alte cuvinte, după război populaţia maghiară era cu ceva mai redusă numeric decât în perioada interbelică, în ciuda faptului că în timpul ocupaţiei Ardealului de Nord numărul maghiarilor sporise prin aducerea unei însemnate pături de funcţionari pentru administrarea teritoriului.

Datele din tabelul 6 arată că în timpul perioadei comuniste numărul etnicilor maghiari a crescut uşor, cel puţin până în 1977, după care, mai ales în anii 1980, efectivul a cunoscut o scădere, aşa cum o indică cifrele recensământului din 1992. Chiar în anii de creştere a efectivului, ponderea maghiarilor s-a diminuat ajungând în final la circa 7% din populaţia ţării, deci cu două puncte procentuale mai mică decât la începutul perioadei analizată aici. Această traiectorie poate fi explicată prin conjugarea a doi factori: o natalitate ceva mai redusă decât a populaţiei majoritare şi o emigraţie mai intensă. Dacă vorbim de emigraţie, chiar dacă aceasta a avut ca destinaţie principală Ungaria, trebuie spus că statul vecin a avut cu totul o altă politică decât cea a Germaniei Federale, neîncercând să incite populaţia maghiară din afara graniţelor să părăsească statele unde se afla pentru a veni în Ungaria. Aşa se explică emigraţia redusă a maghiarilor, în comparaţie cu cea a saşilor şi şvabilor, din România acelor ani[15].

Şi *alte minorităţi naţi*onale au avut comportamente demografice interesante (fertilitate, migraţie) însă efectivul lor redus (cele mai importante ajungând la un volum demografic de câteva zeci de mii) nu a influenţat nici evoluţia generală a populaţiei ţării nici structura etnică a ei. Influenţe au fost doar locale (etniile respective fiind grupate pe areale specifice) şi nu putem să ne oprim aici asupra lor.

În condiţiile descrise mai sus, înţelegem că *populaţia românească* a sporit atât numeric cât şi ca pondere. Astfel, ca proporţie, etnicii români urcă de la circa 78%, în perioada interbelică, la peste 89%, la finele perioadei comuniste. Ca cifră absolută, efectivul acestora creşte de la 11,1 milioane, în 1930, la circa 13,4 milioane, în 1948, ajungând la aproximativ 20,4 milioane în 1989, înregistrând deci un spor de peste 50% în anii comunismului.

[15] Firește, nici decalajul economic şi nici diferenţele în calitatea vieţii nu erau atât de mari între România şi Ungaria cum erau cele dintre România şi Republica Federală a Germaniei.

6. Concluzii

Dacă ar fi să redăm în câteva rânduri aspectele esenţiale legate de fenomenele demografice şi de mişcarea populaţiei în perioada comunistă, ne-am opri la următoarele aspecte.

În domeniul *mortalităţii*, perioada anilor 1948–1960 a fost una de progrese extraordinare, marcând o creştere a duratei medii a vieţii cu peste 25 de ani, reducându-se mult, la începutul anilor 70, decalajul faţă de ţările occidentale, decalaj moştenit în principal din perioada interbelică. Lucrul a fost posibil, aşa cum am arătat, graţie intervenţiei ferme a autorităţilor în ameliorarea sistemului sanitar, pe latura de prevenire şi tratare a bolilor infecţioase, mai ales, acţiune al cărei succes a fost potenţat de punerea în practică a descoperirilor medicale (vaccinurile şi antibioticele, îndeosebi) în acea perioadă. Apoi, odată cu creşterea incidenţei bolilor degenerative, sistemul medical românesc nu a mai fost capabil să facă progrese în ameliorarea speranţei de viaţă a oamenilor, aceasta menţinându-se până la sfârşit – ca medie a celor două sexe – sub pragul de 70 de ani, pierzându-se în felul acesta o parte din ceea ce se recuperase în raport cu ţările vestice.

Fertilitatea a fost puternic influenţată de măsurile luate vizavi de întreruperea sarcinilor, această metodă de control al naşterilor răspândindu-se extrem de mult şi de repede în perioada în care a fost liberalizată, uzându-se de ea în modul cel mai serios chiar şi în anii când formal a fost drastic restricţionată, de unde şi nenumăratele drame suferite de către femei în epocă. Recurgerea la avort s-a făcut în detrimentul folosirii metodelor contraceptive, chiar şi a celor tradiţionale cunoscute înaintea apariţiei mijloacelor moderne. Restricţionarea practicării avortului la noi, în 1966, s-a făcut exact în perioada în care, în ţările occidentale se ducea lupta pentru aprobarea utilizării pilulei contraceptive; este interesant de subliniat că odată cu răspândirea folosirii sale în lume, în anii 70, fabricarea şi importul acesteia în România au fost interzise, ceea ce demonstrează o dată în plus faptul că dictatorul nostru nu s-a gândit, dând decretul 770, decât la consecinţele sale demografice. Iar aceste consecinţe, chiar dacă n-au ajuns nici pe departe să satisfacă aşteptările lui, nu au fost, aşa cum am văzut, deloc de neglijat.

Nupţialitatea a rămas în parametrii săi obişnuiţi, noul regim nu a adus schimbări importante în domeniu. Căsătoria a rămas un act răspândit, aproape universal în populaţia noastră, iar calendarul acesteia a suferit modificări minore conjuncturale, evenimentul fiind unul precoce în viaţa tinerilor de la noi, comparativ cu modelul occidental.

Divorţialitatea a sporit semnificativ în comparaţie cu perioada interbelică, dar a rămas sub nivelul atins în majoritatea ţărilor occidentale şi în republicile din spaţiul sovietic. O caracteristică demnă de menţionat este aceea că, după încercarea regimului de a reduce intensitatea fenomenului, concretizată într-o rată aproape nulă în 1967, valoarea indicatorilor creşte, revenind rapid la valori apropiate de cele anterioare, pentru ca apoi să se producă o stagnare, ce va continua şi după 1989.

Migraţia externă a cunoscut un sold negativ pe ansamblul perioadei 1948–1989, cu variaţii de intensitate pe anumite intervale. Pe ansamblu însă, pierderile de populaţie, privite cantitativ, au fost la un nivel modest. Ele au afectat însă puternic efectivele unor etnii, care au fost bine reprezentate anterior în România, cum e cazul evreilor şi al germanilor.

Consecinţele acestor manifestări ale fenomenelor demografice s-au concretizat într-o *dinamică pozitivă semnificativă a populaţiei* (o creştere cu aproape 50% a efectivului, între 1948 şi 1989, corespunzând unui ritm mediu anual de 0,9%) şi o *structură pe vârste destul de echilibrată, cu un bun raport de dependenţă şi o viteză redusă a procesului de îmbătrânire demografică*.

7. Bibliografie

1. Gheţău, Vasile, 1997, *Evoluţia fertilităţii în România. De la transversal la longitudinal* în Revista de Cercetări Sociale, no, 1, p. 3–85.
2. Golopenţia, A., GEORGESCU, D.C., 1948, *Populaţia Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948. Rezultatele provizorii ale recensământului*, Bucureşti, Institutul Central de Statistică.
3. INED, *Bases de donnèes* (https://www.ined.fr/fr/tout-savoir-population/chiffres/bases-donnees/donnees-pays-developpes).
4. INS, 1960, *Recensământul populaţiei din 21 februarie 1956*, vol. I, Bucureşti, Direcţia Centrală de Statistică.
5. INS, 1969, *Recensământul populaţiei şi al locuinţelor din 15 martie 1966*, vol. I, Bucureşti, Direcţia Centrală de Statistică.
6. INS, 1980, *Recensământul populaţiei şi al locuinţelor din 5 ianuarie 1977*, vol. I, Bucureşti, Direcţia Centrală de Statistică,
7. INS, 2001, *Anuarul statistic al României*, Bucureşti, Institutul Naţional de Statistică
8. INS, 2015, *Anuarul demografic al României*, Bucureşti, Institutul Naţional de Statistică
9. Jinga, Luciana M., SOARE, Florin S. (coord.), 2011, *Politica pronatalistă a regimului Ceauşescu*. Vol. II . *Instituţii şi practici*, Iaşi, Editura Polirom

10. Kligman, Gail, 1998, *The Politics of Duplicity: Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania,* Los Angeles, University of California Press (tradusă în românește, la Editura Humanitas, în 2000, sub titlul *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*)
11. Laslett, P., Paillat, P., 1999, *Changements de structure et l'émergence du troisième age*, în J.-P. Bardet și J. Dupâquier, *Histoire des populations de l'Europe, III. Les temps incertains, 1914–1998*, Paris, Fayard
12. ONU, 1990, *Demographic Yearbook*, New York, United Nations
13. Rotariu, Traian, Dumănescu, Luminița, Hărăguș, Mihaela, 2017, *Demografia României în perioada postbelică (1948–2015)*, Iași, Editura Polirom
14. Trebici, Vladimir, 1975, *Mică enciclopedie demografică*, București, Editura științifică și enciclopedică

Casetă: Evoluția speranței de viață la naștere în România și în câteva țări occidentale europene

Pentru a adăuga unele argumente cifrice la constatările și aprecierile făcute în legătură cu evoluția mortalității România, în anii comunismului, reproducem aici valorile speranței de viață la naștere în țara noastră și în unele țări occidentale, la trei momente de timp. Cel de început este deplasat înainte de declanșarea războiului, considerând mai pertinente aceste cifre decât cele din anii imediat postbelici, când situațiile țărilor au fost foarte diferite. Cel de mijloc este ales în anii când se plafonează speranța de viață la noi și ne-am oprit la 1974, întrucât atunci speranța de viață pentru cele două sexe reunite coincide cu cea din 1989.

Datele confirmă cele două teze susținute în text și anume că (i) în prima parte a perioadei comuniste, România a redus foarte mult din decalajul imens față de țările occidentale, existent în perioada interbelică și (ii) că, în partea a doua a intervalului, stagnarea observată la noi (ca, de altfel, și în alte țări socialiste) și progresul din țările vestice au fost de natură să sporească din nou decalajul respectiv, dar fără a mai ajunge la o poziție de inferioritate atât de flagrantă ca cea de dinainte de război.

Să mai remarcăm că și între țările occidentale aici menționate există, la momentul inițial, diferențe foarte importante și că, în timp, progresul a fost cu atât mai remarcabil cu cât s-a pornit de la o valoare mai mică a speranței de viață, astfel încât până în 1989 s-a produs o omogenizare a situațiilor din respectivele țări. În acest sens, cazul Spaniei este foarte sugestiv, motiv pentru care l-am și preluat aici, deși a trebuit să facem apel la date ceva mai vechi, întrucât în 1938 țara era încă în război civil, situație în care valorile indicatorilor de mortalitate au fost grav afectate.

A. Speranța de viață la naștere în câteva țări europene (în ani)

Țara	Anul 1938			Anul 1974			Anul 1989		
	Bărbați	Femei	Media	Bărbați	Femei	Media	Bărbați	Femei	Media
Finlanda	54,7	59,8	57,3	66,9	75,6	71,3	70,9	79,0	75,0
Franța	55,9	62,1	59,0	69,0	76,8	72,9	72,5	80,7	76,6
Italia	54,7	57,6	56,2	69,7	75,4	72,6	73,6	80,2	76,9
Norvegia	65,2	69,0	67,1	71,7	77,9	74,8	73,0	79,6	76,3
Olanda	66,6	68,3	67,5	71,6	77,7	74,7	73,7	80,0	76,9
Spania*)	50,8	54,6	52,7	70,2	75,9	73,1	73,4	80,4	76,9
Suedia	64,1	67,1	65,6	72,2	77,9	75,1	74,8	80,6	77,7
ROMÂNIA			**42,0**	**67,3**	**71,8**	**69,6**	**66,6**	**72,7**	**69,6**

*) Pentru Spania am folosit valorile din 1935, an anterior începerii războiului civil.

B. Creșteri ale speranței de viață (media celor două sexe) și decalajul României față de țările occidentale menționate (în ani)

Țara	Anul 1938	Anul 1974		Anul 1989	
	Avansul față de România	Avansul față de România	Creștere față de 1938	Avansul față de România	Creștere față de 1974
Finlanda	15,3	1,7	14,0	5,4	3,7
Franța	17,0	3,3	13,9	7,0	3,7
Italia	14,2	3,0	16,4	7,3	4,3
Norvegia	25,1	5,2	7,7	6,7	1,5
Olanda	25,5	5,1	7,2	7,3	2,2
Spania	10,7	3,5	20,4	7,3	3,8
Suedia	23,6	5,5	9,5	8,1	2,6
ROMÂNIA	**–**	**–**	**27,6**	**–**	**0**

Sursa: Pentru România, INS (2001); pentru celelalte țări, INED, *Bases de données*.

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL NAŢIONAL DE CERCETĂRI ECONOMICE
„COSTIN C. KIRIŢESCU”

Domeniul strategic 6: Cercetări pentru dezvoltarea durabilă a ţării (economic, social, juridic, mediu)

Direcţia prioritară: 6.21. Noua Enciclopedie a României. Cunoaşterea enciclopedică a României

Tema de cercetare: 6.21.9. Natalitatea şi fertilitatea în România de la 1900 la 2010 (partea a II-a), 2014

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL NAȚIONAL DE CERCETĂRI ECONOMICE
„COSTIN C. KIRIȚESCU”
CENTRUL DE CERCETĂRI DEMOGRAFICE
„VLADIMIR TREBICI"

NATALITATEA ȘI FERTILITATEA ÎN ROMÂNIA DE LA 1900 LA 2010

(partea a II-a)

Coordonator:
Dr. Vasile GHEȚĂU

Autori :

Dr. Vasile GHEȚĂU
Dr. Tudorel ANDREI
Dr. Traian ROTARIU

CUPRINS

CONTRIBUȚIE: UNELE EFECTE ALE POLITICII PRONATALTATE A VECHIULUI REGIM 7
Anexe 14
Bibliografie 16
NUPȚIALITATEA ȘI DIVORȚIALITATEA 17
1. Nupțialitatea 18
2. Divorțialitatea 32
3. Anexa 41
4. Bibliografie 41
POPULAȚIE, MIȘCARE NATURALĂ, MIȘCARE MIGRATORIE 43
1. Privire generală asupra schimbărilor de reședință permanentă (domiciliu) în țară 43
2. Privire generală asupra schimbărilor de reședință obișnuită și permanentă în alte țări 51
3. Bibliografie 58

CONTRIBUȚIE: UNELE EFECTE ALE POLITICII PRONATALTATE A VECHIULUI REGIM

TUDOREL ANDREI

În perioada 1966 – 1989 în România, pentru susținerea politicii de creștere a populației au fost emise trei acte normative pentru reglementarea întreruperii sarcinii (Decrete ale Consiliului de Stat) :

- Decretul nr. 770 din 1 octombrie 1966 pentru reglementarea întreruperii cursului sarcinii. Actul normativ stabilește șase excepții de cazuri în care se putea efectua avortul. Printre acestea se stipulează că femeia trebuie să aibă vârsta mai mare de 45 de ani și să fi născut patru copii pe care să-i aibă în îngrijire. Mai mult, actul normativ stabilește că „autorizarea întreruperii cursului sarcinii se dă de către o comisie medicală raională sau orășenească instituită în acest scop prin decizia comitetului executiv al sfatului popular regional sau al orașelor București și Constanța";
- Decretul nr. 53/1972 pentru modificarea articolului 2 litera d) din Decretul nr. 770/1966 pentru reglementarea întreruperii cursului sarcinii. Acest act normativ înăspreşte pedepsele pentru cazurile în care avortul se realiza în afara cadrului legal. Astfel, sunt aplicate pedepse atât femeilor care suferă avortul, dar în egală măsură și persoanelor care îl provoacă. Medicii care realizează avortul pentru o femeie în afara condițiilor prevăzute de Decretul 770, pe lângă pedeapsa cu închisoarea, își pierdeau și dreptul de a profesa. Tot prin acest act normativ este permisă întreruperea sarcinii pentru femeile având vârsta mai mare de 40 ani, în loc de 45 ani așa cum prevedea decretul din 1966;
- În anul 1985, se modifică art. 2 din Decretul 770/1966 prin adoptarea Decretului nr. 411, dând dreptul la întreruperea sarcinii numai femeilor care au născut și au în îngrijire cel puțin cinci copii și au vârsta mai mare de 45 de ani.

În decembrie 1989, ca-spații urmare a schimbărilor politice survenite în România, a fost adoptat Decretul - Lege 1/1989 al Consiliului Frontului

Salvării Naţionale prin care se eliminau prevederile celor trei articole adoptate în perioada 1966 – 1985 pentru reglementarea întreruperii sarcinii.

În continuare, vor fi analizate efectele pe termen scurt şi mediu asupra numărului populaţiei ale adoptării celor trei acte normative din perioada regimului comunist şi a perioadei în care avortul a fost liberalizat, respectiv după anul 1989. Astfel, în tabelul 1, sunt prezentate valorile ritmului anual, respectiv ale ritmului mediu anual de creştere a numărului de născuţi-vii pe ranguri în diverse perioade.

Tabelul 1
Ritmul anual/ritmul mediu anual de creşterea a născuţilor-vii după rang (%)

		Rangul născutului-viu				
	Total	**Primul**	**Al 2-lea**	**Al 3-lea**	**Al 4-lea**	**Al 5-lea şi peste**
Ritmul anual de creştere creşterea a născuţilor-vii după rang						
1967/1966	92,84	51,67	102,01	206,58	175,42	60,1
1990/1989	–14,83	–5,57	–14,12	–27,60	–28,14	–24,8
Ritmul mediu anual de creştere creşterea a născuţilor-vii după rang						
1966–1969	19,39	6,72	20,57	41,81	44,48	15,6
1970–1974	0,04	4,25	–1,54	–4,20	–2,17	0,4
1975–1979	–0,46	0,28	0,89	–2,77	–2,86	–1,8
1980–1984	–3,17	–3,30	–2,41	–3,02	–4,50	–4,4
1985–1989	0,74	1,60	–1,95	0,09	–1,89	10,5
1990–2014	–2,18	–1,48	–1,94	–3,41	–4,22	–4,8

Sursa: Realizat de autor pe baza datelor din Anuarul Demografic al României, ediţia 2015 (Institutul Naţional de Statistică).

Primul Decret adoptat în anul 1966 a avut un efect imediat, prin creşterea numărului de născuţi-vii, cu 92% în anul 1967 faţă de 1966. Astfel, în anul 1967 România a înregistrat 527.764 de născuţi-vii, reprezentând cel mai mare număr de naşteri de după cel de-al Doilea Război Mondial. Creşterea bruscă a numărului de născuţi-vii în anii 1967 şi 1968 a fost urmată de o scădere semnificativă în perioada 1969 – 1973, de exemplu, numărul de născuţi-vii înregistrat în anul 1973 a fost cu 28,2% mai mic decât cel din anul 1967.

Efectele imediate şi pe termen scurt ale adoptării Decretului din 1966, cuantificate prin numărul de naşteri, au fost diferite, dacă sunt avute în vedere grupa vârstă ale femeilor sau rangul noului – născut : „Creşterea înregistrată în anul 1967 nu este identică la toate grupele de vârstă, La o creştere generală de 1,9 ori corespund creşteri mai mari de 2 ori la grupele de vârstă de peste 25 – ani, Compensarea naşterilor amânate în anii anteriori, în condiţiile legislaţiei liberale în privinţa întreruperii cursului sarcinii, este mai intensă deci la femeile din aceste grupe de vârstă"(Gheţău, 1972).

Tabelul 2
Creşterea anuală a numărului de născuţi-vii pe grupe de vârstă a mamei (%)

	Total	sub 15	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49
Efect anul 1(1967)	92,8	27,3	61,6	77,6	92,9	133,6	140,9	101,1	50,5
Efect anul 2	–0,3	15,5	7,3	–1,6	–7,2	2,1	7,9	5,4	18,7
Efect anul 3	–11,5	14,1	–10,3	–5,8	–15,6	–14,2	–14,5	–12,5	–11,2
Efect anul 1(974)	12,9	4,1	13,2	12,9	21,3	4,2	7,3	3,9	10,2
Efect anul 2	–2,2	–14,2	–3,4	–0,8	4,2	–12,7	–9,3	–6,4	0,2
Efect anul 3	–0,2	2,0	–3,3	1,3	5,0	–4,9	–11,4	–9,7	–1,4
Efect anul 1(1986)	2,3	–8,2	10,2	–3,8	1,2	11,0	14,5	3,8	11,5
Efect anul 2	5,0	0,9	16,4	–3,5	0,5	16,2	29,1	26,3	–11,7
Efect anul 3	1,7	–3,5	7,1	0,1	–4,8	4,7	14,7	25,4	7,8

Sursa: Realizat de autor pe baza datelor din Anuarul Demografic al României, ediţia 2015 (Institutul Naţional de Statistică).

Tabelul 3
Creşterea anuală a numărului de născuţi-vii după rangul născutului-viu (%)

	Total	Primul	Al 2-lea	Al 3-lea	Al 4-lea	Al 5-lea	Al 6-lea	Al 7-lea	Al 8-lea
Efect anul 1 (1967)	92,8	51,7	102,0	206,6	175,4	92,9	57,3	45,4	25,2
Efect anul 2	–0,3	–6,5	1,2	5,4	5,7	1,1	0,3	3,6	–1,7
Efect anul 3	–11,5	–14,3	–14,2	–11,7	3,6	–2,3	–3,5	–9,6	–6,1
Efect anul 1 (1974)	12,9	13,5	15,7	12,8	9,2	11,2	2,8	7,7	2,6
Efect anul 2	–2,2	0,5	–0,9	–5,0	–5,7	–11,5	–8,9	–8,1	–4,5
Efect anul 3	–0,2	0,5	2,2	–1,6	–2,4	–8,0	–6,6	–9,4	–3,1
Efect anul 1 (1986)	5,0	1,7	–2,6	6,0	2,7	117,0	20,1	2,5	1,0
Efect anul 2	1,7	0,7	–3,0	6,4	–2,3	18,2	13,8	8,5	–0,5
Efect anul 3	–0,8	2,9	0,7	–4,6	–2,0	–18,4	9,8	–0,4	0,1

Sursa: Realizat de autor pe baza datelor din Anuarul Demografic al României, ediţia 2015 (Institutul Naţional de Statistică).

În anul 1967, creşterea cea mai mare a numărului de născuţi-vii s-a înregistrat la rangul de ordinul trei, iar în perioada care a urmat, 1968 – 1973, această categorie de născuţi-vii a înregistrat o scădere medie anuală de 7,7%. În aceste condiţii, numărul de născuţi-vii de acest rang, s-a redus în anul 1973 în raport cu anul 1967 cu 42,3%.

Efectele adoptării Decretului de la finele anului 1972, au fost resimţite cu precădere la nivelul anului 1974 şi mai puţin la nivelul anului 1973. În anul 1974 s-a înregistrat o creştere de 12,9% a numărului de născuţi-vii în raport cu anul 1973. Urmează apoi o perioadă ce este delimitată de anii 1974 şi 1983 în care se manifestă un trend descrescător al numărului de născuţi-vii, marcat printr-o reducere a numărului de născuţi-vii cu 24,8%.

Ca urmare adoptării unui nou decret în 1985, s-a înregistrat o creştere cu 5,0% a numărului de născuţi-vii, în anul 1986 faţă de anul anterior. Efectul adoptării acestui act normativ s-a resimţit cu precădere în perioada 1986–

1988, la născuţii-vii de rang 5, prin creşteri succesive după cum urmează : în anul 1986 faţă de 1985 cu 17% şi în 1987 faţă de 1986 cu 18,2%.

Adoptarea actelor normative din anii 1966 şi 1972 a dus la creşteri foarte mari a numărului de născuţi-vii în primii doi ani de la adoptare, urmate de reduceri semnificative în ceilalţi ani ai perioadei. De precizat, că măsurile impuse prin decretul din 1985 au determinat creşteri mari în special a numărului născuţilor-vii de rang patru şi peste (ritm mediu anual de creştere 4,4% pentru perioada 1985 – 1989) şi mai puţin importante la nivelul celorlalte ranguri.

Schimbările politice din decembrie 1989 au dus la adoptarea actului normativ prin care s-au eliminat restricţiile în domeniul întreruperii sarcinii. Liberalizându-se avortul, s-au produs modificări radicale în evoluţia natalităţii în România. Consecinţele s-au manifestat prin reducerea numărului de născuţi-vii, atât pe total, cât şi pentru fiecare rang în parte. În anul 1990, în raport cu anul precedent, numărul de născuţi-vii s-a redus cu 14,8%, reducerile fiind chiar mai mari, în cazul particular al unor ranguri : –27,6% pentru născuţii-vii de rang trei şi –26,2% pentru cei de rang patru şi peste. Astfel, pe ansamblul perioadei 1990 – 2014 numărul născuţilor – vii a scăzut continuu, într-un ritm mediu anual de –2,2%. Ritmurile medii anuale negative au fost cu mult mai mari la născuţii-vii de rang trei (–3,4%) şi peste trei (–4,5%). Reduceri mai mici, dar şi în acest caz destul de consistente, de –1,5% în fiecare an, s-au înregistrat la rangul unu.

În scopul determinării efectului prevederilor actelor normative vizând obiectivele de creştere a natalităţii prin măsuri forţate de întrerupere a sarcinii, se propune o metodologie, prezentată în Anexa 1.

În tabelele din anexa 2, determinate conform metodologiei propuse, sunt prezentate în cifre absolute şi relative rezultatele efectelor asupra numărului de născuţi-vii, ca urmare a adoptării şi aplicării actelor normative din anii 1966, 1972 şi 1985.

Din analiza rezultatelor (prezentate şi prin graficele din figurile 1, 2 şi 3) se desprind următoarele:

- efectele cele mai mari, atât la nivelul întregii perioade, dar mai ales la nivelul anului întâi după aplicarea măsurilor vizate, se relevă în cazul adoptării actului normativ din anul 1966, care a surprins populaţia nepregătită pentru a contracara măsurile incriminate. Mai mult, ca o consecinţă a aceluiaşi act normativ s-au menţinut rate anuale mari de creştere a numărului de născuţi-vii, atât în primul an după adoptare, cât şi în cel de-al doilea, pentru rangul doi şi peste al născuţilor-vii. Este de remarcat replierea populaţiei faţă de măsurile luate prin însuşirea şi extinderea măsurilor de planificare

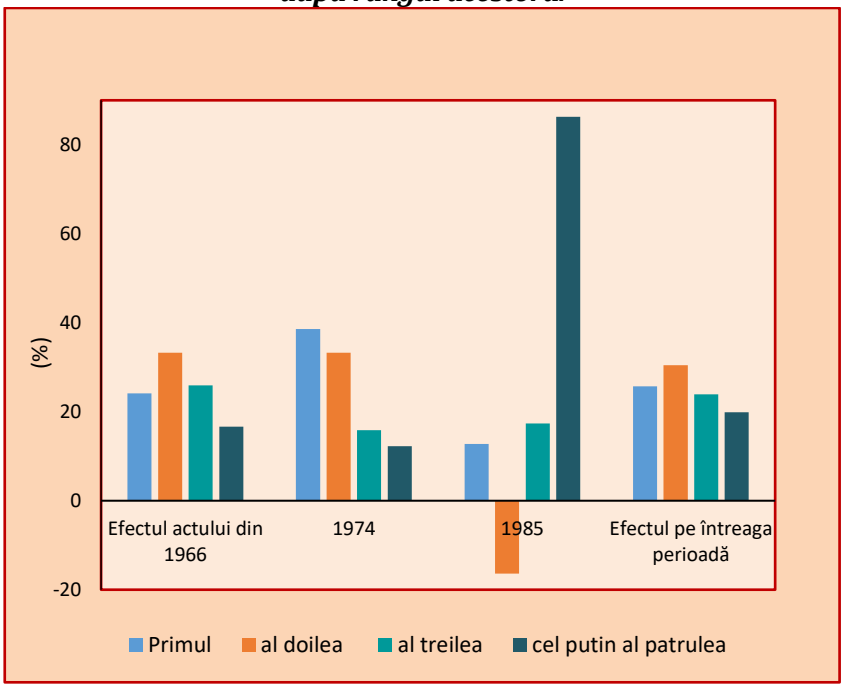
familială. Astfel, cu toate că în primii doi ani ai perioadei, așa cum s-a menționat mai sus a avut loc o creștere spontană a numărului de născuți-vii, pe ansamblul perioadei 1968 – 1972 rata de creștere a numărului născuților-vii a fost una negativă. În aceste condiții autoritățile de atunci au recurs, la finele anului 1972, la adoptarea unui nou act normativ cu măsuri mult mai restrictive. Efectele s-au resimțit conform așteptărilor autorităților doar pe termen scurt;

- în anul 1974, comparativ cu anul 1973, numărul născuților-vii a crescut, atât pe total, cât și pe fiecare rang;
- măsura legislativă adoptată în anul 1985 pentru reducerea avorturilor în rândul femeilor care aveau deja patru copii a avut efecte în anul imediat următor, în special la nivelul anumitor ranguri de născuți-vii. Astfel, numărul născuților-vii de rang cel puțin patru și peste a crescut în anul 1986 în raport cu anul 1985 cu peste 28%, în condițiile în care numărul total al născuților-vii din România în acest an a crescut, pe total, cu numai 5%. La rândul lui, numărul născuților-vii de rang cinci a crescut de peste două ori în anul 1986 în raport cu anul anterior. De reținut că, 6,7% dintre născuții-vii din anul 1986 sunt născuți-vii de rang cinci, iar ponderea acestora a crescut la 7,7% în anul 1987;
- graficul din figura 1 prezintă contribuția fiecărui rang de naștere la creșterea numărului de născuți-vii în primul an după adoptarea fiecăruia dintre cele trei acte normativ specificate. Se constată că în anul 1967, numărul născuților-vii de rang trei a crescut de peste trei ori în raport cu numărul acestora din anul 1966. Pentru născuții-vii de rang 2 și a celor de rang 4 și peste, numărul acestora s-a dublat în 1967 în raport cu anul 1966. Prin urmare, dacă în anul 1966 numai 26,3% dintre născuții-vii erau de rang cel puțin trei, în perioada 1967 – 1973 ponderea acestora a crescut considerabil, în 1970 ajungând până la 38,4%;
- cele trei acte normative au determinat creșterea născuților-vii pentru rangurile de născuți-vii de rang patru și peste. Graficul din figura 2 relevă că din totalul numărului de născuți-vii înregistrat în 1967, mai mult de 30% a revenit rangurilor patru și peste. La nivelul anului 1986 ponderea acestor ranguri a fost aproape de 20% din numărul total de născuți-vii. După anul 1990 ponderea acestora s-a redus considerabil (sub 10%);
- cu excepția actului normativ adoptat în anul 1972, celelalte două au avut ca efect creșterea numărului de născuți-vii, după primul și

al doilea an după emiterea acestora, la categoria femeilor care au avut trei sau mai mulţi copii;

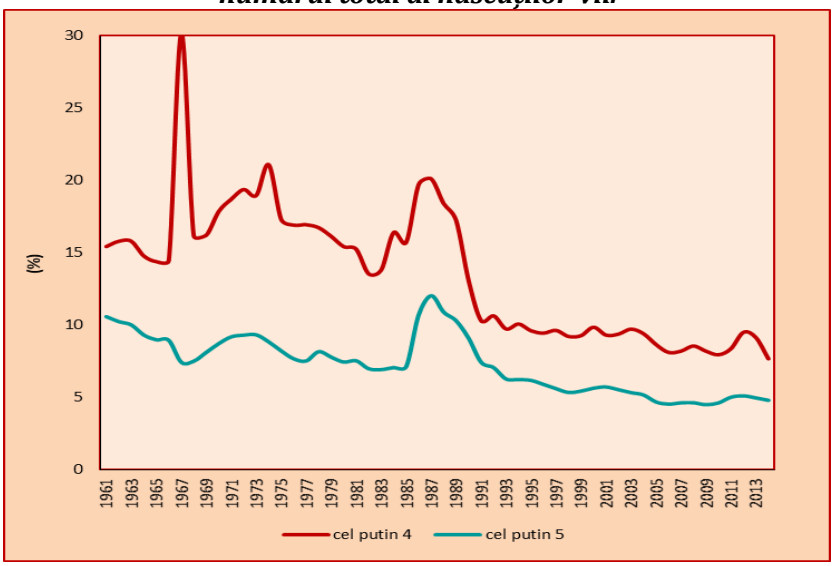
- în figura 3, se prezintă ratele de creştere a numărului de născuţi-vii după rangul naşterii din fiecare an din perioada 1967 – 1989 în raport cu anul 1966, rezultatele obţinute arată creşteri semnificative la naşterile de rang trei, patru şi cinci. La naşterile de rang cinci, numărul născuţilor-vii în anul 1989 în raport cu cel din 1966 a crescut de aproape 2,4 ori. Această situaţie se datorează în mare parte adoptării actului normativ din anul 1985;
- numărul născuţilor-vii de rang unu şi doi a înregistrat creşteri modeste în anul 1989 comparativ cu 1966, dacă avem ca referinţă ritmul de creştere a numărului total de născuţi-vii. Astfel, rata de creştere a numărului de născuţi-vii la prima naştere a fost 22,0%, iar la cele de rang doi a fost 28,3%, valori mai mici decât rata de creştere ce corespunde numărului total de născuţi-vii din 1989 comparativ cu 1966, care a fost egală cu 35,0%.

Figura 1. Repartizarea efectelor din primul an al adoptării actelor normative din anii 1966, 1974 şi 1985 asupra numărului de născuţi-vii, după rangul acestora.

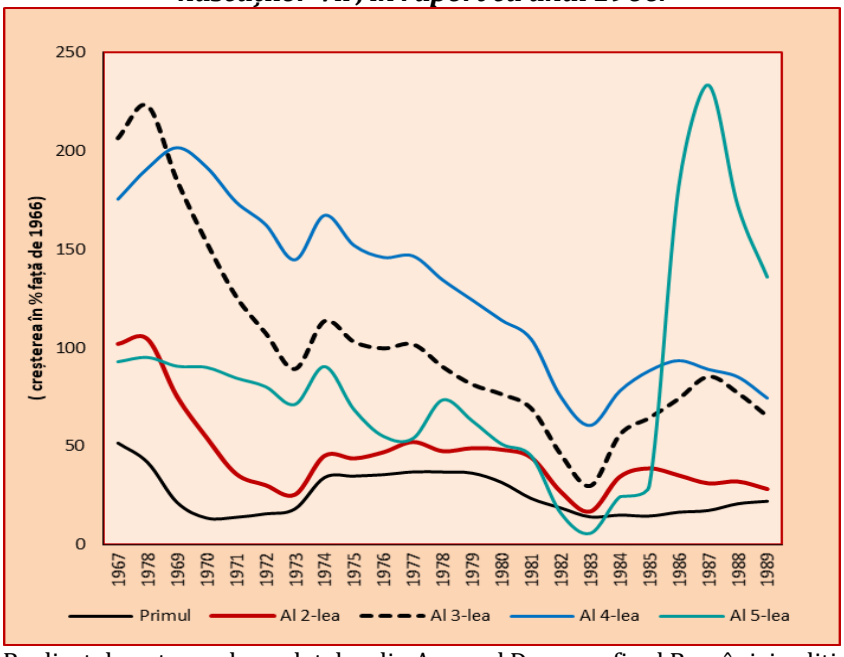
Sursa: realizat de autor pe baza datelor din Anuarul Demografic al României, ediţia 2015 (Institutul Naţional de Statistică).

Figura 2. Evoluția ponderii născuților-vii de rang de rang 4 și peste în numărul total al născuților-vii.

Sursa: realizat de autor pe baza datelor din Anuarul Demografic al României, ediția 2015 (Institutul Național de Statistică).

Figura 3. Creșterea în procente a numărului de născuți-vii, pe ranguri ale născuților-vii , în raport cu anul 1966.

Sursa: Realizat de autor pe baza datelor din Anuarul Demografic al României, ediția 2015 (Institutul Național de Statistică).

Anexe

Anexa 1

Metodologia privind evaluarea efectelor asupra natalităţii a actelor normative de reglementare a condiţiilor de întrerupere a sarcinii

Dacă se notează prin N_t numărul născuţilor-vii dintr-un an, atunci vom evalua efectele asupra numărului născuţilor-vii pe parcursul perioadei *T, ..., T + h* ca urmare a adoptării actului legislativ in luna decembrie a anul *T*, astfel:

- efectul din anul întâi, care poate fi considerat şi ca un efect al şocului perceput de populaţiei ca urmare a adoptării actului legislativ, se cuantifică prin sporul de născuţi-vii din anul *T*+1, în raport cu anul în care s-a adoptat actul legislativ;
- efectul perceput în anul al doilea, care este rezultatul adaptării într-o perioadă scurtă de timp la cerinţele actului legislativ adoptat, se calculează ca diferenţă dintre numărul de născuţi-vii din anul *T*+2 şi numărul de născuţii vii din anul *T*;
- efectul propagat după anul al treilea, cuantifică reacţia populaţiei pe o perioadă mai lungă de timp la cerinţele actului normativ adoptat şi se calculează ca sporul absolut al numărului de născuţi vii din anul *T*+3 în raport cu valoarea înregistrată în anul în care s-a adoptat actul normativ;
- la nivelul perioadei, se calculează efectul total al adoptării actului legislativ care a reglementat avortul prin suma efectelor propagate în anii întâi, doi şi în ceilalţi ani de la nivelul perioadei,

Cele trei categorii de efecte determinate în valori absolute pot fi exprimate şi în valori relative prin calcularea, pentru fiecare caz, în parte a ratelor de creştere exprimate în procente.

Anexa 2

Evaluarea efectelor asupra natalităţii a actelor normative de reglementare a condiţiilor de întrerupere a sarcinii

Tabelul 1

Calcule privind evaluarea efectelor privind adoptarea actelor legislative din anii 1966, 1972 şi 1985 în România (mii persoane)

Tipul efectului	Perioada de referinţă	Total	Rangul născutului-viu			
			1	2	3	4 si mai mare
Efectele anului 1966						
La nivelul anului întâi	1967 –1966	254	61	85	66	42
La nivelul anului al doilea	1968 –1967	–2	–12	2	5	3
Efectul propagat după anul al doilea	1973–1968	–147	–28	–65	–43	–11

Efectul la nivelul perioadei	1973–1966	105	22	21	29	34
Efectele anului 1972						
La nivelul anului întâi	1974–1973	49	19	16	8	6
La nivelul anului al doilea	1975–1974	–10	1	–1	–3	–6
Efectul propagat după anul al doilea	1985–1975	–59	–24	–4	–12	–19
Efectul la nivelul perioadei	1985–1973	–20	–4	11	–8	–19
Efectele anului 1985						
La nivelul anului întâi	1986–1985	18	2	–3	3	16
La nivelul anului al doilea	1987–1986	6	1	–3	4	5
Efectul propagat după anul al doilea	1989–1987	–14	6	–2	–6	–10
Efectul la nivelul perioadei	1989–1985	11	9	–9	0	10
Evaluări la nivelul întregii perioade 1966 – 1989						
Suma efectelor la nivelul anului întâi	1989–1966	321	83	98	77	64
Suma efectelor la nivelul anului al doilea	1989–1966	–5	–10	–2	5	2
Suma efectelor după anul al doilea	1989–1966	–220	–46	–72	–61	–41
Total	1989–1966	96	26	23	21	25

Sursa: Realizat de autor pe baza datelor din Anuarul Demografic al României, ediția 2015 (Institutul Național de Statistică).

Tabelul 2

Calcule privind evaluarea efectelor privind adoptarea actelor legislative din anii 1966, 1972 și 1985 în România (rate de creștere)

Tipul efectului	Perioada de referință	Total	Rangul născutului-viu			
			1	2	3	4 si mai mare
Efectele anului 1966						
La nivelul anului întâi	1967–1966	92,8	51,7	102,0	206,6	105,3
La nivelul anului al doilea	1968–1967	–0,3	–6,5	1,2	5,4	3,3
Efectul propagat după anul al doilea	1973–1968	–28,0	–16,6	–38,6	–41,3	–13,4
Efectul la nivelul perioadei	1973–1966	38,4	18,3	25,5	89,5	83,6
Efectele anului 1972						
La nivelul anului întâi	1974–1973	12,9	13,5	15,7	12,8	8,2
La nivelul anului al doilea	1975–1974	–2,2	0,5	–0,9	–5,0	–7,3
Efectul propagat după anul al doilea	1985–1975	–14,2	–15,0	–3,5	–18,9	–25,5
Efectul la nivelul perioadei	1985–1973	–5,2	–3,1	10,6	–13,1	–25,3
Efectele anului 1985						
La nivelul anului întâi	1986–1985	5,0	1,7	–2,6	6,0	28,3
La nivelul anului al doilea	1987–1986	1,7	0,7	–3,0	6,4	7,2
Efectul propagat după anul al doilea	1989–1987	–3,6	4,0	–2,2	–11,0	–13,6
Efectul la nivelul perioadei	1989–1985	3,0	6,6	–7,6	0,4	18,8
Evaluări la nivelul întregii perioade 1966 – 1989						
Suma efectelor la nivelul anului întâi	1989–1966	128,8	75,0	127,7	266,6	184,9
Suma efectelor la nivelul anului al doilea	1989–1966	–0,9	–5,3	–2,7	6,5	2,6
Suma efectelor după anul al doilea	1989–1966	–40,4	–26,3	–42,0	–57,7	–44,3
Total	1989–1966	35,0	22,2	28,3	65,3	62,9

Sursa: Realizat de autor pe baza datelor din Anuarul Demografic al României, ediția 2015 (Institutul Național de Statistică).

Bibliografie

1. Consiliul de Stat al R. S. România (1966). DECRET nr. 770 din 1 octombrie 1966 pentru reglementarea întreruperii cursului sarcinii, publicat în Buletinul oficial nr. 60 din 1 octombrie 1966.
2. Consiliul de Stat al R. S. România (1972). Decretul nr. 53/1972 pentru modificarea articolului 2 litera d din Decretul nr. 770/1966, publicat în Buletinul Oficial nr. 21 din 17 februarie 1972.
3. Consiliul de Stat al R. S. România (1985). Decretul nr. 411/1985 pentru modificarea articolului 2 din Decretul 770/1966, publicat în Buletinul Oficial nr. 77 din 27 decembrie 1985.
4. Consiliului Frontului Salvării Naţionale (1989). Decretul – Lege 1/1989 al Consiliului Frontului Salvării Naţionale, Monitorul Oficial nr. 4/27 decembrie, 1989.
5. Gheţău, V., (1972) *Interferența Dintre Nupţialitate Şi Mortalitate*, Studii de statistică, Lucrările celei de-a şaptea *Consfătuiri Ştiinţifice De Statistică* 11–14 iunie 1969, Vol. II D,C,S, 1972 p. 1702–1708
6. Institutul Național de Statistică (2015). *Anuarul Demografic al României*, ediţia 2015, Institutul Naţional de Statistică, Bucureşti.

NUPȚIALITATEA ȘI DIVORȚIALITATEA[1]

TRAIAN ROTARIU

O analiză a celor două fenomene, nupţialitatea şi divorţialitatea, folosindu-ne doar de datele oficiale, furnizate de Institutul Naţional de Statistică (INS) sau de instituţia europeană de profil, EUROSTAT, întâmpină câteva dificultăţi. În primul rând, indicatorii folosiţi de instituţia noastră statistică sunt destul de grosieri, de genul ratelor brute (număr de evenimente la mia de locuitori), indicatori ceva mai elaboraţi (de genul ratelor totale) găsind în baza de date EUROSTAT. În al doilea rând, ne aflăm într-o perioadă în care se schimbă metodologiile de înregistrare a datelor, ceea ce face, uneori, greu de sesizat semnificaţia exactă a indicatorilor. Astfel, odată cu prezentarea de către INS a datelor despre populaţie recalculate înapoi până în 2002, se schimbă valorile indicatorilor bruţi, faţă de cele prezentate în publicaţiile anterioare ale instituţiei. De pildă, pentru acelaşi număr anual de căsătorii, avem trei serii de rate brute de nupţialitate: **a**) vechile rate, calculate până la nivelul anului 2011 (a se vedea *Anuarul statistic*, 2012), **b**) ratele calculate folosind la numitor populaţia cu domiciliul în România, reconstituită înapoi până în 1992 (date ce apar în *Anuarul demografic*, 2015 şi în seria TEMPO) şi **c**) rate calculate cu populaţia rezidentă, reconstituită înapoi până în 2002 (valori care apar în baza de date EUROSTAT, serie completată pentru anii anteriori lui 2002 cu valorile vechi ale ratelor, menţionate la punctul **a**). Prezentăm aceste trei serii de valori în Anexă.

Interpretările datelor de nupţialitate ridică, în aceste condiţii, dificultăţi serioase, deoarece populaţia aflată în afara ţării şi scoasă din efectivul populaţiei naţionale prin ultima modalitate de calcul este o populaţie tânără, a cărei contribuţie la nupţialitate este semnificativă. Cum în cazul căsătoriilor nu există menţiunea că cei căsătoriţi în străinătate sau cei care nu aparţin populaţiei rezidente nu sunt contabilizaţi, putem presupune că în rândul celor căsătoriţi se regăsesc şi cei care vin în ţară pentru acest act

[1] În această secțiune este reprodus, cu permisiunea editurii și a coautorilor, într-o formă prescurtată și ușor modificată, textul ce formează capitolul din 4, partea a II-a (p. 189–218), din cartea *Demografia României în perioada postbelică (1948–2015)*, apărută la editura Polirom, 2017, scrisă împreună cu L. Dumănescu și M. Hărăguș.

şi cei care o fac la autorităţile române din străinătate; altfel spus, există o inadvertenţă între modul de determinare a numitorului şi a numărătorului ratei brute de nupţialitate, ceea ce face ca, pentru ultimii ani mai ales, ratele EUROSTAT să fie supraestimate. Probabil că din acest motiv INS continuă să calculeze aceste rate brute folosind doar populaţia cu domiciliul în ţară, lucru care nu se întâmplă, de pildă, atunci când se lucrează cu născuţii şi deci cu indicatorul brut de natalitate, care se calculează în ambele variante, şi pentru populaţia rezidentă, şi pentru cea stabilă.

Primul dintre cele două neajunsuri amintite este parţial depăşit de faptul că am avut acces la o bază de date cu toate căsătoriile înregistrate în România între 2006 şi 2013, ceea ce ne-a permis să realizăm câteva analize mai detaliate, în special, ţinând cont de câteva caracteristici ale soţilor înregistrate în fişa statistică a căsătoriei. Deşi abordarea rămâne transversală, se pot identifica unele legături cu variabile socioeconomice – cu nivelul de educaţie, în mod special – care completează şi confirmă unele rezultate obţinute din puţinele date de anchetă culese în România pe acest subiect.

În ceea ce priveşte divorţialitatea, dificultăţile de analiză sunt şi mai serioase, aici lipsa datelor şi nu inacurateţea lor fiind problema principală. Într-adevăr, ambele instituţii statistice menţionate mai sus oferă informaţii insuficiente pentru a putea elabora o analiză serioasă privind intensitatea şi calendarul acestui fenomen.

1. Nupţialitatea

Date şi tendinţe de bază

În privinţa nupţialităţii, reamintim aprecierea generală privind starea fenomenului la finele regimului trecut conform căreia ţara noastră avea, în privinţa intensităţii, o nupţialitate relativ ridicată, iar, privind calendarul căsătoriilor, una relativ timpurie, comparativ, desigur, cu celelalte ţări din spaţiul nostru cultural.

Reluând valorile din ultimii ani ai vechiului regim şi privind tendinţa pe termen puţin mai lung, observăm că figura 1 sugerează un proces de descreştere a intensităţii nupţialităţii, dacă ţinem seama că în anii 1980 rata brută depăşea sensibil şi frecvent valoarea de 7‰, iar indicatorul conjunctural indica faptul că aproape 90% din populaţia feminină a ţării s-ar fi căsătorit măcar o dată în viaţă, în conformitate cu modelele de nupţialitate ale anilor respectivi. Evoluţia în cele două medii de rezidenţă este similară ca tendinţă, însă numărul de căsătorii la 1.000 de locuitori a fost mereu mai mare în urban decât în rural (cu excepţia anilor 1992–1995

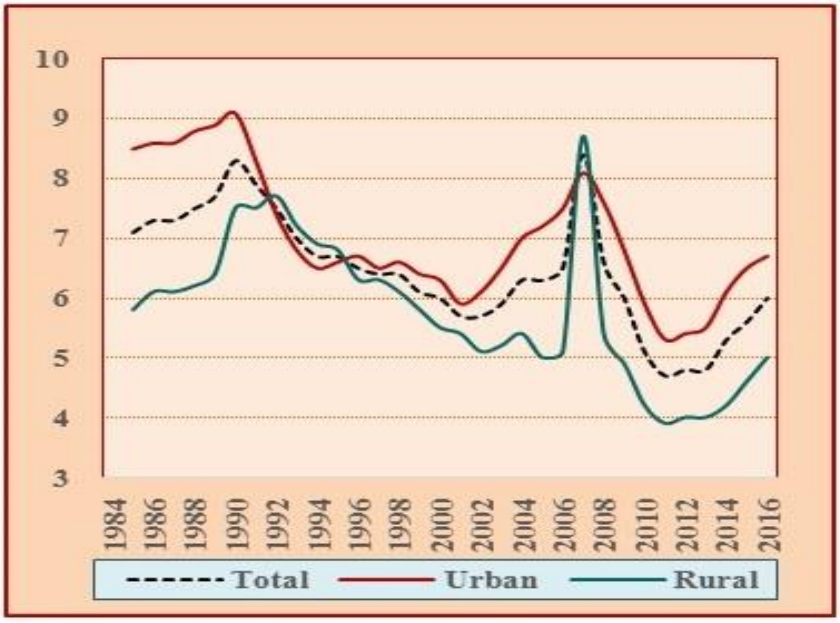
şi a anului 2007), lucru datorat structurii diferite pe vârste a populaţiei celor două medii de rezidenţă.

Vârful de nupţialitate din 2007 este unul real, el fiind efectul Legii 396/2006, prin care s-a acordat la căsătorie un sprijin bănesc în echivalentul a 200 de euro pentru cuplurile în care ambii soţi sunt la prima căsătorie. Această lege a fost abrogată prin Legea 118/2010, cea care a cuprins o serie de măsuri de austeritate în anii de criză economică. Ceea ce este mai interesant însă e faptul că efectul Legii 396 asupra nupţialităţii n-a fost vizibil decât în primul an, 2007, după aceea lucrurile revenind la normal. Într-adevăr, dacă privim numărul absolut al căsătoriilor, vedem că el a variat după cum urmează: în 2006 – 146.637, în 2007 – 189.240, în 2008 – 149.439, în 2009 – 134.275. Constatăm deci că în 2008 s-a revenit deja la efectivul din 2006, iar în 2009 se coboară sub acest nivel. O analiză a datelor căsătoriilor din acea perioadă arată că de legea respectivă nu au beneficiat în principal cuplurile de tineri care au fost stimulaţi să intre în relaţia de căsătorie, ci în proporţie mai mare persoane mai în vârstă, aflate probabil de mulţi ani în concubinaj, cu un nivel de trai mai scăzut, preponderent din mediul rural, pentru care stimulentul a fost suficient de puternic spre a-şi schimba statutul marital. Pe scurt, măsura nu a dus la ridicarea nupţialităţii pe un termen mai lung, ci, de fapt, la intrarea în „legalitate" a unor cupluri aflate în uniune consensuală de mai multă vreme, reducându-se astfel din amploarea concubinajului tradiţional.

Dincolo de perturbaţia din 2007, tendinţa de evoluţie, pentru perioada ce ne preocupă aici, nu este una foarte clară şi în nici un caz liniară; după creşterea nupţialităţii în a doua parte a anilor 1980 (datorată desigur şi intrării în vârsta cea mai propice căsătoriei a generaţiilor mari apărute în urma celebrului decret din 1966 de restricţionare a avorturilor) şi vârful atins în 1990 (probabil generat şi de schimbarea atmosferei după căderea vechiului regim), înregistrăm o scădere sensibilă până prin 2001, pentru ca apoi să constatăm că valorile ambilor indicatori urcă, indicând dacă nu un reviriment al nupţialităţii cel puţin o oprire a scăderii sau manifestarea unor fluctuaţii. După vârful din 2007 urmează o scădere până la un minim de 4,7‰ în 2011, pentru ca, după doi ani de stagnare aproximativ la acest nivel, în 2014–2016 să avem parte de o nouă redresare a indicatorului, fiind imposibil de spus acum dacă tendinţa de creştere va continua sau dacă vor urma noi perioade de scădere. Oricum, este limpede că în ultimii ani pentru care avem date a intervenit un factor propice căsătoriilor (ieşirea din criza economică, recuperarea unor căsătorii? – greu de precizat fără informaţii mai detaliate), întrucât numărul total al căsătoriilor a sporit cu aproximativ 25% din 2011 (105.599 căsătorii) până în 2016

(133.183 căsătorii), spor care se regăseşte şi în rândul primelor căsătorii, la ambele sexe.

Figura 1. Rata nupţialităţii pe medii sociale în anii 1985–2016 – la 1000 locuitori.

Sursa: INS.

Cu toate creşterile manifestate anii din urmă, ratele brute rămân sub nivelul celor existente în perioada comunistă, putându-se vorbi până la urmă de un declin al nupţialităţii ce poate avea două cauze. Una, mai profundă, mai complexă, care ţine de reducerea în timp a intensităţii fenomenului, şi alta, mai de suprafaţă, legată de schimbările de calendar, în speţă de amânarea căsătoriilor, care este cel mai eclatant proces care s-a petrecut în acest domeniu după 1990, aşa cum vom vedea imediat. Deşi nu putem măsura exact efectul fiecărei cauze, se poate totuşi spune că, în cazul României ultimelor decenii, acţionează ambii factori. În fapt, consecinţa primei cauze se poate vedea în mod clar doar în analiza pe generaţii, constatând ce proporţie din membrii unei generaţii ajung să se căsătorească şi câţi rămân celibatari. Aceşti indicatori se determină, de regulă, cu ajutorul datelor de recensământ, observând ponderea celibatarilor la o grupă de vârstă mai înaintată (pentru a putea presupune că de acolo în sus nu se mai realizează multe prime căsătorii), dar nu foarte înaintată (pentru a fi în viaţă suficient de mulţi indivizi din generaţia respectivă). Pentru

ilustrare, să spunem că proporţia celibatarelor în rândul femeilor de 50–54 de ani, la ultimele trei recensăminte, a fost următoarea: în 1992 – 3,1%, în 2002 – 4,8%, în 2011 – 6,3%. Datele indică, aşa cum se vede, *o creştere uşoară a ponderii celibatarelor*, deci o tendinţă a creşterii proporţiei femeilor care nu se căsătoresc, confirmarea tendinţei trebuind adusă de înregistrările viitoare, ce vor marca situaţia generaţiilor mai tinere astăzi.

Rămânând puţin la femeile din grupa de vârstă 50–54 ani, constatăm aşadar că 93,7% dintre ele au declarat la ultimul recensământ că sunt sau au fost vreodată căsătorite. În funcţie de nivelul de educaţie, avem un maxim al căsătoriilor la categoria absolventelor de şcoli profesionale (96,5%), urmate de cele cu liceu (94,6%) şi cu gimnaziu (94,4%); ponderea scade la cele cu facultate (90,7%), dar mult mai sensibil la cele cu studii primare (86,9%) şi cu totul spectaculos la cele fără diplomă (78,7%). Prin urmare, situaţia României din acest punct de vedere este departe de a confirma teoria aşa-numitei „a doua tranziţie demografică", întrucât prea puţin din comportamentul româncelor ilustrând lipsa de atractivitate a întemeierii unei familii este legat de valori postmoderne (adoptate cu precădere de femeile educate) şi mult mai intens este specific celor care încă adoptă valori şi comportamente premoderne (femei fără diplomă), aşa cum se întâmplă şi în cazul altor aspecte, cum ar fi, de pildă, naşterile extramaritale.

Un indicator mult mai adecvat pentru a ilustra intensitatea de moment a fenomenului aici discutat este *rata totală de nupţialitate* şi aceasta pentru că respectivul indicator elimină influenţa structurii pe vârste (dar nu şi a amânării căsătoriilor). O mărime apropiată de acesta – şi poate chiar mai sugestivă pentru ceea ce ne interesează aici – este *rata totală de primonupţialitate*, care arată, pe datele transversale ale unui an, ce proporţie dintr-o generaţie fictivă s-ar căsători (măcar o dată), dacă ar prelua ratele de primonupţialitate pe vârste ale anului respectiv. Câteva valori ale acestui indicator sunt prezentate în tabelul 1, acestea fiind găsite în baza de date a EUROSTAT, instituţie care şi în calculul acestui indicator foloseşte aceleaşi efective de populaţie ca şi în cazul ratei brute, adică *populaţia rezidentă*. Acest fapt explică, cel puţin parţial, creşterile din ultimii ani ale valorilor indicatorilor, întrucât populaţia de referinţă (cea cu reşedinţa obişnuită în România) a scăzut rapid datorită emigrării, iar căsătoriile au fost contabilizate pentru toată populaţia cu domiciliul în România. Spunem *parţial* căci, după cum s-a văzut, atât ratele brute calculate pentru populaţia cu domiciliu în ţară, cât şi numărul căsătoriilor au crescut semnificativ, ceea ce poate indica o veritabilă redresare a intensităţii fenomenului după 2011.

Tabelul 1
Ratele totale de primonupţialitate, în perioada 1990–2015, pe sexe

Anul	1990	1995	2000	2005	2006	2007
Femei	0,92	0,73	0,64	0,77	0,81	1,14
Bărbaţi	0,95	0,74	0,61	0,73	0,77	1,08

Anul	2008	2009	2011	2012	2013	2014	2015
Femei	0,94	0,88	0,69	0,82	0,72	0,81	0,88
Bărbaţi	0,86	0,81	0,63	0,75	0,64	0,72	0,78

Sursa: Baza de date EUROSTAT.

Oferim în tabelul 1 câteva valori ale ratelor de primonupţialitate, pentru că ele ne permit, în ciuda problemelor de interpretare pomenite şi cu rezervele de rigoare, comparaţia cu situaţia altor ţări din UE, pe care o găsim folosind aceeaşi bază de date. Chiar dacă pentru ultimii ani nu avem valori medii pentru UE, observăm pe site-ul instituţiei statistice europene că valorile din dreptul României sunt printre cele mai ridicate. Astfel, dacă ne mărginim doar la situaţia femeilor, vedem că valoarea ratei totale este la noi, în 2015, de 0,88, ceea ce înseamnă o intensitate a primelor căsătorii de 88% din generaţia respectivă fictivă de femei. Valoarea este de circa două ori mai mare decât a ţărilor europene aflate în poziţia cea mai de jos: Luxembourg–32%, Portugalia–40%, Spania–43%, Slovenia–46%. Peste nivelul nostru este doar Lituania, cu 90%, iar valorile întâlnite imediat sub a noastră sunt destul de îndepărtate şi caracterizează ţări precum: Grecia–69%, Letonia–67%, Croaţia–66%, Polonia, Danemarca şi Suedia cu 60%.

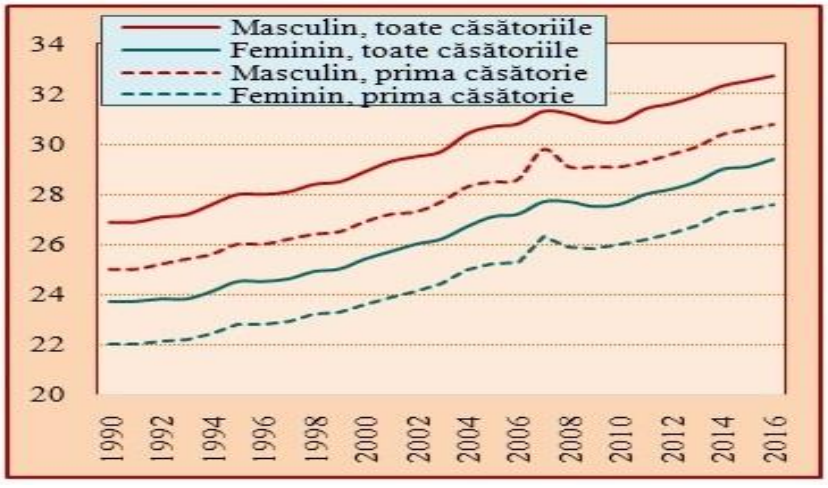
Amânarea căsătoriilor, despre care pomeneam mai sus, este un proces cert, care se poate foarte bine evidenţia urmărind vârstele medii ale partenerilor la toate căsătoriile, dar mai ales la prima căsătorie. Se constată că, după o uşoară scădere a vârstei medii la prima căsătorie, începută, şi pentru bărbaţi şi pentru femei, pe la mijlocul anilor 1980, vizibilă uşor şi în primii ani după schimbarea regimului[2], trendul despre care vorbim începe să se manifeste cu multă claritate: *în perioada 1992–2014, vârstele medii la prima căsătorie cresc cu circa 5,5 ani, atât la bărbaţi, cât şi la femei, diferenţa între soţi menţinându-se practic constantă*. Pe graficul din figura 2 am ilustrat evoluţia anuală a

[2] Această chestiune a scăderii vârstelor la căsătorie, în a doua parte a anilor 1980, este destul de complicată, ea fiind în mod cert legată (și) de intrarea pe piața maritală a generațiilor masive născute imediat după 1966, în perioada respectivă petrecându-se ceea ce demografii numesc un *marriage squeeze*, adică o schimbare bruscă în ofertele de căsătorie. Într-adevăr, generațiile masive de femei intrând mai devreme pe piața maritală, n-au găsit suficienți bărbați de vârstă „potrivită", pentru ca apoi să apară probleme, după câțiva ani, când ajung bărbații la vârsta obișnuită de căsătorie. Într-o lucrare mai veche (Rotariu, 2003, p. 226–234) am explicat mai pe larg acest fenomen și am încercat să deducem unele consecințe.

vârstei medii pentru cele două sexe şi cele două tipuri de căsătorii. Printre altele, se vede clar şi vârful din 2007, mai cu seamă în cazul primelor căsătorii. De asemenea, se observă că, luând împreună şi primele căsătorii şi recăsătoriile, tendinţa este aceeaşi ca şi pentru primele căsătorii, cele patru linii mergând aproape paralel. Astfel, vârsta medie a bărbaţilor la toate căsătoriile urcă de le 26,9 ani în 1990, la 32,7 ani în 2016 (un spor de 5,8 ani), iar a femeilor, de la 23,7 ani la 29,4 ani (un spor de 5,7 ani).

Fiindcă am pomenit de diferenţa de vârstă între soţi, să spunem că ea era, conform seriei TEMPO a INS, în 2016, de 3,2 ani la prima căsătorie[3] şi de 3,3 ani la toate căsătoriile. După datele EUROSTAT, diferenţa pentru primele căsătorii apare ceva mai mare: 3,5 ani, în 2014, faţă de 3,1 ani după INS. Oricum, inspectând situaţia ţărilor din UE pentru care sunt disponibile aceste informaţii, rezultă că România apare, alături de Bulgaria, cu cea mai mare diferenţă de vârstă între soţi. Nu dorim să dezvoltăm aici această temă pe care am tratat-o în altă parte (Rotariu, 2010, p. 297–317), ci doar să precizăm două lucruri. Mai întâi că această diferenţă de circa 3,5 ani se păstrează de mult timp în ţara noastră, deci nu e specifică perioadei actuale. Apoi că, sociologic vorbind, cu cât diferenţa de vârstă între bărbaţi şi femei la căsătorie este mai mare, cu atât se interpretează că este mai mare inegalitatea socială între cele două sexe.

Figura 2. Vârsta medie la căsătorie la bărbaţi şi la femei în anii 1990–2016 – în ani.

Sursa: INS.

[3] E vorba, în fapt, de diferența între vârstele medii ale bărbaților și ale femeilor, în situația primelor căsătorii ale persoanelor de sex respectiv, deci nu de media diferențelelor de vârstă între soții aflați ambii la prima căsătorie.

În contextul comparației cu țările UE să mai adăugăm că încă există un decalaj față de multe țări occidentale în privința vârstei la căsătorie, în sensul că, în aproape toate cazurile, la noi regăsim cele mai mici valori, fapt care sugerează că *procesul de creștere a vârstei la căsătorie va continua cu mare probabilitate și în anii următori*. Într-adevăr, în multe țări din UE vârsta medie a femeilor la prima căsătorie depășește deja 30 de ani, în Spania și Danemarca fiind de peste 31 de ani. La bărbați, vârsta se mișcă între 32–34 de ani, iar în Suedia atinge chiar nivelul de 35,5 ani. Firește că sunt și câteva țări unde valorile sunt apropiate de cele din România, mai cu seamă dacă e vorba despre sexul masculin; la femei însă avem, în mod clar, cea mai scăzută vârstă la căsătorie, cu aproape un an mai mică decât în Bulgaria.

Nu e lipsită de interes o privire mai detaliată asupra calendarului nupțialității în perioada recentă, mai ales dacă privim lucrurile în funcție de tipurile de așezări. Datele arată că tendința de creștere continuă a vârstei medii a bărbaților și a femeilor la prima căsătorie se întâlnește și în mediul rural și în cel urban, ca și la nivelul țării. Câteva chestiuni de nuanță trebuie totuși remarcate. Mai întâi, se constată că în urban, diferența de vârstă între soți este mai mică decât în rural: 2,8 ani față de 3,9 ani, în 2016; aceste diferențe nu s-au redus deloc în perioada analizată, ba chiar au crescut ușor față de valorile din 1991 oferite de INS (2,4 și respectiv 3,5 ani). Așa cum era de așteptat, vârstele medii la prima căsătorie sunt mai mari la orașe decât la țară. Într-adevăr, în 2016, bărbații din rural se căsătoreau prima dată, în medie, la 29,7 ani, pe când cei de la oraș la 31,4 ani; la femei ecartul este și mai mare: 25,8 ani față de 28,6 ani. Și aici, în mod surprinzător, lucrurile au evoluat în direcția măririi diferențelor între sexe, la începutul intervalului diferența între vârstele bărbaților din cele două medii fiind aproape nulă, iar la femei de doar 1,4 ani. Acest lucru este efectul faptului că tendința de creștere a vârstei medii la prima căsătorie este mai rapidă în urban decât în rural. În fine, să mai observăm că măsura din 2007, despre care am pomenit, a avut un efect notoriu doar în mediul rural, confirmându-se astfel faptul că s-a stimulat încheierea de căsătorii de către persoane mai în vârstă, aflate probabil în coabitare, și nu s-a stimulat deloc căsătoria tinerilor.

Câteva constatări de detaliu

Bazele de date cu căsătoriile întregistrate în România între anii 2006–2013 la care am avut acces ne dau posibilitatea realizării unor analize mai aprofundate, folosind cele câteva caracteristici ale soților înregistrate în buletinul statistic al căsătoriilor. Vom începe, mai întâi, să distingem câteva tipuri de căsătorii folosindu-ne de *starea civilă anteri-*

oară a soților. Prezentăm proporțiile diferitelor tipuri rezultate din combinațiile între stările celor doi soți, proporții calculate ca procent din efectivul total de 1.056.235 căsătorii încheiate în intervalul menționat. Să remarcăm, mai întâi, că 85,9% dintre bărbați și 86,4% dintre femei se află la prima căsătorie, restul fiind în cea mai mare parte a cazurilor divorțați, dat fiind că persoanele văduve constituie doar ceva peste un procent din efectivul masculin și 1,5% din cel feminin intrate în relație de căsătorie.

Tabelul 2
Distribuția căsătoriilor încheiate în România, în anii 2006–2013, după starea civilă a soților înaintea căsătoriei (în % față de totalul căsătoriilor)

Starea civilă a soțului	Starea civilă a soției			Total
	Necăsătorită	Divorțată	Văduvă	
Necăsătorit	80,0	5,5	0,5	85,9
Divorțat	6,2	6,2	0,6	13,0
Văduv	0,2	0,4	0,4	1,1
Total	86,4	12,1	1,5	100

Sursa: Baza de date a INS referitoare la căsătoriile din anii 2006–2013.

Intrând în interiorul tabelului, vedem că 80% din totalul căsătoriilor au implicat soți aflați, ambii, în situația de celibatari. Urmează două categorii aproape egale ca frecvență a cazurilor – soția celibatară, soțul divorțat și, respectiv, ambii soți divorțați – și apoi, la mică distanță, cea în care soțul e celibatar și soția divorțată. Cazurile în care apar văduve sau văduvi sunt puține și, în analizele ulterioare, nu le vom mai trata separat, ci la rubrica de recăsătoriri. Vom avea deci următoarele situații: (i) ambii celibatari; (ii) soțul celibatar, soția recăsătorită; (iii) soțul recăcătorit, soția celibatară și (iv) ambii recăsătoriți.

Un al doilea factor de clasificare oferit de înregistrările oficiale este cel *educațional*. Redăm în tabelul 3 distribuția procentuală a celor 49 (7X7) combinații de situații ce apar atunci când ne referim la cupluri. Numărul mare de cazuri și frecvențele mici din unele căsuțe ne-au determinat să dăm procentele cu două zecimale. Am ținut să prezentăm toate aceste detalii pentru cei care doresc să aprofundeze analiza, noi oprindu-ne aici doar asupra unor situații mai frecvente și deci mai simplu de prezentat. Referitor la frecvențele marginale ale tabelului, subliniem faptul că în acești ani predomină, în rândul căsătoriților, persoanele cu o educație medie și superioară: peste 60% dintre femei au cel puțin liceul terminat și peste un sfert au studii universitare. Asocierea puternică dintre cele două variabile ilustrează fenomenul homogamiei educaționale asupra căruia ne-am oprit în materialul mai sus pomenit.

Tabelul 3
Distribuţia căsătoriilor încheiate în România în anii 2006–2013, după mivelul de şcolaritate al soţilor (în % faţă de totalul căsătoriilor)

Şcolaritatea soţului	Şcolaritatea soţiei							Total
	Primar	Gimnazial	Profesional	Liceal	Postliceal	Superior	Alte situaţii	
Primar	3,70	0,83	0,21	0,22	0,02	0,04	0,33	**5,35**
Gimnazial	0,89	9,55	1,56	1,86	0,15	0,32	0,18	**14,51**
Profesional	0,42	4,49	8,29	5,99	0,59	1,42	0,11	**21,33**
Liceal	0,17	1,64	2,20	20,50	1,19	5,52	0,11	**31,32**
Postliceal	0,01	0,09	0,16	0,70	0,61	0,70	0,01	**2,28**
Superior	0,04	0,16	0,22	2,90	0,68	17,90	0,07	**21,96**
Alte situaţii	0,12	0,11	0,05	0,15	0,01	0,07	2,74	**3,24**
Total	**5,36**	**16,87**	**12,70**	**32,30**	**3,26**	**25,97**	**3,54**	**100**

Sursa: Baza de date a INS referitoare la căsătoriile din anii 2006–2013.

Mai amintim şi un al treilea factor, care, aşa cum vom vedea mai jos, are influenţă asupra indicatorilor de nupţialitate menţionaţi în secţiunea precedentă. Este vorba de *cetăţenia* soţilor. Cum se ştie, între căsătoriile înregistrate oficial la noi în ţară sunt tot mai multe în care unul dintre soţi este cetăţean al altei ţări. Este interesant de văzut câte astfel de situaţii sunt şi în ce măsură acestea apar în cazul fiecărui tip de partener, soţ sau soţie. Bazele noastre de date din anii 2006–2013 ne indică faptul că, pe ansamblul acestei perioade, *95,2% dintre căsătorii sunt între cetăţeni români, 3,3% sunt cazuri în care o femeie româncă se căsătoreşte cu un bărbat străin şi 1,5% când un bărbat român se căsătoreşte cu o femeie de altă cetăţenie*. Observăm deci că cele două situaţii în care sunt implicaţi cetăţeni străini (chiar dacă puţine, în raport cu totalul căsătoriilor) sunt interesante şi prin faptul că avem de-a face cu un număr mai mult decât dublu de cazuri în care femeile de la noi îşi găsesc soţ străin, faţă de cele în care bărbaţii români se căsătoresc cu străine. Ponderea femeilor române căsătorite cu străini se reduce la 2,7% atunci când ambii soţi sunt la prima căsătorie, cea a bărbaţilor rămânând şi în acest caz de 1,7%. Să mai adăugăm că, pe intervalul menţionat, dincolo de mici fluctuaţii anuale, nu se observă vreo tendinţă de creştere sau de scădere a ponderii căsătoriilor cu cetăţeni străini.

Revenind la clasificarea căsătoriilor după *starea civilă anterioară a soţilor*, am calculat din baza de date câteva elemente de calendar. Astfel, vârstele medii la căsătorie sunt următoarele:

	Bărbaţi	Femei
Ambii celibatari	28,9	25,7
Doar soţul celibatar	35,0	34,6
Doar soţia celibatară	38,5	30,7
Niciunul celibatar	46,3	41,7

Aşa cum era de aşteptat, vârstele diferă semnificativ după starea civilă, cele mai mici valori fiind în cazul când ambii soţi sunt la prima căsătorie. E interesant că faţă de aceste valori, media de vârstă creşte cu şase ani la bărbaţii celibatari şi cu cinci ani la femeile celibatare când partenera (partenerul) nu mai este la prima căsătorie. În ceea ce priveşte diferenţa de vârstă, şi aici avem variaţii puternice, mergând aproape de la zero (când soţul e celibatar şi soţia se recăsătoreşte) la aproape opt ani în situaţia inversă (soţia celibatară, soţul se recăsătoreşte).

Datele avute la dispoziţie ne permit identificarea unor *grupuri educaţionale* din punct de vedere al *calendarului căsătoriei*, care se regăsesc atât în mediul urban, cât şi rural. Preluând doar cuplurile în care ambii soţi sunt la prima căsătorie, constatăm că femeile cu educaţie gimnazială, profesională sau liceală constituie grupul celor care contractează o căsătorie cel mai devreme: în jur de 25 ani în urban, respectiv 24 în rural. Se distinge apoi grupul femeilor cu educaţie postliceală şi superioară, cu o vârstă medie în jur de 27,5 ani la prima căsătorie în urban, respectiv în jur de 26 ani în rural. În mediul urban, vârsta medie la prima căsătorie a femeilor cu educaţie primară oscilează între cele două grupuri menţionate. În mediul rural, se face simţit în mod clar efectul măsurii din 2007, discutată mai sus, anume faptul că de ea au beneficiat persoane mai în vârstă, aflate probabil de mulţi ani în concubinaj, cu un nivel de trai mai scăzut (educaţie primară). În anii următori vârsta medie la prima căsătorie scade treptat.

Considerând nivelul educaţional al femeilor un factor ce influenţează nemijlocit dimensiunea economică a vieţii acestora – stabilitatea locurilor de muncă, calitatea locuirii etc. –, calendarul primelor căsătorii după nivelul educaţional arată importanţa acesteia pentru căsătorie. Mariajul ca instituţie implică diverse aşteptări de ordin financiar. Mai specific, implică angajamentul faţă de îndeplinirea responsabilităţilor economice pe termen lung (Seltzer, 2000). Interpretând lucrurile astfel, nu e de mirare că nu femeile cel mai puţin educate sunt cele care se căsătoresc cel mai devreme, cum poate ne-am aştepta.

O analiză aprofundată asupra vârstei la căsătorie pornind de la educaţie s-ar putea face luând simultan în considerare vârstele partenerilor, nivelul lor şcolar şi diferitele tipuri de căsătorii, după starea civilă a soţilor înaintea căsătoriei. Cum nu e locul aici pentru acest gen de analize detaliate, ne mărginim să atragem atenţia doar asupra faptului că, în cazul cuplurilor în care *ambii parteneri sunt la prima căsătorie şi aceştia au acelaşi nivel educaţional* (dintre cele distinse în buletinul statistic), diferenţa cea mai mică de vârstă între soţi se regăseşte la persoanele cu studii superioare (1,9 ani faţă de 3,4 ani la cele cu studii primare, 4,3 ani la cele cu

gimnaziu, 3,5 ani la cele cu şcoală profesională, 3,2 ani la cele cu liceu şi 2,3 ani la cele cu şcoli postliceale). Iată deci un agrument pentru ideea că diferenţa mai mică de vârstă între soţi atestă o relaţie de gen mai echilibrată în cadrul căsătoriei, ceea ce putem presune că se întâmplă la prima căsătorie a persoanelor cu educaţie superioară.

Reluând şi aspectul legat de *cetăţenie*, vom reda câteva specte interesante, mai puţin cunoscute, folosind aceeaşi bază de date, pe intervalul 2006–2013. De pildă, în ceea ce priveşte *vârsta soţilor la căsătorie*, aceasta arată în felul următor:

	Soţul	Soţia
Ambii cetăţeni români	30,9 ani	27,5 ani
Doar soţia cetăţean român	39,1 ani	32,7 ani
Doar soţul cetăţean român	33,6 ani	30,5 ani

ceea arată că în căsătoriile cu străinii intră români şi românce ceva mai în vârstă decât în cele cu concetăţenii noştri (cam cu 3 ani bărbaţii şi cu 5 ani femeile), dar mai ales că bărbaţii străini care se căsătoresc cu românce au vârsta mult mai ridicată decât a mirilor români şi, chiar dacă soţiile lor sunt şi ele mai în vârstă, diferenţa între vârstele soţilor este una foarte mare (de 6,4 ani), inducând deci ideea unei mai ridicate inegalităţi între soţi atunci când e vorba de femeile românce căsătorite cu străini.

În ceea ce priveşte statutul educaţional şi profesional al persoanelor de cetăţenie română care se căsătoresc cu străini, dar şi al persoanelor străine care se căsătoresc cu cetăţeni români, constatăm următoarele:

– În cazul femeilor românce care se căsătoresc cu străini, avem o suprareprezentare, faţă de cele ce se căsătoresc cu români, a celor cu educaţie medie (liceu), în detrimentul celor cu educaţie inferioară. La capitolul studii superioare proporţiile sunt apropiate. Din punct de vedere ocupaţional, categoria aceasta de femei se deosebeşte de cea majoritară prin proporţia mai mare a celor neocupate. Străinele care se căsătoresc cu români au o structură educaţională apropiată de cea a româncelor care se căsătoresc cu străini, iar după celălalt criteriu apare o situaţie ce indică o proporţie şi mai ridicată de neocupate.

– Referitor la bărbaţi, românii care se căsătoresc cu străine sunt şi ei mai numeroşi la nivelul mediu de educaţie, faţă de cei care se căsătoresc cu românce. În schimb, apar în proporţie mult mai mică decât aceştia din urmă, în rândul persoanelor ocupate. Bărbaţii străini care se căsătoresc cu românce sunt ceva mai educaţi (inclusiv la nivelul studiilor superioare) decât bărbaţii autohtoni, iar ponderea celor ocupaţi este apropiată de a majorităţii bărbaţilor români (cei care se căsătoresc cu românce).

Ne vom mai opri puţin în această secţiune la *problema coabitării*. Formarea şi convieţuirea cuplurilor fără căsătorie este un fenomen care s-a răspândit rapid în ultima jumătate de veac în ţările occidentale, fiind şi acesta, ca şi înmulţirea naşterilor extramaritale, invocat ca un simptom al trecerii în era postmodernă. Numai că, aşa cum precizam şi cu altă ocazie (Rotariu, 2015), e bine să nu uităm faptul că nu epoca postmodernă a inventat coabitarea, fenomenul, sub denumirea tradiţională de concubinaj, existând de când lumea, el fiind doar marginalizat în societatea burgheză modernă, unde familia legală era considerată singura formă convenabilă de convieţuire în cuplu şi, mai ales, unde era recomandat să apară copiii. Regăsim aceeaşi atitudine de sprijinire a formelor legale de căsătorie şi în timpul regimurilor socialiste, inclusiv la noi în ţară. După căderea acestor regimuri, puterea multor norme a slăbit vizibil şi, în aceste condiţii, mai ales că nici dinspre Vest nu veneau semnale care să conducă la întărirea instituţiei familiale, s-a întâmplat ca practica uniunilor consensuale să se lărgească sistematic şi în ţara noastră, pe măsura trecerii timpului. Ceea ce este însă important de subliniat e faptul că aici, la noi, avem, în acest moment, un amestec al celor două tipuri de comportamente: cel premodern, caracteristic păturilor sociale care nu au ajuns încă să interiorizeze normele statului modern, şi cel postmodern, caracteristic acelor straturi sociale care contribuie la inovarea instituţiilor sociale, la depăşirea vechilor practici şi obiceiuri.

Cu ocazia ultimelor două recensăminte, cele din 2002 şi 2011, a fost înregistrată starea civilă *de facto*, ceea ce permite o caracterizare, după câteva caracteristici socioeconomice, a persoanelor aflate în uniune consensuală. În 2002 la recensământ au fost înregistrate 414.061 cupluri coabitante, iar zece ani mai târziu se vor regăsi ceva mai puţine: 372.767, fără a putea afirma totuşi că fenomenul s-a redus sau a rămas la acelaşi nivel şi aceasta din cauza calităţii datelor ultimului recensământ[4]. O analiză pe un eşantion de 10% din recensământ[5] arată că majoritatea cuplurilor coabitante sunt constituite din persoane cu nivel de educaţie inferior, din zonele rurale sărace, deci cu un mod de viaţă mai degrabă premodern, şi că doar o categorie redusă este formată din persoane care aderă la sistemele de valori postmoderne. Uitându-ne la caracteristicile celor din grupa de vârstă 18–49 ani care se aflau în uniune consensuală se observă variaţii foarte mici de la un recensământ la altul, dar care sunt în direcţia creşterii ponderii celor din

[4] Este aproape sigur că cifra din 2011 este subestimată, chiar și numai pentru motivul că datele culese ulterior, din surse administrative, pentru completarea recensământului, nu aveau cum să evidențieze asemenea situații.

[5] Eșantionul din 2002 disponibil de la Minessota Population Center, cel din 2011 de la Institutul Național de Statistică.

ultima categorie menţionată. Dacă în 2002, 31,6% din persoanele fără educaţie se aflau în coabitare, valoarea scade la 23,3% în 2011, iar proporţia celor cu educaţie superioară aflaţi în uniune consensuală creşte foarte puţin, de la 3,1% la 4%. Distibuţia coabitanţilor după statutul ocupaţional rămâne similară de la un recensământ la altul: proporţii mai mari în rândul celor cu statut de casnic/casnică şi a celor încadraţi la "altă situaţie economică", cu sub 2% dintre studenţi/elevi în uniune consensuală[6].

În completarea acestor date sumare vine *Ancheta Generaţii şi Gen*, desfăşurată în România la finele anului 2005, care permite studierea rolului pe care coabitarea l-a avut de-a lungul cursului vieţii persoanelor şi legătura dintre acest comportament şi altele, precum mariajul sau procrearea.

Exploatând designul retrospectiv al anchetei, s-a putut lucra cu tehnica analizei istoriei evenimentelor biografice. Folosind ca indicator al nivelului primelor căsătorii procentul cumulat al persoanelor căsătorite înainte de împlinirea unei anumite vârste (indicator neafectat de schimbările de calendar), Mureşan (2007, 2012) arată că din anii 1980 până în 2005 căsătoria îşi pierde într-o anumită măsură caracterul universal. Procentul cumulat al bărbaţilor care contractează o primă căsătorie înainte de 40 ani a scăzut sistematic, de la 91% cât era în anii 1985–1989, până la 72% în 2000–2005, la femei scăderea fiind mai mică, de la 94% la 81% (Mureşan 2012: 126). Analizând simultan cele două modalităţi prin care se poate începe un parteneriat de viaţă – căsătorie directă sau uniune consensuală – Mureşan (2007, 2012) arată că pe parcursul timpului a scăzut procentul celor care încep cu căsătoria directă, atât în cazul bărbaţilor, cât şi al femeilor, concomitent cu creşterea procentului celor care încep în forma uniunii consensuale. Comparând anii 1985–1989 cu 2000–2005, procentul bărbaţilor care încep viaţa de cuplu cu o uniune consensuală a crescut de la 20% la 30%, iar procentul femeilor de la 21% la 41%. În acelaşi timp, sunt evidenţiate schimbări de calendar, în sensul amânării, atât pentru căsătoria directă, cât şi pentru coabitare. Autoarea leagă amânarea acestui eveniment de viaţă de manifestări ale aşa-zisei „a doua tranziţii demografice", însă o privire asupra trecerii de la uniune consensuală la căsătorie şi asupra efectului educaţiei nuanţează discuţia, în sensul existenţei celor două tipuri de comportamente, cel premodern şi cel postmodern.

Pe baza aceloraşi date ale *Anchetei Generaţii şi Gen*, Hărăguş (2016) a investigat cum are loc trecerea de la uniune consensuală la căsătorie atunci când se aşteaptă venirea pe lume a unui copil (când femeia este însărcinată).

[6] Pentru alte detalii privind diferențele între persoanele coabitante și cele căsătorite, a se vedea și Rotariu (2015a).

Analiza a avut în vedere comparaţia femeilor din România cu cele din Bulgaria şi Ungaria şi rolul unor caracteristici socioeconomice în acest proces. Comparând perioada de după schimbarea regimului politic în 1989 cu perioada de dinainte, s-au găsit rate de trecere de la coabitare la căsătorie semnificativ mai mici în perioada postsocialistă, precum şi o presiune redusă de a legitimiza sarcinile. În perioada socialistă a existat o nevoie urgentă pentru căsătorie înainte ca sarcina să devină vizibilă, dacă aceasta a început în perioada coabitării. După anul 1989, existenţa unei sarcini continuă să atragă după sine căsătoria, însă într-o etapă mai târzie a sarcinii. Riscurile de transformare a coabitării în căsătorie sunt mai ridicate în etapele mai înaintate ale sarcinii sau după naşterea copilului, fapt mai puţin vizibil în România, comparativ cu celelalte două ţări. Interpretăm aceste rezultate ca fiind consecinţa scăderii presiunii normative asupra comportamentului indivizilor, o caracteristică a epocii actuale. Cu toate acestea, căsătoria rămâne contextul preferat pentru a da naştere şi pentru a creşte copii.

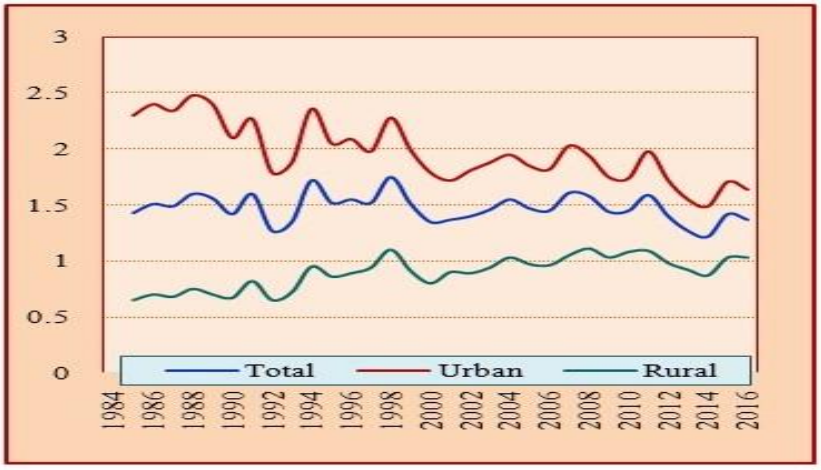
Chiar dacă femeile aleg coabitarea ca primă formă de parteneriat, în această parte a Europei acest tip de aranjament este încă legat de căsătorie. Putem spune că este mai degrabă un preludiu pentru căsătorie sau un stadiu al căsătoriei decât un înlocuitor al acesteia. Această afirmaţie este susţinută de frecvenţa masivă a schimbării situaţiei parteneriatului între concepţia şi naşterea unui copil. Principalul factor care determină decizia de căsătorie a unui cuplu coabitant este apariţia sarcinii, nu doar în ţările foste socialiste, ci în întreaga Europă. În România, nivelul educaţional al femeilor produce diferenţieri importante în tipul şi semnificaţia relaţiei de coabitare: coabitarea ca preludiu al căsătoriei (ca etapă în care nu există copii) sau un stadiu al procesului marital (acompaniată adesea de procreare) caracterizează femeile cu educaţie superioară, în timp ce femeile cu puţini ani de şcoală persistă în comportamente nonmaritale pe tot parcursul vieţii, chiar şi când urmează să se nască un copil. Căsătoria implică aşteptări legate de stabilitatea economică pe termen lung, pe când coabitarea este mai degrabă asociată cu nesiguranţă în ceea ce priveşte poziţia pe piaţa muncii şi statutul economic. Din această perspectivă, se pare că mariajul este ales de persoanele care dispun de mai multe resurse socioeconomice, coabitarea fiind preferată de femeile aflate în situaţii mai nesigure, mai lipsite de stabilitate. Rezultatele obţinute pe baza datelor *Anchetei Generaţii şi Gen* întăresc aşadar ideea amestecului celor două tipuri de comportamente (premodern şi postmodern) în societatea românească. Statistic, însă, fie că e vorba de coabitare sau de alte fenomene demografice „deviante", precum naşterile extramaritale, predomină atitudinile şi comportamentele premoderne, caracteristice persoanelor cu statut economic, social sau educaţional scăzut.

2. Divorţialitatea

Câteva date de bază

Divorţialitatea nu a avut, în România, o evoluţie spectaculoasă în anii ulteriori schimbării regimului socialist, aşa cum ar fi fost de aşteptat după înlăturarea numeroaselor obstacole ridicate de fostul regim în calea celor care doreau să se despartă. Ba chiar s-ar putea spune, la prima vedere, că divorţialitatea a rămas relativ constantă (dacă ignorăm fluctuaţiile anuale) în ultimii 25 ani. Cel puţin, aceasta este impresia care se degajă din observarea evoluţiei indicatorului brut, *rata brută de divorţialitate* (RBD), exprimând numărul de divorţuri ce revin la mia de locuitori, indicator calculat pentru toată populaţia ţării. Evoluţia acestei rate este redată în figura 3, unde sunt preluate, pentru comparaţie, valorile şi pentru câţiva ani anteriori schimbării de regim. De asemenea, evidenţiem diferenţa importantă de comportament între cuplurile din mediul rural şi cel urban. Această distincţie pe medii arată câteva lucruri foarte interesante. Mai întâi, aşa cum se putea bănui, intensitatea fenomenului apare mult mai importantă în rândul populaţiei orăşeneşti decât în cea a satelor. Apoi, se vede că această diferenţă era extrem de vizibilă în anii de la sfârşitul regimului comunist (o rată în urban de 3–4 ori mai mare decât în rural), însă ea se reduce treptat în anii de după 1990, tendinţa curbelor fiind de a se apropia una de alta. Şi mai interesant este faptul că această apropiere se produce prin creşterea ratelor în rural şi scăderea celor din urban, astfel încât, după cum observam mai sus, pe ansamblu, situaţia apare staţionară (undeva în jurul valorii de 1,5‰).

Figura 3. Rata divorţialităţii pe medii sociale în anii 1985–2016 – la 1000 locuitori.

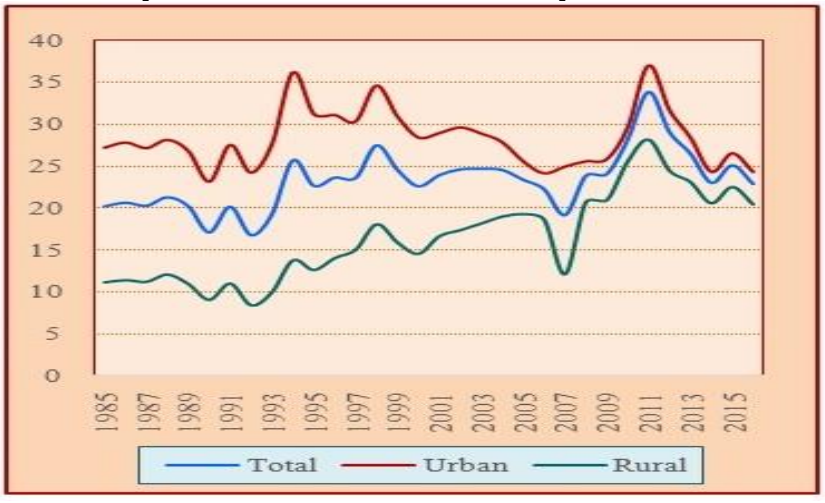

Sursa: INS.

Se ştie însă că acest indicator este însă unul foarte grosier, valoarea lui fiind influenţată de mai muţi factori decât se întâmplă în cazul altor indicatori bruţi. În primul rând, din momentul în care divorţul priveşte căsătoriile existente, este clar că *numărul evenimentelor de divorţ depinde esenţialmente de stocul de căsătorii existent la un moment dat*. De pildă, scăzând acest stoc, ca urmare, să zicem, a diminuării numărului de căsătorii, scade şi numărul divorţurilor, *ceteris paribus,* dar asta nu înseamnă că scade divorţialitatea. Există alţi indicatori care încearcă să corecteze deficienţele ratei brute. Din păcate aceştia, cum ar fi *indicele sintetic de divorţialitate*, calculat pe baza ratelor de categoria a doua[7], sunt greu de determinat, întrucât lipsesc informaţiile necesare.

Unul dintre cei mai simpli indici de divorţialitate, diferit de rata brută şi având o oarecare utilizare, se obţine împărţind numărul divorţurilor dintr-un an la numărul căsătoriilor din acel an, înţelegând desigur că aici apar serioase probleme de interpretare, întrucât divorţurile dintr-un an provin, în cea mai mare parte, din căsătorii anterioare anului în cauză. Oricum acest indice este ceva mai expresiv decât cel precedent (RBD), el arătând cât la sută dintre căsătoriile dintr-un an s-ar desface dacă pe durata acestora ar divorţa atâtea cupluri câte divorţează în anul respectiv. Prezentăm evoluţia valorilor acestui indicator, din nou pe ansamblu şi pe cele două medii, în figura 4.

Figura 4. Raportul dintre numărul divorţurilor şi numărul căsătoriilor, pe medii, în anii 1985–2016 – în procente.

Sursa: INS.

[7] Ratele de categoria a doua se obțin împărțind numărul anual de divorțuri ce provin dintr-o promoție de căsătorii la efectivul mediu al căsătoriilor din acea promoție existent în anul de calcul.

Se vede că, pe baza raporturilor divorţuri/căsătorii, putem vorbi de o oarecare creştere a divorţialităţii după 1989, indicele urcând (dacă ignorăm fluctuaţiile), de la un nivel de aproximativ 20% până în 1989, la unul apropiat de 25%, în deceniul 1995–2004, pentru a atinge un vârf de 30% la începutul anilor 2010, coborând iarăşi spre 25% în ultimii ani. Distingerea situaţiilor din urban şi rural nu aduce multe schimbări faţă de indicatorul precedent. Ca şi în cazul ratei brute, şi acum avem o convergenţă a valorilor, adică o reducere a distanţei dintre cele două tipuri de comunităţi. Din nou se vede o tendinţă clară de intensificare a fenomenului în rural dar de data asta se poate vorbi mai puţin de un declin în urban. Pe ansamblu și în linii foarte mari, putem conchide că, dacă lăsăm de o parte cele două extreme, minimul din 2007 (datorat creşterii bruşte a numărului de căsătorii) şi maximul din jurul anului 2011, *privind situația după acest indicator,* spre deosebire de ce am văzut că ne spune evoluţia ratei brute (o anumită stabilitate), *divorţialitatea în România pare a fi crescut uşor după căderea comunismului, afectând în medie circa 25% dintre căsătorii, faţă de 20% în anii anteriori*.

Vorbim de o creştere uşoară, dacă creştere este, având în vedere evoluţia ascendentă continuă a divorţialităţii din alte ţări din estul continentului, care s-au distanţat mult de România. Fără a intra în detalii comparative, să ne raportăm doar la patru ţări din apropierea noastră: două care aveau deja în timpul comunismului rate mai mari decât noi (Cehia şi Ungaria) şi alte două care au pornit de la un nivel comparabil cu al nostru (Bulgaria şi Polonia). Primele două au continuat parcursul cu un trend crescător al indicatorului, astfel că de la o stare în care numărul divorţurilor, în cursul unui an, reprezenta circa 40% din cel al căsătoriilor, au urcat la cote şi mai înalte, ajungându-se la sfârşitul intervalului analizat la o pondere de 60%. Celelalte două ţări au avut parcursuri diferite. Bulgaria, pornind ca şi noi de la 20%, a cunoscut cea mai rapidă pantă de creştere, ajungând în 2014 la circa 50%. Polonia, în schimb, a rămas până la începutul anilor 2000 cu o rată mai scăzută decât cea din România, însă după aceea a reuşit să ne întreacă aproape în fiecare an, ajungând în final la circa 8 puncte procentuale deasupra noastră. Aceaste comparaţii constituie temeiul pentru a afirma că *în ţara noastră, căsătoria îşi menţine încă o stabilitate mai mare decât în multe din ţările europene*[8].

Desigur că e greu de spus cum vor evolua lucrurile în continuare şi, de asemenea, e greu de oferit explicaţii asupra diferenţelor din momentul

[8] Dintre celelalte țări ale UE, doar Italia și Malta au o rată brută de divorțialitate mai mică decât a noastră și numai Malta are un raport divorțuri/căsătorii mai scăzut decât noi.

de față, chiar și între țări care se află în aceeași zonă culturală cu a noastră. Și în legătură cu divorțialitatea, așa-zisa teorie a celei de a doua tranziții demografice își dovedește limitele, nefiind în stare să explice de ce într-o țară precum Portugalia divorțurile reprezintă aproximativ trei sferturi din numărul căsătoriilor, în vreme ce tot într-o țară sudică, de aceeași religie, Italia, proporția e doar de un sfert, în timp ce după alți indicatori demografici, cum ar fi, de pildă fertilitatea, deosebirile între ele sunt minime. Sau cu ce este mai avansată, pe calea acelei așa-zisei tranziții, Portugalia decât o țară nordică precum Norvegia, unde indicele este de doar circa 42%? Evident, nimeni nu neagă existența unei tendințe, începută la diferite momente în ultimele decenii ale veacului trecut, în evoluția indicatorilor demografici, inclusiv o creștere a instabilității căsătoriilor. Dar nimeni nu este capabil să spună încotro se îndreaptă lucrurile (cum se va termina tranziția, căci dacă e tranziție înseamnă că se trece de la ceva la altceva). Chiar și în cazul indicelui aici pomenit, vedem, uitându-ne pe baza de date a EUROSTAT, că evoluția lui e departe de a fi liniar crescătoare. Dimpotrivă, găsim situații în care valoarea scade semnificativ. De pildă, în Letonia se coboară de la 77%, în 2011, la 50%, în 2014. Scăderi, chiar dacă de mai mică amploare, întâlnim, în ultimii ani în Germania și în Ungaria. Poate aceste scăderi sunt de scurtă durată, dar se poate tot așa de bine ca valorile să nu mai revină la nivelul ridicat anterior.

Câteva aspecte de detaliu

Pe lângă intensitatea divorțialității, interesant este și calendarul acestui fenomen, respectiv indicatorii ce marchează momentul desfacerii căsătoriei, în raport cu cel al încheierii ei, adică durata acesteia. Cel mai simplu este să urmărim indicatorii în cauză (media, mediana sau durata modală) în formula analizelor transversale, de moment, adică atunci când analizăm distribuția evenimentelor ce se petrec în cursul unui an calendaristic. Institutul Național de Statistică ne oferă, în anuarele demografice din 2006 și 2015, durata medie a căsătoriilor desfăcute prin divorț în anii 1980–2014. Reproducem în figura 5 forma grafică a evoluției acestui indicator. Se observă că valoarea medie se situează în perioada comunistă și în primii ani ai celei care a urmat în jurul a 10 ani. Din 1994 începe să se contureze un proces de creștere a respectivului indicator, ajungând-se la finalul seriei de date la aproape 14 ani[9].

[9] Avem unele rezerve privind acuratețea cu care s-au calculat valorile duratei medii a căsătoriilor publicate în *Anuarul demografic* 2015 (tabelul 2.90), întrucât acestea nu coincid cu valorile calculate de noi din baza de date pe anii 2006–2013, fiind între ele diferențe exact de un an (în plus, în *Anuar*). Să mai observăm și saltul neobișnuit de mare (de aproape un an) între valoarea din 1993 și cea din 1994, o situație destul de ciudată ce s-ar putea datora doar

Figura 5. Durata medie a căsătoriilor desfăcute prin divorţ în anii 1980–2014 – în ani.

Sursa: INS.

Valoarea medie creşte în principal datorită reducerii sensibile a ponderii divorţurilor timpurii (sub 5 ani) şi a sporirii ponderii celor care se desfac foarte târziu (după 20 de ani de căsătorie), celelalte categorii mijlocii (după durată) rămânând relativ constante. Astfel, din 1993 până în 2015, ponderea divorţurilor timpurii scade de la circa 37% din total la mai puţin de 21%, în vreme ce divorţurile căsătoriilor ce depăşesc 20 de ani ca durată ajung să reprezinte peste 22% din total, adică o creştere de circa 10 puncte procentuale faţă de prima parte a anilor 1990.

Celelalte valori de calendar, durata modală şi cea mediană, pot fi deduse din informaţiile publicate ale INS şi din baza de date de care dispunem, pentru anii 2006–2013. Mai întâi, să precizăm că până în 2009, cele mai multe divorţuri se produceau în al doilea sau în al treilea an de căsătorie. Începând cu 2010 durata modală începe să crească şi se va ajunge, în 2013, ca cele mai frecvente divorţuri să apară în decursul celui de al şaptelea an de căsătorie.

unei schimbări de metodologie, deși indicatorul e unul foarte simplu și nu vedem cum ar putea fi calculat cu formule care să ducă la rezultate diferite.

Celălalt indicator, mediana, nu poate fi evidenţiat decât pentru intervalul 2006–2013. Să spunem, mai întâi că, pentru această perioadă, în ansamblu, valoarea sa este de 10 ani, în sensul că în primii 10 ani de căsătorie s-au desfăcut exact 50% dintre mariaje, cealaltă jumătate fiind căsătorii care au durat mai mult de 10 ani. Să mai spunem că prima cuartilă se află în intervalul de durată de la 3 la 4 ani, deci 25% dintre divorţuri au loc înainte de împlinirea a 4 ani de căsătorie. Dacă însă urmărim situaţia anual, vom observa că, şi din această perspectivă, lucrurile se mişcă, chiar dacă e vorba de o perioadă scurtă de timp. De exemplu, în primul an, 2006, mediana se plasează pe intervalul de durată de la 8 la 9 ani, adică în cursul celui de al nouălea an; în ultimul, 2013, mediana trece uşor pragul celor 9 ani, plasându-se deci în al zecelea. Desigur această deplasare nu este atât de spectaculoasă ca cea a valorii modale, dar trebuie să ţinem seama că în determinarea medianei intră toate evenimentele, pe când valoarea modală e determinată doar de frecvenţa dintr-un interval, care poate varia mult mai uşor de la un an la altul.

Să mai adăugăm un element la cele deja menţionate. E vorba despre situaţiile familiilor care divorţează, privite din perspectiva existenţei sau nonexistenţei unor copii minori, care pot suferi consecinţele unei situaţii destul de dificile deseori, cum este cea a despărţirii părinţilor. Din fericire (ne permitem să spunem astfel), datele oficiale ne arată că situaţiile de divorţ în care apar şi copii minori s-au împuţinat constant în anii de după 1989. Astfel, ponderea familiilor fără copii minori, arată o creştere sensibilă, de la circa 45%, la finele anilor 1980, la valori în jur de 57% în anii din urmă. Procesul acesta se corelează bine cu cel evidenţiat mai sus, conform căruia sporeşte ponderea divorţurilor în cazul căsătoriilor de lungă durată, căsătorii în care, chiar dacă au existat copii, aceştia au depăşit vârsta minoratului. Desigur, situaţia e diferită de cea din anii 1950, când de asemenea erau mai puţine familii divorţate cu copii minori: atunci divorţurile veneau foarte repede, înainte de apariţia copiilor, acum vin foarte târziu, după ce aceştia au depăşit vârsta majoratului.

Bazele de date cu divorţurile înregistrate în România între 2006 şi 2013 permit o privire în detaliu asupra caracteristicilor persoanelor care divorţează, cum ar fi educaţia sau mediul de rezidenţă. Atunci când *ambii soţi sunt la primul divorţ*, se observă diferenţe clare în durata scursă până la divorţ după *nivelul de educaţie* al soţilor în momentul divorţului. Prezentăm în tabelul 4. valorile medii în funcţie de situaţia fiecăruia dintre soţi. Se vede că cel mai repede divorţează persoanele cu educaţie superioară, fie că e vorba de bărbaţi sau de femei.

Tabelul 4
Durata medie a căsătoriei (în ani) pentru diferite categorii educaţionale în care se încadrează unul dintre soţi, în perioada 2006–2013

Nivelul de instruire	Soţul	Soţia
Primar	14,2	14,5
Gimnazial	13,3	13,8
Profesional	14,0	14,1
Liceal	11,7	11,9
Postliceal	13,3	12,1
Superior	11,2	10,3
Alte situatii	12,6	12,7

Sursa: Baza de date a INS cu divorţurile din anii 2006–2013

Comparând durata medie a căsătoriei până la divorţ în *mediul urban şi rural,* constatăm că aceasta nu diferă: rezidenţii celor două medii divorţează, în medie, puţin după 12 ani de căsnicie (după datele noastre). Uitându-ne la duratele medii ale căsătoriilor în funcţie de educaţie, separat pe cele două medii de rezidenţă, fie că luăm în considerare nivelul de instruire al femeilor sau al bărbaţilor, se identifică clar cele două situaţii aflate la poli opuşi: *persoanele cu educaţie superioară divorţează cel mai repede, iar cele cu educaţie primară cel mai târziu*. În cazul femeilor diferenţa de durată între cele mai educate femei şi următorul nivel educaţional este mai vizibilă decât în cazul bărbaţilor.

Alte caracteristici ale soţilor şi posibilele diferenţieri pe care le produc în durata căsătoriei până la desfacere sunt *etnia* şi *cetăţenia* soţilor. Căsătoriile în care ambii soţi sunt de etnie română se desfac în medie după 12,3 ani, în timp ce restul se desfac ceva mai repede, după 11,5 ani. Diferenţe mult mai mari apar între căsătoriile între cetăţeni români, cu o durată medie de 12,3 ani, şi cele care implică o persoană de altă cetăţenie, cu o durată medie de 6,9 ani.

Deşi oferă posibilitatea unei imagini ceva mai detaliate asupra fenomenului divorţialităţii, aceste ultime date rămân tributare abordării transversale. Pentru a depăşi limitele acesteia, ar fi necesară urmărirea în timp a unor promoţii de căsătorii şi observarea momentului în care intervine (dacă intervine) divorţul, în funcţie de caracteristicile soţilor. Din nou, datele *Anchetei Generaţii şi Gen* permit o astfel de abordare. Mureşan (2007) vorbeşte despre divorţ în contextul descrierii tranziţiilor care au loc în viaţa indivizilor pe parcursul timpului, nefăcând însă referiri la diferite caracteristici ale soţilor care influenţează riscul de divorţ. Hărăguş (2016), tot din perspectiva cursului

vieţii, studiază factorii care favorizează disoluţia căsătoriei, urmărind un eşantion de persoane (bărbaţi şi femei) care s-au căsătorit şi momentul când divorţul apare (dacă apare), precum şi modul în care diferite caracteristici ale persoanei influenţează riscul de disoluţie. Rezultatele obţinute confirmă în general influenţele identificate în cazul altor ţări. Persoanele care s-au căsătorit la vârste foarte fragede sunt cele mai expuse riscului de divorţ, existenţa copiilor în cuplu are un efect protector asupra căsătoriei, divorţul părinţilor ridică riscul desfacerii propriului mariaj, iar episoadele de coabitare premaritală cresc riscul de disoluţie. De asemenea, există un gradient educaţional pozitiv al divorţului: persoanele mai bine educate au rate mai ridicate de divorţ, comparativ cu persoanele mai puţin educate.

Educaţia este o variabilă complexă în analiza comportamentelor legate de familie. În legătură cu mariajul, educaţia ridicată sporeşte resursele – sociale, culturale, economice, abilităţile cognitive – ale soţilor, care cresc stabilitatea relaţiei, fie pentru că îşi aleg mai bine partenerul, fie pentru că dispun de o serie de abilităţi (de comunicare, de exemplu) care fac o relaţie să funcţioneze (Hoem, 1997; Härkönen şi Dronkers, 2006). Pe de altă parte, femeile cu educaţie ridicată pot avea atitudini mai puţin conservatoare şi pot încheia mai uşor un mariaj nesatisfăcător decât femeile mai puţin educate şi, de asemenea, pot face faţă mai uşor consecinţelor unui divorţ, în special celor economice (Hoem, 1997).

Studiile despre divorţ în SUA au găsit un efect negativ al educaţiei soţiei asupra divorţului, în timp ce pentru Europa rezultatele sunt mai variate (Lyngstad şi Jalovaara, 2010). În spaţiul european nivelul de educaţie apare în general ca o variabilă ce influenţează direct statutul social. Relaţia pozitivă cu divorţul ţine de resursele pe care cei cu statut socioeconomic ridicat le deţin şi care le facilitează acestora accesul la divorţ atunci când există bariere legale, sociale şi economice în calea divorţului; pe măsură ce aceste bariere dispar treptat, la fel se întâmplă cu relaţia dintre educaţie şi divorţ, acesta din urmă devenind mai frecvent în rândul celor cu statut socioeconomic scăzut.

În condiţiile în care în România au existat restricţii majore asupra divorţului în perioada regimului socialist, ne aşteptăm ca efectul nivelului de educaţie asupra disoluţiei căsătoriei să difere înainte şi după schimbarea regimului politic.

Într-adevăr, în perioada 1966–1975, când restricţiile asupra divorţului erau cele mai severe, persoanele cele mai educate dispuneau de suficiente resurse pentru a depăşi aceste obstacole, aşa cum sugerează riscul mai ridicat de disoluţie maritală, comparativ cu persoanele cu educaţie

mai scăzută. Efectul dispare odată cu diminuarea sau dispariţia barierelor legale în faţa divorţului.

Din analiza datelor longitudinale se poate deduce dacă tipul căsătoriei (precedată sau nu de coabitare) are efecte diferite asupra riscului de divorţ în perioade calendaristice diferite. În România anterioară anilor 90, persoanele care au coabitat înainte de căsătorie aveau un risc mai ridicat de divorţ decât cele căsătorite direct. În acea perioadă căsătoria directă era norma, încurajată şi de diferite beneficii acordate pe calea căsătoriei (de exemplu accesul la o locuinţă mai mare), iar cei care locuiau împreună fără a fi căsătoriţi erau într-adevăr un grup aparte, cu atitudini care îi făceau mai predispuşi la disoluţia căsătoriei. Situaţia arată diferit pentru perioada cea mai recentă, când coabitarea premaritală devine mai răspândită şi cei care locuiesc împreună înaintea căsătoriei nu mai constituie un grup aparte, cu caracteristici atât de diferite faţă de persoanele care se căsătoresc direct şi, prin urmare, dispar diferenţele în riscul de disoluţie a căsătoriei. Desigur, aceste rezultate obţinute din *Ancheta Generaţii şi Gen* se referă la perioada de până la finele anului 2005, când a fost realizată ancheta, şi ele ar trebui reactualizate şi rafinate prin realizarea unor noi valuri ale respectivei anchete sau prin alte cercetări de acest fel, lucru care, din păcate, în ţara noastră nu s-a mai întâmplat.

Încheiem aceste scurte consideraţii despre constituirea şi disoluţia căsătoriilor în România, în anii ce au urmat căderii regimului dictatorial comunist, recapitulând constatările fundamentale asupra nupţialităţii şi divorţialităţii. Niciunul dintre cele două fenomene nu a fost afectat în mod dramatic, în ceea ce priveşte intensitatea lor, de schimbarea de regim şi de parcurgerea etapei de un sfert de secol de politică liberală în domeniu. Foarte probabil că nupţialitatea a cunoscut o uşoară pantă descrescătoare, iar divorţialitatea una crescătoare, dar schimbările sunt departe de a avea amploarea celor care s-au petrecut în acest interval de timp în alte ţări fost comuniste sau mai devreme în ţările occidentale. Căsătoria este în România încă un fenomen cvasiuniversal (cu o rată de moment de circa 85%), iar divorţurile nu afectează mai mult de un sfert din căsătorii, după indicatorii actuali. Coabitarea este probabil în expansiune, dar deocamdată nu pare a pune în pericol nupţialitatea, extinderea fiind mai consistentă la nivelul cuplurilor tinere, înaintea căsătoriei şi adesea anticipând căsătoria, şi mai puţin clară în cazul unor categorii marginalizate din populaţie, care au practicat-o dintotdeauna în locul căsătoriei. Singura modificare cu adevărat importantă s-a produs, după 1990, în privinţa calendarului căsătoriilor, atât femeile cât şi bărbaţii unindu-se la vârste tot mai ridicate, fără însă a atinge deocamdată nivelurile din ţările vestice. Această deplasare în sus a vârstelor

la căsătorie este relativ uniformă, decalajul de vârstă între soţi rămânând aproape constant şi mai ridicat decât la populaţiile occidentale.

3. Anexa

Cele trei serii de valori ale ratei de nupţialitate, calculate pentru populaţia României, după 1990 (Valori în promile: căsătorii la 1000 de locuitori)

Anul	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Seria **a**	8,3	7,9	7,7	7,1	6,8	6,8	6,7	6,5	6,5	6,2
Seria **b**	8,3	7,9	7,5	7,0	6,7	6,7	6,5	6,4	6,4	6,1
Seria **c**	8,3	8,0	7,7	7,1	6,8	6,8	6,6	6,5	6,5	6,2

(continuare)

Anul	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Seria **a**	6,1	5,8	5,9	6,2	6,6	6,6	6,8	8,8	6,9	6,3
Seria **b**	6,0	5,7	5,7	5,9	6,3	6,3	6,5	8,4	6,6	6,0
Seria **c**	6,1	5,9	5,9	6,2	6,7	6,7	6,9	9,1	7,3	6,6

(continuare)

Anul	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Seria **a**	5,4	4,9					
Seria **b**	5,1	4,7	4,8	4,8	5,3	5,6	6,0
Seria **c**	5,7	5,2	5,4	5,4	5,9	6,3	

Notă:

- Seria **a** Datele vechi ale INS, preluate din *Anuarul statistic*, 2012, cu efectivele populaţiei stabile, utilizate până la recensământul din 2011.
- Seria **b** Datele noi ale INS, din seria TEMPO, cu efectivele populaţiei după domiciliu, recalculate înapoi până în 1992
- Seria **c** Datele EUROSTAT, ce coincid, practic, până în 2001, cu cele din seria **a,** iar din 2002 sunt obţinute prin raportarea numărului de căsătorii la populaţia cu reşedinţa obişnuită în ţară. Valoarea pentru 2005 este calculată în acest mod de noi.

4. Bibliografie

1. Harkonen, J., Dronkers, J. (2006). *Stability and Change in the Educational Gradient of Divorce. A Comparison of Seventeen Countries* în European Sociological Review, **22**(5), p. 501–517.
2. Hărăguş, Mihaela (2016). *Transformarea uniunii consensuale în căsătorie*, în Mureşan, C. şi I. Foldes (coord.), *Traiectorii familiale. România în context european*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 181–208.
3. Hărăguş, Mihaela (2016). *Efectul unor caracteristici demografice şi sociale asupra disoluţiei căsătoriei*, în Mureşan, C. şi I. Foldes (coord.)

Traiectorii familiale. România în context european, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 309–330.
4. Hoem, J. (1997). *Educational gradients in divorce risks in sweden in recent decades*, Population Studies, 51, p. 19–27.
5. Lyngstad, T., Jalovaara, M. (2010). *A review of the antecedents of union dissolution*, Demographic Research*,* 23, p. 257–292.
6. Mureşan, Cornelia (2007). *Family dynamics in pre- and post-transition Romania: a life-table description,* MPIDR Working Paper WP-2007-018*,* http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2007-018.pdf
7. Mureşan, Cornelia (2012). *Schimbările comportamentului familial în România. O abordare din perspectiva cursului vieţii*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană.
8. Rotariu, Traian (2003). *Demografie şi sociologia populaţiilor. Fenomene demografice*, Iaşi, Polirom.
9. Rotariu, Traian (2010). *Studii demografice*, Iaşi, Polirom.
10. Rotariu, Traian (2015). *Un sfert de secol de declin demografic*, Iulian Stănescu şi Cătălin Zamfir (coord.), *România la răscruce: opţiuni pentru viitor*, Bucureşti, Pro Universitaria, p. 162–195.
11. Rotariu, Traian (2015a). *Consideraţii asupra unor aspecte demografice ale familiei europene de azi*, Petru Iluţ (coord.), *Dragoste, familie şi fericire*, Iaşi, Polirom, 2015, p. 86–115.
12. Rotariu, Traian, Dumănescu, Luminiţa, Hărăguş, Mihaela (2017). *Demografia României în perioada postbelică (1948–2015)*, Iaşi, Polirom.
13. Seltzer, J. A. (2000). *Families Formed outside of Marriage*, Journal of Marriage and Family*,* 62, p. 1247–1268.

POPULAȚIE, MIȘCARE NATURALĂ, MIȘCARE MIGRATORIE

VASILE GHEȚĂU

Marile şi preocupantele schimbări survenite în evoluţia populaţiei ţării după anul 1989 sunt rezultatul multiplelor efecte cumulate ale mişcării naturale şi ale mobilităţii populaţiei, însemnând schimbare de reşedinţă permanentă (domiciliu) şi de reşedinţă obişnuită în ţară şi în străinătate. Fenomenele se întrepătrund în manifestări şi influenţe şi în destule cazuri schimbările la care suntem martori au origini şi în discontinuităţi şi în fracturi care au avut loc cu multe decenii în urmă, dacă ar fi să ne referim doar la efectele demografice, dar şi economice şi sociale ale regresului considerabil al natalităţii în anii 1957–1966, urmat de neobişnuita creştere din anii care au urmat. Masiva emigraţie de după anul 1989, dar şi amploarea şi direcţiile migraţiei interne cu schimbare de domiciliu şi-au pus amprenta pe evoluţia numărului populaţiei pe localităţi şi medii, pe structura pe sexe şi vârste a populaţiei, dar şi pe fenomenele de mişcare naturală, natalitate îndeosebi. O succintă trecere în revistă a unora dintre schimbările pe care le-a cunoscut mobilitatea cu schimbare de domiciliu şi cea cu schimbare de reşedinţă obişnuită poate oferi cititorului elemente şi repere utile unei mai bune înţelegeri a evoluţiilor prezentate în secţiunile anterioare dedicate mişcării naturale a populaţiei după anul 1989. Prezentarea şi a unor date dinainte de anul 1989 este menită a evidenţia continuităţi şi discontinuităţi după anul 1989, întrepătrunderi, determinări şi efecte etalate în timp. Abordarea majoră a problemelor migraţiei interne şi externe este însă cea din secţiunile care urmează ale lucrării (Dumitru Sandu).

1. Privire generală asupra schimbărilor de reşedinţă permanentă (domiciliu) în ţară

Migraţia internă cu schimbare de domiciliu (migraţia internă în continuare) după anul 1989 a cunoscut dezvoltări spectaculoase în noul context economic şi social al ţării, odată cu instaurarea şi respectarea

dreptului persoanei la liberă circulaţie şi stabilire a reşedinţei permanente (domiciliul) şi obişnuite. Unele dintre dezvoltări erau previzibile, cum sunt fluxurile de migraţie din rural în urban şi chiar cea din urban în urban, prin abrogarea reglementărilor restrictive asupra stabilirii domiciliului în oraşele/municipiile capitală de judeţ, dar şi în alte oraşe importante. Alte dezvoltări urmau să fie rezultatul apariţiei unor diferenţieri considerabile în ritmul şi gradul de dezvoltare economică în profil teritorial. Impactul emigraţiei în ţări dezvoltate nu putea fi încă intuit şi estimat. Datele din tabelul 1 conturează o imagine generală a dimensiunii migraţiei interne şi a fluxurilor de migranţi între medii într-o lungă perioadă de timp, începând cu anul 1968, de când există informaţii statistice omogene şi fiabile, permiţând o mai bună evidenţiere a schimbărilor survenite după anul 1989. În întreaga perioadă de aproape 50 de ani, 15,6 milioane de locuitori şi-au schimbat domiciliul cel puţin o dată, 9,1 milioane dintre ei migrând după anul 1989.

Tabelul 1
Migraţia internă cu schimbare de domiciliu între medii sociale în perioada 1968–2016 Număr migranţi şi structură

Perioade	Fluxuri între medii – în mii migranţi				
	Total migranţi	U > U	U > R	R > R	R > U
1968–1969	**568**	129	60	178	201
1970–1974	**1693**	308	172	500	713
1975–1979	**1660**	298	120	345	896
1980–1984	**1444**	283	75	183	903
1985–1989	**1036**	195	71	214	556
1990–1994	**1850**	396	179	313	962
1995–1999	**1437**	376	373	355	332
2000–2004	**1551**	406	476	325	344
2005–2009	**1701**	477	514	345	365
2010–2016	**2629**	778	789	510	550
1968–1979	**3920**	735	352	1023	1810
1980–1989	**2480**	478	146	397	1458
1990–2016	**9167**	2434	2332	1848	2553
1968–2016	**15567**	3647	2830	3268	5822

Perioade	Fluxuri între medii – structura în procente				
	Total migranţi	U > U	U > R	R > R	R > U
1968–1969	**100**	23	11	31	35
1970–1974	**100**	18	10	30	42
1975–1979	**100**	18	7	21	54
1980–1984	**100**	20	5	13	63
1985–1989	**100**	19	7	21	54
1990–1994	**100**	21	10	17	52

Perioade	Fluxuri între medii – structura în procente				
	Total migranți	U > U	U > R	R > R	R > U
1995–1999	**100**	26	26	25	23
2000–2004	**100**	26	31	21	22
2005–2009	**100**	28	30	20	21
2010–2016	**100**	30	30	19	21
1968–1979	**100**	19	9	26	46
1980–1989	**100**	19	6	16	59
1990–2016	**100**	27	25	20	28
1968–2016	**100**	23	18	21	37

U>U = flux urban–urban; **U>R** = flux urban-rural; **R>R** = flux rural-rural; **R>U** = flux rural-urban

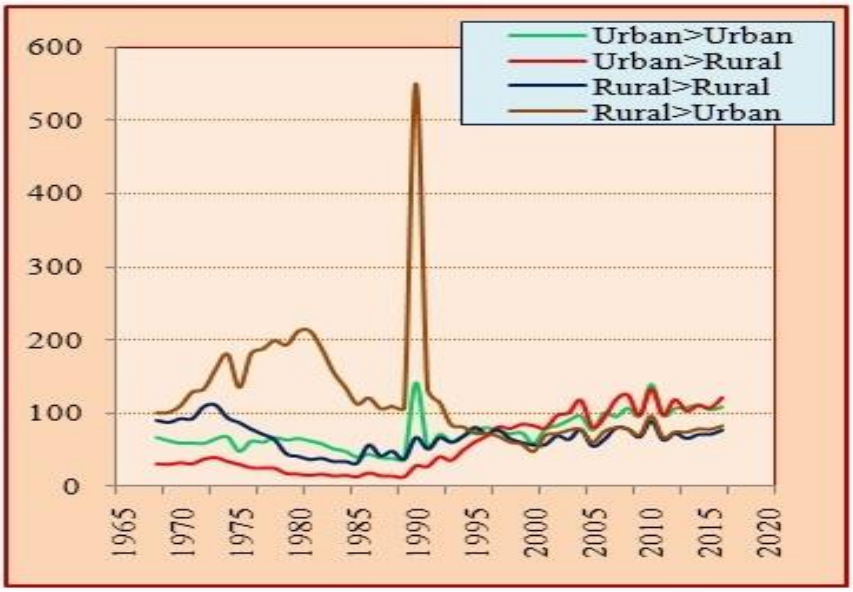
Sursa: Institutul Național de Statistică

Ceea ce a caracterizat migrația dinainte de anul 1990 a fost neta predominanță a fluxului din rural în urban, pe fondul colectivizării agriculturii, industrializării și urbanizării, dar și al expansiunii educației și ocupării forței de muncă tinere, din domenii tehnice îndeosebi. Migrația din urban în rural a avut o dimensiune și o proporție modeste. Cele patru fluxuri sunt echilibrate după anul 1989 la nivelul perioadelor din tabel, dar o analiză mai detaliată relevă schimbări importante, pe care le vom prezenta preferențial în formulă grafică, dat fiind imensul volum al datelor folosite.

Felul în care au evoluat schimbările de domiciliu între medii pe ani calendaristici poate fi examinat în figura 1, dominată de explozia celor plecați din rural în urban în anul 1990 – 549 mii! A fost epuizarea unui imens stoc de populație care dorea să plece în urban, dar reglementările restrictive o împiedicau. Termenul de epuizare a unui stoc este susținut de nivelul acestei migrații în toți anii care au urmat – între 60 și 80 de mii. Curbele din grafic relevă și o altă schimbare importantă cu origini la începutul anilor 1990 – amplificarea migrației din urban în rural (curba roșie), componenta cea mai mică înainte de anul 1990. Migrația în interiorul aceluiași mediu – din urban în urban și din rural în rural nu manifestă schimbări de amploare, dar ponderea primei dintre ele capătă o semnificație comparativă particulară. O radiografie mult mai clară asupra marilor schimbări survenite în migrația internă găsim în figura 2, unde putem examina evoluția structurii celor patru fluxuri de migranți înainte și după anul 1989. Fluxul urban-rural își amplifică ponderea după anul 1990 și începând cu anul, 1997 devine fluxul cel mai important, poziție pe care o are și în ultimii ani dar devenită stagnantă ca pondere și pe cale de a fi egalată de cea a fluxului urban-urban (spre orașele mari aflate în expansiune economică generatoare de locuri de muncă). Cele patru fluxuri ale migrației dintre și intermedii au devenit stabile – urban-urban și urban-rural – ponderi de 30%, și rural-rural, rural-urban – ponderi de 20%. Mediul

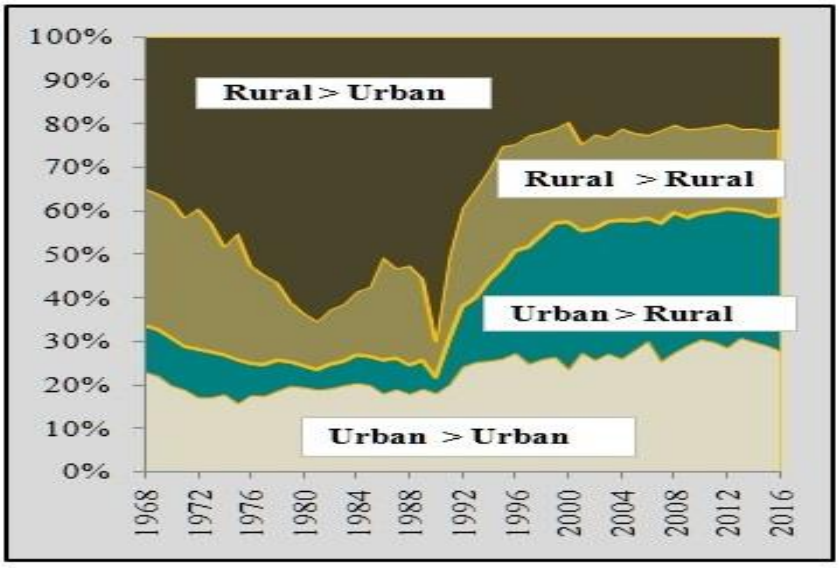
rural, aflat în scădere naturală dramatică şi afectat masiv de migraţia externă îşi epuizează vizibil resursele de populaţie tânără, rezervor al migraţiei.

Figura 1. Numărul schimbărilor de domiciliu între medii în anii 1968-2016 – în mi.

Sursa: Institutul Naţional de Statistică.

Figura 2. Evoluţia structurii fluxurilor migratorii dintre medii în anii 1968–2016.

Sursa: Institutul Naţional de Statistică.

În toată perioada 1990–2015 mobilitatea femeilor fost superioară celei a bărbaților. Proporția ei în ansamblul migranților era de 52% în anul 1989, a coborât ușor în anul exploziei migrației, 1990, la 51% și s-a majorat lent, dar constant în anii următori, ajungând la 55–56% după anul 1995. Principalele motive ale schimbării domiciliului sunt cele legate de locul de muncă și de probleme familiale, dar datele disponibile sunt puține și de fiabilitate redusă, motivul schimbării domiciliului ne mai fiind înregistrat după anul 2005. Căsătoria poate fi motivația mobilității superioare a femeilor.

Are populația tânără mobilitatea cea mai ridicată la nivelul grupelor de vârstă? Da, dar cu particularități importante la cele două sexe. În tabelul 2 sunt prezentate date asupra structurii migranților pe grupe de vârstă în ani selectivi, compoziția grupelor dorindu-se a avea semnificații pentru motivarea migrației, copiii însoțind părinții, schimbarea locului de muncă, căsătoria. Aprecierile care urmează se referă la întreaga perioadă 1989–2015. La modul general, la femei se detașează clar proporțiile de la grupele de vârstă 15–24 și 25–34 ani – cu valori de 25–30%, în timp ce la bărbați proporțiile cele mai ridicate proporții le au cei în vârstă de 25–34 ani – între 25 și 30%, și cei cu vârsta sub 15 ani – 20–25%. Proporții mai mici – oscilând între 10 și 20% – au femeile cu vârsta sub 15 ani și cele de 35–49 ani. La aceleași vârste, la bărbați, ordinea este în jur de 20% la 35–49 ani și în jur de 17% la 15–24 ani.

Tabelul 2
Structura migranților cu schimbare de domiciliu, pe sexe, în anii 1989, 1990, 1995, 2000, 2005, 2010 și 2015

Ani	Toate vârstele	Sub 15 ani	15–24 ani	25–34 ani	35–49 ani	50–59 ani	60 ani +
1989–Bărbați	100	27,6	19,6	35,1	12,5	3,0	2,2
1989–Femei	100	23,0	37,6	24,9	9,5	2,7	2,4
1990–Bărbați	100	26,7	16,5	34,0	16,4	3,9	2,5
1990–Femei	100	23,2	27,7	29,0	13,3	3,8	3,0
1995–Bărbați	100	28,0	17,0	27,0	18,3	4,9	4,7
1995–Femei	100	21,0	28,6	26,1	14,1	4,3	5,9
2000–Bărbați	100	20,4	16,0	27,2	22,2	7,9	6,3
2000–Femei	100	15,5	27,4	29,3	16,3	5,4	6,0
2005–Bărbați	100	18,5	17,3	26,5	22,2	9,6	5,9
2005–Femei	100	14,6	26,9	27,7	17,5	7,2	6,1
2010–Bărbați	100	22,7	17,5	26,3	19,0	8,6	5,8
2010–Femei	100	18,2	26,6	27,4	15,8	6,5	5,6
2015–Bărbați	100	26,2	11,5	25,9	22,4	7,5	6,6
2015–Femei	100	19,8	19,9	29,4	18,7	5,9	6,3

Sursa: Institutul Național de Statistică

Poziţia majoră a migranţilor în vârstă de 25–34 ani şi la femei şi la bărbaţi, cu valori similare ale proporţiei – 25–30%, poate fi expresia motivaţiei economice a migraţiei, în timp ce poziţiile net diferite ale proporţiei migranţilor în vârstă de 15–24 ani – în jur de 25% la femei şi în jur de 17% la bărbaţi, ar putea avea origini în particularităţi de vârstă şi intensitate diferite ale nupţialităţii la vârstele respective. Aceleaşi particularităţi şi proporţii pot explica, prin efecte structurale, ponderea mai mică a migranţilor copii, sub 15 ani, la populaţia feminină. Ponderile cele mai mici în migraţia cu schimbare de domiciliu sunt deţinute, motivat, de migranţii în vârstă de 50–59 şi 60 ani şi peste, circa 5% la femei şi 5–10% la bărbaţi, cu nivel aflat în ascensiune, moderată la femei şi mai importantă la bărbaţi. Este o migraţie determinată de pensionare. În progres constant al proporţiei se află migranţii în vârstă de 35–49 ani, la ambele sexe. Nu trebuie omis faptul că avem în faţă doar schimbări de structură, cu limitele şi prudenţa pe care le impun în interpretare şi posibilă motivaţie a migraţiei.

Ultima faţetă a migraţiei cu schimbare de domiciliu tratată în acest studiu este cea a geografiei fluxurilor. Diferenţele în gradul de dezvoltare economică a judeţelor au modelat şi modelează fluxurile migraţiei interne ca origine şi destinaţie.

Tabelul 3
Judeţele cu cea mai mare migraţie netă negativă şi pozitivă în anii 1989 şi 1990 şi în perioadele 1990–1999, 2000–2015 şi 1990–2015

1989		1990		1990–1999		2000–2015		1990–2015	
Judeţele cu cea mai mare migraţie netă negativă – mii persoane									
Botoşani	–2,6	Vaslui	–24,0	Vaslui	–40,4	Vaslui	–23,3	Vaslui	–63,7
Iaşi	–2,6	Ilfov	–20,7	Botoşani	–34,9	Olt	–19,3	Botoşani	–52,6
Vaslui	–2,1	Botoşani	–20,7	Teleor-man	–27,1	Botoşani	–17,8	Teleorman	–41,4
Bacău	–1,9	Teleor-man	–20,0	Bacău	–24,1	Galaţi	–17,1	Olt	–40,8
Neamţ	–1,6	Călăraşi	–16,2	Suceava	–21,9	Maramureş	–14,4	Hunedoara	–37,1
Buzău	–1,5	Giurgiu	–15,5	Iaşi	–21,5	Teleorman	–14,3	Maramureş	–34,9
Teleor-man	–1,3	Bacău	–15,1	Olt	–21,5	M. Bucu-reşti	–12,6	Bacău	–34,7
Galaţi	–1,3	Ialomiţa	–13,8	Neamţ	–21,4	Brăila	–10,9	Neamţ	–30,8
Olt	–1,3	Iaşi	–13,6	Giurgiu	–21,0	Bacău	–10,6	Suceava	–27,2
Suceava	–1,2	Olt	–13,4	Maramu-reş	–20,5	Tulcea	–10,0	Buzău	–24,6
Dolj	–1,1	Neamţ	–12,0	Călăraşi	–19,0			Tulcea	–22,6
Sălaj	–1,0	Suceava	–11,8	Vrancea	–18,6			Ialomiţa	–22,0
		Buzău	–11,7	Buzău	–18,3			Călăraşi	–21,6
		Vrancea	–10,7					Alba	–20,5

Judeţele cu cea mai mare migraţie netă pozitivă – mii persoane									
Gorj	+1,0	Cluj	+2,4	Cluj	+8,8	Iaşi	+10,6	Sibiu	+28,5
Caraş-S,	+1,2	Galaţi	+5,1	Sibiu	+17,6	Sibiu	+10,9	Cluj	+38,1
Braşov	+1,3	Sibiu	+8,1	Arad	+36,8	Constanţa	+11,3	Braşov	+42,2
Arad	+1,9	Arad	+13,3	Braşov	+37,3	Arad	+20,3	Arad	+57,1
Timiş	+2,5	Braşov	+26,1	Constanţa	+49,4	Cluj	+29,3	Constanţa	+60,7
Constanţa	+5,5	Constanţa	+27,9	Timiş	+80,1	Timiş	+54,0	Ilfov	+101,4
M. Bucureşti	+9,9	Timiş	+40,6	M. Bucureşti	+208,7	Ilfov	+114,4	Timiş	+134,0
		M. Bucureşti	+160,6					M. Bucureşti	+196,1

Sursa: publicaţii şi alte lucrări ale Institutului Naţional de Statistică (menţionate la *Referinţe*).

Capitala şi judeţele Constanţa, Timiş, Arad, Braşov, Caraş-Severin şi Gorj erau cele mai importante destinaţii ale migraţiei interne în anul 1989, având un grad de dezvoltare şi un potenţial economic, diferite ca profil, care reclamau forţă de muncă din alte judeţe, iar acestea erau îndeosebi cele din Moldova, dar şi din alte regiuni mai sărace, cazul judeţelor Teleorman, Olt, Dolj, Sălaj. În anul 1990, în condiţiile eliminării reglementărilor restrictive în stabilirea domiciliului şi ale exploziei migraţiei interne, populaţia capitalei a crescut cu 161 mii persoane. Regăsim în anul 1990 judeţe care aveau migraţie pozitivă şi în anul anterior – Timiş, Constanţa, Braşov, Arad, cărora li se adaugă alte trei judeţe mai dezvoltate – Cluj, Sibiu şi Galaţi. Nu mai apar în clasamentul judeţelor cu cea mai importantă migraţie netă pozitivă judeţele Gorj şi Caraş-Severin, amândouă având un profil economic cu pondere importantă a industriilor extractive. În dezvoltările de după anul 1990 sunt câteva schimbări care reţin atenţia. În perioada 2000–2015 Municipiul Bucureşti are migraţie negativă (începând din anul 2007) şi apare judeţul Ilfov cu cea mai importantă migraţie pozitivă în perioada 2000–2015 (cu 114 mii locuitori stabiliţi in judeţ). Expansiunii economice şi imobiliare a regiunii Bucureşti-Ilfov i se asociază creşterea constantă a populaţiei judeţului Ilfov prin toate cele trei componente – creştere naturală, migraţie internă şi externă şi declin al populaţiei capitalei, toate cele trei componente fiind negative în ultimii ani. Îşi consolidează migraţia pozitivă judeţele mai dezvoltate din centrul şi vestul ţării, alături de judeţul Constanţa. Pe de altă parte, se diminuează după anul 2000 poziţia predominată a judeţelor din Moldova ca rezervor de populaţie pentru judeţele mai dezvoltate, o contribuţie importantă revenind altor judeţe – Olt, Teleorman, Tulcea, Brăila, Maramureş.

În toate schimbările survenite în migraţia internă cu schimbare de domiciliu şi în fizionomia ei actuală nu trebuie subestimate ori omise efectele masivei migraţii externe, dimensiunile acesteia în unele judeţe, din Moldova îndeosebi, dar şi din alte regiuni mai sărace, reducând considerabil numărul populaţiei rezidente în ţară şi, implicit, potenţialul de migraţie internă.

O privire asupra migraţiei nete după anul 1989 la nivelul celor opt regiuni de dezvoltare reflectă mari discrepanţe şi prefigurează unele potenţiale schimbări (tabelul 4). Migraţia este pozitivă în trei dintre regiuni.

Tabelul 4
Migraţia netă cu schimbare de domiciliu în anii 1989 şi 1990 şi în perioade de 5 ani calendaristici între anii 1990 şi 2016 în cele opt regiuni de dezvoltare – în mii persoane

Regiunea	1989	1990	1990–1994	1995–1999	2000–2004	2005–2009	2010–2015	1990–2015
Nord - Est	–12,0	–97,2	–151,0	–13,2	–19,0	–28,2	–8,5	–219,9
Sud - Est	0,6	2,2	1,6	2,6	–4,0	–9,1	–21,1	–30,0
Sud - Muntenia	–3,6	–75,2	–97,8	–0,8	–6,0	–4,1	–17,4	–126,1
Sud - Vest Oltenia	–2,2	–27,9	–37,7	–0,4	–3,1	–12,7	–22,5	–76,5
Vest	6,3	60,4	89,3	12,9	13,4	16,0	13,6	145,2
Nord - Vest	–1,4	–15,2	–27,0	–8,8	–7,5	4,1	12,9	–26,2
Centru	2,9	23,0	35,5	–0,7	1,8	–0,8	0,3	36,1
Bucureşti - Ilfov	9,4	139,9	187,1	8,5	24,3	34,8	42,8	297,5

Sursa: Institutul Naţional de Statistică

Tendinţele pe perioade de cinci ani sugerează că regiunile Bucureşti-Ilfov şi Vest îşi vor menţine supremaţia în atragerea migranţilor. Nivelul considerabil mai redus al migraţiei pozitive în regiunea Centru (o regiune în care se află şi judeţe mai sărace (Alba, Covasna, Harghita)) şi dezvoltările de după anul 2000 pot ridica unele semne de întrebare asupra durabilităţii menţinerii unei migraţii pozitive. De cealaltă parte, a regiunilor cu migraţie negativă, evoluţiile din regiunea Nord - Est nu par a fi străine de migraţia externă ridicată şi diminuarea potenţialului demografic al migraţiei interne. Pentru regiunile din Sud, o anumită continuare a migraţiei spre regiunea Bucureşti-Ilfov pare posibilă.

În fine, dezvoltările migraţiei interne sunt componentă a evoluţiei în profil teritorial a populaţiei rezidente a ţării. Această populaţie se află aflată în declin de 29 de ani, alimentat de scădere naturală şi o imensă migraţie externă negativă. Prin migraţia internă judeţele mai dezvoltate atrag populaţie din judeţele mai sărace, accentuând declinul populaţiei din

aceste judeţe şi depopularea, alimentate de scădere naturală şi migraţie externă. Resursele de populaţie tânără şi potenţiali migranţi pentru judeţele mai dezvoltate se apropie de epuizare, datele din tabelul 15 cuantificând tabloul sumbru al amplorii declinului populaţiei la nivelul localităţilor în anul 2015.

Tabelul 5
Distribuţia comunelor, oraşelor şi municipiilor după dinamica numărului populaţiei rezidente în anul 2015

Localităţi	Toate localităţile	Număr localităţi având în anul 2015:		
		Creştere a populaţiei	Creştere zero	Scădere a populaţiei
Comune	2859	357	28	**2474**
Oraşe şi municipii	320	63	0	**257**
Toate localităţile	3179	420	28	**2731**

Sursa: Institutul Naţional de Statistică

În 87% dintre comune şi în 80 % dintre oraşe populaţia rezidentă a fost în declin în anul 2015 prin scădere naturală şi migraţie internă cu schimbare de domiciliu. Migraţia externă nu este cunoscută statistic la nivel de localităţi, dar la nivel naţional numărul emigranţilor cu schimbare de reşedinţă a fost cu 57 de mii persoane mai mare decât numărul imigranţilor, iar această scădere prin migraţie a fost în anul 2015 de 58 de mii persoane, iar tendinţa creşterii acestor decalaje este bine instalată. Probabil, vor rămâne viabile demografic comunele în care populaţia este şi va fi ocupată semnificativ economic în ramuri şi activităţi neagricole şi oraşele mari, dezvoltate economic şi orientate spre ramuri şi domenii economice şi sociale cerute de viitor.

2. Privire generală asupra schimbărilor de reşedinţă obişnuită şi permanentă în alte ţări

Imensa migraţie externă a românilor după anul 1989 a avut contribuţia cea mai importantă la declinul populaţiei rezidente a ţării. Este o migraţie motivată fundamental de realităţile economice, sociale, dar şi politice ale ţării şi favorizată de dreptul la liberă circulaţie a românilor şi de oportunităţile de a munci şi trăi în ţări dezvoltate. Datele statistice disponibile asupra migraţiei externe după anul 1989 prezintă, la nivelul întregii perioade, destule lacune asupra gradului de cuprindere a fenomenului, originii geografice în ţară a fluxurilor de emigranţi şi a destinaţiilor

acestora, ca şi asupra caracteristicilor demografice şi socioeconomice. Naşterea şi amploarea luată de migraţie, ca şi toate manifestările ei ulterioare, nu au putut fi însoţite de crearea şi buna funcţionare a unui sistem de înregistrare statistică a fenomenului. Institutul Naţional de Statistică a depus şi depune mari eforturi pentru estimarea datelor asupra migraţiei externe, recurgând la informaţii statistice colectate şi gestionate de Eurostat, oficiul de statistică al Uniunii Europene, la schimb de informaţii şi date cu oficiile naţionale de statistică din statele membre şi din alte ţări. Sunt de asemenea folosite informaţii provenind din cercetările selective efectuate de institut în diferite domenii ale socioeconomicului – ocuparea forţei de muncă, surse de venit în gospodării, schimbări survenite în structura gospodăriei. Toate aceste surse de informaţii statistice asupra migraţiei externe a românilor au limite, comparabilitate relativă, cunoaştere parţială a caracteristicilor demografice ale migranţilor, regularitate şi chiar acoperire diferită. Soluţia unor statistici satisfăcătoare asupra migraţiei româneşti este cea adoptată încă din anii 1950–1960 de ţări care s-au confruntat atunci cu o imensă emigraţie pentru muncă, neînregistrată statistic decât parţial şi ducând la imposibilitatea cunoaşterii satisfăcătoare a numărului de locuitori din ţară. Este vorba de Italia şi Spania, iar instrumentul statistic elaborat şi aplicat a fost şi este *Registrul Italienilor (Spaniolilor) cu Reşedinţa în Străinătate.* Construirea unui astfel de instrument statistic este indispensabilă cunoaşterii migraţiei externe şi determinării corecte a populaţiei rezidente după viitorul recensământ al populaţiei.

Datele statistice asupra migraţiei externe suferă de inevitabile inconsistenţe, aproximări şi discontinuităţi la nivelul întregii perioade 1990–2018, rapiditatea instalării fenomenului şi amploarea desfăşurărilor după anul 1989 depăşind mijloacele şi posibilităţile de înregistrare şi de cunoaştere statistică detaliată îndeosebi a emigraţiei. În plus, introducerea conceptului de populaţie rezidentă la recensământul din luna octombrie 2011 şi în anii care au urmat a creat o autentică fractură în seriile de date asupra mişcării naturale şi migratorii a populaţiei, comparabilitatea fiind profund afectată. Institutul Naţional de Statistică s-a confruntat cu dificultăţi enorme în armonizarea datelor şi reconstituirea seriilor după criteriile şi exigenţele reşedinţei obişnuite, estimarea migraţiei externe fiind domeniul cu cele mai mari dificultăţi.

Evaluarea şi analiza migraţiei externe impun folosirea unor surse diferite de date. Abordarea comparativă a datelor asupra numărului şi structurii pe vârste a populaţiei cu *reşedinţa permanentă* (domiciliul) în ţară şi a populaţiei cu *reşedinţa obişnuită* în ţară (de cel puţin 12 luni) permit estimarea numărului şi structurii pe sexe şi vârste a românilor rezidenţi în

alte țări. Alte informații ale Institutului Național de Statistică se referă la estimarea fluxurilor anuale de imigranți și emigranți, cu schimbare de reședință și domiciliu.

Să ne amintim că datele din tabelul 8 asupra dimensiunii și componentelor declinului populației în perioada 1990–2018, arată o scădere a populației prin migrație externă de 2,6 milioane persoane până în anul 2017 și care ar urma să ajungă la 2,74 milioane la sfârșitul anului 2018, prin continuarea dezvoltărilor din ultimii ani. Migrația netă negativă din anii 1990–2002 și 2003–2016, perioade similare ca întindere, este egală – 1,3 milioane persoane. Aceste estimații au la bază relațiile dintre dinamica numărului populației și cea a scăderii naturale, migrația fiind o componentă rezultată. La rândul ei, migrația netă este dependentă ca dimensiune de raportul dintre fluxurile anuale de imigranți și emigranți cu schimbare de reședință. Ajungem astfel la caracteristicile celor două componente ale migrației – imigrația și emigrația, datele statistice provenind din estimațiile anuale ale Institutului Național de Statistică. Evoluțiile celor două componente oferă destule detalii asupra migrației, chiar dacă seria de date la nivelul întregii perioade este neomogenă și sunt luate în considerare doar datele din anii 2003–2015, perioadă în care și populația și fenomenele demografice au drept cadru de referință reședința obișnuită. Potrivit acestor date de mișcare a populației, în perioada respectivă au emigrat cu schimbare de reședință 2,9 milioane de persoane și și-au stabilit reședința în România, prin imigrație, 1,6 milioane persoane. Diferența este migrația netă negativă de 1,3 milioane persoane, identică cu cea estimată în tabelul 8 folosind alte instrumente de cuantificare, ceea ce indică o bună coerență a datelor și un demers metodologic adecvat.

Pentru anii 2003–2015 datele disponibile permit și cunoașterea fluxurilor anuale de imigranți și emigranți cu schimbare de reședință, ca mărime, structură pe sexe și vârste, origine și destinație și observațiile cele mai importante sunt prezentate succint.

Numărul emigranților a fost de 180–190 de mii în anii 2004–2006 și a urcat spectaculos la 544 de mii în anul 2007, anul intrării țării în Uniunea Europeană. S-a redus în anii următori, după epuizarea unui stoc de populație cu propensiune foarte ridicată de emigrare, rămânând însă la valori ridicate apropiate de 200 de mii pe an, iar în anii 2014–2016 migrația negativă descrie o majorare semnificativă, prin ascensiunea emigrației și stagnarea imigrației (tabelul 6).

Tabelul 6
Imigranţi şi emigranţi cu schimbare de reşedinţă obişnuită în anii 2003–2016

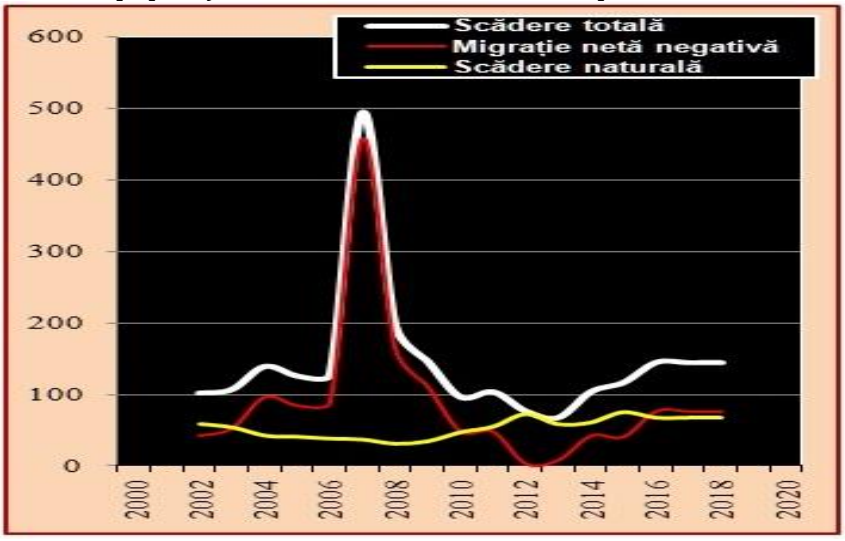
– în mii persoane –

Anii	Imigranţi	Emigranţi	Migraţie netă	Anii	Imigranţi	Emigranţi	Migraţie netă
2003	91,7	144,0	–52,3	**2010**	149,9	198,0	–48,1
2004	98,3	194,5	–96,2	**2011**	147,7	195,6	–47,9
2005	91,0	175,3	–84,3	**2012**	167,3	170,2	–2,9
2006	100,5	188,4	–87,9	**2013**	153,6	161,8	–8,1
2007	86,3	544,1	–457,8	**2014**	136,0	172,9	–36,8
2008	138,9	302,8	–163,9	**2015**	129,5	187,5	–57,9
2009	135,8	246,6	–110,8	**2016**	133,2	209,5	–76,2
2003–2016	**1760**	**3091**	**–1331**				

Sursa: Institutul Naţional de Statistică

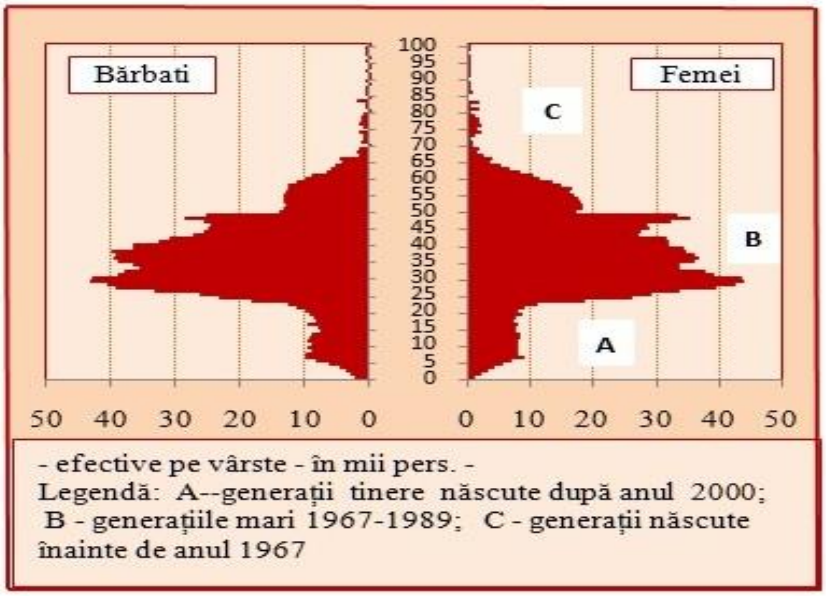
O scădere prin migraţie a populaţiei rezidente de 76 de mii locuitori în anul 2016 este mare, foarte mare pentru o populaţie rezidentă care coboară vertiginos spre 19,5 milioane locuitori şi care are în ultimii ani şi o scădere naturală la fel de mare. Cumulate, cele două scăderi înseamnă un declin anual al populaţiei de aproape 150 de mii locuitori. Evoluţiile celor două componente şi a declinului total în anii 2002–2016 şi estimaţiile pentru anii 2017 şi 2018 descriu curbe de excepţie (cele prezentate în figura 3).

Figura 3. Contribuţia migraţiei externe şi a scăderii naturale la declinul populaţiei în anii 2002–2018 – în mii persoane.

Sursa: Anii 2002–2016: Institutul Naţional de Statistică; Anii 2017 şi 2017: estimaţii ale autorului

Figura 4. Populaţia rezidentă în străinătate pe sexe şi vârste la 1 ianuarie 2017 (2,6 mil.).

Sursa: Anii 2002–2016: Institutul Naţional de Statistică

În perioada 2003–2016 au emigrat cu schimbare de reşedinţă 3,1 milioane de persoane şi au imigrat 1,8 milioane (de fapt, este vorba de schimbări de reşedinţă, ceea ce înseamnă că unele persoane pot fi implicate în două sau mai multe schimbări de reşedinţă). Şi emigranţii şi imigranţii sunt persoane tinere, cum era de aşteptat. Pe ansamblul perioadei 2003–2016 emigranţii în vârstă de 20–29 ani se detaşează cu o proporţie de 35%, la distanţă semnificativă aflându-se cei în vârstă de 30–39 ani, o proporţie de 25% în anii 2003–2007 şi 20% în anii următori. La aceleaşi grupe de vârstă se află şi cei mai muţi dintre imigranţi, dar cu proporţii mai echilibrate – 30% la imigranţii în vârstă de 20–29 ani şi între 25 şi 30% la grupa de vârstă 30–39 ani.

În structura pe sexe a migranţilor există diferenţe între emigranţi şi imigranţi. La cei dintâi structura a fost bine echilibrată în anii 2003–2008 şi o majorare a proporţiei femeilor la 55–60% a dominat tabloul în anii 2009–2013, pentru a se reveni la echilibru în anii următori. La imigranţi, bărbaţii au deţinut şi deţin supremaţia, cu o proporţie de 60% în anii 2003–2008, dar în regres în anii următori şi ajunsă la 54% în anul 2016.

Cea mai fidele şi semnificative informaţii asupra structurii pe vârste a migranţilor cu schimbare de reşedinţă sunt oferite de piramida vârstelor celor 2,6 milioane de români cu reşedinţa în alte ţări, în figura 4. Este o

structură care impresionează, chiar dacă putea fi intuită. La o privire rapidă frapează poziția deținută de generațiile venite pe lume în anii politicii pronatalitate forțate a vechiului regim – în secțiunea B, cu toate variațiile sale. Generațiile 1967–1989 dețin o proporție de 35% în populația rezidentă a țării (38% în cea cu domiciliu), dar reprezintă 62% din cele 2,6 milioane de români cu reședința în alte țări. Generațiile născute dup anul 1989 reprezintă 22%. Poate fi remarcată în grafic dimensiunea mai mare a populației masculine între vârstele de 25 și 40 de ani, ca și neta superioritate numerică a femeilor la vârstele de 50–60 ani, cu origini în emigrația dublă ca dimensiune a acestora comparativ cu cea a bărbaților după anul 2006. Creșterea masivă a oportunităților de a găsi locuri de muncă în servicii casnice/îngrijirea persoanelor vârstnice ar putea explica această dinamică diferențială.

Datele publicate de Institutul Național de Statistică asupra populației după regiunea de *domiciliu* în țară (*reședința permanentă*) și după regiunea de *reședință obișnuită* în țară (populația *rezidentă*) permit estimarea populației cu domiciliu în țară, dar având reședința în alte țări, estimând astfel migrația netă pe regiuni de dezvoltare în anii 1990–2015. Prudența se impune în evaluarea datelor, determinarea populației rezidente în profil teritorial ridicând numeroase dificultăți. Ierarhizarea regiunilor de dezvoltare după nivelul migrației nete în anii 1990–2015 este următoarea: Nord – Est, Sud – Est, Centru, Nord – Vest, Sud – Muntenia, Sud – Vest Oltenia, Vest, București-Ilfov. Acest clasament nu are o determinare unică, dimensiunea populației (cu domiciliu) fiind un factor major, dar influențe importante au origini și în gradul de dezvoltare economică și socială, în istorie, tradiții și particularități culturale ale populației. Regiunea Nord – Est (Moldova) mai săracă și având, multă vreme, o creștere demografică importantă a fost și a rămas regiunea cu cea mai ridicată migrație externă. Este, într-o anumită măsură, extinderea spre exterior a unei migrații orientate în trecut spre regiunile mai dezvoltate din țară. Un potențial demografic mai important găsim și în regiunea Sud – Est, în timp ce pozițiile regiunilor Centru și Nord – Vest poate fi explicată prin factori favorizanți de natură istorică și culturală. O poziție care nu pare a avea corespondent în dimensiunea populației este cea deținută de regiunea Sud-Muntenia. Este de admis că proximitatea capitalei și a regiunii București-Ilfov, aflată în masivă expansiune economică și imobiliară, a stimulat și motivat orientarea fluxurilor migratorii spre această regiune în defavoarea unor destinații externe. Ceea ce aduc nou datele din tabel este marea diferență dintre migrația din urban și cea din rural – peste 1,9 milioane persoane și, respectiv, doar aproape 600 de mii persoane. Șomajul urban și un nivel mai ridicat de educație și pregătire profesională ar putea explica diferența.

Regiunea care face excepţie de la regulă este Bucureşti-Ilfov, unde masiva migraţie internă spre localităţi rurale din judeţul Ilfov, în apropierea capitalei, determină o migraţie totală pozitivă în rural, chiar dacă soldul migraţiei rămâne şi aici negativ în urban (în Municipiul Bucureşti, de fapt).

Evoluţiile migraţiei externe pe care le privim şi tratăm cu atenţie particulară, izvorâtă din amploarea fenomenului, caracteristicile şi implicaţiile sale, sunt cele ale migraţiei cu schimbare a reşedinţei obişnuite. Există astfel riscul de a neglija cealaltă componentă a migraţiei externe, cea cu schimbare a reşedinţei permanente, a domiciliului. Probabil, şi pentru că în cazul primei componente între cei plecaţi şi cei rămaşi în ţară există contacte şi raporturi strânse, iar ipoteza unei migraţii de retur nu poate fi eliminată, chiar dacă evoluţiile etalate pe mai mult de două decenii şi dezvoltările din ultimii ani diminuează probabilitatea întoarcerii. Uităm aşadar, ori subestimăm, că după anul 1989 au părăsit domiciliul din ţară aproape 500 de mii de români (până în anul 2015). Jumătate dintre ei au plecat în primii şase ani, 96 de mii doar în anul 1990, numărul anual s-a redus apoi şi a rămas, după anul 2000, la un nivel apropiat de 10 mii, pentru a se dubla după anul 2010. Femeile au o pondere superioară celei a bărbaţilor în migraţia cu schimbare de domiciliu – 55%, căsătoria putând fi o explicaţie.

Dacă examinăm evoluţia structurii pe vârste a acestor emigranţi, constatăm predominanţa celor în vârstă de 25–39 ani, urmaţi de cei în vârstă sub 20 de ani. Ponderea emigranţilor în vârstă de 25–39 ani era în jur de 30–40% în anii 1990, a urcat vertiginos – la 50–60% – în anii 2002–2010 şi a revenit apoi la valori apropiate de 40%. Proporţia emigranţilor în vârstă de până la 20 de ani a oscilat în jurul valorii de 30% în anii 1990, s-a diminuat în primul deceniu, până la 10% şi a fost în ascensiune remarcabilă după anul 2010 (valori de 30%). Evoluţiile opuse ale proporţiei emigranţilor în vârstă de până la 20 de ani – creştere, şi a celor în vârstă de 25–39 ani – recul, după anul 2010, ar putea sugera o ascensiune a emigraţiei părinţilor cu copii. Ţările cele mai importante ca destinaţie au fost Germania (cu emigraţie foarte ridicată în special în prima jumătate a anilor 1990), SUA, Italia, Ungaria, şi Canada. Dacă ne referim la anii 2000–2014, cu emigraţie de 184 de mii, destinaţiile cele mai importante au fost Germania, Italia, SUA, Canada şi Spania. Există şi fluxuri anuale de imigranţi cu stabilire de domiciliu în România, pentru anii 1990–2014 numărul acestora fiind de 209 mii. Ei provin în proporţie de 60% din Republica Moldova şi în număr şi proporţii mult mai mici din Italia, Germania, SUA, Franţa, Ungaria şi din alte ţări.

3. Bibliografie

1. Institutul Naţional de Statistică (1994). *Date demografice.*
2. Institutul Naţional de Statistică (1996). *Anuarul demografic al României 1996.*
3. Institutul Naţional de Statistică (2006). *Anuarul demografic al României 2006.*
4. Institutul Naţional de Statistică (2014). Anuarul statistic al României 2014**.**
5. Institutul Naţional de Statistică (2015a). *Anuarul demografic al României 2015*.
6. Institutul Naţional de Statistică (2015b). *Anuarul statistic al României 2015*.
7. Institutul Naţional de Statistică (2016a). *Evenimente demografice în anul 2015*.
8. Institutul Naţional de Statistică (2017a). *Comunicat de presă nr. 2012/29 august 2017.*
9. Institutul Naţional de Statistică (2017a). *Anuarul statistic al României 2017*.
10. Institutul Naţional de Statistică (2017b). *Evenimente demografice în anul 2016*.
11. Institutul Naţional de Statistică. 2018. Baza de date TEMPO (www.insse.ro).
12. Rotariu, Traian, Luminiţa Dumănescu, Mihaela Hărăguş (2017). *Demografia României în perioada postbelică (1948–2015*), Polirom, Iaşi.
13. Sandu, Dumitru (2006*). Explorarea Europei prin migraţii pentru muncă: 1990–2006*, în Fundaţia pentru o Societate Deschisă, *Locuirea temporară în străinătate. Migraţia economică a românilor: 1990–2006*, Bucureşti.
14. Sandu, Dumitru (2007). *Community Selectivity of Temporarry Emigration from Romania, Romanian Journal of Population Studies* (1–2), 11.
15. Sandu, Dumitru (2014). Lumile de acasă ale diasporelor româneşti de astăzi, *Contributors.ro* (25 noiembrie).
16. Sandu, Dumitru (2017). Destination Selection Among Romanian Migrants in Times of Crisis: an Origin Integrated Approach, *Romanian Journal of Population Studies,* **XI**(2), 145–192.

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL NAŢIONAL DE CERCETĂRI ECONOMICE
„COSTIN C. KIRIŢESCU”

Domeniul strategic 6: Cercetări pentru dezvoltarea durabilă a ţării (economic, social, juridic, mediu)

Direcţia prioritară: 6.21. Noua Enciclopedie a României. Cunoaşterea enciclopedică a României

Tema de cercetare: 6.21.6. Natalitatea şi fertilitatea în România de la 1900 la 2010 (partea a III-a), 2015

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL NAȚIONAL DE CERCETĂRI ECONOMICE
„COSTIN C. KIRIȚESCU”
CENTRUL DE CERCETĂRI DEMOGRAFICE
„VLADIMIR TREBICI"

NATALITATEA ȘI FERTILITATEA ÎN ROMÂNIA DE LA 1900 LA 2010

(partea a III-a)

Coordonator:
Dr. Vasile GHEȚĂU

Autori:

Vasile GHEȚĂU
Tudorel ANDREI

CUPRINS

ESTIMAREA FERTILITATII FEMININE LA PRINCIPALELE ETNII 7
1. Prezentare generală 7
2. Analiza fertilității pentru etniile română, maghiară și romă 10
3. Bibliografie 15
POPULAȚIA, NATALITATEA ȘI FERTILITATEA FEMININĂ 16
1. Numărul populației, creșterea naturală și migrația externă.
O privire generală 18
2. Structuri ale populației 21
3. Natalitatea și fertilitatea feminină 33
4. Bibliografie 54
MORTALITATEA POPULAȚIEI 6
1. Speranța de viață la naștere 57
2. Numărul deceselor și rata mortalității generale 64
3. Mortalitatea infantilă 67
4. Bibliografie 77
PERSPECTIVELE DECLINULUI POPULAȚIEI 57
REMARCI FINALE 89
Bibliografie 96

ESTIMAREA FERTILITATII FEMININE LA PRINCIPALELE ETNII

TUDOREL ANDREI

1. Prezentare generală

La recensămintele organizate în România în perioada 1930 – 2011, s-a înregistrat etnia şi limba maternă pe baza liberei declaraţii a fiecărei persoane recenzate. În această scurtă analiză pe care o realizăm cu privire la structura etnică a populaţiei rezidente a României, trebuie avut în vedere că la ultimul recensământ, cel din 2011, nu s-a înregistrat etnia pentru un număr de 1.236.810 persoane (reprezentând 6,2% din totalul populaţiei rezidente estimate). Această situaţie a apărut ca urmare a faptului că, la expirarea perioadei de recenzare stabilită prin lege, culegerea datelor şi informaţiilor prin interviul faţă în faţă a populaţiei nu a putut fi finalizată. În aceste condiţii, cu excepţia variabilelor necesitând în mod obligatoriu declaraţia personală a recenzatului, completitudinea datelor pentru restul variabilelor, la nivelul ţării şi a structurilor sale teritoriale a fost asigurată prin utilizarea diverselor surse administrative disponibile la nivelul administraţiei publice centrale. Structura etnică a populaţiei, în lipsa informaţiilor culese direct prin recenzare sau din surse administrative a fost determinată în limita datelor culese din teren. Din acest motiv, în realizarea analizei se va avea în vedere: evoluţia în procente a structurii populaţiei pe naţionalităţile etnice, nu şi evoluţia numărului de persoane în expresie absolută, pentru care nu se asigură condiţiile de comparabilitate în timp; calcularea unor indicatori derivaţi pe baza datelor înregistrate la Recensământul din 2011 se va realiza numai pentru români, maghiari şi romi.

În tabelul 1 se prezintă, pentru recensămintele organizate în perioada 1930 – 2011, ponderea în populaţia stabilă/rezidentă a României a românilor, maghiarilor, romilor şi a altor naţionalităţi luate împreună.

Primul comentariu este legat de structura etnică a populaţiei determinată pe baza datelor de la recensămintele din anii 1930, 1956 şi 1992. Astfel, în această perioadă au avut loc schimbări structurale majore,

rezumate prin creşterea ponderii românilor şi reducerea ponderii maghiarilor, a romilor şi a celorlalte etnii luate împreună. În perioada care a urmat celui de-al Doilea Război Mondial, până în anul 1992 se constată: o creştere a ponderii românilor, de la 85,7% în anul 1956, la 89,5% în 1992 şi a romilor, de la 0,6% în anul 1956, la 1,8%; o scădere a maghiarilor de la 9,1%, în anul 1956 la 7,1% în anul 1992. Celelalte etnii luate împreună au înregistrat o scădere de la 4,6%, în anul 1956, la 1,6% în anul 1992.

Anul 1990 marchează începutul unei perioade de schimbări importante, atât în ceea ce priveşte dimensiunea, dar şi în ceea ce priveşte caracteristicile demografice ale populaţiei rezidente a României. Astfel, dacă avem în vedere datele de recensământ, populaţia rezidentă a scăzut la Recensământul din 2011 în raport cu cea înregistrată la Recensământul din 1992 cu 11,8%. Concomitent cu reducerea pe total a populaţiei s-au produs, după anul 1992 unele schimbări în structura etnică. Astfel, atât ponderea românilor, cât şi a maghiarilor în populaţia rezidentă s-au redus cu 0,6 puncte procentuale. La români, reducerea a fost de la 89,5% în 1992, la 88,9% în 2011, iar la maghiari de la 7,1% în 1992, la 6,5% în 2011. Populaţia de etnie romă, conform datelor înregistrate pe baza liberei declaraţii, a crescut cu 1,5 puncte procentuale, respectiv de la 1,8% în 1992, la 3,3% în 2011. Ponderea celorlalte etnii a înregistrat o scădere cu 0,3 puncte procentuale (1992 –1,6% şi 2011 – 1,3%).

Schimbările cele mai importante în structura etnică a populaţiei rezidente din România s-au înregistrat în perioada 2002 – 2011, având drept cauze principale mişcarea naturală a populaţiei şi migraţia internaţională. Pentru etnia romă, Trebici (1996) aprecia că la Recensământul din 1992, numărul acestora a crescut considerabil, iar „explicaţia nu este numai natalitatea, mult mai ridicată la această naţionalitate, ci şi faptul că la ultimul recensământ (1992) a crescut numărul persoanelor care s-au declarat de naţionalitate romă". Această situaţie poate explica într-o anumită măsură şi creşterea ponderii acestei etnii, în totalul populaţiei înregistrate la recensămintele din 2002 şi 2011.

Tabelul 1
Populaţia României şi structura etnică la recensămintele din perioada 1930 – 2011

Anul	Total Populaţie (persoane)	Români	Maghiari	Romi	Alte etnii
		Ponderea în populaţia totală (%)			
1930	14280729	77,9	10,0	1,7	10,5
1956	17489450	85,7	9,1	0,6	4,6
1966	19103163	87,7	8,5	0,3	3,5
1977	21559910	88,1	7,9	1,1	2,9
1992	22810035	89,5	7,1	1,8	1,6

Anul	Total Populație (persoane)	Români	Maghiari	Romi	Alte etnii
		Ponderea în populația totală (%)			
2002	21680974	89,5	6,6	2,5	1,5
2011	20121641	88,9	6,5	3,3	1,3

Sursa: Recensământul Populației și Locuințelor 20 octombrie 2011, vol. 1 „Populația stabilă (Rezidentă), Structura demografică" și vol. II „Populația stabilă (Rezidentă), Structura etnică și confesional", INS, 2013.

În tabelele 2 și 3, pe baza datelor înregistrate la RPL2011, sunt calculate vârsta medie a populației rezidente pe total și pe etnii, precum și distribuția acesteia pe grupe de vârstă. Pe baza acestora formulăm următoarele comentarii:

- valorile vârstei medii calculate pentru cele trei etnii arată că populația romă este mult mai tânără (tabelul 2) în raport cu celelalte două etnii. Astfel, în timp ce românii și maghiari au o vârstă medie mare, de peste 40 ani, etnia romă are o vârstă medie cu mult mai mică, de numai 27 de ani. În cazul etniei rome, întinerirea populației este realizată prin creșterea numărului de nașteri în ultima perioadă, ceea ce vom arăta în secțiunea următoare a lucrării, și, implicit, prin creșterea ponderii persoanelor tinere în totalul populației. La celelalte două etnii, efectul de îmbătrânire s-a produs prin reducerea numărului de nașteri, dar și prin creșterea speranței de viață. Astfel, îmbătrânirea populației s-a produs prin creșterea speranței de viață la naștere, de la 69,76 ani, în perioada 1989 – 1991, la 75,47 ani, în perioada 2012 – 2014. Acesta este efectul de îmbătrânire prin vârful piramidei (Pressat, 1974);
- vârsta medie, pentru toate cele trei etnii este mai mare la femei decât la bărbați. Diferența cea mai mare este la maghiari, de 4 ani, iar la romi este cea mai mică, aceasta fiind de numai 1,2 ani. La români, diferența dintre vârstele medii este de 3,2 ani în favoarea populației feminine;
- într-o perioadă scurtă de timp, de numai trei decenii, populația României a cunoscut un proces accelerat de îmbătrânire. Dacă la Recensământul din 1992 vârsta medie a populației a fost de 34,6 ani, aceasta a crescut cu 6,0 ani la Recensământul din 2011;
- distribuția pe cele trei grupe de vârstă, prezentată în tabelul 3, confirmă diferențele semnificative dintre etnia romă și celelalte două etnii. Astfel, conform acestor rezultate se observă că romii sunt o etnie tânără, iar celelalte două etnii sunt îmbătrânite din punct de vedere demografic. Mai mult, în timp ce la români și maghiari ponderea persoanelor cu vârsta mai mică de 15 ani este

14,5%, respectiv 13,5%, la etnia romă ponderea acestei grupe este de 33,6%. Pentru persoanele de etnie romă din grupa de vârstă de peste 60 de ani, ponderea acestora este 6,4% în populaţia totală a acestei etnii, iar la români şi maghiari valoarile acestei ponderi sunt cu mult mai mari, de 23,4%, respectiv 26,1%. Pentru grupa de vârstă 15 – 59 ponderile pentru cele trei etnii sunt relativ egale.

Tabelul 2
Vârsta medie a populaţiei rezidente în România înregistrate la Recensământul din 2011 pe total şi pe cele trei etnii

	Total	Români	Maghiari	Romi
	Vârsta medie – ani			
Ambele sexe	40,6	41,6	42,9	27,0
Masculin	39,0	39,9	40,9	26,4
Feminin	42,1	43,1	44,9	27,6

Tabelul 3
Distribuţia pe grupe de vârstă a populaţiei rezidente şi pe etnii la Recensământul din 2011 (%)

	Total	Români	Maghiari	Romi
	0 – 14 ani			
Ambele sexe	15,9	14,5	13,5	33,6
Masculin	16,7	15,3	14,4	33,9
Feminin	15,0	13,7	12,7	33,3
	15 – 59 ani			
Ambele sexe	61,8	62,1	60,4	60,0
Masculin	64,1	64,5	63,6	60,8
Feminin	59,7	59,9	57,4	59,3
	peste 60 ani			
Ambele sexe	22,3	23,4	26,1	6,4
Masculin	19,2	20,2	22,0	5,4
Feminin	25,3	26,4	29,9	7.5

Sursa: realizat de autor, pe baza pe microdatelor de la Recensământul Populaţiei şi Locuinţelor din 2011.

2. Analiza fertilităţii pentru etniile română, maghiară şi romă

Recensământul Populaţiei şi Locuinţelor din 2011 oferă o multitudine de informaţii pentru analiza fenomenelor demografice la nivelul întregii populaţii a României, dar şi pe diverse categorii demografice şi socio

- profesionale ale acesteia. În această parte a lucrării vom încerca să identificăm caracteristici ale fertilităţii la nivelul a trei etnii (română, maghiară şi romă), având în vedere:

- distribuţia născuţilor-vii după rangul născutului-viu;
- ponderea femeilor care nu au avut cel puţin un născut-viu;
- numărul mediu de copii născuţi de o femeie.

Prezentăm pentru început, unele caracteristici ale populaţiei rezidente feminine cu vârsta de 15 ani şi peste înregistrată la RPL2011:

- un număr de 6.305 mii femei, reprezentând 71,8% dintre femeile din această grupă de vârstă, au declarat că au avut cel puţin un născut–viu;
- 93,37% din numărul total al femeilor cu vârsta de 15 ani şi peste sunt de etnie română, maghiară şi romă;
- 94,2% dintre femeile cu vârsta de 15 ani şi peste, care au născut cel puţin un copil, sunt de etnie română, maghiară şi romă;
- 72,2% dintre femeile de etnie română din această grupă de vârstă au declarat că au născut cel puţin un copil; valorile înregistrate pentru celelalte etnii sunt: 74,0% pentru etnia maghiară şi 77,8% pentru femeile de etnie romă.

Un prim aspect al analizei priveşte distribuţia născuţilor-vii după rangul născutului-viu la nivelul populaţiei totale şi pe cele 3 etnii. În tabelul 4 sunt prezentate frecvenţele cumulate crescător (pentru un rang, valoarea obţinută reprezintă ponderea femeilor care au născut cel mult un anumit număr de copii egal cu rangul respectiv) şi frecvenţele cumulate descrescător (ponderea femeilor care au născut cel puţin un anumit număr de copii egal cu rangul corespunzător). Rezultatele obţinute ne arată diferenţe semnificative care există între etnia romă şi celelalte două etnii, în raport cu distribuţia femeilor după numărul de născuţi – vii. În acest sens, se relevă următoarele aspecte:

- mai mult de jumătate dintre femeile de etnie romă au avut cel puţin trei născuţi-vii, în timp ce pentru etnia română proporţia este de aproape 24% şi, respectiv, 23% pentru cea maghiară;
- dintre femeile de etnie romă cu vârsta de 15 ani şi peste care au avut cel puţin un născut-viu, circa 20% au născut cel puţin cinci copii. Pentru celelalte două etnii ponderile calculate în acest caz sunt semnificativ mai mici: 2,4% pentru etnia română şi 1,5% pentru etnia maghiară;

- 2,3% dintre femeile de etnie romă au născut cel puţin 9 copii, această valoare fiind egală cu 0,5% în cazul etniei române şi 0,2% în cazul etniei maghiare.

Tabelul 4
Caracteristicile femeilor din România înregistrate la Recensământul din 2011 care au născut cel puţin un copil viu

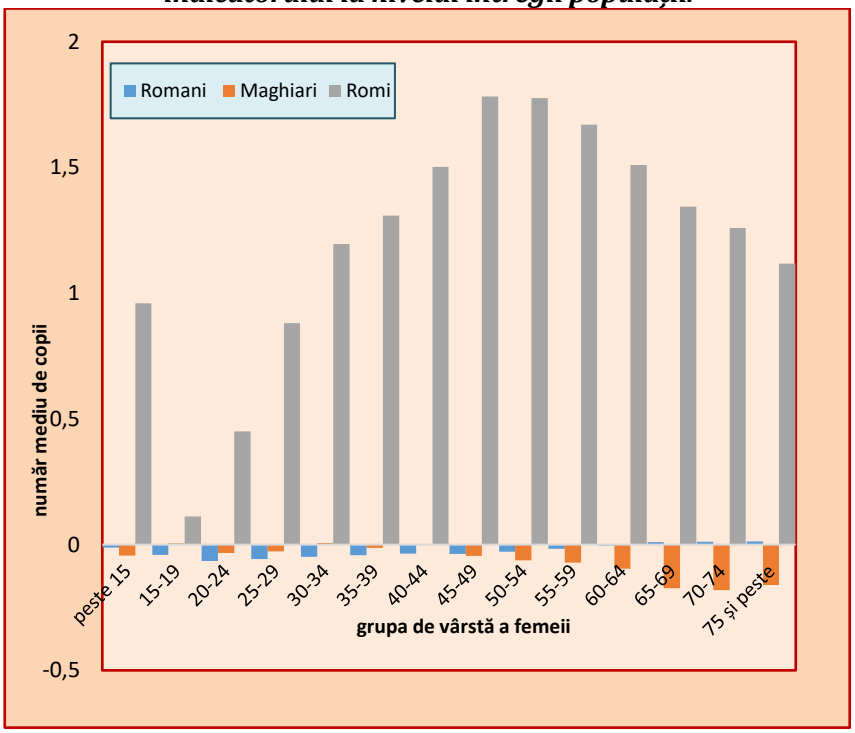
	Frecvenţe cumulate crescător				Frecvenţe cumulate descrescător			
	Total	Români	Maghiari	Romi	Total	Români	Maghiari	Romi
1 copil	36,68	36,83	33,00	22,93	100,00	100,00	100,00	100,00
2 copii	75,79	76,07	77,10	49,51	63,32	63,17	67,00	77,07
3 copii	88,32	88,54	90,70	66,82	24,21	23,93	22,90	50,49
4 copii	94,74	94,94	96,50	80,09	11,68	11,46	9,30	33,18
5 copii	97,50	97,63	98,52	89,14	5,26	5,06	3,50	19,91
6 copii	98,62	98,70	99,25	93,78	2,50	2,37	1,48	10,86
7 copii	99,19	99,23	99,58	96,33	1,38	1,30	0,75	6,22
8 copii	99,52	99,54	99,77	97,87	0,81	0,77	0,42	3,67
9 copii	99,71	99,72	99,86	98,70	0,48	0,46	0,23	2,13
10 copii	99,83	99,84	99,92	99,33	0,29	0,28	0,14	1,30
11 copii	99,90	99,91	99,95	99,62	0,17	0,16	0,08	0,67
12 copii	99,95	99,95	99,97	99,81	0,10	0,09	0,05	0,38
peste 12 copii	100,00	100,00	100,00	100,00	0,05	0,05	0,03	0,19

Sursa: Realizat de autor, pe baza pe microdatelor de la Recensământul Populaţiei şi Locuinţelor din 2011.

Un al doilea aspect, care diferenţiază semnificativ etnia romă de celelalte două etnii, se referă la numărul mediu de copii născuţi de o femeie, atât la nivelul populaţiei totale, cât şi pe grupe de vârstă. Rezultatele obţinute în urma raportării numărului de născuţi-vii la numărul de femei cu vârsta de 15 ani şi peste şi care au declarat că au avut cel puţin un născut-viu sunt prezentate în tabelul 5. Urmărind aceste aspecte se remarcă următoarele:

- femeile de etnie romă, care au născut cel puţin un copil au un număr mediu de născuţi – vii egal cu 3,1, cu o unitate mai mare faţă de numărul mediu înregistrat la nivelul populaţiei totale;
- diferenţe semnificative între etnia romă şi celelalte două etnii sunt mai ales la nivelul unor grupe de vârstă: 45–49, 50–54 şi 55–59 ani (figura 1).

Figura 1. Diferența dintre numărul mediu de copii născuți de o femeie la nivelul etniei, pe total și grupe de vârstă, și valoarea corespunzătoare a indicatorului la nivelul întregii populații.

Sursa: realizat de autor, pe baza pe microdatelor de la Recensământul Populației și Locuințelor din 2011.

Numărul mediu de copii născuți de o femeie de etnie romă a fost de cel puțin 3,9, în timp ce pentru celelalte două etnii valoarea maximă a acestui indicator a fost de 2,3.

Tabelul 5
Caracteristici ale fertlității la nivelul populației României înregistrată la Recensământul din 2011, pe total și pe cele 3 etnii

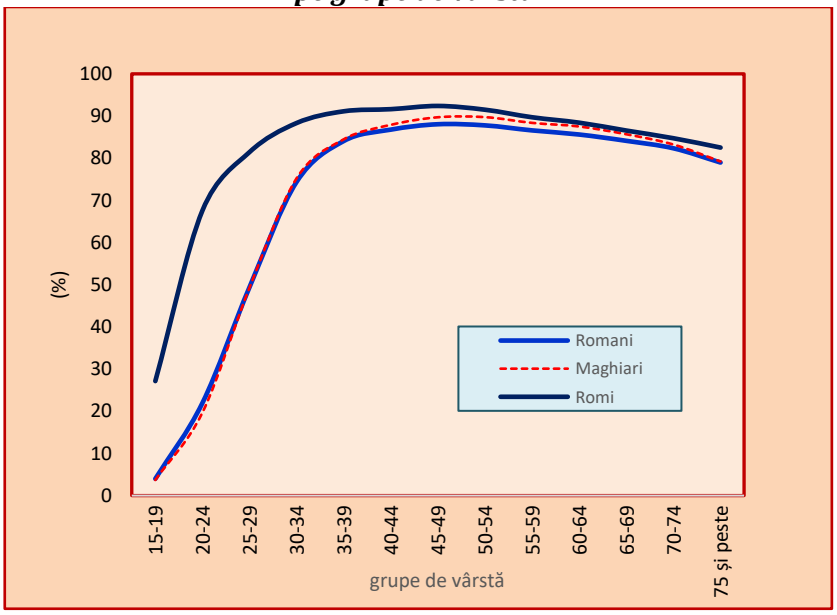
Populația feminină	Numărul mediu de copii născut de o femeie				Ponderea femeilor care au născut cel puțin un copil (%)			
	Total populație	Români	Maghiari	Romi	Total populație	Români	Maghiari	Romi
Total	2,1	2,1	2,1	3,1	71,8	72,2	74,0	77,8
15–19 ani	1,2	1,2	1,2	1,3	5,1	4,0	3,7	27,2
20–24 ani	1,4	1,4	1,4	1,9	24,0	22,0	19,7	67,6
25–29 ani	1,6	1,5	1,5	2,5	50,1	49,4	49,3	81,4
30–34 ani	1,7	1,7	1,7	2,9	74,3	74,4	75,3	88,3
35–39 ani	1,8	1,8	1,8	3,1	83,8	84,1	84,5	91,1
40–44 ani	1,9	1,8	1,9	3,4	86,6	86,8	87,9	91,6

Populația feminină	Numărul mediu de copii născut de o femeie				Ponderea femeilor care au născut cel puțin un copil (%)			
	Total populație	Români	Maghiari	Romi	Total populație	Români	Maghiari	Romi
45–49 ani	2,1	2,1	2,1	3,9	88,1	88,1	89,7	92,4
50–54 ani	2,2	2,2	2,2	4,0	87,8	87,8	89,7	91,5
55–59 ani	2,3	2,3	2,2	4,0	86,6	86,6	88,4	89,7
60–64 ani	2,4	2,4	2,3	3,9	85,6	85,6	87,5	88,4
65–69 ani	2,5	2,5	2,3	3,8	84,1	84,1	85,7	86,6
70–74 ani	2,4	2,4	2,2	3,7	82,2	82,4	83,2	84,7
75 ani și peste	2,4	2,4	2,2	3,5	78,7	79,0	79,2	82,5

Sursa: realizat de autor, pe baza pe microdatelor de la Recensământul Populației și Locuințelor din 2011.

Un al treilea aspect care trebuie luat in considerare în compararea celor trei etnii, se referă la ponderea femeilor, pe total și pe grupe de vârstă, care nu au avut un născut-viu. Graficul din figura 2 arată că, dacă la nivelul populației de etnie română și maghiară se înregistrează, la nivelul tuturor grupelor de vârstă, valori relativ egale a ponderii femeilor care nu au avut un născut-viu, diferențele sunt semnificative în cazul celor două etnii în raport cu etnia romă. Trebuie subliniat că diferențele cele mai mari sunt la nivelul grupelor de vârstă mici.

Figura 2. Ponderea femeilor care au născut cel puțin un copil pe grupe de vârstă.

Sursa: Realizat de autor, pe baza pe microdatelor de la Recensământul Populației și Locuințelor din 2011.

Explicaţia este dată de vârsta precoce la care femeile de etnie romă au prima naştere:

- până la vârsta de 19 ani, 27,2% dintre femeile de etnie romă cu vârsta mai mare de 15 ani au avut cel puţin un născut-viu. La celelalte două etnii ponderile calculate pentru această categorie de femei este mult mai mică: 4,0% pentru români şi 3,7% pentru maghiari;
- la vârsta de 24 de ani, 67,7% dintre femeile de etnie romă au cel puţin un copil; valorile pentru celelalte două etnii sunt de circa trei ori mai reduse decât ponderea de la etnia romă: 22,0% pentru etnia română şi 19,7% pentru etnia maghiară;
- la grupa de vârstă 45–49 de ani, numai 7,6% dintre femeile de etnie romă au declarat că nu au avut nicio naştere cu născutviu, în timp ce valoarea înregistrată pentru etnicii români a fost 11,9%, respectiv 10,3% pentru etnicii maghiari;
- proporţia femeilor înregistrate la Recensământul din 2011 cu vârsta mai mare de 50 de ani care au declarat că nu au avut un născut-viu a fost 16,0% la nivelul întregii populaţii, iar pentru cele trei etnii valorile calculate au fost: 16% pentru etnicii români, 14,8% pentru maghiari şi 11,6% pentru romi. Pentru aceeaşi populaţie numărul mediu de născuţi-vii pentru o femeie a fost de 2,4 la nivelul întregii populaţii, fiind diferit pentru cele trei etnii: 2,4 pentru etnia română, 2,2 pentru etnia maghiară şi 3,9 pentru etnia romă.

3. Bibliografie

1. Trebici, Vladimir (1996) *Demografie, Excerpta et selecta*, Editura Enciclopedică, Bucureşti.
2. Pressat Roland (1974) *Analiza demografică, concepte, metode, rezultate*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti.
3. INS (2013) Recensământul Populaţiei şi Locuinţelor 20 octombrie 2011, vol. 1 „Populaţia stabilă (Rezidentă), Structura demografică şi confesională".
4. INS (2013) Recensământul Populaţiei şi Locuinţelor 20 octombrie 2011, vol. II „Populaţia stabilă (Rezidentă), Structura etnică şi confesională"

POPULAȚIA, NATALITATEA ȘI FERTILITATEA FEMININĂ

VASILE GHEȚĂU

Evoluția populației și a fenomenelor demografice în cele două mari perioade anterioare (1918–1945 și 1946–1989) a avut particularități numeroase și considerabile, printre cele definitorii fiind creșterea naturală foarte ridicată și stabilă din prima perioadă, în România Întregită, și evoluțiile neobișnuite ale natalității în cea de-a doua perioadă, cu origini în impactul noului context politic, economic și social și în politica pronatalistă brutală și forțată a vechiului regim. Perioada care a urmat după anul 1989 este cea mai complexă și cea mai negativă din istoria demografică a României după Marea Unire de la 1918. Este dominată de apariția și amplificarea declinului demografic, prin imensa migrație externă și dramatica instalare a scăderii naturale a populației. În istoria populației de pe teritoriul actual al României începând cu anul 1871, singurii ani în care mortalitatea a fost mai mare decât natalitatea, în timp de pace, au fost anii 1872–1874, ani în care marea epidemie de holeră din Transilvania a avut drept urmare o imensă mortalitate a populației. Scăderea naturală instalată în anul 1992 a provenit din evoluții negative ale ambelor fenomene demografice, scădere masivă a natalității și recrudescență a mortalității generale, evoluții cu determinări în noul context economic și social al țării. Aceste evoluții domină întreaga perioadă de după anul 1992, s-au consolidat și amplificat în timp, mărind dimensiunea scăderii naturale anuale a populației, ajunsă la aproape 70 de mii persoane în anii 2016 și 2017 (Institutul Național de Statistică, 2017a; 2017–2018). Anul 2018 este cel deal 29-lea an de declin al populației, iar durata, dimensiunea declinului și amplificarea acestuia în timp au avut drept rezultat instalarea procesului de depopulare a țării. Deteriorarea iremediabilă a structurii pe vârste a populației prin natalitate scăzută, migrație și accentuare a îmbătrânirii populației conturează amplificarea declinului populației în deceniile viitoare.

Câteva precizări și observații asupra datelor disponibile și a celor folosite pentru anii 1990–2018 sunt necesare.

– În concordanţă cu recomandările Comisiei Europene, la recensământul din octombrie 2011 s-a înregistrat *populaţia rezidentă*, cea care avea reşedinţa obişnuită (locuia) în România (de cel puţin 12 luni). Această populaţie, rezidentă, a fost şi este determinată de Institutul Naţional de Statistică pentru toţi anii de după recensământ. Prin înregistrarea şi calcularea anuală a populaţiei rezidente nu se includ în această populaţie românii care au *reşedinţa obişnuită* în alte ţări (cele 2,5–3 milioane de persoane). Folosirea populaţiei rezidente impune ca şi indicatorii de mişcare naturală – născuţi/natalitate, decedaţi/mortalitate, căsătorii/nupţialitate, divorţuri/divorţialitate – să se refere la *evenimente demografice* proprii populaţiei rezidente, excluzându-le pe cele ale românilor rezidenţi în alte ţări. Institutul Naţional de Statistică a avut şi are mari dificultăţi în colectarea şi determinarea datelor asupra numărului celor cu reşedinţa în străinătate, asupra fluxurilor anuale de emigranţi şi imigranţi, ca şi asupra corectei clasări a numărului de născuţi proprii populaţiei rezidente în ţară şi celei cu reşedinţa în alte ţări. Din toate aceste motivaţii, au apărut discontinuităţi în seriile de date asupra populaţiei şi fenomenelor demografice, începând cu anul 2011. Institutul Naţional de Statistică a reconstituit datele pentru anii 2002–2010 după criteriul *reşedinţei obişnuite,* dar nu şi pentru anii 1990–2001. Discontinuitatea în seria de date apare, în felul acesta, începând cu anul 2002.
– Calcularea şi publicarea indicatorilor de mişcare naturală pentru anii 1992–2011 folosind *populaţia cu domiciliu în ţară* (Anuarul demografic 2015, Anuarul statistic 2017), incluzând şi românii cu reşedinţa în alte ţări şi fiind mai mare decât populaţia rezidentă în ţară cu 2,6 milioane persoane, nu pare a fi soluţia cea mai realistă. Am preferat pentru anii respectivi, în acest studiu, seria cu indicatori determinaţi pe baza populaţiei „stabile" (Anuarul Statistic 2014). Această populaţie ţine cont, într-o anumită măsură, de numărul românilor cu reşedinţa în alte ţări şi este mai apropiată de cea rezidentă decât populaţia cu domiciliu în ţară.
– La nivelul analizei mişcării naturale în întreaga perioadă 1990–2018, discontinuitatea şi unele revizii moderate aduse numărului de născuţi ai populaţiei rezidente nu pot schimba nici caracteristicile majore ale evoluţiilor şi nici concluziile care se desprind din analiză.
– Datele pentru anii 2017 şi 2018 referitoare la mişcarea naturală şi migraţia externă netă au caracter estimativ, admiţând continuarea evoluţiilor din anul 2016.

1. Numărul populației, creșterea naturală și migrația externă. O privire generală

Populația rezidentă a României, cea care locuiește în mod obișnuit în țară, era la începutul anului 2017 de 19.638.309 locuitori. Comparativ cu începutul anului 2016 populația a scăzut cu 144 mii locuitori, 68 de mii fiind scădere naturală și 76 de mii fiind scădere prin migrație externă negativă. Pentru întreaga perioadă 1990–2018 evoluția populației și a componentelor schimbărilor sunt sintetizate, pe subperioade, în tabelul 1, datele pentru anii 2017 și 2018 fiind estimative. Cu toate neajunsurile și discontinuitățile seriei de date anuale asupra populației rezidente după anul 1989, datele pentru anii 1990, 2002 și 2011 din tabel sunt omogene, întreaga populație de la începutul anului 1990 fiind rezidentă în țară, iar populația din anul 2002 este și ea cea rezidentă, reconstituită retroactiv de Institutul Național de Statistică, plecând de la rezultatele recensământului din octombrie 2011. Datele asupra migrației externe sunt estimate plecând de la scăderea anuală totală și cea naturală.

Tabelul 1
Estimații ale dimensiunii și componentelor declinului populației în perioada 1990–2018

Ani de referință a numărului populației din coloana (3)	**Interval între anii din coloana (1)**	**Populația rezidentă la începutul anului din coloana (1)**	**Scădere naturală, prin migrație și totală a populației rezidente în intervalele de ani din coloana (2)**		
			Scădere naturală	**Scădere prin migrație externă** (cu schimbare de reședință)	**Scădere totală**
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1990		23207			
	Anii1990–2002		–259	–1320	–1579
2003		21628			
	Anii 2003–2009		–280	–1053	–1333
2010		20295			
	Anii 2010–2016		–439	–217	–656
2017		19638			
	Anii 1990–2016		**–979**	**–2590**	**–3569**
2017		19638			
	Anul 2017		–68	–76	–144
2018		19494			
	Anul 2018		–68	–76	–144
2019		19350			

	Anii 2017 şi 2018		**–136**	**–152**	**–288**
	Anii 1990–2018		**–1115**	**–2742**	**–3857**

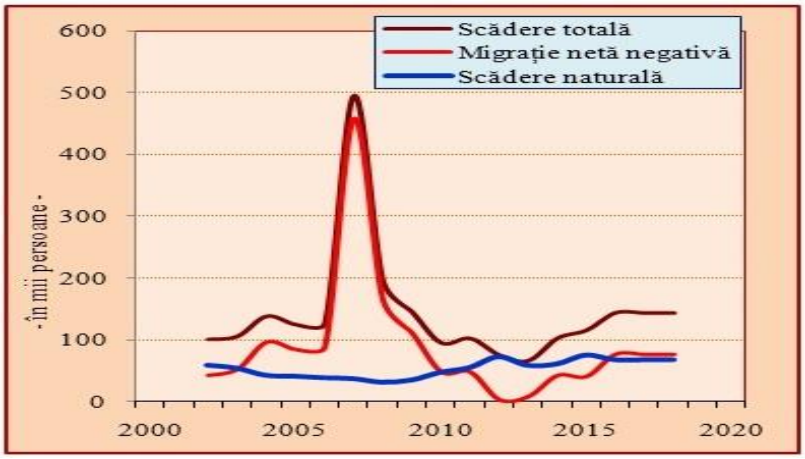
Sursa: Pentru anii 1990–2016: calcule ale autorului pe baza datelor Institutului Naţional de Statistică; pentru anii 2017 şi 2018: estimaţii ale autorului cu menţinerea scăderii naturale şi migraţiei nete din anul 2016

Numărul locuitorilor care aveau în anul 2016 reşedinţa obişnuită în România a scăzut cu nu mai puţin de aproape 3,6 milioane faţă de începutul anului 1990! Este un declin enorm, însemnând o pierdere de aproape 15,3 la sută din populaţia rezidentă a ţării. Datele provizorii asupra mişcării naturale în anul 2017 publicate lunar de Institutul Naţional de Statistică (2017–2018) nu indică schimbări semnificative în raport cu anul anterior. Admiţând continuitate în dezvoltările componentei naturale şi ale celei migratorii, se poate întrevedea o populaţie de 19.494 mii locuitori la începutul anului 2018 şi de 19.350 mii la sfârşitul anului. În această ipoteză, declinul din toata perioada 1990–2018 ar ajunge la dramaticul nivel de 3,86 milioane locuitori, însemnând aproape 17 la sută din populaţia rezidentă la începutul anului 1990.

La nivelul întregii perioade 1990–2018 migraţia externă ar urma să aibă o contribuţie de 71% la declinul populaţiei ţării şi datele arată că fluxurile cele mai importante au fost în primele două decenii şi au avut dimensiuni apropiate – de 1,1–1,2 milioane persoane. Anul 2007, cel al intrării României în Uniunea Europeană, a cunoscut o veritabilă explozie a migraţiei (figura 1), prin accesul la piaţa muncii din ţările dezvoltate, dar fluxuri masive s-au declanşat încă din anul 1990 şi s-au consolidat şi dezvoltat în anii următori pe măsura creării reţelelor de migraţie şi, apoi, a eliminării vizelor de intrare în ţările europene. Datele statistice sunt deficitare pentru anii 1990–2005. Nivelul mai scăzut al migraţiei nete cumulate după anul 2010, potrivit datelor Institutului Naţional de Statistică, nu poate fi pus pe seama unei posibile tendinţe de stabilizare a numărului rezidenţilor români în alte ţări, el fiind sensibil influenţat de valorile surprinzător de mici din anii 2012 şi 2013 ale migraţiei nete – doar –2,9 şi – 8,1 mii persoane. Evoluţiile din anii 2011–2016 şi cele previzibile pentru anii 2017 şi 2018 conturează pentru perioada 2011–2018 un declin apropiat de 800 mii persoane, provenit însă, preponderent, din scădere naturală – 66%, ceea ce ar inversa fizionomia contribuţiilor celor două componente. Ar fi o schimbare cu semnificaţie istorică, instalată în anii 2010–2011 şi care ar agrava natura şi perspectivele declinului populaţiei ţării. Scăderea naturală are, în bună măsură, origini şi mecanisme diferite faţă de cele ale migraţiei externe, stabile şi rigide, iar

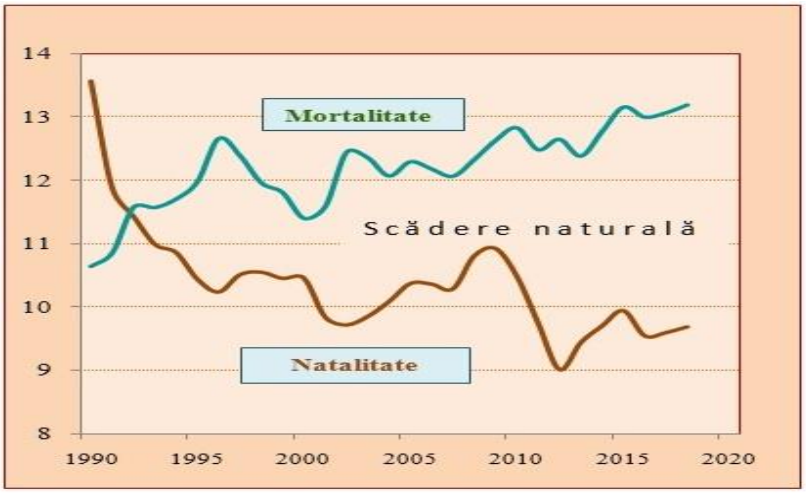
toate abordările prospective ale populaţiei ţării prevăd amplificarea dimensiunii acestei componente prin efectele declinului populaţiei şi ale deteriorării structurii pe vârste, în absenţa unei redresări de substanţă a natalităţii. Această majorare s-ar înscrie motivat în dezvoltările de până acum ale natalităţii şi mortalităţii generale, ilustrate semnificativ în figura 2.

Figura 1. Scăderea naturală şi scăderea prin migraţie externă netă a populaţiei rezidente în anii 2002-2018.

Sursa: Anii 2002-2016: Institutul Naţional de Statistică; anii 2017 şi 2017: estimaţii ale autorului.

Figura 2. Evoluţia natalităţii şi mortalităţii generale în anii 1990-2018 - rate la 1000 locuitori.

Sursa: anii 1990-2016: Institutul Naţional de Statistică; anii 2017 şi 2018: estimaţii ale autorului.

Declinul populaţiei pe cale naturală a rezultat din evoluţiile diferite ale numărului de născuţi şi de decedaţi. Reculul numărului de născuţi era unul previzibil, odată cu abrogarea legislaţiei restrictive asupra accesului la contracepţie şi întreruperea sarcinii. Ceea ce nu se ştia era dimensiunea acestui recul şi, în măsură şi mai mare, felul în care noile realităţi economice şi sociale urmau să modeleze evoluţia unei natalităţi menţinute în mod forţat la un nivel relativ ridicat în context european. Noile realităţi, în ansamblul lor, nu au adus schimbări majore în politicile adresate familiei tinere cu copii, şi declinul numărului de născuţi a dominat întreaga perioadă de după anul 1989, cu tendinţă de stabilizare la valori anuale mai mici de 200 de mii după anul 2010, însemnând o natalitate ajunsă la mai puţin de 10 născuţi la 1000 locuitori. Majorarea numărului de decese în prima jumătate a anilor 1990 are originea în deteriorarea stării de sănătate şi recrudescenţa intensităţii mortalităţii şi în mod secundar în progresul procesului de îmbătrânire a populaţiei. În schimb, menţinerea numărului de decese la valorile ridicate de 250–260 mii după anul 2000 a avut loc în contextul de recul al intensităţii mortalităţii pe vârste şi progresul speranţei de viaţă la naştere, ale căror efecte au fost însă anihilate de ascensiunea ponderii populaţiei vârstnice (decesele dintr-un an sunt concentrate în proporţie de 75% la populaţia în vârstă de 65 ani şi peste (68% la bărbaţi şi 85% la femei)), iar rata mortalităţii generale a ajuns la 13 decese la 1000 de locuitori.

2. Structuri ale populaţiei

Structura populaţiei pe sexe şi vârste

Stabilitatea **structurii pe sexe** a populaţiei ţării din anii 1975–1990 – 49,3% bărbaţi şi 51,7% femei, după refacerea echilibrului afectat în anii celei de-a doua conflagraţii mondiale de supramortalitatea masculină, intră într-o fază de schimbare chiar de la începutul anilor 1990, prin diminuarea semnificativă a ponderii bărbaţilor la valori mai mici de 49% la sfârşitul anilor 1990 şi coborând la 48,7–48,8% în anii următori. Nu este dificil de găsit mecanismul acestei schimbări, rata mortalităţii generale înscriindu-se pe o curbă ascendentă fermă şi de durată încă din anii 1980 atât la femei, cât şi la bărbaţi, dar cu ritm net superior la aceştia din urmă. Supramortalitatea masculină a avut drept efect firesc diminuarea proporţiei bărbaţilor în populaţia totală. Impresionanta creştere a mortalităţii masculine în anii 1990 şi menţinerea la valori neobişnuite şi în anii 2000–2008 au amplificat masiv supramortalitatea masculină iar în figura 3 poate fi examinată această dinamică cu totul particulară, plasată în evoluţia de lungă durată acoperind anii 1955–2016. Creşterea particulară a mortalităţii la bărbaţi se înscria în

evoluţiile anterioare, dar nu şi proporţiile schimbării. Populaţia masculină a fost considerabil mai afectată de dificultăţile şi rigorile contextului economic şi social al tranziţiei iar fulguranta ascensiune a mortalităţii masculine este expresia acestei realităţi. După anul 2008 supramortalitatea este în reducere, prin efect compensator. O pondere în recul a populaţiei masculine, ajunsă la 48,7–48,8 la sută în anii 2003–2012, aminteşte de valorile din anii 1957–1958 când structura pe sexe purta încă amprenta consecinţelor războiului. Supramortalitatea masculină, a fost şi este mai mare la populaţia rezidentă decât la cea cu domiciliu în ţară, care include şi cele 2,6 milioane de persoane tinere şi adulte având reşedinţa în alte ţări, ceea ce explică ponderea mai scăzută a populaţiei masculine în populaţia rezidentă. A existat şi un al doilea factor de diminuare a proporţiei bărbaţilor, dar cu influenţă moderată, migraţia externă. Datele arată că atât în rândul românilor care au reşedinţa în alte ţări, cât şi în fluxurile anuale de emigranţi, există o moderată superioritate numerică a bărbaţilor.

Figura 3. Supramortalitatea masculină în ultimii 60 de ani - în %.

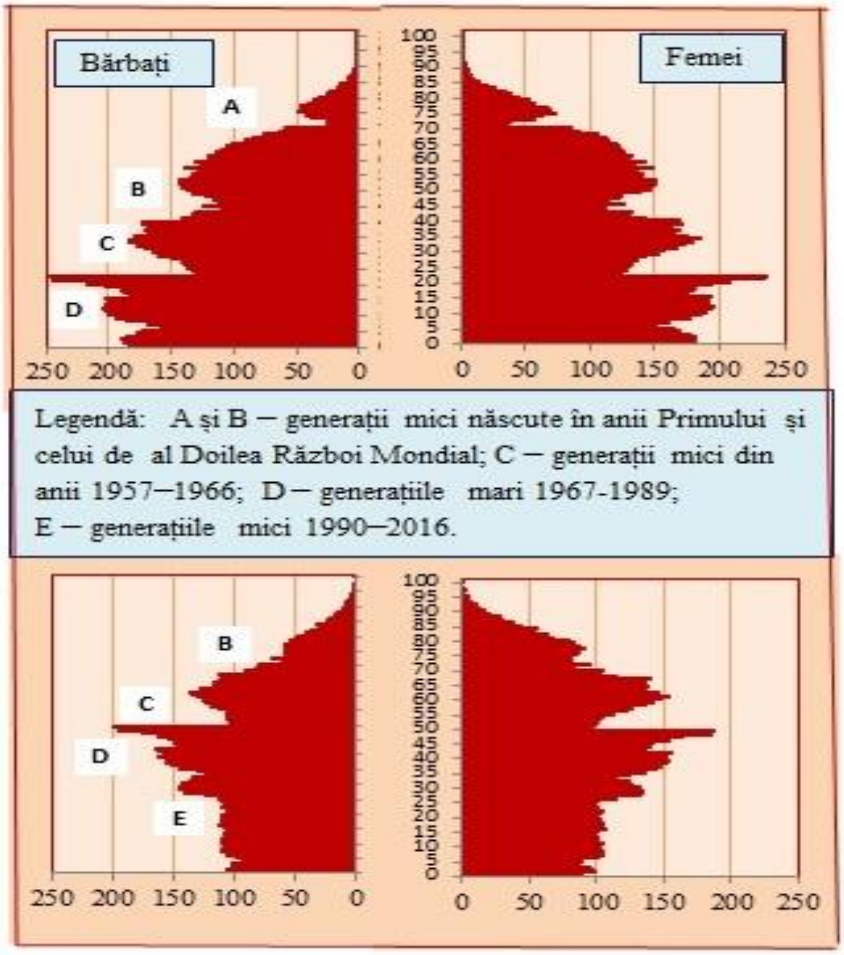

Sursa: Institutul Naţional de Statistică.

Marile variaţii ale natalităţii din perioada 1955-1989 au produs schimbări majore în **structura pe vârste a populaţiei** şi piramida vârstelor de la începutul anului 1990, în figura 4, relevă toate marile deformări ale structurii pe vârste (alături de cele provenite din natalitatea scăzută în anii celor două conflagraţii mondiale). Aproape toate deformările se regăsesc, în

aceeaşi figură 4, şi în structura pe vârste de la începutul anului 2017, împinse la vârste mai mari. La o privire rapidă, ceea ce atrage atenţia este reducerea mărimii populaţiei (scara este identică). Da, un regres enorm, de 3,5 milioane locuitori (15 la sută). Apoi, deplasarea marilor deformări de la baza piramidei spre mijlocul ei, generaţiile mari din anii 1967–1989 ajungând, reduse numeric, la vârstele de 27–48 ani , cu perspectiva atingerii vârstelor de 60 ani şi peste (preponderent, inactive economic) după anul 2030. Ceea ce a intervenit semnificativ în noua structură pe vârste este îngustarea lăţimii piramidei, prin intrarea în populaţie a generaţiilor mai mici născute în anii 1990–2016 şi care compun populaţia în vârstă de 0–26 ani la începutul anului 2017. Ce au însemnat schimbările din structura pe vârste din perspectivă demografică şi economică este sintetizat în tabelul 2.

Figura 4. Populaţia pe sexe şi vârste la începutul anilor 1990 şi 2017.

Sursa: Institutul Naţional de Statistică.

Tabelul 2
Indicatori ai structurii pe vârste a populației rezidente în anii 1990 și 2016

Indicatori	1990	2016	Schimbări survenite între cei doi ani – în %
Populația pe grupe mari de vârstă – în mii locuitori			
0–19 ani	7348,1	4138,6	–44
20–64 ani	13445,0	12098,1	–10
65 și peste	2413,6	3466,8	+44
Toată populația	23206,7	19703,5	–15
Structura populației pe grupe mari de vârstă – in %			
0–19 ani	31,7	21,0	–34
20–64 ani	57,9	61,4	+6
65 ani și peste	10,4	17,6	+69
Toată populația	100,0	100,0	
Raporturi de dependență			
Raportul de dependență a tinerilor – RDT	55	34	–37
Raportul de dependență a vârstnicilor – RDV	18	29	+60
Raportul total de dependență – RTD	73	63	–13
Populația feminină în vârstă de 15–49 ani			
Număr – în mii	5587	4617	–17
Proporție în întreaga populație feminină – in %	47,5	45,8	–4
Populația de vârstă școlară (3–23 ani) – în mii	7976	4401	–45
RDT: tineri în vârstă de 0–19 ani la 100 de adulți (20–64 ani) RDV: persoane în vârstă de 65 ani și peste la 100 de adulți (20–64 ani) RTD: tineri și vârstnici la 100 de adulți (20–64 ani)			

Sursa*:* Institutul Național de Statistică.

Populația tânără s-a redus cu nu mai puțin de 44%, trecând ca pondere de la 32 la 21% și tot cu 44% s-a majorat populația vârstnică (65 ani și peste), a cărei pondere a urcat apreciabil, de la 10,4 la 17,6 la sută (17,8 la începutul anului 2017). Cu această proporție a populației în vârstă de 65 ani și peste, gradul de îmbătrânire demografică este mai mic în România decât în cele mai multe dintre țările UE28, nivelul mediu fiind (în anul 2016) de 19,2 la sută, iar în mai multe țări proporția depășind 20 la sută (Bulgaria, Germania, Italia, Portugalia, Finlanda (Eurostat, 2018b). Pot explica poziția țării noastre atât proporția comparativ mai mare a populației adulte, provenită din generațiile mari de după anul 1966, cât și un nivel mai scăzut al speranței de viață la vârstele avansate.

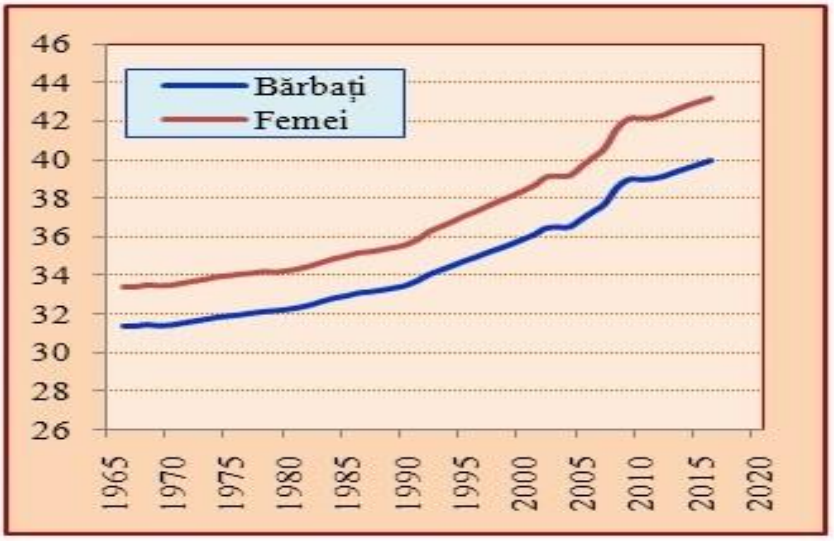
Prin regresul populației tinere s-a diminuat considerabil și raportul de dependență a tinerilor, de la 55 la 34 tineri la 100 de persoane adulte, ceea ce a însemnat o reducere a sarcinii economice față de populația tânără. S-a majorat însă celălalt raport de dependență, al vârstnicilor, de la 18 la 29 persoane în vârstă de 65 ani și peste la 100 de persoane în vârstă de 20–64 ani. Împreună, cele două rapoarte de dependență formează

raportul total de dependenţă iar în perioada 1990–2016 acesta s-a redus de la 73 la 63 tineri şi vârstnici la 100 de adulţi. Este un recul provenit din scăderea masivă a natalităţii şi ceea ce este astăzi un avantaj economic trebuie evaluat din perspectiva implicaţiilor pe termen lung ale declinului şi deteriorării structurii pe vârste, aceste generaţii mai mici urmând să ajungă în timp la vârstele adulte şi să determine ascensiunea raportului de dependenţă a vârstnicilor.

Populaţia feminină în vârstă de 15–49 ani, cea care aduce pe lume copii ţării, s-a diminuat cu aproape un milion. În această populaţie o pondere însemnată o au încă generaţiile mari născute înainte de anul 1990 şi care, pe măsură ce ajung la vârsta de 50 de ani, sunt înlocuite cu generaţiile mai mici venite pe lume după anul 1989. Subpopulaţia care a cunoscut regresul cel mai important este populaţia de vârstă şcolară (3-23 ani), al cărei efectiv s-a redus dramatic, de la aproape 8 milioane la 4,4 milioane, cu toate implicaţiile asupra sistemului educaţional şi nu numai în acest domeniu.

Schimbările din structura pe vârste a populaţiei pot fi sintetizate în evoluţia vârstei medii a populaţiei, aflată în majorare rapidă şi spectaculoasă, îndeosebi după anul 1989, prin diminuarea efectivelor populaţiei tinere, dar şi prin progresul speranţei de viaţă la vârstele avansate (figura 5). În anul 1966 indicatorul era de 31,3 ani la bărbaţi şi 33,4 ani la femei, a crescut apoi moderat şi a atins 33,3 şi 35,5 ani în anul 1989 şi a urcat rapid la 40 şi 43 ani în anul 2016. Micile oscilaţii care pot fi remarcate după anul 2000 provin din reaşezări ale structurii pe vârste în urma recensămintelor din anii 2002 şi 2011.

Figura 5. Vârsta medie a populaţiei, pe sexe, în anii 1965-2016 - în ani

Sursa: Institutul Naţional de Statistică.

Structura pe vârste a populaţiei a suferit schimbări majore în perioada 1990–2017 prin reducerea dimensiunii generaţiilor născute după anul 1989, în contextul declinului masiv al natalităţii. Unele implicaţii de natură economică pot fi identificate – creşterea proporţiei populaţiei vârstnice, tendinţa de îmbătrânire a forţei de muncă, reducerea masivă a populaţiei de vârstă şcolară, contractarea cu 10% a populaţiei în vârstă de muncă. Sunt evoluţii aflată în plină desfăşurare. Din perspectivă demografică, schimbările au accelerat procesul de îmbătrânire demografică, au diminuat dimensiunea populaţiei feminine aflate la vârste fertile, au majorat rata mortalităţii generale prin progresul ponderii populaţiei vârstnice, unde au loc cele mai multe dintre decese (acea proporţie deja menţionată de 75%). Cele din urmă două schimbări amplifică dimensiunea declinului populaţiei prin scăderea naturală, prin diminuarea numărului de născuţi şi majorarea numărului de decese.

Evoluţia **structurii populaţiei după starea civilă** la recensămintele din anii 1992, 2002 şi 2011 relevă schimbări situate îndeosebi la persoanele văduve şi divorţate, care au însă efect structural moderat şi la persoanele necăsătorite şi căsătorite. Persoanele necăsătorite şi căsătorite, reprezentând în jur de 92% din populaţia masculină la cele trei recensăminte şi în jur de 81% la femei, cunosc o reducere a numărului, plasată în declinul general al populaţiei. În schimb, numărul persoanelor văduve şi divorţate a fost în creştere. La nivelul structurii, aceste dinamici au însemnat schimbări de proporţii. Bărbaţii divorţaţi reprezentau doar 1,6% în anul 1992 şi proporţia lor a urcat la 3,0 şi 3,6% la recensămintele ulterioare, iar la femeile divorţate dinamica a fost similară – de la 2,9 la 4,4 şi 4,8%. Şi la văduvi a crescut proporţia, la bărbaţi de la 2,8% în anul 1992 la 3,6% în anul 2011, iar la femei de la 11,5 la 15%. Bărbaţii văduvi sunt, în bună măsură, persoane mai în vârstă şi emigraţia a afectat în mod secundar numărul lor în populaţie. Situaţia este similară la populaţia feminină. Pe de altă parte, supra-mortalitatea bărbaţilor poate explica şi nivelul şi dinamica proporţiei femeilor văduve. Ponderile persoanelor necăsătorite nu au cunoscut schimbări sensibile la cele trei recensăminte, rămânând aproape de 44% la bărbaţi şi 33–35% la femei, dar au survenit modificări la persoanele căsătorite – recul de la 52 la 49% la bărbaţi şi de la 50 la 47% la femei. Şi starea de văduv şi cea de divorţat, unde avem creşteri ale proporţiilor, urmează stării de căsătorit, ceea ce explică reculul proporţiei persoanelor căsătorite.

Schimbările survenite în structura după starea civilă a unei populaţii aflate într-un declin de durată al numărului au cauzalităţi şi mecanisme mai complexe decât cele care determină aceeaşi structură într-o populaţie în creştere numerică şi neafectată de migraţie externă masivă. Nu avem

instrumente adecvate (cercetări selective) de măsurare a impactului migrației externe asupra structurii populației rezidente după starea civilă, știindu-se însă că separarea soților este un factor de afectare a stabilității cuplului, iar emigrarea masivă a tinerilor poate produce dezechilibre în structura populației tinere pe sexe și vârste în populația rezidentă, îndeosebi în mediul rural. Divorțialitatea nu a crescut după anul 1989, menținându-se în jurul valorii de 1,5 divorțuri la 1000 locuitori, ceea ce înseamnă că ascensiunea numărului de persoane divorțate provine din reducerea intensității recăsătoriei în rândul persoanelor divorțate. S-ar alătura unei astfel de ipoteze creșterea apreciabilă după anul 1989 a numărul de femei cu activități economice în afara gospodăriei, al celor cu studii universitare și al celor care au dobândit independență financiară. Aceste schimbări ar putea explica amploarea creșterii numărului de femei divorțate – de la 331 mii în anul 1992, la 497 mii în anul 2011.

Structura populației după etnie și limbă maternă

Schimbările survenite în evoluția populației României după anul 1989 într-un nou context politic, social și economic și îndeosebi masiva migrație și amplificarea declinului populației, urmau să-și pună amprenta pe structurile populației după etnie și limbă maternă. Cea de-a treia structură după caracteristici culturale – după religie, era și a rămas necunoscută statistic pentru întreaga perioadă a vechiului regim și datele recensămintelor efectuate după anul 1989 – cele din anii 1992, 2002 și 2011, urmau să aducă informații mult așteptate asupra unei caracteristici de mare sensibilitate și relevanță pentru compoziția populației țării.

În analiza schimbărilor survenite în structura populației după etnie și limbă maternă după anul 1989 admitem că datele de la ultimul recensământ efectuat în perioada vechiului regim, cel din luna ianuarie 1977, nu au fost alterate calitativ.

Structura populației după etnie la recensământul din anul 1992 păstrează în mod firesc caracteristicile majore ale structurii de la recensământul din anul 1977, dar câteva schimbări au survenit în special ca rezultat al masivei emigrații din anii 1990 și 1991. Numărul emigranților cu schimbare de domiciliu a fost în cei doi ani de 141 mii, 54% fiind etnici germani. Valori semnificative a avut și emigrația etnică spre Ungaria și Israel. Populația țării a crescut în perioada 1977–1992 (de la 21,6 la 22,8 milioane), dinamica pozitivă regăsindu-se – ca număr și pondere în populația națională – la români, ucraineni (inclusiv ruteni), ruși – lipoveni, romi, turci și tătari. Minoritatea maghiară s-a redus ca număr de la 1.714 la 1.625 mii persoane, proporția trecând de la aproape 8 la 7 la sută. Regres modest ori moderat s-a consemnat la celelalte etnii tradiționale, dificil de explicat prin complexa determinare

creştere/scădere naturală + emigraţie + autoidentificare. Modul de autoidentificare, o percepţie sporită de apartenenţă la un grup uman având caracteristici, tradiţii, limbă maternă, obiceiuri şi practici specifice, explică ascensiunea masivă a numărului de romi, de la 227 la 401 mii. Din aceste dinamici diferite a rezultat majorarea proporţiei românilor, de la 88,1 la 89,5%.

Tabelul 3
Populaţia după etnie la recensămintele din anii 1992, 2002 şi 2011

Etnia	1992	2002	2011	1992	2002	2011
	În mii locuitori			Structura în %		
Întreaga populaţie	**22.810,0**	**21.681,0**	**18.884,8***	**100,0**	**100,0**	**100,0**
Români	20.408,5	19.399,6	16.792,9	89,5	89,5	88,9
Maghiari	1.625,0	1.431,8	1.227,6	7,1	6,6	6,5
Romi	401,1	535,1	621,6	1,8	2,5	3,3
Ucraineni	65,8	61,4**	50,9	0,3	0,3	0,3
Germani	119,5	59,8	36,0	0,5	0,3	0,2
Turci	29,8	32,1	27,7	0,1	0,1	0,1
Ruşi – Lipoveni	38,6	35,8	23,5	0,2	0,2	0,1
Tătari	24,6	23,9	20,3	0,1	0,1	0,1
Sârbi	29,4	22,6	18,1	0,1	0,1	0,1
Croaţi	4,1	6,8	5,4	0,02	0,03	0,03
Slovaci	19,6	17,2	13,7	0,1	0,1	0,1
Bulgari	9,9	8,0	7,3	0,04	0,04	0,04
Greci	3,9	6,5	3,7	0,02	0,03	0,02
Evrei	9,0	5,8	3,3	0,04	0,03	0,02
Cehi	5,8	3,9	2,5	0,03	0,02	0,01
Polonezi	4,2	3,6	2,5	0,02	0,02	0,01
Armeni	2,0	1,8	1,4	0,01	0,01	0,01
Italieni	––	3,3	3,2	––	0,02	0,02
Chinezi	––	2,2	2,0	––	0,01	0,01
Altă etnie	8,6	17,9	21,3	0,04	0,08	0,11
Nedeclarată	0,8	1,9	––	0,003	0,01	––
Notă: în acest tabel şi în alte tabele, suma valorilor poate diferi nesemnificativ de 100,0 prin efectul rotunjirilor						

* Nu sunt incluse cele 1.237 mii persoane pentru care informaţia nu este disponibilă la recensământ.
** Inclusiv Ruteni. –– Nu sunt date.
Sursa: Institutul Naţional de Statistică (volume cu rezultatele recensămintelor din cei trei ani).

Recensământul din anul 2002 nu aduce schimbări importante în structura etnică a populaţiei ţării, o populaţie aflată însă în declin considerabil faţă de anul 1992. Proporţia românilor se păstrează la nivelul celei din anul 1992, pe fondul unei migraţii externe în plină expansiune şi dominată net de etnici români (Sandu, 2006) şi al consolidării scăderii naturale a populaţiei. Etnicii maghiari îşi continuă regresul numărului şi al

proporţiei în populaţia ţării, de la 7,1 la 6,6 la sută. Proporţiei staţionare a românilor şi celei în regres a maghiarilor corespund mişcări ascendente la alte etnii. Acestea sunt romii – proporţie în majorare de la 1,8 la 2,5%, şi – schimbare inedită pentru România postbelică – apariţia etnicilor italieni, chinezi şi de alte etnii/naţionalităţi.

Evaluarea schimbărilor din structura etnică între recensămintele din anii 2002 şi 2011 reclamă prudenţă, înregistrarea etniei nefiind posibilă la recensământul din anul 2011 la un mare număr de locuitori – 1.237 mii. Este vorba de o populaţie neînregistrată în perioada de desfăşurare a recensământului, dar pentru care Institutul Naţional de Statistică a reuşit identificarea persoanelor, prin Codul Numeric Personal, şi cunoaşterea celor mai multe dintre caracteristicile personale din formularul de recensământ prin folosirea unui mare număr de baze de date (de asigurări sociale, sănătate, educaţie, salariaţi, locuinţe, taxe şi impozite ş. a.). Datele din tabelul 3 se referă numai la populaţia pentru care s-a înregistrat etnia la recensământul din anul 2011. Structura şi schimbările survenite faţă de recensământul din anul 2002 par verosimile, dar prudenţa se impune. Ceea ce se constată este reducerea ponderii românilor şi creşterea numărului şi ponderii romilor şi al persoanelor de alte etnii faţă de cele prezentate în tabel. Recul modest se remarcă şi la alte etnii tradiţionale.

Privirea de ansamblu asupra structurii populaţiei după etnie la cele trei recensăminte care au avut loc după anul 1989 reţine menţinerea proporţiei foarte ridicate a românilor, ascensiunea proporţiei romilor şi a numărului persoanelor având alte etnii, stabilite în România după anul 1989, diminuarea ponderii maghiarilor, germanilor, evreilor şi stagnare ori uşor recul la populaţia de alte etnii tradiţionale.

Corespondenţa dintre etnie şi **limbă maternă** este la fel de strânsă la recensămintele de după anul 1989 ca şi la recensămintele anterioare, cu păstrarea observaţiei că locuitorii care au declarat limba română drept limbă maternă sunt mai numeroşi decât cei care au declarat etnia română, existând aceeaşi atracţie şi preferinţă pentru limba maternă a etniei majoritare pentru locuitorii de altă etnie. Cazul romilor este cel mai semnificativ.

Tabelul 4

Populaţia după limba maternă la recensămintele din anii 1992, 2002 şi 2011

Limba maternă	1992	2002	2011	1992	2002	2011
	În mii locuitori			Structura în %		
Întreaga populaţie	22.810,0	21.681,0	18.891,6*	100,0	100,0	100,0
Română	20.683,4	19.736,5	17.176,5	90,7	91,0	90,9
Maghiară	1.639,1	1.444,0	1.259,9	7,2	6,7	6,7
Germană	98,5	44,9	26,6	0,4	0,2	0,1
Romani	166,6	237,6	245,7	0,7	1,1	1,3

Limba maternă	1992	2002	2011	1992	2002	2011
	În mii locuitori			Structura în %		
Ucraineană	63,6	57,4	48,9	0,3	0,3	0,3
Rusă	31,4	29,2**	18,9	0,1	0,1	0,1
Turcă	27,6	28,1	25,3	0,1	0,1	0,1
Tătară	22,8	21,3	17,7	0,1	0,1	0,1
Sârbo-croată	33,7	--	--	0,1	--	--
Sârbă	--	20,4	16,8			
Croată	--	6,4	5,2			
Slovacă	18,3	16,0	12,8			
Bulgară	9,4	6,7	6,5			
Cehă	5,0	3,4	2,2			
Poloneză	3,0	2,7	2,1			
Greacă	2,6	4,2	2,6			
Idiș	1,0	1,0	0,6			
				0,2	0,3	0,3
Armeană	0,9	0,7	0,7			
Italiana	0,0	2,5	2,9			
Chineza	0,0	2,3	2,0			
Alte limbi materne	2,3	13,6	17,6			
Nedeclarată	0,8	2,1	--			

* Nu sunt incluse cele **1230** mii persoane pentru care informația nu este disponibilă la recensământ.

** Ruso-lipoveană. – Nu sunt date.

Sursa: Institutul Național de Statistică (volume cu rezultatele recensămintelor din cei trei ani)

Scăderea naturală a numărului populației este generală la etniile tradiționale și se regăsește firesc în reducerea numărului locuitorilor având limbile materne ale acestor etnii. Emigrația a majorat dimensiunea declinului la germani și evrei. Aceeași percepție sporită de apartenență la grupul etnic al romilor se reflectă și în ascensiunea considerabilă a numărului și proporției locuitorilor având limba romani ca limbă maternă. Stabilirea reședinței obișnuite în România, după anul 1990, a unui număr important de persoane din alte țări ale Uniunii Europene, dar și din alte țări și regiuni se reflectă în numărul și proporțiile persoanelor având drept limbă maternă limbile italiană și chineză, dar și alte limbi incluse în grupa *alte limbi materne*, grupă aflată în progres numeric consistent. Migrația externă mai importantă la etnicii români a redus în aceeași măsură și numărul celor având limba română drept limbă maternă dar proporția lor în populația țării a rămas la fel de ridicată – 91 la sută, prin efectele structurale ale ansamblului schimbărilor.

Populația după religie

Structura populației după etnie are un grad ridicat de stabilitate în timp și chiar rigiditate, caracteristica fiind una complexă, cu origini în istorie, limbă, religie, tradiții și obiceiuri, iar datele de la recensămintele efectuate atât

înainte de anul 1990, cât şi după acest an, prezentate şi analizate succint, ilustrează şi întăresc constatarea. Recensământul din anul 1992 a fost primul recensământ după al Doilea Război Mondial care a oferit date despre structura populaţiei după religie (la recensământul din anul 1948 datele nu au fost prelucrate şi publicate). Rezultatele sale erau aşteptate cu un interes imens nu numai din partea cultelor religioase, ci şi din partea opiniei publice, a presei, a cercetării ştiinţifice şi a oamenilor politici. Recensământul a oferit mult aşteptatul peisaj al structurii confesionale a populaţiei după aproape 50 de ani de oprimare a bisericii şi propagandă ateistă.

Iată datele care atestă atitudinea populaţiei faţă de înregistrarea religiei la recensământ: numărul locuitorilor care au declarat că nu au religie (fără religie) a fost de numai 24 mii, al celor care s-au declarat atei de numai 10 mii, iar numărul celor care nu au declarat religia (nedeclarată) a fost de doar 8 mii locuitori (tabelul 5).

Tabelul 5

Populaţia după religie la recensămintele din anii 1992, 2002 şi 2011

Religia	1992	2002	2011	1992	2002	2011
	În mii locuitori			Structura în %		
Întreaga populaţie	**22.810,0**	**21.681,0**	**18.861,9***	**100,0**	**100,0**	**100,0**
Ortodoxă	19.802,4	18.818,0	16.307,0	86,8	86,8	86,5
Romano-catolică	1.161,9	1.026,4	870,8	5,1	4,7	4,6
Reformată	802,5	701,1	600,9	3,5	3,2	3,2
Penticostală**	220,8	324,5	362,3	1,0	1,5	1,9
Greco-catolică**	223,3	191,6	150,6	1,0	0,9	0,8
Baptistă	109,5	126,6	112,9	0,5	0,6	0,6
Adventistă de ziua a şaptea	77,5	93,7	80,9	0,3	0,4	0,4
Musulmană	55,9	67,3	64,3	0,2	0,3	0,3
Unitariană	76,7	66,9	57,7	0,3	0,3	0,3
Martorii lui Iehova	--	--	49,8	--	--	0,3
Creştină după Evanghelie	50,0	44,5	42,5	0,2	0,2	0,2
Biserica ortodoxă de stil vechi	32,2	--	--			
Creştină de rit vechi	28,1	38,1	32,6			
Evanghelică lutherană**	--	--	20,2			
Evanghelică sinodo-presbiteriană	21,2	--	--			
Evanghelică lutherană sinodo-presbiteriană	--	27,1	--			
Evanghelică**	--	18,2	15,5			
Ortodoxă sârbă	-	-	14,4	1,0	1,0	0,9
Evanghelică de confesiune augustană	39,1	8,7	5,4			
Mozaică	9,7	6,1	3,5			
Armeană	--	0,7	0,4			
Altă religie	56,3	88,5	30,6			
Fără religie	24,3	12,8	18,9			
Atei	10,3	8,5	20,7			
Nedeclarată	8,1	11,7	--			

* Nu sunt incluse cele 1.260 mii persoane pentru care informaţia nu este disponibilă la recensământ.
** La patru religii se fac următoarele precizări la datele pentru anul 2011:
– Penticostală: Biserica lui Dumnezeu Apostolică
– Greco-catolică: Biserica Română Unită cu Roma
– Evanghelică lutherană: Biserica Evanghelică Lutherană din România
– Evanghelică: Biserica Evanghelică Română.
-- Nu sunt date.
Notă: Religiile şi datele din tabel sunt preluate întocmai din datele publicate în volumele cu rezultatele celor trei recensăminte
Sursa datelor: Institutul Naţional de Statistică (volume cu rezultatele recensămintelor din cei trei ani)

Populaţia ţării avea la recensământul din anul 1992 religia Ortodoxă în proporţie de 87 la sută. Aveau religia Romano-catolică 5,1% dintre locuitori iar religia Reformată 3,5 la sută. Celelalte culte aveau proporţii de 1% – religia Penticostală şi cea Greco-catolică, şi mai mici de 1% la celelalte religii. Şi cultele au avut după anul 1989 unele revederi şi reformulări ale titulaturii oficiale şi am preluat în tabel, în partea de jos, toate precizările din tabelele cu rezultate publicate de Institutul Naţional de Statistică. Au intervenit modificări în structura confesională a populaţiei după recensământul din anul 1992? Datele din tabel arată schimbări, dar prudenţa se impune în aprecierea datelor de la recensământul din anul 2011, religia nefiind înregistrată, ca şi etnia şi limba maternă, la aproape 1,3 milioane locuitori (cu motivaţia deja arătată). Se poate observa în datele de la recensămintele din anii 2002 şi 2011 scăderea numărului şi proporţiei locuitorilor de religie Romano-catolică, scădere determinată în principal de emigrare. Un recul mai mic a avut populaţia de religie Reformată şi cea de religie Greco-catolică. O natalitate care a fost, în timp, mai scăzută şi un grad mai ridicat al îmbătrânirii populaţiei pot explica evoluţiile. Schimbări de sens opus, de creştere a numărului şi proporţiei, au avut loc la religiile Baptistă, Adventistă de ziua a şaptea şi, îndeosebi, la religia Penticostală. Şi la religia Musulmană s-a înregistrat o evoluţie ascendentă moderată. Spre deosebire de rigidele structuri după etnie, unde schimbările au avut origini în migraţia externă şi în particularităţile creşterii naturale, structura populaţiei după religie are o anumită sensibilitate la acţiunea factorilor culturali şi religioşi, din ţară, dar şi din străinătate, ceea ce ar putea explica linia ascendentă a unor confesiuni după anul 1989. Pe de altă parte, masiva migraţie externă de după anul 1989 şi-a pus şi ea amprenta pe structurile culturale ale populaţiei, cercetări selective asupra migraţiei pentru muncă în anii 1996–2006 relevând că 92% dintre migranţi erau de etnie română (Sandu, 2006).

O excelentă radiografie a structurii populației României după etnie și religie și, îndeosebi, a particularităților structurilor după religie ale etniilor, în profil teritorial, la primul recensământ al populației la care s-a înregistrat religia în România postbelică, cel din anul 1992, analiză elaborată de academicianul Vladimir Trebici, oferă numeroase informații și aprecieri asupra complexității structurii populației după aceste caracteristici culturale (Trebici, 1998).

***

Structurile populației după etnie, limbă maternă și religie la cele trei recensăminte efectuate după anul 1989 se înscriu în continuitatea fizionomiilor descrise de recensămintele anterioare și reconfirmă o structură în care numeroasele minorități naționale, lingvistice și religioase sunt armonios așezate, de multă vreme, prin istoria populațiilor de pe pământurile românești, alături de populația majoritară, cea a românilor. Tradițiile, obiceiurile, valorile culturale, limbile vorbite și religiile grupurilor etnice conferă întregii populații valori și caracteristici distincte într-o Europă în care bogățiile naționale cele mai mari și mai importante au fost și au rămas populațiile țărilor.

3. Natalitatea și fertilitatea feminină

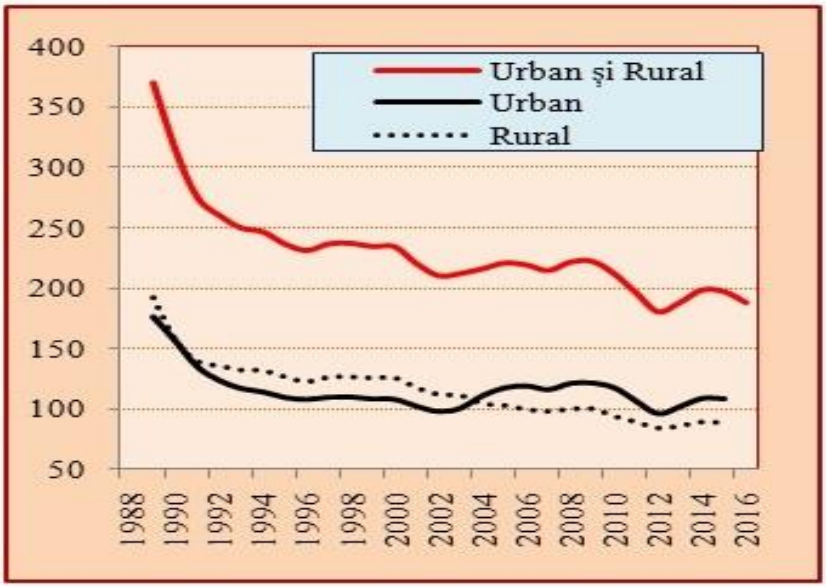
Scăderea masivă și rapidă a numărului de născuți constituie cea mai negativă și cea mai gravă dintre toate evoluțiile demografice de după anul 1989. Ea a determinat în măsură esențială declanșarea și amplificarea dimensiunii scăderii naturale a populației, alături de majorarea mortalității generale. Este mai gravă, prin consecințe demografice și socio-economice pe termen lung, decât imensa migrație a românilor. Arătam la începutul studiului că evoluțiile din anii 2011–2016 și cele previzibile pentru anii 2017 și 2018 conturează pentru perioada 2011–2018 un declin al populației apropiat de 800 mii persoane, provenit însă, preponderent, din scăderea naturală – 66%, ceea ce ar inversa raportul dintre contribuțiile celor două componente – migrația externă și scăderea naturală – și ar constitui o schimbare cu semnificație istorică. Pe de altă parte, generațiile feminine mai mici de după anul 1989 au ajuns la vârste cu fertilitate ridicată și de la aceste generații au provenit, în anul 2016, 36 la sută dintre născuți, cu perspectiva certă de a se ajunge la o proporție mai mare de 50 la sută în anul 2019. Cu alte cuvinte, dimensiunea scăderii naturale se va amplifica în viitor. Din toate aceste rațiuni, natalității și fertilității feminine i se acordă un loc privilegiat în analiza mișcării naturale a populației după anul 1989.

Declinul numărului de născuți și al fertilității feminine pot fi analizate din perspective diferite, cu instrumente diferite, informațiile statistice permițând cuantificarea nu numai a dimensiunii și caracteristicilor regresului, ci și a schimbărilor considerabile care au avut loc în structura născuților și a fertilității feminine după un număr de caracteristici demografice, sociale și culturale ale populației feminine.

Evoluția numărului născuților vii. Declinul numărului de născuți în anul 1990 a fost deosebit de mare, de 55 mii, în valoare relativă însemnând un recul de 15 la sută. Și în cel de-al doilea an scăderea s-a menținut foarte ridicată – 40 de mii (aproape 13%), iar în anul 1992 a coborât vertiginos la 15 mii (nu cu mult peste 5%). În figura 6 poate fi examinată întreaga evoluție descendentă a numărului de născuți după anul 1989 și una dintre constatări este durata scurtă a marelui declin, cel din anii 1990–1995. Este expresia forței deciziilor de a controla numărul născuților, al copiilor, din partea cuplurilor, după anii de aplicare brutală a restricțiilor asupra accesului la contracepție și întreruperea sarcinii. Și după anul 1995 declinul a continuat, dar cu intensitate considerabil inferioară. Trendul descendent a fost mai important în mediul urban, dar o schimbare aparent surprinzătoare apare după anul 2003: o redresare destul de importantă a numărului de născuți în mediul urban, pe fondul continuării reculului în mediul rural. Redresarea este rezultatul efectelor benefice ale concediului și indemnizației de creștere a copilului, introdusă în primăvara anului 2003. Această măsură, generoasă la nivelul resurselor pe care le-a avut (și le are) societatea, a stimulat natalitatea în rândul femeilor cu venit impozabil, cele salariate în primul rând. Ele se află în cea mai mare parte în mediul urban. În mod surprinzător, efectele stimulative se diminuează după anul 2009 și numărul născuților în mediul urban a revenit la regres. Evoluțiile numărului de născuți din ultimii trei ani, în populația rezidentă, sunt contradictorii și prudența se impune în aprecierea tendințelor, până la definitivarea datelor. Schimbarea raportului dintre numărul de născuți în cele două medii sociale în anul 2004 este o evoluție cu semnificație istorică în România, într-un context în care gradul de urbanizare nu s-a schimbat (rămânând la 54 la sută). Dacă motorul schimbării a fost redresarea numărului de născuți în urban, nu trebuie omis contextul de continuare a declinului în rural. Inversarea raportului dintre numărul născuților în cele două medii are un corespondent la fel de spectaculos în inversarea numărului de născuți provenind de la femei salariate și de la femei casnice după anul 2005 (figura 7). Efectele pozitive ale concediului și indemnizației de creștere a copilului se regăsesc în ascensiunea considerabilă a numărului de născuți ai femeilor salariate. În mod surprinzător, după anul 2009 se instalează un recul al acestor născuți în anii 2010–2011, dar creșterea se reia începând cu anul

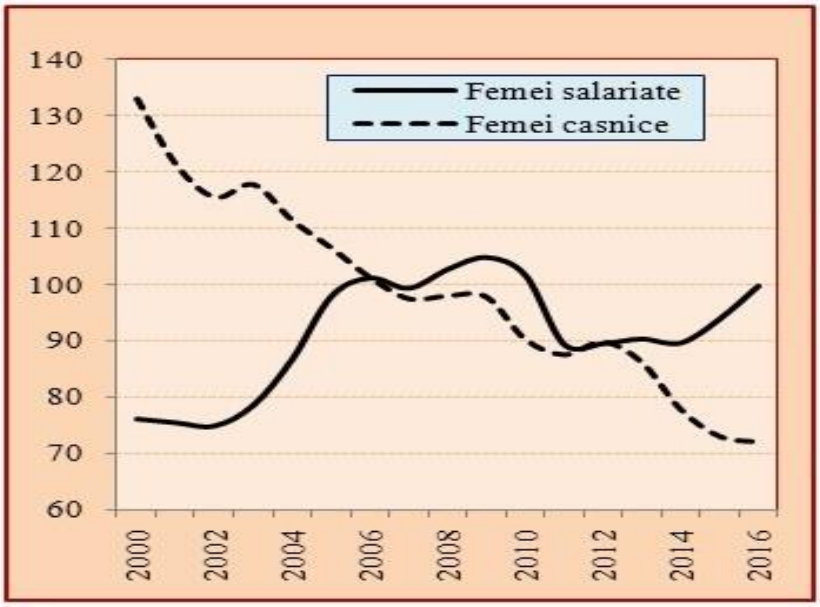
următor şi numărul născuţilor din anul 2016 se îndreaptă ferm spre nivelul record din anul 2009. Este dificil de explicat şi reculul, dar şi reluarea progresului.

Figura 6. Evoluţia numărului de născuţi vii pe medii, în anii 1989–2016 – în mii.

Sursa: Institutul Naţional de Statistică.

Figura 7. Evoluţia numărului de născuţil aduşi pe lume de femei salariate şi casnice în anii 2000–2016 – în mii.

Sursa: Institutul Naţional de Statistică.

Date detaliate asupra structurii pe vârste a femeilor salariate, în profil teritorial, ca şi asupra rangului născuţilor, ar putea oferi elemente explicative. Curba ferm ascendentă a numărului de născuţi de la femei salariate are însă alături, din păcate, curba scăderii dramatice a numărului de născuţi provenind de la femei casnice. Contrastul este izbitor şi duce la o întrebare majoră pentru viitorul natalităţii: este posibilă redresarea numărului de născuţi fără stoparea declinului de la femei nesalariate ? Răspunsul nu poate fi decât negativ, iar subiectul este abordat în capitolul IV „Privind spre anii celui de al Doilea Centenar".

Schimbări în structura născuţilor după rang. Declinul masiv al numărului de născuţi a fost însoţit de schimbări profunde în dinamica şi structura după rang a născuţilor şi după vârsta mamelor. Era de aşteptat ca regresul să vizeze în primul rând născuţii de rang superior, dorinţa cuplurilor fiind un număr mic de copii. Schimbările majore s-au produs în doar câţiva ani după anul 1989 şi dimensiunea scăderilor este cea din tabelul 6.

Tabelul 6
Scăderea anuală a numărului de născuţi vii după rang în anii 1990–1996

Ani	Scădere în % faţă de anul anterior (şi în mii în anii 1990–1992)				
	Toţi născuţii vii	Rangul 1	Rangul 2	Rangul 3	Rangul 4 şi peste
1990–în %	–14,8	–5,6	–14,1	–27,6	–26,2
1990–în mii	–54,8	–8,1	–15,0	–14,6	–17,2
1991–în %	–12,5	+4,2	–17,7	–34,4	–32,9
1991–în mii	–39,5	+5,7	–16,2	–13,1	–15,9
1992–în %	–5,4	–1,6	–8,9	–11,4	–9,7
1992–în mii	–14,9	–2,2	–6,7	–2,9	–3,1
1993	–4,0	–0,3	–5,2	–10,8	–13,5
1994	–1,3	–3,9	3,4	0,4	–0,6
1995	–4,1	–4,3	–2,4	–6,1	–5,9
1996	–2,2	–2,7	–0,5	–1,2	–5,7

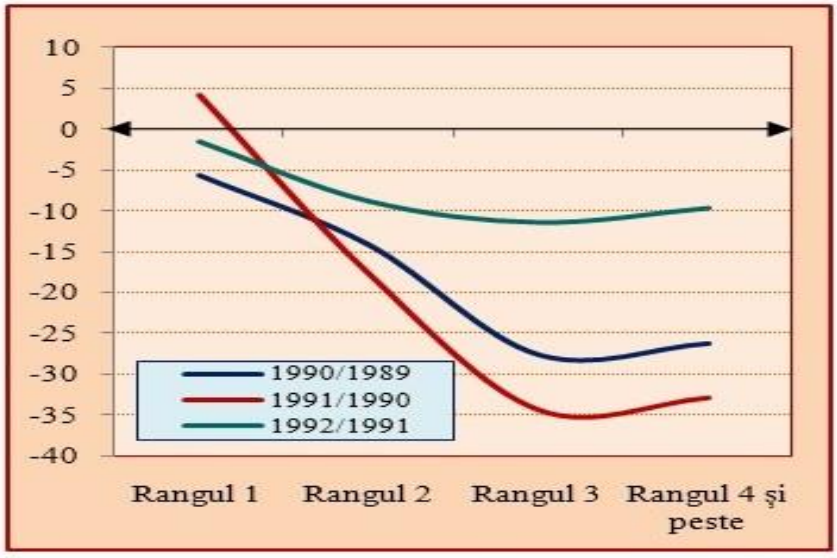
Sursa: Institutul Naţional de Statistică.

La o scădere generală a numărului de născuţi de aproape 15 la sută în anul 1990, declinul a avut intensitatea cea mai ridicată la născuţii de rangul 3 – aproape 28 la sută, o scădere apropiată înregistrându-se şi la născuţii de rangurile 4 şi mai mare de 4 – 26 la sută. Regresul a fost moderat la primul născut – aproape 6 la sută şi doar important la cel de-al 2-lea născut – 14 la sută.

Scăderea generală a avut şi în anul 1991 o intensitate apropiată de cea din anul 1990, aproape 13%, dar declinul de la rangurile 2, 3 şi 4 şi

peste a fost – în valoare relativă numai – mai ridicat. O evoluţie surprinzătoare în anul 1991 a fost creşterea moderată, de 4 la sută, la primul născut (aproape 6 mii de născuţi). Probabil, masivele şi precipitatele dezvoltări din primul an au fost urmate de reflecţie la tinerele cupluri care îşi doreau primul copil. De altfel, se poate remarca un regres minor al primului născut în anii următori. Scăderile din anii următori sunt moderate la nivelul ansamblului născuţilor, dar rămân încă mari în anii 1992–1993 la născuţii de rangul 3 şi mai mare. Spectaculoasele curbe ale scăderii relative, după rang, a numărului născuţilor în anii 1990–1992, în figura 8, ilustrează edificator diferenţierile reculului din cei trei ani. Ansamblul schimbărilor survenite în dinamica numărului născuţilor pe ranguri după anul 1989 a reconfigurat structura născuţilor după rang (tabelul 7).

Figura 8. Scăderea numărului de născuţi vii pe ranguri în anii 1990–1992 – în %.

Sursa: Institutul Naţional de Statistică.

Tabelul 7
Structura născuţilor vii după rangul născutului în perioada 1989–2016 (ani selectivi) – în %

Ani	Total	Rangul 1	Rangul 2	Rangul 3	Rangul 4 şi peste
1989	100,0	39,2	28,8	14,3	17,7
1990	100,0	43,5	29,0	12,1	15,4
1991	100,0	51,8	27,3	9,1	11,8
1992	100,0	53,9	26,3	8,5	11,2
1993	100,0	56,0	26,0	7,9	10,1

Ani	Total	Rangul 1	Rangul 2	Rangul 3	Rangul 4 și peste
1994	100,0	54,5	27,2	8,1	10,2
1995	100,0	54,4	27,7	7,9	10,0
2000	100,0	51,6	29,4	9,2	9,9
2005	100,0	52,0	30,6	8,9	8,5
2010	100,0	52,4	30,6	8,7	8,3
2016	100,0	51,7	31,4	9,1	7,9

Sursa: Institutul Național de Statistică

Noua structură este tipică unei populații în care modelul predominant al familiei este cel cu un singur copil și în măsură apreciabil mai mică se plasează familia cu doi copii. Schimbările sunt în mare măsură rezultatul reducerii născuților de rangul 3 și mai mare de 3. Primul născut deține o proporție de 51–52 la sută din ansamblul născuților după anul 2000. Se remarcă o ascensiune moderată a proporției născuților de rangul 2 – ajunsă în ultimii ani la 30 la sută. Schimbarea nu provine din creșterea numărului de născuți la acest rang, ci din diminuarea numărului și proporției născuților de rangul 3 și peste (numărul născuților de rangul 2 s-a redus cu 10 mii între anii 2000 și 2016).

Schimbările intervenite în dinamica și structura născuților după rang au conturat și consolidat modelul familiei cu 1 copil și, în mod secundar, al familiei cu 2 copii. Alte fațete ale natalității și fertilității feminine vor confirma constatarea.

Schimbări în structura născuților după vârsta mamei și a ambilor părinți. Schimbări radicale erau de așteptat în structura născuților după vârsta mamelor odată cu declanșarea marelui declin în anul 1990 și continuat în următorii câțiva ani, până la o anumită stabilizare a noilor caracteristici ale natalității. Declinul cel mai important al numărului de născuți în anul 1990 avut loc la mamele în vârstă de 30–34 ani și 35–39 ani, un recul de 25%, și nu la cele mai tinere (tabelul 8).

Tabelul 8
Scăderea anuală a numărului de născuți vii în anii 1990–1997 (față de anul precedent) după vârsta mamei – în %

	Toate vârstele	sub 20 ani	20–24 ani	25–29 ani	30–34 ani	35–39 ani	40 ani și peste
1990–în %	–14,8	–14,4	–7,5	–20,1	–24,7	–23,4	–16,6
1990–în mii	–54,8	–8,0	–11,4	–16,7	–12,8	–5,0	–0,8
1991–în %	–12,5	–2,9	–4,4	–22,6	–29,2	–27,3	–22,7
1991–în mii	–39,5	–1,4	–6,2	–15,0	–11,4	–4,5	–0,9
1992–în %	–5,4	–2,8	–3,7	–5,8	–15,9	–8,2	–6,8

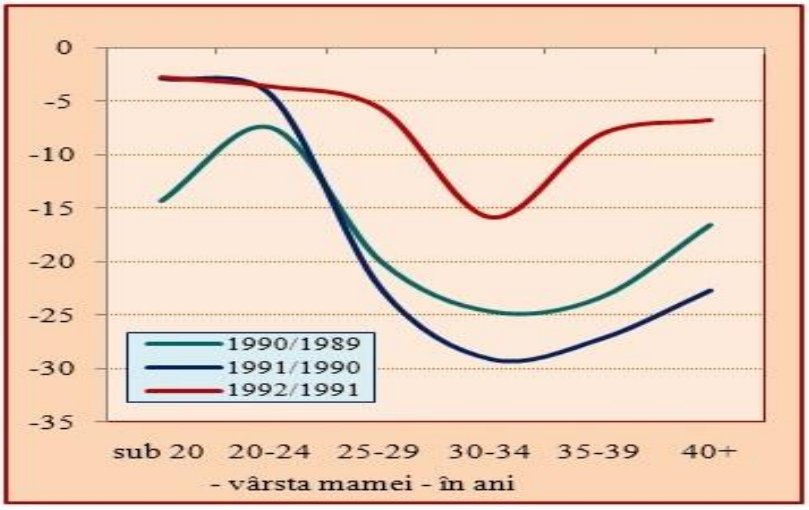
	Toate vârstele	sub 20 ani	20–24 ani	25–29 ani	30–34 ani	35–39 ani	40 ani şi peste
1992–în mii	–14,9	–1,3	–5,0	–3,0	–4,4	–1,0	–0,2
1993	–4,0	1,6	–11,2	16,7	–14,2	–11,2	–9,4
1994	–1,3	–3,7	–7,2	13,2	–3,3	–1,7	1,9
1995	–4,1	–7,7	–8,0	4,6	–1,7	–7,4	–1,7
1996	–2,2	–6,3	–5,1	4,7	–1,7	–4,5	–5,6
1997	2,4	–1,1	1,3	3,7	13,0	–3,2	1,9

Sursa: Institutul Naţional de Statistică.

Dinamica trebuie corelată cu cea similară a numărului de născuţi de rangul 3 şi peste (cea din tabelul 6). Cu alte cuvinte, declinul numărului de născuţi în primii trei ani de după anul 1989 a constat fundamental în evitarea născuţilor de rangul 3 şi peste la femeile în vârstă de 30–39 ani, care aveau deja copii.

La aceleaşi vârste, 30–34 şi 35–39 ani, scăderea din anul 1991 a fost chiar mai mare – de 27–29 la sută. Şi la femeile în vârstă de 40 de ani şi peste reculul a fost ridicat – 23% în anul 1991. La femeile cele mai tinere, până la vârsta de 25 de ani, regresul a fost în anul 1990 de 14 la sută la cele sub 20 de ani şi de numai aproape 8 la sută la femeile în vârstă de 20–24 ani. Scăderea a fost mai importantă în anul 1991 – doar în valoare relativă – după vârsta de 25 ani şi mai mică la mamele în vârstă de 20–24 ani şi la cele sub 20 de ani. Curbele spectaculosului declin al născuţilor pe vârste ale mamei în primii trei ani, în figura 9, oferă cea mai limpede şi convingătoare informaţie asupra amplorii schimbărilor pe vârste ale femeii.

Figura 9. Scăderea numărului de născuţi pe grupe de vârstă ale mamelor, în anii 1990–1992 – în %.

Sursa: Institutul Naţional de Statistică.

După anul 1991 declinul este considerabil mai mic, structurile începând un proces de stabilizare, conturând debutul creării unui nou model al structurii născuţilor după vârsta femeilor, de fapt un nou model al vârstei la aducerea pe lume a copiilor, în contextul accesului la mijloace şi metode de planificare familială, iar datele din tabelul 9 ilustrează caracteristicile noului model.

Tabelul 9
Structura născuţilor după vârsta mamei în perioada 1989–2016 (ani selectivi) – în %

Ani	Vârsta mamei							Două grupe mari de vârstă	
	Toţi născuţii	Sub 20 ani	20–24 ani	25–29 ani	30–34 ani	35–39 ani	40 ani şi peste	25–34 ani	35–45 ani
198	100,0	15,1	41,1	22,5	14,0	5,8	1,4	36,6	7,1
199	100,0	15,2	44,7	21,2	12,4	5,2	1,3	33,5	6,5
199	100,0	16,9	48,8	18,7	10,0	4,4	1,2	28,8	5,5
199	100,0	17,4	49,7	18,7	8,9	4,2	1,2	27,6	5,3
199	100,0	18,4	46,0	22,7	8,0	3,9	1,1	30,7	4,9
199	100,0	17,9	43,2	26,0	7,8	3,9	1,1	33,8	5,0
199	100,0	17,3	41,4	28,4	8,0	3,8	1,2	36,4	4,8
200	100,0	13,8	36,8	29,7	14,9	3,7	1,1	44,7	4,7
200	100,0	13,1	26,2	33,0	19,3	7,4	1,1	52,3	8,4
201	100,0	10,6	24,8	29,6	24,1	9,0	1,9	53,7	10,8
201	100,0	10,6	24,5	28,7	24,3	9,8	2,0	53,0	11,7
201	100,0	10,2	23,7	29,4	24,2	10,3	2,1	53,6	12,4
201	100,0	10,0	22,3	31,0	23,6	10,9	2,1	54,7	12,9
201	100,0	10,0	20,3	31,8	24,0	11,6	2,2	55,9	13,7
201	100,0	9,8	19,1	32,6	24,1	12,1	2,4	56,6	14,3
201	100,0	9,9	18,5	31,8	24,7	12,4	2,6	56,5	14,9

Sursa: Institutul Naţional de Statistică.

Prin ce se defineşte acest nou model structural, aflat în plină edificare? Iată-i caracteristicile:

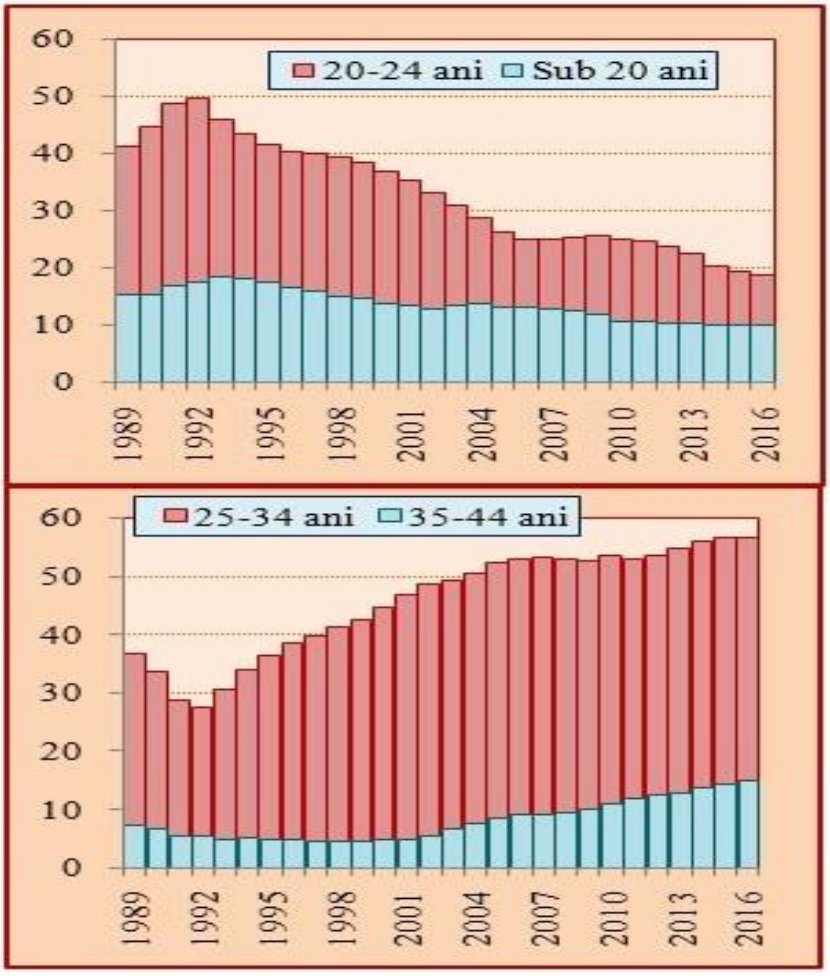
- scădere (după anul 2000 doar) a ponderii născuţilor aduşi pe lume la vârste ale mamei mai mici de 20 de ani, mai puţin de 10 la sută în anii 2015–2016, însemnând aproape jumătate comparativ cu proporţia din anii 1993–1994;
- o autentică prăbuşire a ponderii născuţilor de la mame în vârstă de 20–24 ani, de la aproape 50 la sută în anii 1991–19992 la doar 18–19 la sută în ultimii ani;
- ascensiune remarcabilă a ponderii născuţilor de la femei în vârstă de peste 24 ani, ascensiune mai ridicată ca amploare a creşterii la vârstele de 30–34 şi 35–39 ani; folosind grupe mai mari de vârstă, proporţia născuţilor de la mame în vârstă de 25–34 ani a depăşit 50% încă din anul 2004 şi a ajuns la aproape 57% în ultimii ani,

iar ponderea născuţilor cu mame în vârstă de 35–45 ani s-a triplat faţă de cea din a doua jumătate a anilor 1990.

Figurile sunt construite cu date din toţi anii 1989–2016 şi oferă o informaţie mai detaliată asupra dimensiunii schimbărilor, ca şi asupra momentului declanşării marilor schimbări.

Spectaculoasele schimbări intervenite în vârsta mamelor la naşterea copiilor sunt sintetizate în figurile 10 şi 11. În prima dintre figuri poate fi remarcată trecerea de la aducerea pe lume a copiilor la vârste tinere, sub 20 şi îndeosebi la 20–24 ani, la amânarea naşterii copilului şi aducerea lui pe lume după vârsta de 25 şi chiar 30 de ani.

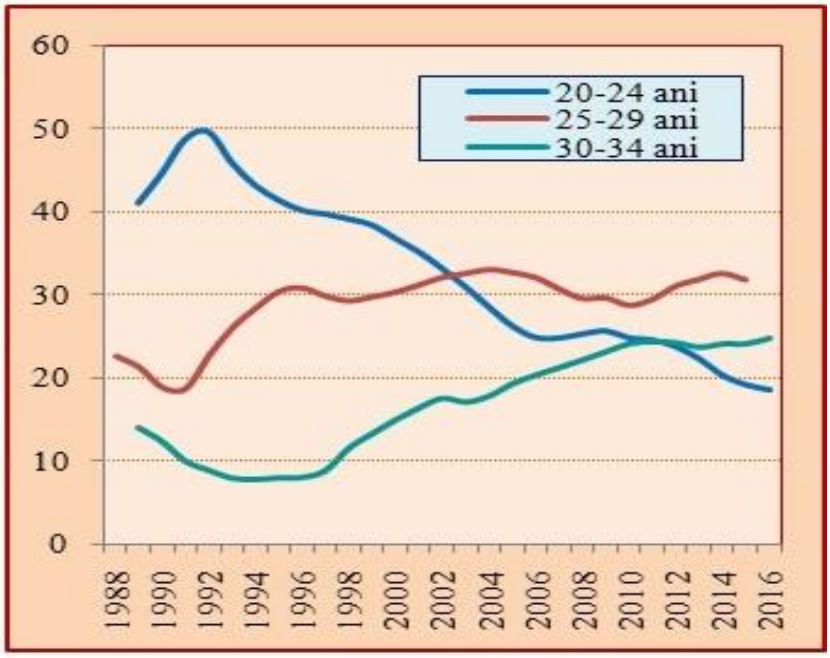
Figura 10. Dinamica ponderii născuţilor de la mame din patru grupe de vârstă în anii 1989–2016 – în % faţă de ansamblul născuţilor.

Sursa: Institutul Naţional de Statistică.

În cea de-a doua figură poate fi observată inversarea dintre proporţiile născuţilor la 20–24 ani şi 30–34 ani, în favoarea celei din urmă, începând cu anul 2012. În ambele figuri se poate observa o ascensiune în primii ani de după anul 1989 a proporţiei născuţilor de la femeile având vârste mai mici de 25 ani. Este rezultatul unui cumul de factori: la vârstele respective au ajuns în acei ani generaţiile foarte mari din anii 1967–1968 şi nupţialitatea a crescut semnificativ, urmarea firească fiind creşterea numărului de născuţi. Creşterea nupţialităţii a fost favorizată de evoluţiile numerice ale populaţiei tinere, de la vârstele cu intensitatea cea mai ridicată a nupţialităţii, dar nu ar trebui exclus posibilul impact pozitiv al noului climat general din societate.

Figura 11. Restructurarea vârstelor la care mamele au adus pe lume copii în anii 1989–2016 – proporţii (%) în ansamblul născuţilor din anii respectivi.

Sursa: Institutul Naţional de Statistică.

Dinamica vârstei medii a mamei la naşterea copiilor este extrem de relevantă asupra amplorii schimbărilor: vârsta la prima naştere a trecut de la 22,3 ani în anul 1990 la 26,9 ani în anul 2016, iar vârsta medie la toate naşterile dintr-un an a crescut de la 25,3 la 28,4 ani. În spatele schimbărilor se află socio-economicul şi culturalul: prelungirea duratei şcolarizării şi creşterea considerabilă a numărului de femei cu studii superioare (erau 401 mii la recensământul din anul 1992 şi au ajuns la 1,4 milioane la

recensământul din anul 2011 – date ale INS de la recensămintele din anii 1992 şi 2011), căutarea unui loc bun de muncă, consolidarea poziţiei profesionale (carierei), asigurarea unei locuinţe, independenţa financiară. Noile realităţi economice, sociale şi politice de după anul 1989, mai degrabă potrivnice familiei cu copii, au contribuit la remodelarea atitudinilor şi comportamentelor şi în materie de căsătorie şi în materie de număr de copii şi vârstă a mamei la naşterea copilului. Iar rapiditatea schimbărilor a fost favorizată de contactul cu stilul de viaţă din ţările dezvoltate, cu noi aspiraţii şi ierarhii ale valorilor (personale şi ale cuplului).

Un ultim indicator al profundelor schimbări survenite la nivelul numărului de născuţi este vârsta corelată a părinţilor copiilor aduşi pe lume şi datele din tabelul 10 prezintă tabloul marilor restructurări. Proporţiile cel mai ridicate sunt în caracter aldin şi urmărirea dinamicii lor, dar şi a celorlalte proporţii, evidenţiază elocvent direcţia schimbărilor: copiii s-au adus şi se aduc pe lume la vârste din ce în ce mai mari ale celor doi părinţi.

Tabelul 10
Născuţi după vârsta corelată a părinţilor în perioada 1989–2016 (ani selectivi). Proporţie în ansamblul născuţilor din anul respectiv – în procente

Ani	Grupa de vârstă a mamei şi a tatălui – în ani					
	Mama 15–19 Tata 20–24	**Mama 20–24 Tata 20–24**	**Mama 20–24 Tata 25–29**	**Mama 25–29 Tata 25–29**	**Mama 25–29 Tata 30–34**	**Mama 30–34 Tata 30–34**
1989	7,5	14,3	19,3	8,9	10,3	6,3
1990	8,0	17,1	19,7	8,1	9,4	5,5
1991	9,6	**21,8**	19,2	7,3	7,9	4,4
1996	10,2	**22,8**	19,3	7,3	7,2	3,7
1993	9,8	19,1	**20,7**	10,5	7,7	3,2
1994	8,8	16,1	**21,4**	13,0	8,3	3,1
1995	8,2	14,6	**21,4**	15,1	8,5	3,1
1996	7,7	13,8	**21,2**	16,6	8,8	3,0
2000	6,1	11,1	**18,3**	13,7	11,9	7,4
2005	4,8	6,1	13,3	**14,9**	13,2	9,1
2010	4,6	6,5	10,5	11,3	**13,4**	12,1
2011	4,6	6,4	10,4	10,7	**13,0**	12,0
2012	4,3	6,1	10,4	11,1	**13,0**	11,9
2013	4,0	5,4	10,3	11,9	**13,4**	11,1
2014	4,0	4,5	9,7	12,2	**13,5**	11,1
2015	3,7	4,1	9,3	12,9	**13,5**	11,1
2016	3,7	4,0	9,0	12,3	**13,2**	11,2

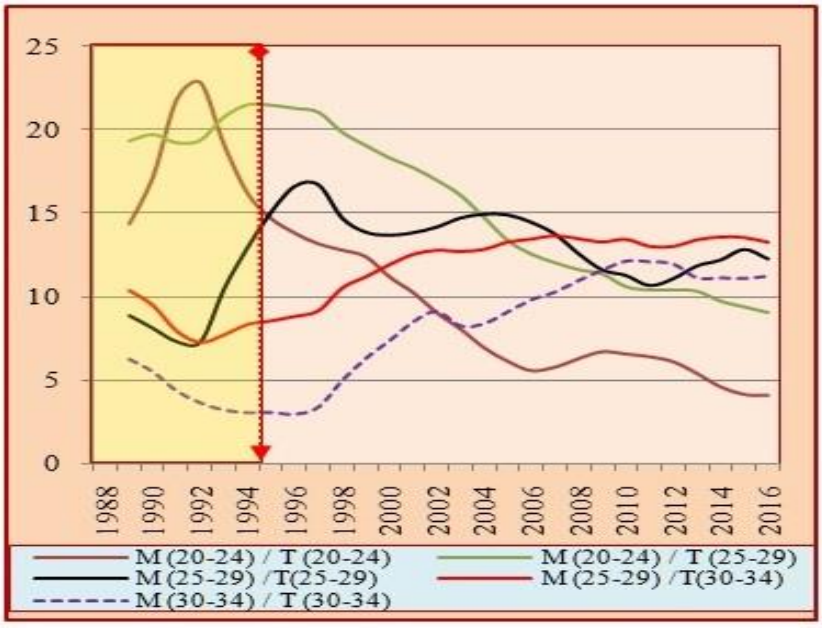
Sursa: Institutul Naţional de Statistică.

Schimbările erau anunţate de cele constatate la vârsta mamei, dar amploarea la nivelul vârstelor corelate ale părinţilor conturează cu mai multă claritate veritabile schimbări istorice în deciziile cuplurilor asupra vârstei la care copiii sunt aduşi pe lume. Puse alături de deciziile congruente asupra unui număr mic de copii (ori de a nu avea copii), toate aceste schimbări definesc un nou model al formării familiei, al celei cu copii în special, reflex direct al realităţilor economice, sociale, culturale, dar şi al multiplelor influenţe venite din spaţiul internaţional prin frecvenţa şi multitudinea contactelor şi interferenţelor.

Majorarea vârstelor la naşterea copiilor este prezentă şi la mamă şi la tată. În defavoarea căror cupluri are loc schimbarea? Se contractă proporţia născuţilor proveniţi de la cupluri mai tinere, îndeosebi de la cele în care mama are 15–19 ani şi tata are 20–24 ani, de la cele în care ambii părinţii au vârste de 20–24 ani, dar şi de la cuplurile ale căror născuţi au deţinut în mod tradiţional proporţia cea mai ridicată la născuţii dintr-un an calendaristic – mama de 20–24 ani şi tata de 25–29 ani. Detronarea acestei proporţii după anul 1996 este cea mai semnificativă dintre schimbările structurale care au avut loc după anul 1989 şi marchează momentul în care fertilitatea feminină din România trece de la tipul *timpuriu* şi apoi *etalat,* la fertilitatea de tip *tardiv,* tipică populaţiilor din ţări dezvoltate. Se poate însă observa în tabel şi, îndeosebi, în figura 12, că evoluţiile ascendente la vârstele mai avansate îşi diminuează viteza schimbării, întrând într-o fază de temporară expectativă, cu valori stabile în ultimii ani la cele trei grupe de vârstă de unde provin contribuţiile majore. Cum mişcarea descendentă a proporţiilor la cele două grupe cu vârstele cele mai tinere este ferm instalată, este de aşteptat ca proporţia cea mai ridicată să aparţină cuplurilor în care cei doi părinţi vor fi amândoi în grupa de vârstă 30–34 ani (vârsta medie la naşterea copiilor a fost în anul 2016 de 28 ani în ţara noastră şi de 31 ani în UE28 (Eurostat, 2018a)). Se poate observa, în figura 12 că aproape toate marile schimbări s-au instalat după anul 1995, evoluţiile dinaintea acestui an fiind perturbate de pătrunderea la vârstele cu nupţialitate şi fertilitate ridicate a generaţiilor foarte mari din anii 1967–1968. În jurul anului 1990 au apărut mari dezechilibre între mărimea populaţiei feminine ajunse la vârstele cu nupţialitate foarte ridicată (din generaţiile mari 1967–1968) şi mărimea populaţiei masculine având, în medie, vârste cu trei ani mai mari (din generaţiile mai mici dinainte de 1990), exigenţă „"cerută" de modelul dominant al primei căsătorii: vârsta medie la prima căsătorie era de mai multă vreme 22 de ani la femei şi 25 ani la bărbaţi. În a doua parte a anilor 1980 au împlinit 20 de ani generaţiile foarte mari 1967–1968, iar la mijlocul anilor 1990 aceste generaţii dominau vârstele cu cea mai ridicată nupţialitate şi fertilitate. Amploarea

dezechilibrelor între generaţii a perturbat şi nupţialitatea pe vârste, dar şi structura născuţilor pe vârste ale părinţilor şi curbele din figura 12 sunt extrem de edificatoare asupra unor schimbări de excepţie. Fenomenul dezechilibrelor şi consecinţele acestora asupra nupţialităţii (*marriage squeeze*) şi, implicit, asupra natalităţii/fertilităţii/feminine, sunt bine cunoscute şi studiate de multă vreme în literatura demografică (Shryock, Siegel and Ass., 1971). Nu trebuie omisă ori subestimată ca origine şi efecte creşterea proporţiei născuţilor în afara căsătoriei, ajunsă la 31 la sută în anul 2016, proporţie inferioară însă în raport cu cele din multe ţări ale Uniunii Europene; la nivelul UE28 proporţia era de 42 la sută în anul 2014 (Eurostat, 2018a).

Figura 12. Schimbări survenite în structura născuţilor după vârsta corelată a părinţilor în anii 1989–2016 –în %.

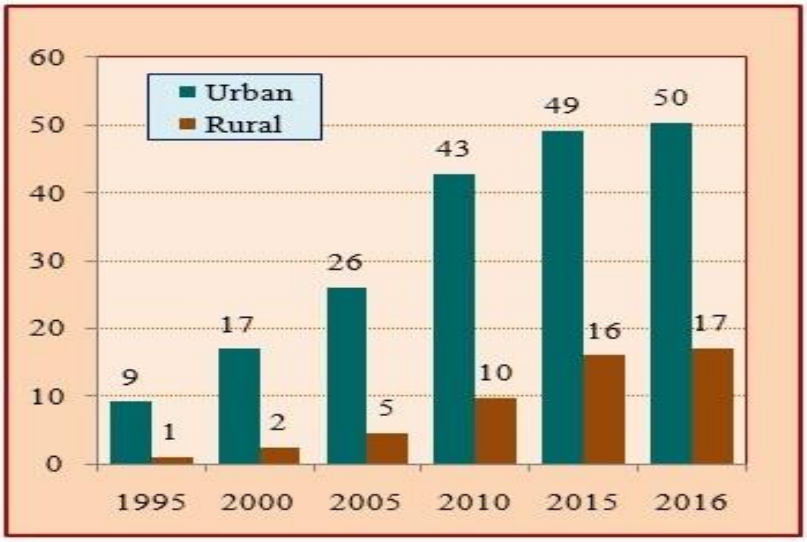

Sursa: Institutul Naţional de Statistică.

Profundele schimbări care au avut şi au loc în structura născuţilor după vârsta mamei, a ambilor părinţi, ca şi în structura după rangul născutului au determinări economice, sociale şi culturale complexe. Nivelul de educaţie al părinţilor îşi pune amprenta în măsură crescândă pe vârsta acestora la aducerea pe lume a copiilor. Fără îndoială, nivelul cultural este corelat cu situaţia economică şi categoria socio-profesională. O privire rapidă asupra dinamicii proporţiei născuţilor aduşi pe lume de mame cu studii postliceale şi universitare relevă schimbări impresionante survenite

după mijlocul anilor 1990, odată cu expansiunea masivă a învăţământului universitar, dar şi discrepanţe flagrante între medii (figura 13). În anul 1995 născuţii având mame cu studii postliceale şi universitare reprezentau 1 la sută în mediul rural şi 9 la sută în mediul urban. În anul 2010 cele două proporţii au ajuns la 10 şi 43 la sută, iar în anul 2016 diferenţa a atins un nivel aproape neverosimil: 17 la sută în mediul rural şi peste 50 la sută în mediul urban. Decalajul dintre cel două medii are originea în particularităţile economice, sociale, culturale şi demografice ale mediului urban şi cel rural. Dacă vom corela acest decalaj cu faţetele descrise de numeroşi alţi indicatori demografici şi, deopotrivă, de indicatori economici, sociali, culturali şi medicali, vom vedea cum toţi aceştia se întrepătrund, se cumulează în diferenţe şi semnificaţii, conferind mediului rural caracteristicile irecuzabile ale unei depopulări de mult lansate (mijlocul anilor 1990), consolidată, în accelerare, şi cu perspective dramatice.

Figura 13. Proporţia născuţilor vii de la mame cu studii postliceale şi superioare, pe medii, în perioada 1995–2016 (ani selectivi) – în %.

Sursa: Institutul Naţional de Statistică.

Indicatori ai fertilităţii feminine. În analiza schimbărilor survenite în structura născuţilor vii după vârsta mamei, a ambilor părinţi şi după rangul născutului am utilizat până acum date absolute asupra născuţilor, structuri şi dinamici. S-a preferat această abordare pentru claritate şi relativă simplitate, într-o realitate demografică în care declinul numărului de născuţi constituie cea mai preocupantă dintre evoluţiile fenomenelor demografice şi numai din redresarea acestui număr poate veni o

diminuare majoră a declinului populației (fără a subestima contribuția pe care ar putea-o avea regresul numărului de decese). Demografia dispune însă și de alte instrumente de analiză a născuților, a natalității, a reproducerii populației – *ratele de fertilitate feminină*. Se pot determina rate de fertilitate pe vârste ale femeilor, pe ranguri ale născutului, după vârsta femeii și rangul născutului, după durata căsătoriei. Ratele de fertilitate pe vârste reprezintă un instrument indispensabil în analize comparative, la nivel de populații și chiar la aceeași populație pe o întindere mare de timp. Ele elimină efectele perturbatoare ale variațiilor din structura pe vârste a populației asupra numărului de născuți pe vârste și oferă indicatori comparabili exprimați în născuți la 1000 de femei sau la o femeie. În plus, din ratele de fertilitate pe vârste se determină cel mai relevant și cel mai important indicator al reproducerii populației, al înlocuirii în timp a generațiilor – *rata fertilității totale* Acest indicator se determină la nivelul anului calendaristic pornind de la distribuția născuților pe vârste ale femeilor și de la distribuția pe vârste a tuturor femeilor în vârstă de 15–49 ani (vârstele fertile) și are o semnificație ipotetică: câți copii ar aduce pe lume, în medie, o femeie (sau 1000 de femei) dintr-o generație feminină care ar avea la toate vârstele ratele de fertilitate din anul respectiv. Nivelul ratei fertilității totale era 2,2 copii la o femeie în anul 1989 și a ajuns la mijlocul anilor 1990 la numai 1,3 copii la o femeie. După anul 2011 datele indică un ușor reviriment, valorile din ultimii ani atingând 1,4–1,5 copii la o femeie. Revirimentul nu are originea în redresarea numărului de născuți, ci în deteriorarea structurii pe vârste a femeilor în vârstă de 15–49 ani prin migrație și înlocuirea treptată a generațiilor relativ mari dinainte de anul 1990 cu generațiile mai mici din anii care au urmat (generația 1990 a ajuns la vârsta de 27 ani, vârstă cu fertilitate foarte ridicată). Cu alte cuvinte, redresarea se cuvine a fi privită cu rezerve.

Tabelul 11
Fertilitatea feminină pe vârste în perioada 1989–2016 (ani selectivi). Rate de fertilitate și structură pe vârste

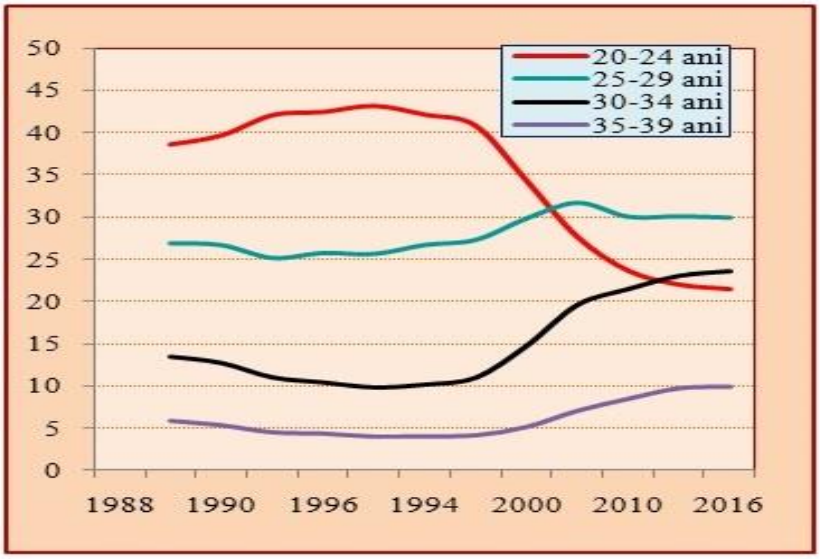
Ani	Rata fertilității generale 15–49 ani	Rate de fertilitate pe grupe de vârstă – născuți la 1000 femei							Rata fertilității totale
		15–19 ani	20–24 ani	25–29 ani	30–34 ani	35–39 ani	40–44 ani	45–49 ani	
1989	66,3	59,3	169,1	118.0	58,8	25,6	7,1	0,4	2,2
1990	56,2	51,5	145,2	97,8	46,4	19,4	5,5	0,4	1,8
1991	48,7	49,8	131,1	78,6	34,2	13,9	4.0	0,3	1,6
1992	46,6	47,4	127,1	77,3	31,1	12,9	3,7	0,2	1,5
1993	44,3	47.0	124,6	74,2	28,3	11,4	3,2	0,3	1,4
1994	43,3	45.0	119,3	75,8	28,7	11,3	3,2	0,2	1,4

Ani	Rata fertilității generale 15–49 ani	Rate de fertilitate pe grupe de vârstă – născuți la 1000 femei							Rata fertilității totale
		15–19 ani	20–24 ani	25–29 ani	30–34 ani	35–39 ani	40–44 ani	45–49 ani	
1995	41,1	42.0	109,5	73,4	29,4	11.0	3,1	0,2	1,3
2000	40,3	39.0	90,2	78,5	38,7	13,4	3,1	0,2	1,3
2005	39,4	33,5	73,3	83,9	51,8	18,7	3,6	0,2	1,3
2010	37,2	37,2	60,3	76,4	54,5	21,6	4,3	0,2	1,3
2015	42,4	42,4	71.0	96,8	73,9	31,4	6.0	0,3	1,6
2016	40,7	40,7	67,6	93,9	73,8	31,2	6,4	0,3	1,5
Structura fertilității pe grupe de vârstă – în %									
1989	100,0	13,5	38,6	26,9	13,4	5,8	1,6	0,1	
1990	100,0	14,1	39,7	26,7	12,7	5,3	1,5	0,1	
1991	100,0	16,0	42,0	25,2	11,0	4,5	1,3	0,1	
1992	100,0	15,8	42,4	25,8	10,4	4,3	1,2	0,1	
1993	100,0	16,3	43,1	25,7	9,8	3,9	1,1	0,1	
1994	100,0	15,9	42,1	26,7	10,1	4,0	1,1	0,1	
1995	100,0	15,6	40,8	27,3	10,9	4,1	1,2	0,1	
2000	100,0	14,8	34,3	29,8	14,7	5,1	1,2	0,1	
2005	100,0	12,6	27,7	31,7	19,5	7,1	1,4	0,1	
2010	100,0	14,6	23,7	30,0	21,4	8,5	1,7	0,1	
2015	100,0	13,2	22,1	30,1	23,0	9,8	1,9	0,1	
2016	100,0	13,0	21,5	29,9	23,5	9,9	2,0	0,1	

Sursa: Institutul Național de Statistică.

Schimbările valorilor ratelor de fertilitate și îndeosebi cele ale structurii pe vârste confirmă ceea ce am constatat la analiza evoluției născuților după vârsta mamei: după modificările particulare din prima jumătate a anilor 1990, s-au instalat reducerea masivă a fertilității la vârstele cele mai tinere, până la 25 ani, și creșterea fertilității la vârstele următoare, moderată la 25–29 ani și consistent mai importantă la 30–34 și 35–39 ani. Amploarea și rapiditatea schimbărilor structurale sunt sugestiv prezente în figura 14. Întâlnim în grafic marile schimbări survenite în structura născuților după vârsta mamei din figura 12, dar alura curbelor arată mai multă acurateţe și fermitate. În valorile ratelor de fertilitate pe vârste și, implicit, în schimbările de structură pe care le cunosc în timp, nu intervine influența perturbatoare a variației efectivelor de populație feminină pe vârste. În tabel este prezentă și *rata fertilității generale*, născuți la 1000 femei în vârstă de 15–49 ani, aflată și ea în declin considerabil. Rata fertilității generale este un indicator important, dar deasupra lui, ca semnificație și importanță, se află rata fertilității totale. Nivelul ei era de 2,2 copii la o femeie în anul 1989, peste nivelul care asigură înlocuirea în timp a generațiilor (considerat a fi 2,1 copii la o femeie), s-a prăbușit la 1,3 copii la o femeie după mijlocul anilor 1995 și manifestă o suspectă redresare moderată în anii 2015–2016.

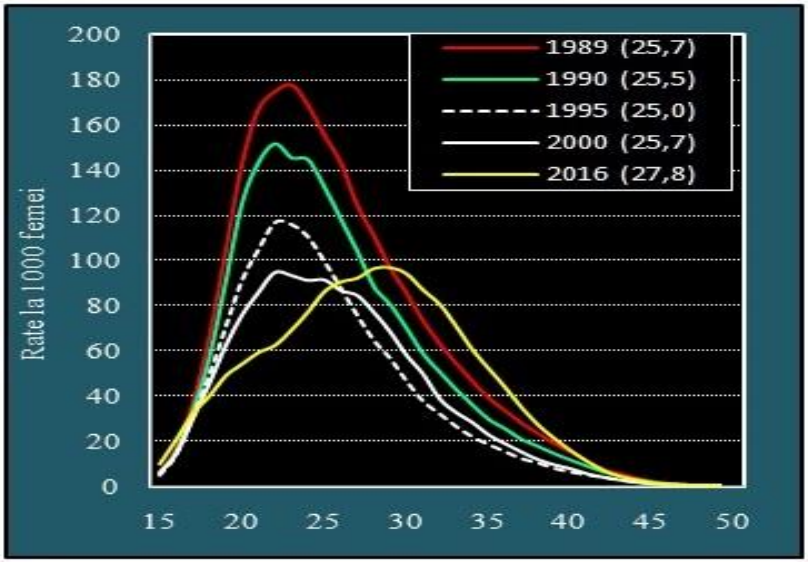
Figura 14. Schimbările survenite în ponderea fertilității feminine la principalele grupe de vârstă ale femeii în anii 1989–2016 – în % față de fertilitatea totală.

Sursa: Institutul Național de Statistică. *Sursa*: Institutul Național de Statistică.

Cât de mult s-a schimbat fertilitatea feminină ca nivel și structură pe vârste după anul 1989 se poate vedea în figura 15.

Figura 15. Profunda transformare a fertilității feminine după anul 1989 ca nivel și structură pe vârste.

Sursa: Institutul Național de Statistică.

Modelul timpuriu, cu valoare maximă la o vârstă foarte tânără, la 20–24 ani, s-a conservat până în a doua jumătate a anilor 1990 când s-au declanşat marile schimbări structurale, prin reducerea numărului de născuţi, amânarea căsătoriei, a naşterii copilului şi edificarea noului model al fertilităţii (al formării familiei cu copii), în care valorile cele mai ridicate nu mai sunt la 22 de ani, cât era în anul 1989, ci la 29 ani, în anul 2016 (am adăugat în legenda figurii, după an, valoarea vârstei medii a femeilor la naşterea copiilor în anii respectivi). Chiar şi în acest context al transformărilor rapide de după anul 2010, date recente publicate de Eurostat menţionează o poziţie particulară a ţării noastre, vârsta medie la naşterea primului copil fiind cea mai mică în UE28, de 26,4 ani, comparativ cu 29 ani, vârsta medie la nivelul Uniunii Europene (Eurostat, 2018f).

În tabelul 12 sunt reluaţi principalii indicatori ai natalităţii şi fertilităţii, pentru a oferi un tablou recapitulativ de ansamblu.

Tabelul 12
Rata natalităţii, a fertilităţii totale şi vârsta medie a mamelor la naşterea copiilor în anii 1989–2016

Ani	Rata natalităţii –la 1000 locuitori	Rata fertilităţii totale –copii la o femeie	Vârsta medie a mamei la naşterea copilului –ani		Ani	Rata natalităţii –la 1000 locuitori	Rata fertilităţii totale –copii la o femeie	Vârsta medie a mamei la naşterea copilului –ani	
			(A)	(B)				(A)	(B)
(A) = la mamele care adus pe lume primul născut viu; **(B)** = la toate mamele, indiferent de rangul născutului									
1989	16,0	2,2	22,3	25,3	**1999**	10,4	1,3	23,5	25,6
1990	13,6	1,8	22,3	25,5	**2000**	10,5	1,3	23,7	25,7
1991	11,9	1,6	22,2	25,0	**2005**	10,4	1,3	24,9	26,7
1992	11,4	1,5	22,3	24,8	**2010**	10,5	1,3	26,0	27,6
1993	11,0	1,4	22,4	24,7	**2011**	9,7	1,3	26,2	27,7
1994	10,9	1,4	22,5	24,9	**2012**	9,0	1,4	26,2	27,9
1995	10,4	1,3	22,7	25,0	**2013**	9,4	1,4	26,5	28,0
1996	10,2	1,3	22,9	25,2	**2014**	9,7	1,4	26,8	28,2
1997	10,5	1,3	23,1	25,3	**2015**	9,9	1,5	26,8	28,3
1998	10,5	1,3	23,3	25,4	**2016**	9,3	1,5	26,9*	28,4

* Diferenţa faţă de valoarea menţionată în text (provenind de la Eurostat) poate avea originea în modul de determinare a valorii medii: pornind de la distribuţia pe vârste a născuţilor ori de la rate de fertilitate pe vârste (ceea ce este recomandat în comparaţii).
Sursa: Institutul Naţional de Statistică.

Schimbările structurale ale fertilităţii feminine sunt în plină desfăşurare şi vârsta medie a mamelor la naşterea copiilor îşi va continua ascensiunea. O observaţie finală importantă asupra instalării comportamentului de amânare a naşterii copiilor şi schimbării modelului fertilităţii pe vârste

se impune. Amânarea naşterii şi reculul fertilităţii la vârstele tinere presupune o recuperare ulterioară la vârste mai mari, ceea ce înseamnă că la nivelul fertilităţii *generaţiilor feminine*, în abordare *longitudinală*, *descendenţa finală,* echivalentul *ratei fertilităţii totale* în plan *transversal*, pe ani calendaristici, ar fi mai mare decât ceea ce ne arată nivelul acestei rate, cu fracţiunea fertilităţii amânate. Instrumentele de analiză şi cuantificare ale fertilităţii amânate şi semnificaţia acesteia au fost dezvoltate, esenţial, după anul 2000 (*Vienna Yearbook of Population Reseach* 2006, Special issue on „Postponement of Childbearing in Europe", Austrian Academy of Sciences, Vienna). Un studiu dedicat efectelor amânării naşterii copilului asupra fertilităţii după anul 1990 în câteva ţări din Europa Centrală (Cehia, Ungaria, Polonia şi România) evidenţiază pentru ţara noastră o contribuţie medie anuală (în anii 1990–2002 în raport cu anul 1989) a amânării naşterii – constituind efectul *tempo* – de – 11,4% asupra numărului de născuţi. Componenta majoră a fost reducerea numărului de copii, cu – 28,6%, considerabil mai mare decât în celelalte ţări (Sobotka, Lutz şi Philipov, 2005).

Recuperările şi reaşezările structurale ale fertilităţii din România au loc într-un context european în care, după unii autori, diferenţa mică din ultimii ani dintre rata fertilităţii totale neajustate cu efectul *tempo* şi cea ajustată (constituind componenta *quantum)* ar fi expresia sfârşitului procesului de amânare a naşterii, uşoara creştere a fertilităţii în anii 2000 fiind recuperarea amânărilor din anii 1980 şi 1990. Se menţionează evoluţiile din Belgia, Danemarca, Grecia, Spania, Italia, Olanda, Finlanda, Suedia (European Commission, 2011).

În nivelul şi în schimbările in timp ale fertilităţii feminine se află cheia întregii evoluţii viitoare a unei populaţii. Indicatorii pe care i-am folosit şi îndeosebi *rata fertilităţii totale* sunt calculaţi la nivelul anilor calendaristici şi proiectează în manieră ipotetică ce ar însemna fertilitatea dintr-un an, ca nivel şi structură pe vârste, pentru măsura în care generaţiile se înlocuiesc în timp ca mărime şi, implicit, evoluţia numerică a populaţiei. În tabelele 11 şi 12 sunt prezentate date asupra fertilităţii în anii 1990–2016 şi se poate observa nivelul scăzut al ratei fertilităţii totale, încă de la mijlocul anilor 1990. Cu menţinerea acestor valori, generaţiile nu se înlocuiesc ca mărime şi declinul populaţiei este inevitabil. Dispunem acum de date asupra fertilităţii reale într-un număr de generaţii feminine şi examinarea valorilor (prezentate în premieră) oferă tabloul real al declinului populaţiei din aceste generaţii (tabelul 13). Pentru o generaţie reală, fertilitatea cumulată până la vârsta de 50 ani este *descendenţa finală* reală.

Tabelul 13
Indicatori ai descendenței finale a generațiilor feminine 1961–1981

Ani	**Descendența finală** – copii la o femeie	**Vârsta medie a mamei la naștere a copiilor** – ani	**Proporția descendenței formate (care se va forma) după anul 1989** – în %	**Proporția descendenței estimate** – în %
1961	2,11	24,4	17,4	0
1962	2,04	24,3	21,3	0
1963	2,03	24,2	25,6	0
1964	1,97	24,1	31,3	0
1965	1,91	24,2	37,7	0
1966	1,84	24,4	45,8	0
1967	1,70	24,6	55,8	0
1968	1,66	24,8	66,8	0
1969	1,66	25,1	76,5	0
1970	1,64	25,2	86,1	0
1971	1,66	25,5	92,4	0
1972	1,63	25,7	96,5	0
1973	1,62	26,0	98,6	1
1974	1,57	26,3	99,7	1
1975	1,55	26,4	100,0	2
1976	1,54	26,6	100,0	2
1977	1,54	26,8	100,0	4
1978	1,55	26,9	100,0	5
1979	1,53	27,0	100,0	7
1980	1,49	27,2	100,0	10
1981	1,50	27,3	100,0	14

Sursa: calcule ale autorului.

Generația 1961 este ultima generație care și-a asigurat înlocuirea, cu fertilitate cumulată de-a lungul vieții de 2,1 copii la o femeie, însemnând descendența finală. Voi face observația că această generație și-a format descendența în proporție de 17,4% după anul 1989. Cu alte cuvinte, această proporție a descendenței nu putea fi decât în progres după anul 1989 la generațiile mai tinere, în noul context de planificare familială, ceea ce urma să ducă la regresul descendenței finale, și datele din tabel cuantifică declinul de la generațiile următoare: 1,7 copii la o femeie la generațiile 1967–1971, 1,6 la generațiile 1973–1975 și 1,5 copii la o femeie la generațiile 1976–1981. Ritmul creșterii numărului de generații care nu își asigură înlocuirea numerică este de o generație pe an. Declinul se consolidează ca număr al generațiilor. Paralel declinului, s-a majorat vârsta medie a mamei la nașterea copiilor, de la 24,4 ani la 27,3 ani. În fine, o comparație între nivelul descendenței finale și cel al ratei fertilității totale după anul 1989 (din tabelul 12) evidențiază o diferență de circa 0,2 copii la o femeie în favoarea descendenței. Diferența constituie cuantumul fertilității rezultat din restructurarea

pe vârste a fertilităţii, după anul 1989, prin amânarea naşterii copiilor la vârste mai ridicate ale femeii. Recuperarea ulterioară a fertilităţii amânate apare astfel în nivelul descendenţei finale.

În finalul acestei secţiuni dedicate natalităţii şi fertilităţii sunt prezentate câteva date inedite asupra fertilităţii feminine după etnie, religie şi nivel de instruire. Informaţiile statistice asupra etniei sunt înregistrate la declararea născutului, dar calitatea lor poate fi îndoielnică. În plus, pentru a putea determina natalitatea şi fertilitatea după etnie este nevoie şi de distribuţia populaţiei pe etnii şi vârste, în ani calendaristici. Informaţia nu este disponibilă (este cunoscută doar în anii de recensământ). Religia nu se înregistrează la declararea născutului viu.

Metoda folosită este una indirectă, concepută şi dezvoltată pornind de la datele asupra distribuţiei populaţiei feminine pe vârste după numărul de copii născuţi vii, la recensăminte (United Nations, 1983).

Tabelul 14
Estimaţii ale ratei fertilităţii totale* la unele etnii şi religii şi după nivelul de instruire a mamei, în anul 2011

Etnia	Număr mediu de copii	Religia	Număr mediu de copii	Nivel de instruire	Număr mediu de copii
Romi	2,82	Creştină după Evanghelie	2,16	Superior	1,2
Turci	2,13	Musulmană	2,03	Post-liceal şi	
Ucraineni	1,75	Baptistă	1,73	de maiştri	1,4
Maghiari	1,39	Adventistă de ziua a şaptea	1,65	Secundar	1,7
Români	1,33	Ortodoxă	1,38	Primar	2,6
Ruşi-Lipoveni	1,25	Romano-catolică	1,34	Fără şcoală	
Germani	1,01	Unitariană	1,33	absolvită	2,6
Valoare medie	1,4	**Valoare medie**	1,4	**Valoare medie**	1,4

*Numărul mediu de copii aduşi pe lume de o femeie de-a lungul vieţii
Sursa: calcule ale autorului pe baza datelor Institutului Naţional de Statistică (Recensământul din anul 2011).

Diferenţele sunt importante şi reflectă particularităţi de model cultural. Există o foarte bună corespondenţă cu diferenţele pe care le arată datele recensământului asupra numărului mediu de născuţi vii la o femeie pe etnii şi religii. Valoarea medie – 1,4 născuţi la o femeie, este identică cu cea din anul 2011 obţinută din date asupra distribuţiei pe vârste a femeilor în vârstă de 15–49 ani şi a născuţilor vii. Pentru acelaşi an 2011, corelaţia dintre nivelul de instruire a mamei şi fertilitate este extrem de semnificativă: educaţia de lungă durată reclamă ani mulţi de studiu, amânarea căsătoriei, eforturi de căutare şi păstrare a unei înalte poziţii profesionale, exigenţe incompatibile cu un număr mare de copii. Femeile cu studii

superioare au o fertilitate medie de numai 1,2 copii şi numărul acestora creşte pe măsura scăderii nivelului de instruire: la femeile cu studii postliceale şi de maiştri – 1,4 copii, la cele cu studii secundare – 1,7 copii. La femeile cu studii primare şi la cele fără şcoală absolvită rata fertilităţii totale ajunge la 2,6 copii. Vârsta medie la naşterea copiilor este de 22,5 ani la femeile fără şcoală absolvită şi creşte la 29 ani la femeile cu studii superioare.

4. Bibliografie

1. European Commission, Eurostat (2011). *Demography Report 2010*, Luxembourg.
2. Eurostat (2016). *Causes of death – absolute number – annual data*
3. (http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=hlth_cd_anr).
4. Eurostat (2018a). *Fertility indicators*
5. (http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo).
6. Eurostat (2018b). *Population by age group* (http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=tble&init=1&plugin=1&pcode=tps00010).
7. Eurostat (2018c). *Life expectancy by age and sex* (http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_mlexpec).
8. Eurostat (2018d). *Causes of death – absolute number – annual data* (http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=hlth_cd_anr).
9. Eurostat (2018e). Infant mortality rate (http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&pcode=tps00027).
10. Eurostat (2018f). Births and fertility in 2016. Women in EU have first child on average at 29,
11. Newsrelease, 52/2018–28 March 2018 (http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8774296/3–28032018–AP).
12. Gheţău, Vasile (1997). *Evoluţia fertilităţii în România. De la transversal la longitudinal*. Institutul Naţional de Cercetări Economice, Centrul de Cercetări Demografice, Bibliotheca Demographica, nr. 5.
13. Gheţău, Vasile (2000). *România. Tabele anuale de mortalitate, 1980–1999*, Populaţie şi Societate, nr. 3–4 (21–22), 2000. Centrul de Cercetări Demografice, Academia Română (actualizate ulterior pe anii 2000–2016).
14. Gheţău, Vasile (2010b). *Speranţa de viaţă a Românilor pensionaţi în anul 2009. O abordare longitudinală*, Institutul Naţional de Cercetări Economice, Centrul de Informare şi Documentare Economică, RCR Print.
15. Gheţău, Vasile (2016). *Revenind la Sănătatea românilor. Sunt corecte datele asupra mortalităţii pe cauze de deces*?, Contributors, 20 septembrie 2016.

((http://www.contributors.ro/administratie/revenind-la-sanatatea-romanilor-sunt-corecte-datele-asupra-mortalita%c8%9bii-pe-cauze-de-deces).
16. Institutul Naţional de Statistică (1994). *Date demografice.*
17. Institutul Naţional de Statistică (1996). *Anuarul demografic al României 1996.*
18. Institutul Naţional de Statistică (2006). *Anuarul demografic al României 2006.*
19. Institutul Naţional de Statistică (2013). *Recensământul Populaţiei şi al locuinţelor 20 octombrie 2011.* Vol. III, „Populaţie stabilă (rezidentă). Structura etnică şi confesională".
20. Institutul Naţional de Statistică (2014). *Anuarul statistic al României 2014.*
21. Institutul Naţional de Statistică (2015a). *Anuarul demografic al României 2015*.
22. Institutul Naţional de Statistică (2015b). *Anuarul statistic al României 2015*.
23. Institutul Naţional de Statistică (2016a). *Evenimente demografice în anul 2015*.
24. Institutul Naţional de Statistică (2016b). *Decese în anul 2015*.
25. Institutul Naţional de Statistică (2017a). *Comunicat de presă nr. 2012/– 29 august 2017.*
26. Institutul Naţional de Statistică (2017a). *Anuarul statistic al României 2017*.
27. Institutul Naţional de Statistică (2017b). *Evenimente demografice în anul 2016*.
28. Institutul Naţional de Statistică (2017c). *Decese în anul 2016*.
29. Institutul Naţional de Statistică (2017, 2018). Comunicate lunare de presă (martie 2017–februarie 2018) "*Mişcarea naturală a populaţiei"* (www.insse.ro).
30. Institutul Naţional de Statistică (2018). Baza de date TEMPO (www.insse.ro)
31. Preston, Samuel, Patrick Heuveline şi Michel Guillot (2001). *Demography*, Blackwell Publishers, Oxford, Regatul Unit.
32. Rotariu, Traian, Luminiţa Dumănescu, Mihaela Hărăguş (2017). *Demografia României în perioada postbelică (1948–2015*), Polirom, Iaşi.
33. Sandu, Dumitru (2006). *Explorarea Europei prin migraţii pentru muncă: 1990–2006*, în Fundaţia pentru o Societate Deschisă, *Locuirea temporară în străinătate. Migraţia economică a românilor: 1990–2006*, Bucureşti.

34. Shryock, Henry S., Jacob S. Siegel and Assiciates (1971). *The Methods and Materials of Demography*, Vol. 2, U. S. Bureau of the Census, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C.
35. Sobotka, Tomáš, Wolfgang Lutz şi Dimiter Philipov. 2005. "*Missing Births* ": *Decomposing the Declining Number of Births in Europe into Tempo, Quantum and Age Structure Effects*, European Demographic Research Papers, 2002, nr. 2, Viena Institute of Demography.
36. Şerbu, G.R. (George Retegan). 1962. *Evoluţia fertilităţii populaţiei feminine din R.P.R. în perioada 1900–1960*, Revista de Statistică, nr. 4, 1962.
37. Trebici, Vladimir (1996). *Demografie. Excerpta et Selecta*, Editura Enciclopedică, Bucureşti.
38. Trebici, Vladimir (1998). *Populaţia României după naţionalitate şi religie. Demografie regională şi diferenţială*, Bibliotheca Demographica, nr. 8, Institutul Naţional de Cercetări Economice, Centrul de Cercetări Demografice, Centrul de Informare şi Documentare Economică, Bucureşti.
39. United Nations Population Division (2017). *World Population Prospects: The 2017 Revision* (https://esa.un.org/unpd/wpp/).
40. Vallin, Jacques şi France Meslé (2004). *Convergences and divergences in mortality. A new approach to health transition*, Demographic Research, Special Collection 2, Article 2, Max Planck Institute for Demographic Research, Germany (http://www.demographic-research.org/special/2/2/s2-2.pdf).
41. World Health Organization (2016). *Health Impact Assessment (HIA). The determinants of health* (http://www.who.int/hia/evidence/ doh/en).

MORTALITATEA POPULAȚIEI

VASILE GHEȚĂU

1. Speranța de viață la naștere

Evoluţia descendentă a natalităţii şi creşterea migraţiei externe erau dezvoltări previzibile încă de la începutul anilor 1990. Nivelul relativ ridicat al natalităţii înainte de anul 1990 era rezultatul reglementărilor restrictive brutale asupra întreruperii sarcinii şi contracepţiei. Abrogarea acelor reglementări a avut drept consecinţă aşteptată regresul rapid şi masiv al numărului de născuţi în prima jumătate a anilor 1990 şi menţinerea lui la valori scăzute în anii care au urmat. Noul context economic şi social nu a favorizat decât în mică măsură şi temporar o redresare a natalităţii (prin introducerea concediului şi a indemnizaţiei de creştere a copilului în primăvara anului 2003, măsură adresată femeilor având venit impozabil). Explozia migraţiei externe era şi ea previzibilă prin potenţialul cumulat al unor factori de natură predominant economică cu origini, resorturi şi mecanisme în ţară, dar şi în ţările europene dezvoltate. Evoluţiile mortalităţii urma să depindă de factori interni, de măsura şi viteza în care societatea românească urma să schimbe contextul economic, social şi medical care determină starea de sănătate a populaţiei: nivel de trai, calitatea, accesibilitatea şi costul asistenţei medicale, programele şi strategiile în domeniul sănătăţii, stilul de viaţă şi cultura sănătăţii, calitatea mediului. Pe de altă parte, chiar admiţând instalarea schimbărilor menţionate, efectele pozitive nu puteau apărea decât treptat, mortalitatea populaţiei fiind un fenomen marcat de o remarcabilă rigiditate în evoluţie, acumulările negative în starea de sănătate a populaţiei producând efecte în timp. Indicatorul pe care îl voi folosi încă de la bun început în analiza schimbărilor survenite în starea de sănătate şi mortalitate a populaţiei este unul de mare sinteză – *speranţa de viaţă la naştere*. Este o abordare diferită de cea uzuală. Vor fi apoi folosiţi şi alţi indicatori ai mortalităţii. Nivelul speranţei de viaţă la naştere este expresia concentrată a standardului de viaţă (în accepţiune largă), a asistenţei medicale, a nivelului cultural şi stilului de viaţă, a calităţii mediului. Evoluţia speranţei de viaţă la naştere, pe sexe, după anul

1989, este prezentată în figura 1 şi am plasat-o pe o întindere mai mare de timp, din anul 1970. Eram, la începutul anilor 1990, într-un context în care efectele acumulărilor negative de ordin economic, social şi medical din deceniile anterioare îşi puneau brutal amprenta pe starea de sănătate a populaţiei şi nivelul speranţei de viaţă la naştere era în scădere la bărbaţi şi în progres modest la femei. Aceste evoluţii negative din anii 1990–1996 continuau însă o deteriorare instalată la mijlocul anilor 1970. Practic, speranţa de viaţă la naştere a fost în regres la bărbaţi şi în creştere modestă la femei pe întinderea a două decenii, anii 1970 şi 1980, perioadă în care în ţările dezvoltate din vestul şi nordul Europei s-au înregistrat progrese spectaculoase în reducerea mortalităţii şi ascensiunea speranţei de viaţă (*United Nations Population Division*, 2017, secţiunea Estimaţii 1950–2015). Nivelul speranţei de viaţă în anul 1996 comparativ cu cel din anul 1989 a fost inferior şi la bărbaţi şi la femei, dar cu netă diferenţiere – cu aproape 1,6 ani şi doar 0,1 ani (tabelul 1).

Figura 1. Speranţa de viaţă la naştere, pe sexe, în anii 1970-2016 - în ani.

Sursa: tabele anuale de mortalitate elaborate de autor.

Tabelul 1
Indicatori ai mortalităţii populaţiei în anii 1989–2016

Ani	Numărul deceselor – în mii	Rata mortalităţii generale – la 1000 locuitori	Proporţia deceselor prin maladiile aparatului circulator – in %	Rata mortalităţii infantile – la 1000 născuţi vii -	Speranţa de viaţă la naştere – ani		Speranţa de viaţă la vârsta de 65 ani – ani	
					Bărbaţi	Femei	Bărbaţi	Femei
1989	247,3	10,7	57,8	26,9	66,7	72,7	13,1	15,0
1990	247,1	10,6	58,9	23,9	66,6	73,1	13,2	15,3
1991	251,8	10,9	60,6	22,7	66,8	73,4	12,9	15,1
1992	263,9	11,6	61,1	23,3	66,1	73,3	12,7	15,0
1993	263,3	11,6	61,6	23,3	65,9	73,3	12,8	15,2
1994	266,1	11,7	60,6	23,9	65,7	73,3	12,8	15,3
1995	271,7	12,0	61,5	21,2	65,5	73,5	12,8	15,3
1996	286,2	12,7	62,1	22,3	65,1	72,8	12,4	14,8
1997	279,3	12,4	61,5	22,0	65,3	73,2	12,6	15,2
1998	269,2	12,0	61,7	20,5	66,2	73,7	12,9	15,4
1999	265,2	11,8	62,4	18,6	67,1	74,2	12,9	15,4
2000	255,8	11,4	61,5	18,6	67,8	74,8	13,4	15,9
2005	262,1	12,3	62,2	15,0	68,8	75,8	13,4	16,2
2010	259,7	12,8	60,2	9,8	70,1	77,5	14,0	17,2
2011	251,4	12,5	60,3	9,4	70,8	78,0	14,4	17,6
2012	253,7	12,6	60,0	10,0	70,9	78,0	14,4	17,6
2013	247,5	12,4	59,0	8,9	71,53	78,52	14,8	18,0
2014	255,0	12,8	58,7	8,4	71,49	78,59	14,7	17,9
2015	261,3	13,2	58,9	8,1	71,42	78,49	14,5	17,8
2016	256,5	13,0	57,9	7,3	71,64	78,86	14,7	18,1

Sursa: Institutul Naţional de Statistică şi determinări ale autorului pentru datele asupra speranţei de viaţă (tabele anuale de mortalitate; datele INS asupra acestui indicator sunt valori medii pe trei ani).

Ce factori noi puteau interveni după anul 1989 în deteriorarea stării de sănătate şi amplificarea regresului speranţei de viaţă la bărbaţi şi cvasistagnarea creşterii la femei? Profunzimea şi duritatea schimbărilor politice, economice şi sociale, apariţia şi creşterea şomajului, cel urban îndeosebi, majorarea costurilor serviciilor comunale, a preţului locuinţelor în marile oraşe, instalarea migraţiei din urban în rural, incertitudinea şi violenţa. Impactul a fost considerabil mai dur asupra populaţiei masculine, afectată în măsură mai mare de criza societăţii româneşti în primii ani ai tranziţiei. Declinul speranţei de viaţă din prima jumătate a anilor 1990 a fost urmat de un progres ferm în anii care au urmat, în anul 2013 valorile ajungând la 71,53 ani la bărbaţi şi 78,52 ani la femei, însemnând o creştere de 6,4 ani şi, respectiv, de 5,7 ani faţă de anul 1996. Ascensiunea a fost stopată în anul 2014 la bărbaţi şi în anul 2015 la femei, dar reluată în anul 2016.

O radiografie a contribuţiei avute de evoluţia mortalităţii, pe grupe de vârstă (creşteri şi scăderi) în anii 1990–2016, la dinamica speranţei de

viaţă la naştere oferă detalii de mare semnificaţie şi de real interes în identificarea sensibilităţii stării de sănătate şi a mortalităţii pe vârste în context economic şi social diferit. Perioadele alese în prezentarea rezultatelor sunt trei, semnificative prin prisma evoluţiei mortalităţii pe vârste şi speranţei de viaţă la naştere: cea de creştere a mortalităţii şi regres al speranţei de viaţă 1990–1996, perioada 1997–2013 de ascensiune a speranţei de viaţă şi anii 2014–2016 în care speranţa de viaţă îşi întrerupe progresul, evoluţiile de după anul 2016 urmând să confirme stoparea creşterii sau doar o perturbare temporară, conjuncturală a ascensiunii. În tabelul 2 pot fi examinate evoluţiile din cele trei perioade.

Tabelul 2
Contribuţia schimbării mortalităţii pe grupe de vârstă (creştere sau scădere) la dinamica speranţei de viaţă la naştere în perioade semnificative de timp după anul 1989

– în ani şi fracţiuni de an –

Grupe de vârstă	Anii 1990–1996	Anii 1997–2013	Anii 2014–2016	Anii 1990–2016	2014	2015	2016
Bărbaţi							
0–9 ani	0,52	1,41	0,17	2,10	0,04	0,10	0,04
10–19 ani	0,06	0,16	0,01	0,23	0,00	–0,02	0,03
20–39 ani	–0,16	0,91	0,14	0,89	0,07	–0,01	0,08
40–59 ani	–1,28	2,03	–0,05	0,70	–0,06	0,08	–0,07
60–69 ani	–0,44	0,79	–0,15	0,20	–0,03	–0,12	0,01
70 ani+	–0,23	1,13	–0,01	0,89	–0,05	–0,10	0,13
Total	**–1,54**	**6,42**	**0,11**	**5,00**	**–0,04**	**–0,06**	**0,21**
Femei							
0–9 ani	0,44	1,29	0,16	1,89	0,07	0,01	0,08
10–19 ani	0,03	0,09	0,01	0,13	0,02	–0,01	0,00
20–39 ani	0,12	0,37	0,07	0,56	0,04	0,01	0,02
40–59 ani	–0,31	0,99	0,05	0,72	0,00	0,03	0,02
60–69 ani	–0,10	0,85	–0,01	0,73	0,02	–0,05	0,02
70 ani+	–0,11	2,15	0,06	2,10	–0,08	–0,09	0,23
Total	**0,08**	**5,73**	**0,33**	**6,14**	**0,08**	**–0,10**	**0,36**

Sursa: tabele anuale de mortalitate şi calcule ale autorului (metoda Arriaga (Preston, Heuveline şi Guillot, 2001)).

Regresul speranţei de viaţă la bărbaţi în anii 1990–1996 are originea principală în majorarea mortalităţii la vârstele adulte – între 40 şi 60 ani, contribuţia fiind de –1,3 ani. La această populaţie rigorile tranziţiei au avut efectele cele mai dure. Şi după vârsta de 59 ani mortalitatea a fost în recrudescenţă. Evoluţia cu efect pozitiv asupra speranţei de viaţă a venit de la reducerea mortalităţii în primii ani de viaţă, odată cu abrogarea legislaţiei

restrictive asupra întreruperii sarcinii şi contracepţiei. Impactul contextului economic şi social nu a fost atât de dur la populaţia feminină. A existat şi aici o deteriorare a stării de sănătate şi majorare a mortalităţii la vârstele adulte şi avansate, dar moderată şi compensată de reducerea mortalităţii în primii ani, iar la nivelul întregii perioade 1990–1996 speranţa de viaţă a femeilor a înregistrat un progres minim – aproape 0,1 ani.

Stoparea recrudescenţei mortalităţii la mijlocul anilor 1990 a fost urmată de un regres considerabil al acesteia în perioada 1997–2013 şi speranţa de viaţă la naştere a cunoscut o ascensiune remarcabilă: 6,4 ani la bărbaţi şi 5,7 ani la femei. Valorile indicatorului în anul 2013 erau de 71,5 ani şi 78,5 ani. În context european erau valori scăzute, dar s-a diminuat decalajul faţă de ţările dezvoltate. În spatele reducerii mortalităţii pe vârste şi creşterii consistente a speranţei de viaţă s-a aflat incontestabilul progres economic, social, cultural şi medical al societăţii româneşti. Nivelul de trai s-a redresat şi ameliorat, s-au produs schimbări însemnate şi semnificative în structura cheltuielilor totale de consum ale gospodăriilor, în consumul principalelor produse alimentare şi băuturi pe locuitor, în consumul alimentar mediu zilnic exprimat în calorii şi factori nutritivi pe locuitor, în înzestrarea gospodăriilor cu bunuri de folosinţă îndelungată. Progrese considerabile au avut loc în nivelul cultural al populaţiei, atât de important în atitudinea şi comportamentul individului faţă de propria-i sănătate. La recensământul din anul 1990 numărul persoanelor cu studii superioare era de 900 mii (400 fiind femei), iar la recensământul din anul 2011 numărul a urcat la 2,6 milioane (1,4 milioane fiind femei). Şi în domeniul asistenţei medicale au avut loc schimbări benefice ale stării de sănătate: apariţia, disponibilitatea şi folosirea unor medicamente noi, cum sunt cele destinate tratării bolilor aparatului circulator, progrese în domeniul chirurgiei cardio-vasculare, folosirea unor tehnologii şi echipamente noi şi performante. Contribuţiile cele mai mari la ascensiunea speranţei de viaţă la naştere le-a avut la bărbaţi reducerea mortalităţii la vârstele de 40–59 ani (însemnând o contribuţie de 2 ani la creşterea speranţei de viaţă), la vârstele cele mai tinere – 0–9 ani, o contribuţie de 1,4 ani – şi la vârstele foarte avansate – 70 ani şi peste – contribuţia fiind de 1,1 ani. La femei, reducerea mortalităţii şi contribuţiile cele mai însemnate la progresul speranţei de viaţă s-au înregistrat la vârstele de 70 ani şi peste, contribuţia fiind de 2,2 ani, urmând reculul mortalităţii de la vârstele cele mai tinere, o contribuţie de 1,3 ani şi un aport de aproape 1 an din reducerea mortalităţii la vârstele de 40–59 şi 60–69 ani. În reducerea diferenţiată a mortalităţii la vârstele adulte la bărbaţi şi la femei, mult mai

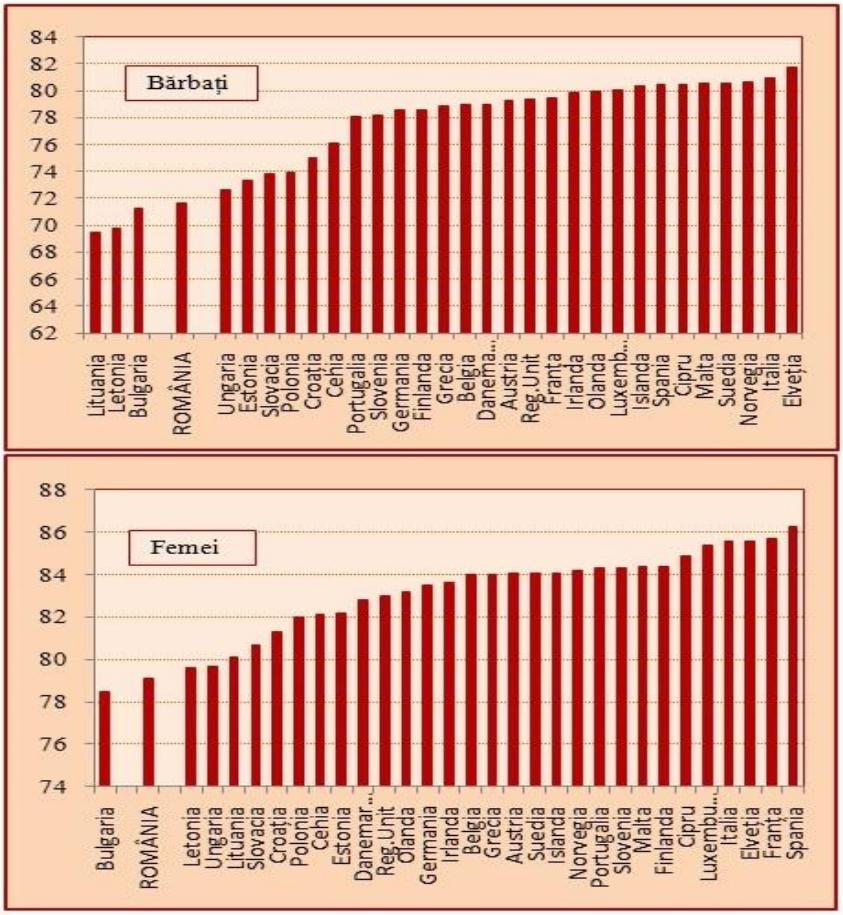
importantă la primii, nu trebuie omisă o anumită compensare după excesul de mortalitate din perioada 1990–1996.

Evoluția speranței de viață după anul 2013 este contradictorie și doar dezvoltările de după anul 2016 vor putea evidenția dacă este vorba de schimbări conjuncturale în parcursul ascendent ori de o surprinzătoare stopare a progresului. În tabelul 2 sunt prezentate și date anuale (2014–2016), acestea arătând regres minor al speranței de viață la bărbați în anii 2014 și 2015, și doar în anul 2015 la femei. Regresul provine din creștere a mortalității după vârsta de 60 de ani. Creșterea speranței de viață se reia în anul 2016 și la bărbați și la femei.

La nivelul întregii perioade 1990–2016 speranța de viață a crescut mai consistent la femei, cu 6,1 ani, progresul de la bărbați fiind de 5 ani, decalajul dintre valorile speranței de viață majorându-se de la 6 ani (în anul 1989) la 7 ani (în anul 2016). Prin reducerea cărei mortalități s-au înregistrat progresele cele mai importante în ascensiunea speranței de viață la naștere în întreaga perioadă 1990–1996? Datele din tabelul 2 sunt edificatore: reducerea mortalității infantile și de la celelalte vârste foarte tinere a avut rol major, chiar dacă la femei o contribuție moderat superioară revine reducerii mortalității la vârstele avansate (70 ani și peste); urmează reducerea mortalității între 40 și 70 ani la femei și între 20 și 60 ani la bărbați. Nu trebuie omis faptul că la aceeași reducere a *intensității* mortalității la vârstele cele mai tinere și, pe de altă parte, la vârstele avansate, contribuția celei dintâi la progresul speranței de viață este mult mai importantă, prin metoda generală de determinare a contribuțiilor. Faptul că la femei contribuția cea mai importantă revine reculului mortalității la vârstele de 70 ani și peste relevă o evoluție descendentă de excepție a mortalității la aceste vârste.

Speranța de viață la naștere a fost în progres consistent după anul 1996. Dacă însă plasăm aprecierea la nivelul întregii perioade 1990–2016 constatăm un progres mediu anual de numai 0,19 ani (nu cu mult peste 2 luni de zile) la bărbați și de 0,23 ani la femei (aproape de 3 luni de zile). Este un progres modest la nivelul unei perioade de 27 ani și nivelul speranței viață la naștere plasează încă România – cu aproape 72 ani la bărbați și aproape 79 la femei – în partea inferioară a clasamentului țărilor din Uniunea Europeană (figura 2), cu 6–8 ani mai puțin decât în cele mai multe țări la bărbați și cu 5–6 ani mai puțin la femei. Se poate observa în cele două figuri departajarea netă a țărilor ex-comuniste de celelalte țări (cu excepția Sloveniei și, la o scară mai mică, a Cehiei).

Figura 2. Speranța de viață la naștere, pe sexe, în anul 2016 în țările UE28, Elveția, Islanda și Norvegia - în ani

Sursa: Eurostat.

În tabelul 1 sunt și date asupra speranței de viață la vârsta de 65 ani. Nivelul era în anul 1989 de 13 ani la bărbați și 15 ani la femei și a crescut cu 2 și, respectiv, 3 ani. Cu aceste valori, poziția țării noastre în Uniunea Europeană este similară cu cea deținută după nivelul speranței de viață la naștere. Ceea ce se poate remarca în clasament este un decalaj mai redus la speranța de viață la vârsta de 65 ani între țările cu cele mai ridicate și cele mai scăzute valori, decât diferențele existente la speranța de viață la naștere. La bărbați, nivelul speranței de viață la vârsta de 65 ani se plasează între 14–15 ani în Letonia, Bulgaria, Lituania, Ungaria și România și aproape 20 de ani în Malta, Franța, Italia și Spania. La femei, decalajul este între 17,9 ani în Bulgaria, 18,3 în România și 23–24 ani în Franța, Spania, Italia. Explicația unui decalaj mai mic se află în asemănări pozitive ale stării de sănătate a

persoanelor ajunse la vârsta de 65 ani în oricare populaţie europeană, trecută prin criteriile selecţiei naturale.

Evoluţia generală după anul 1989 a speranţei de viaţă la vârsta de 65 ani a urmat fazele speranţei de viaţă la naştere. Progresul considerabil mai mic în raport cu cel al speranţei de viaţă la naştere provine din contribuţia particulară pe care a avut-o reducerea mortalităţii în primii ani de viaţă asupra speranţei de viaţă la naştere. Pentru a risipi confuzii care se pot face asupra semnificaţiei valorilor speranţei de viaţă la vârsta de 65 ani în anul 2016 – 15 şi 18 ani, şi potenţiala conexiune cu speranţa de viaţă a unei persoane pensionate la vârsta de 65 ani, se cuvine a preciza că cele două valori indică numărul mediu de ani pe care i-ar mai trăi un bărbat şi o femeie ajunşi la vârsta de 65 de ani dintr-o generaţie ipotetică care ar avea pe tot parcursul existenţei sale (circa 100 de ani), deci şi după vârsta de 65 ani, mortalitatea pe vârste din anul 2016. În realitate, un bărbat şi o femeie pensionaţi în anul 2016 la vârsta de 65 ani vor trăi un număr (mediu) de ani mai mare pentru că mortalitatea după această vârstă va continua să aibă un curs descendent în viitor, urmând a fi mai mică decât cea din anul 2016. Diferenţa poate fi estimată la 3–4 ani în plus, prin analogie cu cea existentă în ţări care dispun de informaţii asupra speranţei de viaţă pe vârste nu numai la nivelul anilor calendaristici, ci şi pe generaţii (Gheţău, 2010). Pe de altă parte, vârsta efectivă de pensionare este undeva între 55 şi 60 ani (în anul 2015 a fost de 59 ani la bărbaţi şi 57 ani la femei (pensie limită de vârstă+pensie anticipată+pensie de invaliditate), ceea ce înseamnă că numărul mediu de ani trăiţi de o persoană pensionată astăzi va depăşi cei 3–4 ani menţionaţi pentru vârsta de 65 ani. Se înţelege că precizata semnificaţie ipotetică a nivelului speranţei de viaţă la vârsta de 65 ani în anul 2016, – 15 ani la bărbaţi şi 18 ani la femei, este identică şi pentru nivelul speranţei de viaţă la naştere – aproape de 72 şi 79 ani: atât ar trăi, în medie, un născut, băiat şi fată, dacă generaţia din care fac parte ar avea pe tot parcursul existenţei sale mortalitatea pe vârste din anul 2016.

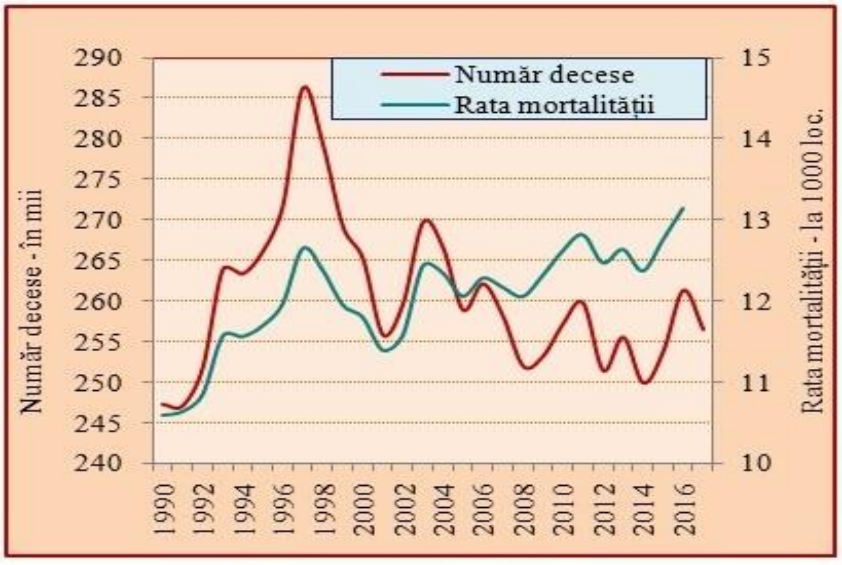
2. Numărul deceselor şi rata mortalităţii generale

Schimbările care au survenit în evoluţia speranţei de viaţă şi nivelul scăzut al acesteia vor putea fi mai bine apreciate prin faţetele mortalităţii populaţiei evidenţiate de alţi indicatori ai fenomenului, prezentaţi în continuare. În general, analiza evoluţiei mortalităţii prin dinamica *numărului de decese* nu are destulă relevanţă, indicatorul fiind influenţat de dinamica numărului populaţiei şi de schimbările din structura pe vârste. În plus, nu poate fi utilizat în abordări comparative între populaţii diferite. Atunci când însă numărul de

decese este în majorare într-o populaţie aflată în declin, ne aflăm în faţa unor evoluţii profund negative şi folosirea dinamicii şi a schimbărilor structurale survenite în numărul deceselor favorizează cunoaşterea fenomenului.

Evoluţia numărului deceselor şi a ratei mortalităţii generale este prezentată în tabelul 1, dar dimensiunile şi valenţele majore ale evoluţiilor paralele şi ale schimbărilor survenite după anul 1989 sunt mai pregnant şi mai edificator scoase în evidenţă de curbele din figura 3. Veritabila explozie a numărului de decese după anul 1989 a avut dimensiuni impresionante: pe parcursul a numai 6 ani numărul deceselor a crescut cu aproape 40 de mii, o recrudescenţă de 16 la sută. S-a redus în anii următori, dar o suită de creşteri şi scăderi poate fi observată. Nivelul cel mai scăzut a fost înregistrat în anul 2013 şi este identic cu cel din anii 1989–1990 – 247 mii dar, atenţie, la o populaţie cu 3,2 milioane locuitori mai mică. În ultimii ani numărul deceselor cunoaşte o anumită majorare şi aici se află cauza regresului pe care l-a înregistrat speranţa de viaţă la naştere în anii 2014–2015 (din tabelul 2).

Figura 3. Evoluţia numărului de decese şi a ratei mortalităţii generale în anii 1990–2016.

Sursa: Institutul Naţional de Statistică.

Plasarea în grafic a evoluţiei paralele a ratei mortalităţii generale este menită a evidenţia maniera în care declinul populaţiei conferă evoluţiei numărului deceselor semnificaţia reală asupra mortalităţii populaţiei. Se poate observa că cele două curbe descriu evoluţii similare, dar după anul 2000 ascensiunea curbei ratei mortalităţii este mult mai pronunţată ca amploare.

Este efectul amplificării declinului numărului populaţiei. Rata mortalităţii generale era mai mică de 11 decese la 1000 locuitori în anul 1990 şi a ajuns la 13 în ultimii doi ani, cu o tendinţă de majorare prin creşterea declinului anual al populaţiei. Cu o astfel de rată, poziţia ţării noastre în Uniunea Europeană (figura 4) nu diferă de cea conferită de nivelul speranţei de viaţă la naştere. Constatarea este chiar şi mai nefavorabilă dacă luăm în considerare ratele *standardizate* de mortalitate, publicate de Eurostat, rate menite a elimina efectele perturbatoare ale structurilor pe vârste şi asigurarea unei bune comparabilităţi a mortalităţii.

Ratele standardizate de mortalitate sunt determinate pornind de la ratele de mortalitate pe vârste din ţările Uniunii Europene şi folosirea unei structuri unice pe vârste, cea a *Populaţiei Europene Standard*. Ultima revizie a acestei populaţii este cea din anul 2013. În determinarea populaţiei standard s-au luat în considerare structurile populaţiilor din ţările Uniunii Europene şi din ţările EFTA – Asociaţia Europeană a Liberului Schimb (Elveţia, Liechtenstein, Islanda şi Norvegia).

Figura 4. Rata mortalităţii generale în anul 2016 în ţările UE28, Elveţia, Islanda şi Norvegia – la 1000 loc.

Sursa: Eurostat.

3. Mortalitatea infantilă

Rata mortalităţii infantile a înregistrat un regres considerabil după anul 1989, în contextul abrogării reglementărilor restrictive privind accesul la întreruperea sarcinii şi contracepţie. Decedau în primul an de viaţă în anul 1989 27 din 1000 de născuţi vii şi cifrele pe anul 2016 indică 7 decese infantile la 1000 de născuţi-vii. Datele publicate de Eurostat se referă la anul 2015 (Eurostat, 2018e). Cu 7,6 decese în primul an de viaţă la 1000 de născuţi-vii România avea cea mai ridicată mortalitate infantilă în Uniunea Europeană. Valoarea medie era de 3,6 la mie şi în 15 state membre rata era inferioară acestui nivel mediu, între 1,6 la mie în Slovenia şi 3,4 la mie în Irlanda, Bulgaria, Malta şi Slovacia aveau rate mai apropiate de ţara noastră, 6,6 la mie, 5,8 şi 5,1 la mie. O privire asupra schimbărilor care au avut loc după anul 1989 în structura deceselor din primul an de viaţă după cauza decesului identifică regresul masiv şi ferm al proporţiei deceselor provocate de bolile aparatului respirator, de la aproape 40% la 25%, reducerea proporţiei deceselor prin boli infecţioase şi parazitare, de la 8 la 2%, şi creşterea ponderii deceselor prin afecţiuni a căror origine se situează în perioada perinatală, de la 20 la aproape 40%, şi prin malformaţii congenitale, deformaţii şi anomalii cromozomiale, de la 15 la aproape 25%. Nivelul mortalităţii infantile este apreciat a fi expresia gradului de civilizaţie materială şi spirituală a unei populaţii. Au fost 1386 decese în primul an de viaţă în anul 2016. O reducere la jumătate a acestui număr şi atingerea nivelului mediu actual al mortalităţii infantile din Uniunea Europeană ar avea o contribuţie modestă la diminuarea declinului anual al populaţiei, ajuns la 140 mii persoane în ultimii ani. Reducerea nivelului mortalităţii infantile este un obiectiv social şi reflectă gradul de pregătire şi acţiune a societăţii în apărarea vieţii în momentele ei cele mai dificile, în primele zile, săptămâni şi luni de viaţă.

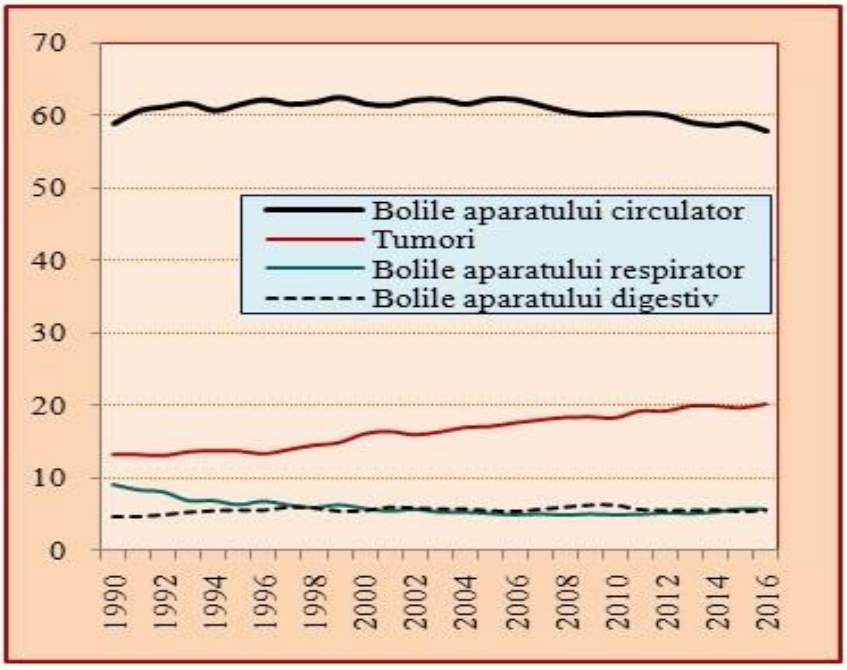
Numărul deceselor din grupa *Sarcină, naştere şi lăuzie* a fost unul imens în anii politicii pronataliste brutale şi forţate. În anul 1989 s-au înregistrat 626 decese materne, iar rata mortalităţii materne era de aproape 170 decese materne la 100.000 născuţi-vii şi morţi, nivel cu totul neobişnuit la populaţiile europene. Indicatorul a înregistrat o veritabilă cădere în anul următor în contextul accesului la întreruperea sarcinii, ajungând la 263 decese materne, şi şi-a continuat ferm regresul în anii următori, în anul 2016 înregistrându-se 17 decese materne.

Mortalitatea pe cauze de deces (şi întrebările pe care le ridică datele)

Faţeta cea mai complexă, mai îngrijorătoare şi delicată a mortalităţii în ţara noastră este cea a mortalităţii cauzată de deces şi aprofundarea ei

se impune. Ponderea deceselor, prin cele mai importante grupe de cauze de deces – bolile aparatului circulator, tumorile, bolile aparatului respirator şi cele ale aparatului digestiv – scoate în evidenţă o netă dominare a deceselor provocate de bolile din prima grupă – în jur de 60% în toată perioada 1990–2016 (figura 4). Tendinţa de regres este modestă şi apare după anul 2005. Se află în ascensiune proporţia deceselor cauzate de tumori, de la 13 la 20%, în timp ce proporţiile deceselor cauzate de bolile ale aparatului respirator şi cauzate de bolile ale aparatului digestiv manifestă stabilitate în jurul valorilor de 5–6% în ansamblul deceselor. Dacă vom folosi scări adecvate proporţiei deceselor prin cele din urmă două grupe de cauze de deces şi plasăm analiza la nivelul celor două sexe, diferenţierile sunt importante, atât ca nivel, cât şi prin tendinţe (figura 5).

Figura 5. Proporţia deceselor provocată de cele mai importante patru grupe de cauze de deces, în anii 1990–2016 – în %.

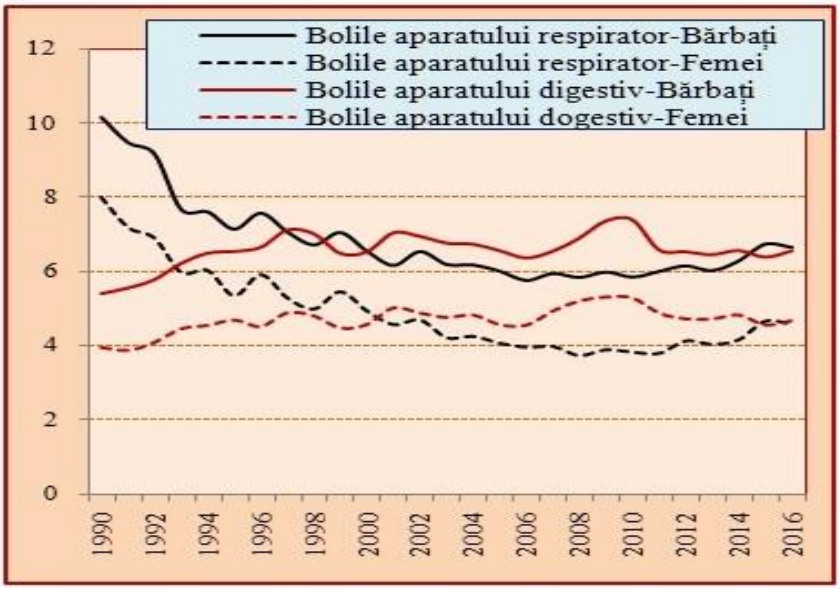

Sursa: Institutul Naţional de Statistică.

Se poate constata un regres pronunţat la bolile aparatului respirator în anii 1990, moderat în anii 2003–2012 şi o creştere semnificativă în ultimii ani. Putem deduce de aici originea uşorului recul al speranţei de viaţă şi la naştere şi la vârsta de 65 ani. Ponderea deceselor prin maladii ale aparatului digestiv a înregistrat o majorare importantă în anii 1991–1996 şi la

bărbaţi şi la femei şi a rămas relativ stabilă în continuare, în jurul valorilor de 7 şi, respectiv, 5%. Privind evoluţiile ascendente ale ponderilor deceselor prin cardiovascular, mai pronunţat vizibile şi diferenţiate pe sexe în figura 6, dar şi ale deceselor prin bolile aparatului digestiv în prima jumătate a anilor 1990, găsim şi originea recrudescenţei mortalităţii şi regresului speranţei de viaţă la naştere în anii respectivi. Revenim la imensa mortalitate prin bolile aparatului circulator. Mortalitatea cauzată de deces din ţara noastră nu poate fi un caz izolat în populaţiile europene ca structură pe cauze.

Figura 6. Proporţia deceselor provocată de boli ale aparatului respirator şi boli ale aparatului digestiv, pe sexe, în anii 1990–2016 – în %

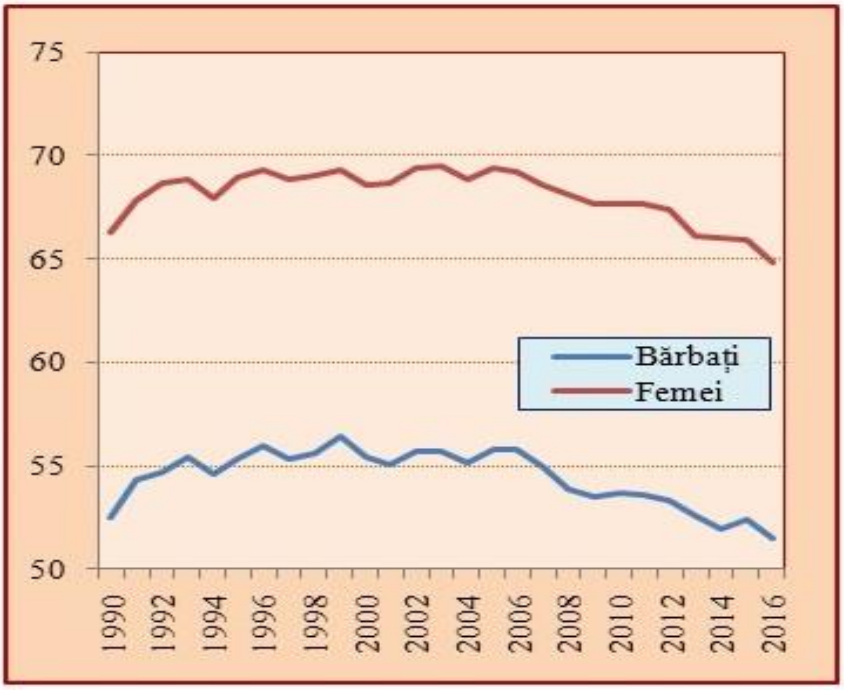
Sursa: Institutul Naţional de Statistică.

Poate avea particularităţi semnificative cu origini acumulate în timp, dinainte de anul 1990, în nivelul de trai şi cel cultural, în managementul şi funcţionarea sistemului de sănătate publică. Diferenţierea majoră faţă de cele mai multe ţări europene ridică însă unele semne de întrebare. Le voi prezenta preluând pasaje conţinând observaţii, aprecieri şi semne de întrebare asupra mortalităţii cauzată de deces dintr-un articol publicat în luna septembrie 2016 (Gheţău, 2016a). Evoluţiile din anul 1970 şi din aceste prime patru luni ale anului 2018 întăresc aprecierile, consideraţiile şi concluziile din articol.

„Cunoaşterea structurii mortalităţii cauzelor medicale este fundamentală în elaborarea tuturor programelor şi strategiilor în domeniul sănătăţii. De multă vreme urmăresc cauzele mortalităţii la noi şi în alte ţări,

ca număr de decese, rate pe vârste, pondere în ansamblul deceselor. Bolile aparatului circulator au fost și au rămas cea mai importantă grupă de cauze de deces în România. Și în cele mai multe dintre celelalte țări din Uniunea Europeană mortalitatea prin aceste cauze este cea mai ridicată. Excepțiile notabile sunt Danemarca, Franța, Olanda, Regatul Unit și Belgia unde tumorile dețin poziția dominantă (Eurostat, 2016). Diferențele din structura mortalității cauzele de deces în țările europene pot avea origini variate, dar venind din trei grupe mari de factori determinanți, după clasificarea Organizației Mondiale a Sănătății (WHO, 2016): mediul social și economic; mediul fizic; caracteristicile și comportamentul individual al persoanei. Serviciile de sănătate, ca acces și folosire preventivă și curativă, sunt incluse în factorii determinanți. Cât de diferită este mortalitatea prin cardiovascular ca proporție în ansamblul mortalității în țările Uniunii Europene se poate observa în figura 7: ponderea deceselor se situează între 25 și 30% în Franța, Danemarca, Regatul Unit, Olanda, Belgia, Spania, Norvegia, Portugalia și peste 50% în Ungaria, Estonia, Lituania, Letonia, România și Bulgaria (Eurostat, 2018d).

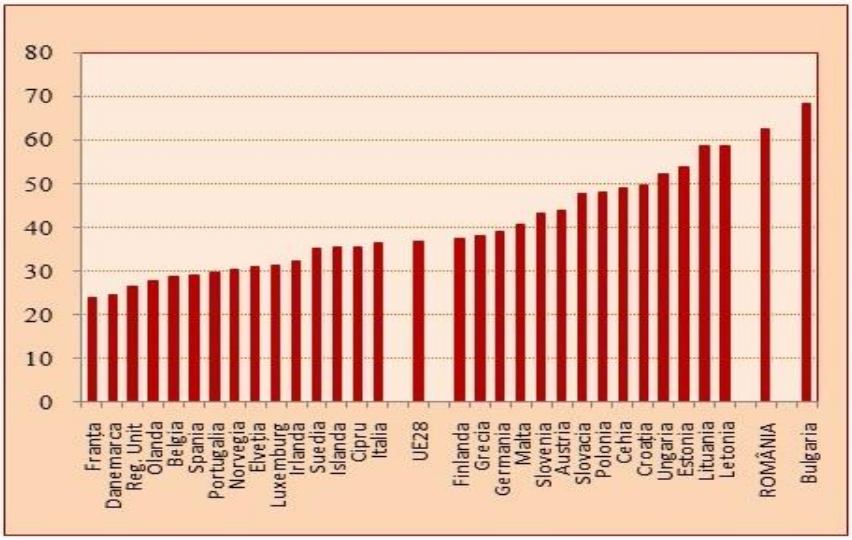
Figura 7. Proporția deceselor provocată de boli ale aparatului circulator la bărbați și la femei în anii 1990–2016 – în % față de totalul deceselor la fiecare sex.

Sursa: Institutul Național de Statistică.

Diferenţele sunt extrem de mari, greu de explicat. Ar putea exista vreo legătură între actuala mortalitate prin cardiovascular în aceste din urmă ţări şi faptul că starea de sănătate şi caracteristicile ei la populaţia vârstnică, unde au loc majoritatea deceselor prin cardiovascular (87% în anul 2016 în ţara noastră), sunt încă, în măsură considerabilă, înscrise aproape iremediabil în *morbiditatea reală* (toate cazurile de îmbolnăvire, cunoscute şi necunoscute) dinainte de începutul anilor 1990? Doar cercetări efectuate în sânul generaţiilor pe o lungă perioadă de timp ar putea oferi răspuns.

Figura 8. Proporţia mortalităţii provocată de bolile aparatului circulator în întreaga mortalitate, în ţările UE28, Elveţia, Islanda şi Norvegia în anul 2015 - în %.

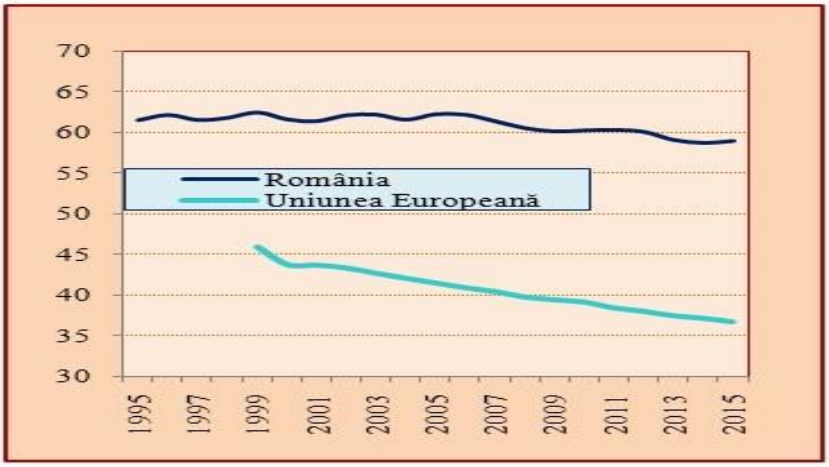

Sursa: Eurostat.

Mortalitatea prin boli cardiovasculare în ţările dezvoltate şi-a început declinul în anii 1970–1980, odată cu lansarea *revoluţiei cardiovasculare* (Vallin şi Mesle, 2004*)*, însemnând programe şi strategii vizând: 1– schimbarea stilului de viaţă (alimentaţie, consum de alcool şi tutun, controlul tensiunii arteriale şi al colesterolului, exerciţii fizice, activitate şi odihnă), 2 – medicamente noi şi de mare eficienţă în tratarea bolilor cardiovasculare (*beta-blocantele* îndeosebi) şi 3-echipamente şi tehnologii noi de tratament, progrese notabile în chirurgia cardiovasculară. Întrebarea firească pe care ne-o putem pune este dacă toate aceste componente ori cele mai importante dintre ele au ajuns şi s-au instalat statornic şi în ţara noastră. După datele asupra mortalităţii prin bolile cardiovasculare pe o perioadă mai lungă de timp,

1980–2015, răspunsul pare a fi mai degrabă negativ. Ponderea deceselor din aceste cauze a fost în ascensiune remarcabilă până la mijlocul anilor 1990, de la 55% la 62%, a rămas la acest din urmă nivel între anii 1995–2005 şi s-a înscris apoi pe o curbă descendentă doar moderată, valorile din ultimii doi ani ajungând la 59%, dar net deasupra celor de la începutul anilor 1980 şi plasând ţara noastră în dezagreabila poziţie din figura 7. Mai mult, o privire comparativă asupra dinamicii proporţiei deceselor prin boli ale aparatului circulator în perioada 1999–2010 în ţara noastră şi în populaţia UE-28, în figura 8, evidenţiază nu numai enormul decalaj, ci şi continuarea în ritm mai rapid a regresului proporţiei deceselor prin cardiovascular în celelalte ţări. În felul acesta decalajul se majorează şi întrebarea firească este unde se află factorii cauzali ai acestei îndepărtări de evoluţiile din celelalte ţări? Revenind la cele trei mari componente ale revoluţiei cardiovascularului, putem sesiza de o manieră vizibilă schimbări notabile capabile să lanseze declinul durabil al acestei mortalităţi? Schimbări în **stilul de viaţă**, decisive în prevenirea îmbolnăvirii prin boli ale aparatului circulator, îndeosebi la populaţia tânără şi adultă, par a fi intervenit. Dacă informaţiile furnizate presei sunt corecte, din partea unei mari reţele medicale private se menţionează cifra de 2,5 milioane de clienţi, anual, fără a lua în considerare sectorul *corporate* cu peste 300 de mii de abonaţi. Este de admis că cei care se adresează clinicilor şi spitalelor private realizează în măsură mai mare rolul stilului de viaţă în prevenirea bolii, iar perspectivele optimiste de creştere a acestui segment al populaţiei, după aceeaşi sursă, ar urma să ducă la progresul proporţiei populaţiei având un comportament individual mai favorabil stării sănătăţii.

Figura 9. Ponderea deceselor provocate de bolile aparatului circulator în România şi în populaţia Uniunii Europene în anii 1995-2015 - în %

Sursa: Eurostat.

Cercetarea efectuată de Societatea Română de Hipertensiune asupra *prevalenței* afecțiunilor cardiovasculare și a factorilor de risc pe un eșantion de 1942 persoane (reprezentativ pentru structura populației pe sexe, vârste și mediu de rezidență), în perioada 16 octombrie 2015-25 aprilie 2016, aduce informații foarte recente asupra stării lucrurilor, confirmând progrese în cunoaștere și tratament[1]. Deși proporția populației având hipertensiune (prevalența) a crescut la 45% în anul 2016, comparativ cu 40% în urmă cu cinci ani, 81% dintre hipertensivii adulți știu că suferă de această boală, ceea ce înseamnă un progres apreciabil al ratei de cunoaștere în anul 2016 în raport cu datele din primul studiu SEPHAR din anul 2005 – cu doar 44% (dacă aceste date, atât de diferite, au comparabilitate deplină).

Medicația mult mai eficientă ca altădată în tratarea bolilor cardiovasculare este disponibilă. Semne de întrebare pot fi ridicate asupra măsurii în care este recomandată și folosită, ca și asupra accesului larg al populației la aceste medicamente (în mediul rural cu precădere). În ceea ce privește **echipamentele și tehnologiile medicale moderne**, chirurgia cardiovasculară, este de presupus că progresele sunt importante (chiar dacă Ministrul Sănătății vorbește de aparatură medicală de zeci de milioane de euro nepusă în funcțiune ori folosită incorect)".

„În acest punct al analizei ajungem la o problemă extrem de complexă și delicată: ce garanții putem avea că în cele 154 mii de cazuri de deces prin boli ale aparatului circulator din anul 2015 stabilirea cauzei de deces a fost corectă? Întrebarea ar putea părea nelalocul ei dar sunt un număr de semne de întrebare ori semne de alt fel care duc la această întrebare".

„Buletinul statistic de deces este completat la Primării, la Oficiile de stare civilă. Cauza de deces este preluată în aceste buletine din *Certificatul medical constatator al decesului* (completat de un medic). În Certificatul medical constatator al decesului informațiile asupra cauzelor decesului sunt numeroase, tocmai pentru a se putea stabili corect cauza".

„Mortalitatea prin infecții intra-spitalicești nu este raportată decât în mică măsură. Dar dacă unor decese din această categorie li se atribuie, în Certificatul constatator al decesului, cauze din grupa Boli ale aparatului circulator, oricum imensă prin numărul și proporția deceselor? Într-o astfel de ipoteză s-ar putea explica de ce mortalitatea prin cardiovascular este atât de mare și stabilă. Se vorbește de 57 de mii de infecții nosocomiale în ultimii cinci ani în spitalele din România, identificate și înregistrate

[1] SEPHAR III, Studiul Epidemiologic asupra Prevalenței Hipertensiunii Arteriale și Riscului Cardiovascular(http://www.societate-hipertensiune.ro/pdf/Prezentare%20Sephar%20III.pdf; http://www.agerpres.ro/sanatate/2016/09/16/studiu-peste-45-din-populatia-adulta-a-romaniei-cu-hipertensiune-arteriala.

de Ministerul Sănătăţii[2]. Se poate avea încredere în această cifră? Termenul de *infecţii asociate îngrijirilor medicale* care înlocuieşte de dată recentă, prin ordin al Ministrului Sănătăţii, termenul de infecţii nosocomiale este mai potrivit originii şi realităţilor din spitale. Cât de dramatică este situaţia acestor infecţii şi a consecinţelor lor o găsim în aprecierea Ministrului Sănătăţii făcută într-un recent interviu: ‹‹Dacă ar fi să aplicăm acum toate măsurile punitive, 80% din spitale ar trebui închise, ceea ce este o opţiune complet nerealistă şi ar arunca ţara în criză››[3].

„În fond, decesul este consemnat la încetarea activităţii inimii (şi dispariţiei definitive a oricărui semn de viaţă), chiar dacă adevărata cauză a decesului nu este una dintre bolile aparatului circulator. Există peste tot corectitudine totală, competenţă şi informaţie completă pentru stabilirea adevăratei cauze a decesului? La 100 de mii persoane decedate în anul 2015 în mediul rural decesul a survenit la domiciliul persoanei. Este de admis că pentru o parte dintre ele medicul care a constatat decesul a avut informaţii complete asupra sănătăţii persoanei şi a putut stabili cu exactitate şi cauza directă, şi cauzele antecedente, şi starea morbidă iniţială, şi alte stări morbide. În ce proporţie toate aceste informaţii erau disponibile? În ce proporţie la persoanele internate în spitale şi externate apoi în stare gravă, cu deces survenit la domiciliu prin infecţiile luate în spital, cauza decesului este cea corectă? Sunt întrebări fireşti, la care nimeni nu poate oferi răspuns. Există însă posibilitatea aflării adevărului dacă ar exista voinţă autentică, forţă în intervenţie, competenţă şi perseverenţă. La toate decesele în primul an de viaţă survenite în anul 2015 prin boli ale aparatului circulator există dosare medicale cu întregul parcurs al sarcinii, naşterii, stării de sănătate, îmbolnăvirii şi decesului. O echipă de medici din afara „sistemului", neimplicaţi direct în stabilirea cauzei şi completarea Certificatului constatator de deces, ar putea analiza fiecare caz şi verifica stabilirea cauzei decesului. O investigaţie similară se poate efectua pe eşantioane la decesele survenite în spitale prin boli cardiovasculare, completată cu informaţii de la medicul de familie şi de la membrii familiei. Şi în mediul rural astfel de investigaţii sunt posibile, chiar dacă informaţii detaliate sunt, probabil, mai puţin disponibile. Printr-un astfel de exerciţiu am avea răspuns la o întrebare gravă: nu cumva în realitate mortalitatea prin boli cardiovasculare a fost în regres, dar el nu este vizibil la nivelul datelor statistice pentru că se practică un „transfer" de decese prin alte cauze în grupa bolilor cardiovasculare, cum ar fi decese prin infecţii din

[2] http://www.digi24.ro/stiri/actualitate/social/statistica-peste-57-000-de-infectii-nosocomiale-in- spitalele-romanesti-in-cinci-ani-520358.

[3]http://www.capital.ro/vlad-voiculescu-probabil-ca-80-din-spitale-ar-trebui-inchise-nu-e-o-solutie.

spitale? (Aprecierile venite din partea unui specialist, medic anatomopatolog, la toate aceste semne de întrebare, prezentate în Casetă sunt edificatoare).

Casetă: **Comentariu, *Contributors*, 26 septembrie 2016**
(http://www.contributors.ro/administratie/revenind-la-sanatatea-romanilor-sunt-corecte-datele-asupra-mortalita%c8%9bii-pe-cauze-de-deces)

V. B.

22/09/2016

"Fiind medic primar anatomopatolog, am completat numeroase certificate medicale constatatoare de deces. Mărturisesc că am întâlnit, încă din stagiatura, apoi ca specialist, colegi care nu ştiau (lăsau pe seama asistentelor!) să completeze certificatele; diagnosticele erau incomplete, iar cauzele – neevidenţiate în ordinea tanatogenezei. De asemenea, cu stupoare, am aflat că, la Starea Civilă - biroul Decese -, există ofiţeri incomodaţi când diagnosticele sunt multiple! Prin urmare, îmi exprim îndoiala că, în România, certificatele de deces consemnează, cu acurateţe, cauzele de moarte. Ca un exemplu, din familie: socrii mei au suferit de cancer, dar, in certificatele constatatoare eliberate de MF, boala neoplazica nu figura la I. c. sau d… Poate cursurile de Medicină Socială nu au fost interesante pentru toţi, iar perfecţionările în cadrul EMC nu cuprind tematică "periferică" . Biostatistica nu pasionează pe toata lumea si, din eroare in eroare, ajungem la raportări nereale. Mi-aş dori ca, într-o bună zi, să particip la un audit având ca obiectiv cercetarea acurateţei certificatelor medicale constatatoare de deces. Pentru politicile sanitare, importanţa concluziilor e nebănuit de mare".

Includerea unor decese prin alte cauze în grupa bolilor aparatului circulator nu schimbă nivelul speranţei de viaţă la naştere, indicator rezultat numai din mortalitatea pe vârste, dar poate deforma structura mortalităţii pe cauze de deces şi duce la fundamentarea nerealistă a programelor speciale şi prioritare adresate anumitor cauze de deces". La ce concluzii ar putea duce compararea datelor asupra mortalităţii pe cauze de deces cu datele asupra morbidităţii pe cauze de îmbolnăvire?

Alura moderat descendentă a proporţiei deceselor prin cardiovascular, după anul 2005, în figura 8 poate indica o tendinţă de reducere a mortalităţii prin aceste maladii. S-ar putea ca în realitate nivelul acestei mortalităţi să fie consistent mai mic decât cel arătat de datele statistice, iar reculul să fie şi el sensibil mai important decât cel sugerat de curba acestor decese în figura 8. Atunci am putea vedea şi de ce astăzi proporţia deceselor prin din

toate celelalte grupe mari de cauze de deces – în afară de cele prin boli ale aparatului digestiv – este mai mică în ţara noastră decât în populaţia UE28.

„Sănătatea românilor este oglinda realităţilor economice, sociale, culturale şi medicale din societatea românească de astăzi dar şi de ieri şi de alaltăieri. Starea de sănătate a unui adult, a unei persoane vârstnice, este sinteza acumulărilor din tot parcursul vieţii. Numeroşii factori din cele trei grupe mari de determinaţi ai sănătăţii sintetizate de Organizaţia Mondială a Sănătăţii şi menţionaţi în articol îşi pun amprenta în mod diferit asupra persoanei. Îi voi relua, mai dezvoltat (după Organizaţia Mondială a Sănătăţii): venit; poziţie socială; educaţie; mediu fizic, însemnând apa, aerul, locul de muncă, locuinţa, aşezările şi căile de transport; cultura, cu obiceiuri şi tradiţii, valori respectate şi cultivate; relaţiile din familie şi comunitate faţă de sănătatea membrilor ei; moştenirea genetică; comportament individual, stil de viaţă; particularităţi ale bolii la bărbaţi şi femei. Se adaugă, firește, accesul şi folosirea serviciilor de sănătate în prevenţie şi tratament. Un exerciţiu de apreciere a evoluţiei acestor factori şi stării lor actuale ar putea fi relevant pentru înţelegerea problemelor sănătăţii în România. În *Strategia Naţională de Sănătate a României* asistenţa medicală nu este considerată factor determinant al sănătăţii populaţiei, menţionaţi fiind doar Determinanţi socio-economici, Factori de mediu şi ocupaţionali şi Factori comportamentali individuali”[4].

Aproape toate referirile la redresarea situaţiei demografice a ţării menţionează nevoia creşterii numărului de născuţi. Este demersul fundamental, cel bine motivat. Declinul natural al populaţiei ţării a provenit în mod esenţial din dimensiunea scăderii numărului de născuţi, iar recrudescenţa numărului de decese a mărit amploarea declinului. Numărul deceselor a crescut doar în anii 1990, a cunoscut o scădere în anii următori şi se situează după anul 2006 la un nivel relativ constant, dar foarte ridicat, 250 mii decese pe an, nivel identic cu cel din anul 1990. Declinul populaţiei i-a amplificat însă dimensiunea negativă prin majorarea ratei mortalităţii populaţiei. Vorbind însă de reducerea scăderii naturale a populaţiei, ajunsă în ultimii la 70 de mii persoane şi depăşind scăderea anuală prin migraţie externă, de ce nu am aborda însă rolul şi contribuţia pe care le poate avea reducerea numărului de decese la diminuarea declinului natural? Este un subiect evitat. Poate şi pentru că problemele sănătăţii populaţiei, în multiplele ei faţete şi manifestări, se află în perpetuă criză de resurse, de management, de ingerinţe şi instabilitate în decizii şi abordări şi afectate considerabil, mai mult decât se recunoaşte, de masiva migraţie a medicilor.

[4] http://www.ms.ro/upload/HG%201.0282014%20%20Strategia%20Nationala%20de%20Sanatate %202014-2020.pdf. (accesat la 20 septembrie 2016).

4. Bibliografie

1. European Commission, Eurostat (2011). *Demography Report 2010*, Luxembourg.
2. Eurostat (2016). *Causes of death – absolute number – annual data* (http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=hlth_cd_anr)
3. Eurostat (2018a). Fertility indicators (http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo).
4. Eurostat (2018b). Population by age group (http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&pcode=tps00010).
5. Eurostat (2018c). Life expectancy by age and sex (http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_mlexpec).
6. Eurostat (2018d). *Causes of death – absolute number – annual data* (http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=hlth_cd_anr).
7. Eurostat (2018e). Infant mortality rate (http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&pcode=tps00027).
8. Eurostat (2018f). Births and fertility in 2016. Women in EU have first child on average at 29, Newsrelease, 52/2018–28 March 2018 (http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8774296/3–28032018–AP).
9. Gheţău, Vasile (1997). *Evoluţia fertilităţii în România. De la transversal la longitudinal*. Institutul Naţional de Cercetări Economice, Centrul de Cercetări Demografice, Bibliotheca Demographica, nr. 5.
10. Gheţău, Vasile (2000). *România. Tabele anuale de mortalitate, 1980–1999*, Populaţie şi Societate, nr. 3–4 (21–22), 2000. Centrul de Cercetări Demografice, Academia Română (actualizate ulterior pe anii 2000–2016).
11. Gheţău, Vasile (2010b). *Speranţa de viaţă a Românilor pensionaţi în anul 2009. O abordare longitudinală*, Institutul Naţional de Cercetări Economice, Centrul de Informare şi Documentare Economică, RCR Print.
12. Gheţău, Vasile (2016). *Revenind la Sănătatea românilor. Sunt corecte datele asupra mortalităţii pe cauze de deces*?, Contributors, 20 septembrie 2016. ((http://www.contributors.ro/administratie/revenind-la-sanatatea-romanilor-sunt-corecte-datele-asupra-mortalita%c8%9bii-pe-cauze-de-deces).
13. Institutul Naţional de Statistică (1994). *Date demografice.*
14. Institutul Naţional de Statistică (1996). *Anuarul demografic al României 1996.*
15. Institutul Naţional de Statistică (2006). *Anuarul demografic al României 2006.*

16. Institutul Naţional de Statistică (2013). *Recensământul Populaţiei şi al locuinţelor 20 octombrie 2011.* Vol. III, „Populaţie stabilă (rezidentă). Structura etnică şi confesională".
17. Institutul Naţional de Statistică (2014). *Anuarul statistic al României 2014.*
18. Institutul Naţional de Statistică (2015a). *Anuarul demografic al României 2015*.
19. Institutul Naţional de Statistică (2015b). *Anuarul statistic al României 2015*.
20. Institutul Naţional de Statistică (2016a). *Evenimente demografice în anul 2015*.
21. Institutul Naţional de Statistică (2016b). *Decese în anul 2015*.
22. Institutul Naţional de Statistică (2017a). *Comunicat de presă nr. 2012/– 29 august 2017.*
23. Institutul Naţional de Statistică (2017a). *Anuarul statistic al României 2017*.
24. Institutul Naţional de Statistică (2017b). *Evenimente demografice în anul 2016*.
25. Institutul Naţional de Statistică (2017c). *Decese în anul 2016*.
26. Institutul Naţional de Statistică (2017, 2018). Comunicate lunare de presă (martie 2017–februarie 2018) "*Mişcarea naturală a populaţiei"* (www.insse.ro).
27. Institutul Naţional de Statistică (2018). Baza de date TEMPO (www.insse.ro)
28. Preston, Samuel, Patrick Heuveline şi Michel Guillot (2001). *Demography*, Blackwell Publishers, Oxford, Regatul Unit.
29. Rotariu, Traian, Luminiţa Dumănescu, Mihaela Hărăguş (2017). *Demografia României în perioada postbelică (1948–2015*), Polirom, Iaşi.
30. Sandu, Dumitru (2006). *Explorarea Europei prin migraţii pentru muncă: 1990–2006*, în Fundaţia pentru o Societate Deschisă, *Locuirea temporară în străinătate. Migraţia economică a românilor: 1990–2006*, Bucureşti.
31. Shryock, Henry S., Jacob S. Siegel and Assiciates (1971). *The Methods and Materials of Demography*, Vol. 2, U. S. Bureau of the Census, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C.
32. Sobotka, Tomáš, Wolfgang Lutz şi Dimiter Philipov. 2005. "*Missing Births "*: *Decomposing the Declining Number of Births in Europe into Tempo, Quantum and Age Structure Effects*, European Demographic Research Papers, 2002, nr. 2, Viena Institute of Demography.

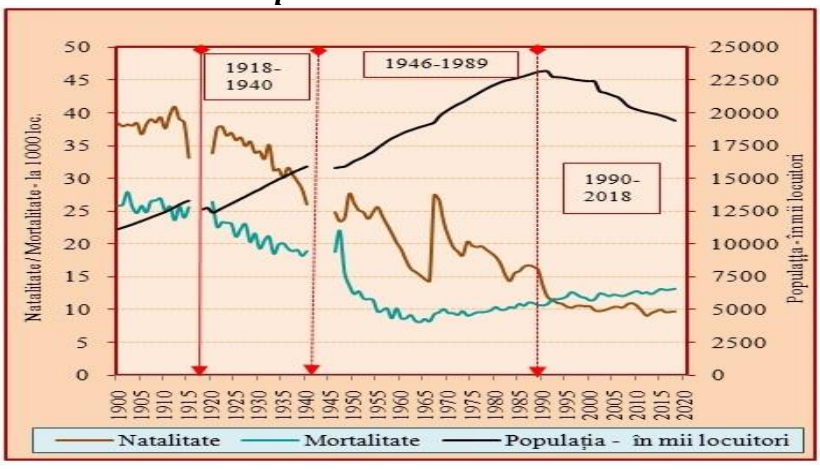
33. Şerbu, G.R. (George Retegan). 1962. *Evoluţia fertilităţii populaţiei feminine din R.P.R. în perioada 1900–1960*, Revista de Statistică, nr. 4, 1962.
34. Trebici, Vladimir (1996). *Demografie. Excerpta et Selecta*, Editura Enciclopedică, Bucureşti.
35. Trebici, Vladimir (1998). *Populaţia României după naţionalitate şi religie. Demografie regională şi diferenţială*, Bibliotheca Demographica, nr. 8, Institutul Naţional de Cercetări Economice, Centrul de Cercetări Demografice, Centrul de Informare şi Documentare Economică, Bucureşti.
36. United Nations Population Division (2017). *World Population Prospects: The 2017 Revision* (https://esa.un.org/unpd/wpp/).
37. Vallin, Jacques şi France Meslé (2004). *Convergences and divergences in mortality. A new approach to health transition*, Demographic Research, Special Collection 2, Article 2, Max Planck Institute for Demographic Research, Germany (http://www.demographic-research.org/special/2/2/s2-2.pdf).
38. World Health Organization (2016). *Health Impact Assessment (HIA). The determinants of health* (http://www.who.int/hia/evidence/doh/en).

PERSPECTIVELE DECLINULUI POPULAȚIEI

VASILE GHEȚĂU

Dezvoltările viitoare ale populației României le vor continua, în mod previzibil în mare măsură, pe cele din ultimii aproape 30 de ani, modelate de noile realități economice, sociale, culturale și medicale de după anul 1989. Acestora li s-au adăugat influențele contextului economic, social și cultural european prin imensa migrație externă a românilor, cunoașterea comportamentelor și atitudinilor față de căsătorie, numărul de copii, a ierarhiile dorințelor, preferințelor și valorilor tinerilor din spațiul european. Pe de altă parte, evoluțiile viitoare din structura pe vârste a populației vor purta multă vreme amprenta neobișnuitelor evoluții ale natalității din anii 1957–1966 și, îndeosebi, după anul 1966. Evoluții imprevizibile astăzi rezultate din programe eficiente de redresare a natalității vor putea schimba tabloul prospectiv rezultat din proiectări, dar este de admis că efectele vor fi etalate în timp. Cât de complexă a devenit construcția prospectivă și plasarea ei în evoluțiile istorice ale populației țării și ale celor două componente ale mișcării naturale poate fi examinat în figura 1, în care evoluțiile celor trei indicatori acoperă întreaga perioadă 1900–2018.

Figura 1. Populația României și componentele creșterii naturale în perioada 1900–2018.

Sursa: Anii 1900-1929: Direcția Centrală de Statistică, 1968; anii 1930-2016: Institutul Național de Statistică, 2017; anii 2017 și 2018: estimații ale autorului)

Schimbările survenite în secolul trecut şi în aceste prime două decenii ale secolului al XXI-lea sunt de-a dreptul impresionante şi arată modul în care evoluţiile economice şi sociale, dar şi cele politice, din România au modelat demograficul. Inversarea curbelor natalităţii şi mortalităţii după anul 1990 şi instalarea declinului populaţiei ridică în mod firesc semne de întrebare asupra viitorului acesteia. Perspectivele prezentate în continuare reprezintă unul din scenariile posibile, cel al menţinerii fertilităţii feminine actuale (ca număr mediu de copii aduşi pe lume de o femeie), al continuării creşterii speranţei de viaţă la naştere şi fără includerea unei ipoteze asupra migraţiei externe.

*

Perspectivele populaţiei României sunt înscrise, în mare măsură, în evoluţiile demografice din ultimii 29 de ani şi, îndeosebi, în caracteristicile actuale ale structurii pe vârste a populaţiei, ale fertilităţii feminine pe vârste şi ale mortalităţii pe vârste. În orice abordare prospectivă a populaţiei pe vârste, natalitatea şi mortalitatea generală pe ani calendaristici sunt indicatori derivaţi, rezultaţi, dependenţi de structura pe vârste a populaţiei şi de ratele de fertilitate feminină şi de mortalitate pe vârste. Moştenirea demografică dinainte de anul 1990 îşi va pune încă în mod pregnant amprenta pe dezvoltările viitoare, ea aflându-se în caracteristicile structurii pe vârste a populaţiei (prin dimensiunea şi ponderea generaţiilor mari din anii 1967–1989). Caracteristicile mişcării naturale a populaţiei în deceniile următoare (naşteri şi decese) pot astfel fi relativ uşor conturate şi cuantificate, schimbări imprevizibile importante în componenta naturală fiind secundare în ansamblul tabloului demografic viitor al ţării. Migraţia externă rămâne o componentă a cărei evoluţie viitoare este dificil de întrevăzut şi de cuantificat, resorturile majore ale fenomenului aflându-se în ţările dezvoltate spre care au migrat cele câteva milioane de români, în căutarea unui standard de viaţă mai ridicat şi a altui viitor. O creştere economică mai importantă decât cea din ultimii ani în ţările de destinaţie va stimula migraţia românilor, propensiunea spre migrare rămânând încă foarte ridicată. Iată dezvoltările recente:

- După datele Institutului Naţional de Statistică numărul emigranţilor cu schimbare de reşedinţă a fost în anul 2014 de 173 mii persoane, în anul 2015 a urcat la 195 mii, iar în anul 2016 a ajuns la 210 mii.
- După datele din Raportul pe anul 2017 asupra migraţiei internaţionale al Naţiunilor Unite, numărul imigranţilor din România în ţările din Europa de nord, de sud şi de vest era la mijlocul anului 2017 de

2,9 milioane, cu 200 de mii mai mare decât la mijlocul anului 2015 (United Nations, DESA, 2017a).

– Raportul pe anul 2017 asupra migrației internaționale al Organizației pentru Cooperare Economică și Dezvoltare (OECD) menționează că de peste zece ani lista celor mai importante țări de origine a imigranților în țările OECD a rămas aceeași: China, România, Polonia, India, Mexic, Filipine (doar în anul 2015 Siria a fost pe locul 2). Două treimi din imigranții români în țările OECD în anul 2015 (425 mii) au avut drept destinație Germania și Regatul Unit (OECD, 2017).

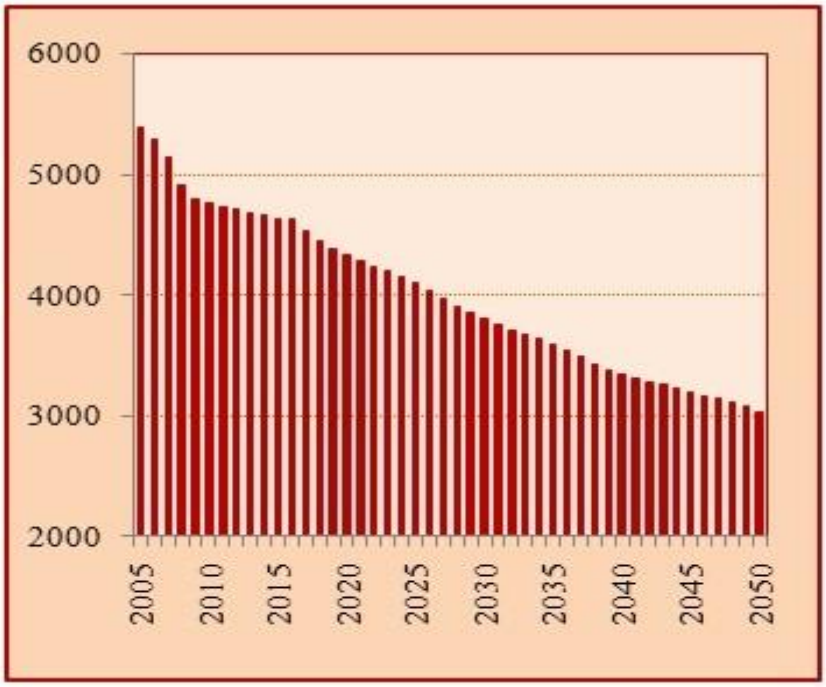
Propriile scenarii prospective nu includ deci o ipoteză asupra migrației, iar rezultatele pe care le voi prezenta vor fi erodate de continuarea fluxurilor migratorii din ultimii ani.

Am scris mult, chiar foarte mult, în ultimii doi ani despre perspectivele populației României (trei dintre articole sunt menționate în lista cu referințe). Voi relua în acest studiu, cu modificări și adaptări, unele date și aprecieri. Modul de abordare a perspectivelor este însă unul diferit.

Simplificând într-o anumită măsură demersul, populația țării în deceniile viitoare va avea două componente: populația din anul 2016, populația inițială, se va regăsi în toți anii acoperiți de proiectare, 1917–2050, într-un număr în scădere continuă prin mortalitate, constituind prima componentă a viitoarei populații (populația rezidentă pe sexe și vârste la mijlocul anului 2017 nu este încă disponibilă); va intra în populația țării, în fiecare an, un număr de născuți, constituind în timp a doua componentă a întregii populații, populația cea mai tânără. Intrările anuale au drept determinanți populația feminină în vârstă de 15–49 ani (grupare standardizată) și *ratele de fertilitate pe vârste*. În mod similar, numărul anual al deceselor, la bărbați și la femei, depinde de numărul populației pe vârste și de intensitatea mortalității pe vârste (*probabilități de deces*). Cu alte cuvinte, și numărul născuților și cel al decedaților în deceniile următoare depind în măsură decisivă de populația pe vârste, populație care se află astăzi în viață și va continua să facă parte, chiar dacă în măsură descrescătoare, din populația viitoare. I se va adăuga populația generațiilor viitoare, rezultată din proiectări. Această mică incursiune în mecanismul reînnoirii populației în timp ne va arăta de ce viitorul numărului de născuți și de decedați se află în bună măsură în caracteristicile actuale ale populației, așa cum au fost ele modelate de evoluțiile demografice de până acum. Două precizări sunt importante asupra ipotezelor mortalității și fertilității feminine pe vârste adoptate în proiectări: ele prevăd, pe de o parte, continuarea în viitor a ascensiunii *speranței de viață la naștere* și, pe de altă parte, menținerea *numărului mediu de copii aduși pe lume de o femeie* de-a lungul vieții la nivelul rezultat din datele

anuale recente asupra numărului de născuţi şi a populaţiei feminine în vârstă de 15–49 ani. Acest nivel al fertilităţii feminine este de aproape 1,5 copii la o femeie, departe de nivelul care ar asigura înlocuirea în timp a generaţiilor şi asigurarea unei stabilităţi a numărului populaţiei – 2 copii la o femeie (la un cuplu). În figura 2 se poate examina felul în care a evoluat numărul populaţiei feminine în vârstă de 15–49 ani în anii 2005–2015 şi evoluţia aşteptată până la mijlocul secolului.

Figura 2. Populaţia feminină în vârstă de 15–49 ani în anii 2005–2016 şi cea proiectată pentru anii 2017–2050 – în mii persoane.

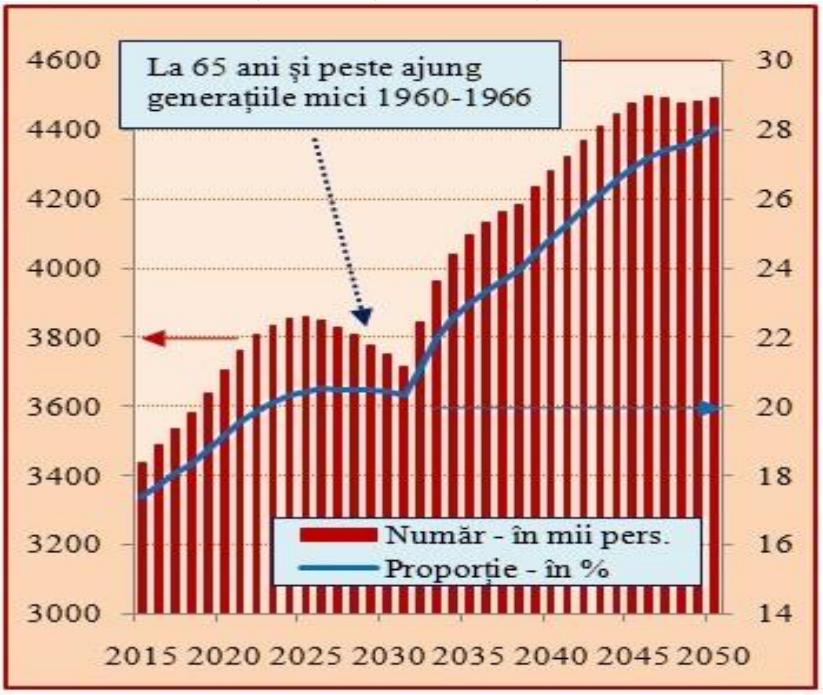

Sursa: Anii 2005-2016: INS; ceilalţi ani: proiectări ale autorului

Declinul este dramatic. Erau mai mult de 5 milioane femei la vârstele menţionate, în anul 2005, sunt astăzi 4,5 milioane, iar reculul se va intensifica pe măsura intrării masive şi continue în populaţia în vârstă de 15–49 ani femeilor născute după anul 1990, ajungându-se la 3,8 milioane în anul 2030 şi la doar 3 milioane la mijlocul secolului. De la aceste femei, aflate în cea mai mare parte în viaţă astăzi, vor proveni născuţii în deceniile următoare. Cu păstrarea numărului mediu de copii aduşi pe lume de o femeie de-a lungul vieţii la valoarea menţionată, nu este dificil de întrevăzut cum va evolua numărul de născuţi. Un mecanism asemănător cu cel al determinării numărului de născuţi este cel al aşteptatei majorări a numărului

de decese (şi a ratei mortalităţii generale), provenită din accentuarea îmbătrânirii demografice. Decesele la populaţia în vârstă de 65 ani şi peste reprezintă astăzi 75 la sută din numărul anual al deceselor. Creşterea ponderii acestei populaţii vârstnice şi prelungirea speranţei de viaţă la vârstele avansate se află la baza acestei ascensiuni a proporţiei deceselor după vârsta de 64 ani. Or, toate datele arată că populaţia vârstnică se va majora considerabil în deceniile viitoare, atât ca număr, cât şi ca proporţie, curbele din figura 3 fiind semnificative.

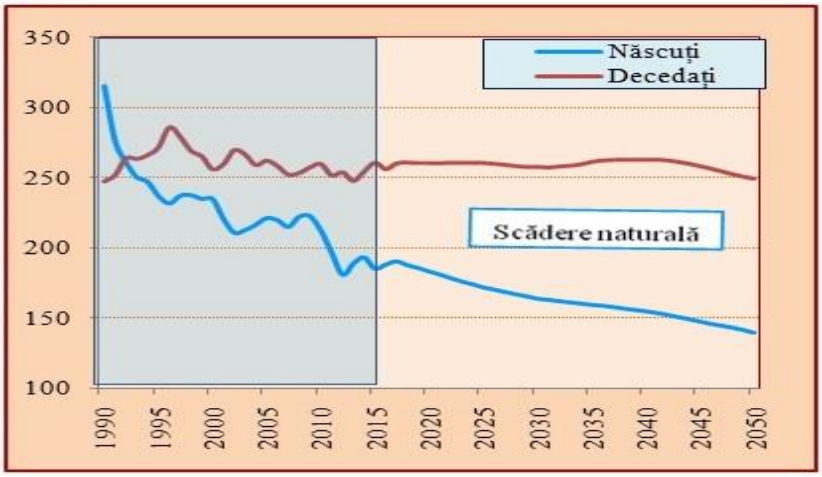
Figura 3. Perspectivele unei subpopulaţii care nu depinde până în anul 2050 de evoluţia viitoare a natalităţii – populaţia în vârstă de 65 ani şi peste; număr şi proporţie în populaţia totală.

Sursa: proiectări ale autorului

Din aceste două determinări aproape mecanice va rezulta reducerea numărului de născuţi şi menţinerea numărului de decese la valorile ridicate din ultimii ani, în jur de 250 mii de decese. Diferenţa dintre cei doi indicatori este dimensiunea scăderii naturale anuale a populaţiei şi evoluţia acesteia urmează a fi mai mult decât dramatică (figura 4). Relativa stabilitate a numărului de decese provine atât din declinul numărului populaţiei, cât şi din ipoteza asupra mortalităţii populaţiei, prevăzând reducerea mortalităţii pe vârste.

Figura 4. Evoluţia numărului de născuţi şi decedaţi în anii 1990–2016 şi valori proiectate pentru anii 2017–2050 – în mii

Sursa: Anii 1990–2016: Institutul Naţional de Statistică; anii 2017–2050: proiectări ale autorului.

Cu aceste necesare detalii asupra dimensiunii populaţiilor de la care vor proveni născuţii în deceniile următoare, dar şi decesele, iată în tabelul care urmează principalele rezultate ale proiectării populaţiei rezidente până la mijlocul secolului, în ipoteza menţinerii fertilităţii din ultimii ani, a reducerii în continuare a mortalităţii pe vârste şi a ascensiunii consistente a speranţei de viaţă la naştere şi fără migraţie externă.

Indicatori ai populaţiei rezidente în anul 2015 şi ai populaţiei rezidente proiectate până la mijlocul secolului (ani selectivi)

Indicatori	2015	2020	2030	2040	2050	2050 DP–ONU
Numărul populaţiei* – în mii	**19819**	**19444**	**18499**	**17398**	**16175**	**15694**
Vârsta mediană – în ani	**40,4**	**42,8**	**45,5**	**47,7**	**48,6**	**49,8**
Ponderea populaţiei în vârstă de 65 ani şi peste – în %	**17,4**	**18,7**	**20,5**	**24,5**	**27,9**	**29,2**
Raportul de dependenţă a vârstnicilor (persoane de 65 ani şi peste la 100 de persoane în vârstă de 20–64 ani)	**28**	**31**	**34**	**43**	**51**	**54**
Număr născuţi* – în mii	**185**	**174**	**156**	**145**	**127**	**120**
Natalitate* – la 1000 locuitori	**9,3**	**9,0**	**8,4**	**8,3**	**7,9**	**7,4**
Număr decedaţi* – în mii	**261**	**258**	**257**	**263**	**251**	**250**
Mortalitate generală* – la 1000 locuitori	**13,2**	**13,3**	**13,9**	**15,1**	**15,5**	**16**
Scădere naturală* – în mii locuitori	**–76**	**–84**	**–101**	**–118**	**–123**	**–120**
Speranţa de viaţă la naştere – în ani: **– Femei**	**71,9**				**77**	**77,5**

Indicatori	2015	2020	2030	2040	2050	2050 DP–ONU
– Bărbaţi	**78,9**				**82**	**82,8**
Densitatea populaţiei – locuitori la km, p,	**83**	**82**	**78**	**73**	**68**	**68**
Migraţie externă netă – mii persoane	**Fără migraţie**					**–425** mii loc. în perioada 2015–2050

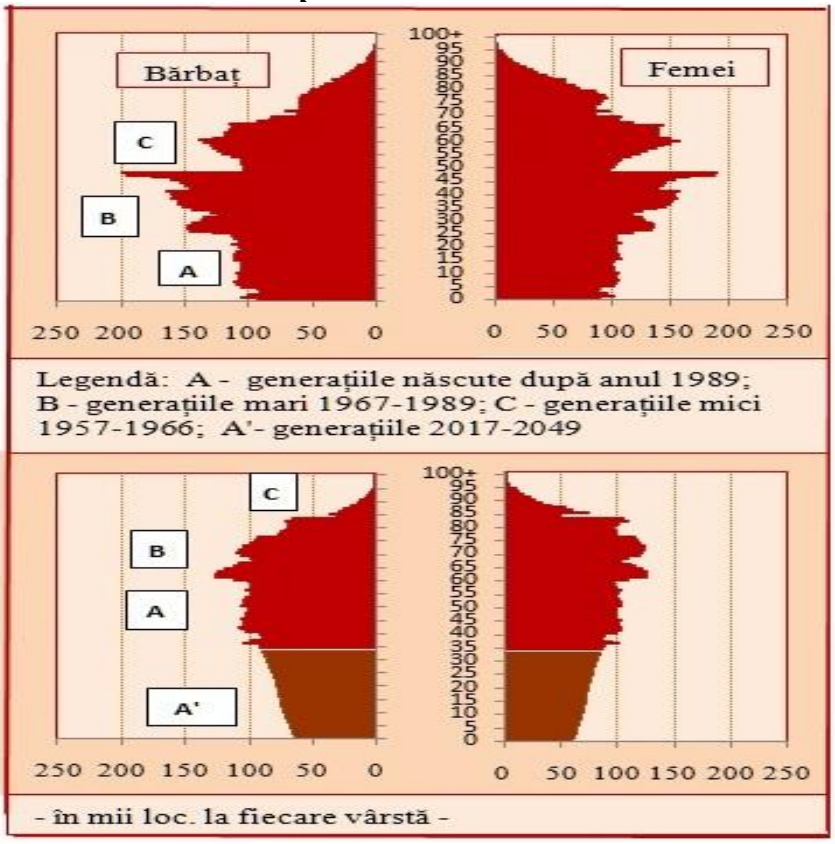
Sursa: anul 2015 – date INS pentru indicatorii marcaţi cu asterisc şi calcule ale autorului; ceilalţi ani – proiectări ale autorului; United Nations Population Division, 2017b.

Datele sintetizează deteriorarea generală şi accelerată în deceniile următoare, fie că ne referim la numărul populaţiei ori la alţi indicatori majori – structura pe vârste, procesul de îmbătrânire a populaţiei, diminuarea numărului de născuţi (şi a ratei natalităţii), majorarea numărului de decese (şi a ratei mortalităţii generale). Implicaţiile economice sunt sintetizate în raportul de dependenţă a vârstnicilor, însemnând raportul dintre populaţia vârstnică, inactivă economic în cea mai mare parte, şi populaţia adultă, predominant activă economic: 28 de vârstnici la 100 de adulţi în anul 2015, 34 în anul 2030 şi 51 la mijlocul secolului. Unde se află mecanismul deteriorării ? Fundamental, în ceea ce s-a întâmplat până acum cu populaţia ţării şi îndeosebi în regresul numărului de născuţi. Este însă vorba de regresul din toată perioada 1990–2015 şi de cel care va urma. Numărul născuţilor reprezintă populaţia pe vârste în anii viitori. Declinul numărului de născuţi început în prima parte a anilor 1990 a provenit, în cea mai mare parte, din reducerea numărului mediu de născuţi aduşi pe lume de o femeie, cel de-al doilea determinant – numărul de femei la vârstele fertile (15–49 ani) – având o dimensiune relativ stabilă. După anul 2010 dimensiunea acestei populaţii s-a înscris pe o curbă descendentă fermă şi regresul s-a accentuat şi se va accentua în măsură şi mai mare în viitor, consecinţa fiind reculul automat al numărului de născuţi, chiar dacă numărul mediu de copii aduşi pe lume de o femeie ar rămâne neschimbat – în jur de 1,5 copii. O contribuţie la regresul de până acum al populaţiei feminine în vârstă de 15–49 ani revine şi migraţiei externe. Numărului descendent al numărului de născuţi i se asociază ascensiunea, moderată, a numărului de decese, evoluţie care nu va proveni din deteriorarea stării de sănătate a populaţiei, ipoteza asupra speranţei de viaţă la naştere fiind una foarte optimistă, ci numai din creşterea ponderii populaţiei vârstnice.

Şi ceilalţi indicatori din tabel ilustrează deteriorarea generală a situaţiei demografice şi lor li s-ar putea adăuga numeroşi alţii.

Marile schimbări care ar urma să se producă în ansamblul structurii pe vârste a populației țării în deceniile care vin pot fi examinate în figura 5. Se conturează pentru următorii doar 32 de ani o amplificare a declinului populației, prin dimensiunea generațiilor mici care întră anual în populația țării, plasate alături de numărul anual considerabil mai mare și stabil al deceselor, amplificarea procesului de îmbătrânire demografică. Și unele implicații economice și sociale pot fi sesizate: accentuarea reducerii drastice a populației de vârstă școlară, a populației feminine în vârstă de 15–49 ani, degradarea raportului dintre populația vârstnică și cea cu vârstă de muncă (raportul de dependență din tabel).

Figura 5. Populația pe sexe și vârste în anul 2016 și cea proiectată pentru anul 2050.

Sursa: anul 2016 – date INS; anul 2050 – proiectări ale autorului

Am inclus în tabel, pentru anul 2050, rezultate semnificative din Revizia 2017 a Perspectivelor Populației Mondiale elaborate de Divizia de

Populaţie a Naţiunilor Unite (DP–ONU), cel mai competent organism în aria perspectivelor populaţiilor tuturor ţărilor şi având o excelentă experienţă în domeniu (revizia 2017 este cea de-a 25-a). Varianta reţinută este *Fertilitate Constantă*, asigurând cadru comparativ adecvat. Nu sunt diferenţe importante între cele două abordări şi nici nu au de unde proveni, datele de plecare ale proiectărilor fiind similare, ipoteza asupra fertilităţii nu este semnificativ diferită, iar cea asupra speranţei de viaţă este foarte apropiată.

Numărul populaţiei în anul 2050 diferă între cele două proiectări cu 481 de mii şi provine din ipoteza aspra migraţiei nete din proiectările DP–ONU, o migraţie negativă de 425 de mii persoane pe întreaga perioadă 2015–2050. Ea provine din impact direct, prin eliminarea din populaţia ţării a 425 de mii persoane, prin migraţie, dar şi din efectul indirect, prin eliminarea născuţilor potenţiali care revin unei populaţii de 425 de mii (populaţie tânără). De aceea şi numărul de născuţi este moderat inferior în proiectările DP–ONU. Nu sunt diferenţe semnificative la mortalitate ori la scăderea naturală în anul 2050, ca şi la raportul de dependenţă a vârstnicilor.

Rezultatele Seriei 2017 a proiectărilor Diviziei de Populaţie a Naţiunilor Unite confirmă tabloul sumbru al populaţiei ţării în deceniile următoare, rezultat din propriile proiectări şi sintetizat în datele din tabel. Confirmare şi mai apropiată găsim în rezultatele proiectărilor elaborate de Eurostat (2017a), având drept an de plecare anul 2015. Populaţia României în anul 2050, în *Scenariul de bază*, prevăzând o fertilitate în progres, dar şi o migraţie negativă considerabilă, ar urma să ajungă la 16,3 milioane locuitori. Cu menţinerea unei fertilităţi de 1,5 copii la o femeie, populaţia ar atinge 14,9 milioane. În proiectările elaborate de Institutul Naţional de Statistică, populaţia ar ajunge în anul 2050 la 16,6 milioane locuitori, în „… *varianta cea mai plauzibilă asupra evoluţiei populaţiei*…" (Varianta Medie INS, 2017).

În luna aprilie a fost publicat un proiect de lege prin care „…se instituie obligaţia elaborării şi actualizării Strategiei de dezvoltare economică şi socială a României pe termen lung, denumită în continuare Strategia „România 2040"…" (http://sgg.gov.ro/legislativ/docs/2018/04/7qjrc0hvfdmknx6p4sy3.pdf). Se menţionează elaborarea de prognoze şi scenarii de dezvoltare. Fără îndoială, populaţiei, factorul cel mai important al dezvoltării ţării, îi vor fi destinate şi locul şi importanţa cuvenite, inclusiv în prognozele şi scenariile acoperind domeniile economic şi social. Datele din tabel prevăd o populaţie rezidentă de 17,4 milioane locuitori în anul 2040 şi indicatorii demografici asociaţi acestei populaţii, în ipoteza menţinerii fertilităţii la 1,5 copii la o femeie, speranţa de viaţă la naştere urmând să progreseze cu 3,6 ani la bărbaţi şi 2,3 ani la femei în raport cu cea din ultimii ani. Nu sunt incluse în ipoteze dezvoltările viitoare ale migraţiei externe.

REMARCI FINALE

Evoluţiile populaţiei şi ale fenomenelor demografice după anul 1989 au cauzalităţi şi mecanisme complexe, izvorâte din realităţile economice, sociale, culturale şi politice ale societăţii româneşti în drumul ei spre democraţie, stat de drept şi economie de piaţă. În aceste evoluţii, contribuţii şi efecte importante, directe şi indirecte, au avut caracteristicile populaţiei şi fenomenelor demografice din deceniile anterioare anului 1990. Dreptul omului de a decide numărul de copii pe care doreşte să-i aibă şi când să-i aducă pe lume, ca şi la informaţie şi mijloace de planificare familială a avut şi el un rol care nu poate fi subestimat ori neglijat ca efecte. După cum nu pot fi subestimate efectele dreptului la liberă circulaţie, la activitate economică şi stabilirea reşedinţei în alte ţări, la cunoaşterea stilului de viaţă, valorilor ierarhiilor şi aspiraţiilor oamenilor din alte ţări, efecte care şi-au pus neîndoielnic amprenta pe atitudini, comportamente şi decizii vizând familia şi copilul. Toate aceste determinări se cuvin a fi luate în considerare în analiza stării actuale a populaţiei ţării şi în fundamentarea unor programe şi strategii de reducere a dimensiunii declinului populaţiei şi a gradului de depopulare a ţării. În faţa unor realităţi şi perspective demografice profund negative există prudenţă, îndoieli şi chiar scepticism, atitudini care provin şi din incertitudinea viitorului pe termen lung, în general. Se adaugă, probabil, refuzul individului, prin natura, construcţia şi structura sa, de a-şi organiza viitorul cu o viziune şi o filozofie pesimiste, atât timp cât declinul populaţiei ţării nu a avut până acum efecte negative semnificative asupra vieţii sale. Mai mult, acest declin a avut efecte economice benefice asupra societăţii, prin reducerea consistentă a resurselor orientate spre alocaţii (numărul născuţilor este de multă vreme la nu cu mult peste jumătatea celui de la începutul anilor 1990), maternitate, asistenţă medicală a mamei şi copilului, educaţie, fără a mai vorbi de reducerea presiunii asupra pieţei muncii prin masiva migraţie pentru muncă a câtorva milioane de persoane tinere şi adulte şi sutele de milioane de euro din remitenţe. Prin reducerea numărului de copii şi la nivelul familiei au existat avantaje economice, resursele financiare pe membru de familiei fiind mai mari în cele fără copii ori cu un singur copil.

Toate aceste avantaje vor avea însă costuri, nemăsurabile astăzi, pe termen lung şi foarte lung. Am menţionat ascensiunea raportului de

dependenţă a vârstnicilor, de la 28 la 51 de persoane în vârstă de 65 ani şi peste la 100 de persoane cu vârsta de muncă. Pe fondul declinului şi al accelerării îmbătrânirii populaţiei, menţinerea ratelor de activitate pe sexe şi vârste din anul 2015 ar urma să ducă la contractarea populaţiei active economic de la 9 la 7,2 milioane persoane în anul 2040. Penuria de forţă de muncă apărută în unele ramuri şi judeţe se va amplifica prin intrarea masivă în populaţia cu vârstă de muncă în anii care vin a generaţiilor mici născute după anul 1990. Creşterea participării la activitatea economică prin majorarea ratelor de activitate şi de ocupare pe sexe şi vârste, aflate sub valorile medii din UE28 (Eurostat, 2018a), va deveni deziderat major, pentru a compensa într-o anumită măsură reducerea populaţiei active rezultată din acţiunea demograficului.

Banca Naţională menţionează în mod constant în rapoartele sale influenţele negative ale evoluţiilor demografice asupra situaţiei economice a ţării. În Raportul asupra stabilităţii financiare din luna decembrie 2017 găsim următoarele aprecieri (Banca Naţională a României, 2017):

- „O primă vulnerabilitate structurală importantă la nivelul pieţei muncii este problema demografică, generată, pe de o parte, de declinul natural al populaţiei, iar, pe de altă parte, de fenomenul emigraţiei".
- „Conform datelor observate în perioada 2005–2016 pentru state din Europa Centrală şi de Est, o majorare cu 1 punct procentual a ponderii populaţiei cu vârsta de 65 de ani sau peste conduce la o diminuare a creşterii PIB potenţial cu 1,3 puncte procentuale".
- „De asemenea, emigraţia a atins un nivel îngrijorător: aproximativ 15 la sută din populaţia ţării, respectiv 25 la sută din populaţia activă".

În sfârşit, intrările în populaţia de pensionari ar urma să fie în ascensiune masivă între jumătatea anilor 2020 şi începutul anilor 2030 prin ajungerea la vârsta pensionării a generaţiilor mari născute după anul 1966, ilustrând întinderea ecoului unor mari fracturi survenite în trecut în evoluţia natalităţii.

Singura măsură generoasă de susţinere a natalităţii luată vreodată în ţara noastră în contextul accesului neîngrădit la contracepţie şi întreruperea sarcinii a fost şi a rămas concediul şi indemnizaţia de creştere a copilului. Măsura a evitat o veritabilă cădere a natalităţii după anul 2000, prin redresarea moderată a numărului de născuţi în mediul urban, unde se află preponderent femeile cu venit impozabil beneficiare ale măsurii. Redresarea a compensat continuarea reculului numărului de născuţi în mediul rural. Modificările aduse în anul 2017 legislaţiei în privinţa concediului şi indemnizaţiei de creştere a copilului ar trebui să aibă drept efect un

progres al numărului de beneficiari, însemnând o redresare a numărului de născuți. Datele Ministerului Muncii și Justiției Sociale arată de altfel o ascensiune semnificativă încă din anul 2017 – cu 18 mii persoane mai mult 13% (Ministerul Muncii și Justiției Sociale, 2018).

Nivelul indemnizației reprezintă 85% din media veniturilor nete realizate în ultimele 12 luni din ultimii 2 ani anteriori datei nașterii copilului și nu poate fi mai mică de 85% din cuantumul salariului minim brut pe țară garantat în plată. Acest salariu era în decembrie 2017 de 1.400 le,i iar indemnizația minimă era de 1.233 lei. De la începutul anului 2018 nivelul minim al indemnizației este de 1.250 lei, stabilit prin aplicarea coeficientului multiplicator de 2,5 la valoarea Indicelui Social de Referință (500 lei). Nivelul mediu al indemnizației a crescut consistent în anul 2017, ajungând la 1.783 lei, cu 567 lei mai mult decât în anul 2016.

La sfârșitul anului 2017 erau 166,6 mii de beneficiari ai indemnizației (148,2 mii erau mame, iar celălalt părinte (tatăl) era beneficiar în 18,4 mii de cazuri). Nu știm la câți din cei 188 de mii de născuți din anul 2016 mama (sau tatăl) a avut concediu și indemnizație de creștere a copilului. Afirmăm că măsura concediului și indemnizației este o măsură generoasă la nivelul resurselor societății. Date ale Agenției Naționale pentru Plăți și Inspecție Socială relevă însă fațete îngrijorătoare ale situației economice a femeilor beneficiare. Din cei aproape 167 mii de beneficiari, 63% aveau indemnizația minimă. Cu alte cuvinte, veniturile acestora erau egale sau mai mici decât salariul minim brut pe țară garantat în plată (1.400 lei în luna decembrie 2017). Pe de altă parte, datele Eurostat indică o proporție a femeilor în vârstă de 20–29 ani aflate în risc de sărăcie de 33%, la cele trăind fără părinți, și 24%, la cele trăind cu părinți (Eurostat, 2018b). Este o realitate dură a natalității actuale în România. Nu există date asupra unor caracteristici importante ale mamelor beneficiare de concediu și indemnizație: nivel de educație, categorie socio-profesională, stare civilă, rangul copilului.

Mamele care au avut și au indemnizație, ca și cele care o vor avea în viitor, fac parte din populația feminină tânără aflată predominant în mediul urban. La mijlocul anului 2016 populația feminină în vârstă de 15–49 ani era de 2,6 milioane în mediul urban și de aproape 2 milioane în mediu rural. Și structura pe vârste a celor două populații este semnificativ diferită, proporția femeilor la vârstele cu fertilitatea cea mai ridicată – între 25 și 35 de ani – fiind superioară în mediul urban prin efectele migrației din rural în urban. Cu excepția județului Ilfov, cu particularitățile sale demografice și socio-economice, declinul natural al populației este generalizat, deci inclusiv în județele în care măsura concediului și a indemnizației a avut efecte pozitive asupra numărului de născuți. Natalitatea este mai

mică de 8 născuți la 1000 de locuitori în 4 județe din sudul țării, toate cu grad scăzut de urbanizare, iar mortalitatea generală depășește 15 la mie în 6 județe (cu un nivel de aproape 19 la mie în județul Teleorman). Oricât ar crește numărul de născuți (mame cu indemnizații) în mediul urban, o redresare de substanță a natalității țării și diminuarea dimensiunii declinului populației și a ritmului de depopulare a țării nu pot fi realizate fără creșterea aportului femeilor casnice. Concediul și indemnizația se acordă mamelor cu venit impozabil (cu excepția persoanelor care urmează cursuri de zi în învățământ preuniversitar), persoane active economic în perioada de referință, și reprezintă un sprijin consistent pentru a asigura compatibilitatea între statutul de persoană activă economic și cel de mamă. Resursele financiare pentru indemnizații nu se află în bugetul de asigurări sociale, ele venind de la bugetul de stat. Ancheta asupra forței de muncă în gospodării 2015 (INS) indică un număr al femeilor casnice de 1,3 milioane, 432 de mii fiind în mediul rural. Aproape 60% dintre aceste femei sunt în vârstă de 15–44 ani. Nu poate surprinde faptul că declinul natural în mediul rural a fost în anul 2016 de 51 mii persoane, de trei ori mai mare decât cel din mediul urban (17 mii persoane). Creșterea gradului de ocupare economică a femeilor din rural le-ar asigura un nivel de trai mai ridicat și le-ar permite acces la concediu și indemnizație de creștere a copilului. Pe de altă parte, majorarea proporției născuților de rangul 2 – aflată la 30% – apare ca o condiție indispensabilă a redresării, ceea ce ar implica o diferențiere a măsurilor stimulative, cum ar fi, de pildă, acordarea unei indemnizații mai mari la cel de-al doilea copil al mamei.

Declinul natalității este rezultatul a sute de mii de decizii de a nu avea copii ori de a avea un singur copil. Este factorul economic determinant în aceste decizii? Sunt și alți factori, de natură neeconomică? Am putea găsi răspuns prin conceperea și efectuarea unor cercetări selective pe eșantioane reprezentative de populație tânără (și adultă), cu și fără copii, pentru a vedea ce factori și mecanisme determină deciziile și ce programe ar putea schimba decizia de a nu avea copii ori de a avea un singur copil. S-ar putea elabora apoi și programe și strategii pe termen lung, orientate spre redresarea natalității și reducerea dimensiunii declinului populației și a ritmului de depopulare a țării (semnalată încă din anul 2005 (Bucher și Mai, 2005)) pornind de la aspirații, deziderate și preferințe ale celor care doresc să aibă copii, dar numeroase bariere și practici le stau în față. Concediul și indemnizația de creștere a copilului ar fi componentele unor astfel de programe alături de alte măsuri, unele adresate prioritar populației din mediul rural unde deteriorarea situației demografice tinde să capete caracteristici și dimensiuni dramatice. Ar fi proiectul național cel mai

important pe care îl poate avea România după aproape 30 de ani de declin al populației și instalarea depopulării țării. Și cel mai costisitor. O întrebare tulburătoare se poate însă pune: este pregătită țara, societatea românească, pentru o redresare consistentă a natalității, dacă ar fi să aibă loc? Nu, nu este pregătită, fie și numai dacă ținem cont de relatările presei despre: starea maternităților și spitalelor de copii, dotarea cu echipamente, prezența personalului medical de specialitate numărul de creșe și grădinițe; accesul populației rurale în special la asistență medicală adresată mamei și copilului.

***

Perspectivele prezentate se referă la populația care are reședința obișnuită (locuiește) în România. Erau 19,6 milioane locuitori la începutul anului 2017. Scăderea din ultimii ani, pe cale naturală și prin migrație externă negativă, se apropie de 150 mii persoane. Datele Institutului Național de Statistică referitoare la numărul populației rezidente impun prudență și rezerve. Institutul a fost și este lipsit de instrumente statistice și de surse de mare exactitate și fiabilitate în ceea ce privește migrația externă. S-au folosit, după recensământul din octombrie 2011, când s-a introdus conceptul de populație rezidentă, aproximări și estimații ale migrației externe care ridică semne de întrebare și asupra numărului populației rezidente și asupra structurii pe vârste, fără a mai vorbi de distribuția teritorială. Este probabil ca dimensiunea reală a populației rezidente să fie inferioară cifrelor oficiale. Cu alte cuvinte, rezultatele perspectivelor prezentate în acest studiu pot contura o populație viitoare superioară celei care ar fi rezultat dintr-o cunoaștere cât mai exactă a realităților demografice din ultimii ani.

Am motivat de ce stabilirea unor ipoteze despre migrația externă la nivelul exigențelor impuse de modelele de proiectare a populației ar constitui simple exerciții prospective, fără fundamentare și argumentare. Migrația externă va juca însă un rol important în evoluția populației țării și două aspecte distincte se cuvin a fi abordate: imigrația de retur și potențiala luare în considerare a imigrației din alte părți, în perspectiva reducerii dimensiunii declinului populației și a gradului de depopulare a țării.

Imigrația de retur va deveni importantă ca dimensiune și contribuție la reducerea declinului populației rezidente într-un context de schimbare radicală a forței factorilor determinanți ai migrației – cei care „împing" individul să plece dintr-un loc și cei care atrag individul spre alt loc (cunoscuta teorie *push-pull* a migrației). Rațiunile economice au fost cele majore în masiva migrație pentru muncă a românilor. Returul va fi încurajat atunci când enormul decalaj de venit și standard de viață dintre țara noastră și țările

dezvoltate de destinaţie a migraţiei se va reduce considerabil. Starea şi mersul lucrurilor amână acest orizont. Pe de altă parte, de la migraţia exploratorie a celibatarului şi a unuia dintre soţi, s-a intrat în fazele de migrare a ambilor soţi, de aducere a copiilor în ţara de reşedinţă, de naştere a copiilor în ţara de reşedinţă. Copii urmează şcoala în limba ţării respective, s-au integrat uşor în societate, au locuri de muncă acolo, au deschis afaceri acolo. Mai mult, au învăţat şi trăiesc într-un mediu în care statul de drept şi instituţiile sale funcţionează altfel decât „acasă". Motivaţia returului este mai slabă decât cea a rămânerii acolo. Posibile crize economice viitoare în ţările de reşedinţă ar putea determina întoarcerea doar dacă vor fi extrem de dure şi de durată. După informaţii din presă, migranţii români loviţi de criza care a lovit violent Spania s-au orientat spre alte ţări (Regatul Unit îndeosebi, dar şi Germania, Olanda şi Belgia). Încurajarea „patriotică" la întoarcere acasă nu are substanţă. Extinderea penuriei de mână de lucru semnalată în unele judeţe mai dezvoltate din centrul şi vestul ţării ar putea constitui un stimulent de întoarcere dacă salariile vor creşte considerabil.

Poate constitui imigraţia mijloc de reducere a declinului populaţiei? Teoretic, da. Ar fi însă un proiect de mare dificultate şi amploare, costisitor, greu de aplicat şi monitorizat, de mare responsabilitate şi sensibilitate într-o Europă în care problemele imigraţiei au căpătat o actualitate particulară. Cred că un număr de criterii/exigenţe ar putea fi examinate: numărul anual de imigranţi după starea civilă, pe sexe şi vârste; ţările de origine a imigranţilor şi modelul cultural al acestora; nivelul de educaţie şi pregătire profesională; repartizarea teritorială, locurile de muncă, instituţiile şcolare, culturale şi de sănătate pentru imigranţi; programe de integrare a imigranţilor. De fapt, ar fi vorba de o componentă a unei politici naţionale în domeniul populaţiei.

România nu este un caz izolat în Europa de ţară având o populaţie în declin natural bine instalat. Potrivit datelor Eurostat, în anul 2016 în 13 state membre ale Uniunii Europene s-a înregistrat o scădere naturală a populaţiei (Eurostat, 2017b). În 3 dintre ele imigraţia a fost însă mai mare şi populaţia a fost în creştere: în Estonia, Finlanda şi Germania. Din cele 13 ţări 8 sunt ţări ex-comuniste şi lor li se adaugă Finlanda, Germania, Grecia, Italia şi Portugalia. Italia şi, îndeosebi, Germania, au de mai multă vreme populaţii în scădere naturală, Grecia şi Portugalia au intrat într-o astfel de fază în anii crizei economice şi financiare, iar Finlanda este o prezenţă surprinzătoare. După dimensiunea declinului natural ţara noastră se plasează pe a treia poziţie, cu – 68 mii persoane, după Germania, cu –150 mii, şi Italia cu –142 mii.

Privirea comparativă are şi raţiuni şi semnificaţii, una dintre cele mai importante fiind complexitatea factorilor şi mecanismelor determinante

ale fertilităţii. În această arie s-ar înscrie menţionatele cercetări selective de care avem nevoie în fundamentarea unor programe realiste de redresare a natalităţii.

Voi adăuga în încheiere concluzii ale unor studii dedicate efectelor marii recesiuni (criza economică şi financiară) asupra natalităţii/ fertilităţii feminine, concluzii care pot fi utile evaluării evoluţiilor din ţara noastră. Primul studiu, publicat în anul 2014, se referă la impactul percepţiei individuale asupra schimbărilor negative din performanţa economică individuală şi cea a ţării din timpul Marii Recesiuni (2006–2011) asupra intenţiilor reproductive în 27 de state membre ale Uniunii Europene (inclusiv România). În mod special, sunt studiate intenţiile şi certitudinea avută asupra realizării acestora. Sunt folosite informaţii referitoare la intenţii şi grad de certitudine în realizarea intenţiilor din ancheta Eurobarometru 2011. Iată concluziile: deteriorarea situaţiei financiare a gospodăriei în anii crizei economice nu a afectat (în anii 2006–2011) intenţiile vizând numărul, de copii, dar a afectat certitudinea realizării intenţiilor, mărind gradul de incertitudine, iar o continuare a deteriorării este de aşteptat să diminueze intenţiile referitoare la fertilitate (numărul de copii) (Testa, Basten, 2014). Datele asupra dimensiunii finale *intenţionate* a familiei la populaţia în vârstă de 20–45 ani în cele 27 de ţări, rezultate din cercetări efectuate în anii 2006 şi 2011, indică un număr mediu de copii de 1,7 în anul 2006 şi 1,6 în anul 2011 la persoanele fără copii şi de 1,76 şi 1,71 copii la persoanele care au un copil. Pentru România, valorile sunt de 1,3 şi 1,5 şi, respectiv, 1,51 şi 1,53 copii. De observat că valoarea de 1,5 copii este identică cu rata fertilităţii totale calculată din datele asupra distribuţiei născuţilor după vârsta mamei şi distribuţia pe vârste a întregii populaţii feminine în vârstă de 15–49 ani.

Cel de al doilea studiu a fost publicat în anul 2014 şi este dedicat efectelor marii recesiuni asupra fertilităţii feminine în Europa (de Vest) şi SUA. Sunt identificate efecte negative venind din creşterea şomajului la populaţia feminină tânără şi din factori de incertitudine, în încrederea consumatorului, în riscul datoriei suverane, în incertitudinea politicilor economice, dar autorul subliniază în încheierea studiului că este nevoie de noi investigaţii teoretice şi empirice pentru găsirea unor indicatori mai potriviţi pentru măsurarea insecurităţii economice şi financiare şi a efectelor acestora asupra natalităţii (Comolli, 2017).

Cele două studii tratează importanţa certitudinii economice şi a politicilor economice şi sociale în deciziile tinerelor cupluri, ale femeii, asupra numărului de copii. Concluziile lor au relevanţă, într-o anumită măsură, în înţelegerea factorilor şi mecanismelor masivului declin al

numărului de născuți în țara noastră în anii 1990 și deplină relevanță pentru evoluțiile din ultimii ani ale natalității și, în măsură și mai mare, pentru cele care vor urma.

Bibliografie

1. Banca Națională a României (2017). *Raport asupra stabilității financiare decembrie 2017*, Anul II, nr. 4 (http://www.bnr.ro/ Publicatii-periodice-204.aspx).
2. Bucher, Hansjoerg și Ralf Mai (2005). *Depopulation and its consequences for the regions of Europe*, Council of Europe Publishing, Strasbourg (DG3/CAHP10(2005) 7).
3. Comolli, Chiara Ludovica (2017). *The fertility response to the Great Recession in Europe and the United States: Structural economic conditions and perceived* economic uncertainty, Demographic Research, **36**, article 51, 12 May 2017. (http://www.demographicresearch.org/volumes/-vol36/51/36-51.pdf).
4. Eurostat (2017a). *Population projections 2015 at national level (base year 2015)* (http://ec.europa.eu/eurostat/web/population-demography-migration-projections/population-projections-data).
5. Eurostat (2017b). *First population estimates. EU population up almost 512 million at 1 January*
6. *2017*, Newsrelease 110/2017-10 July 2017 (http://ec.europa. eu/eurostat/documents/2995521/8102195/3-10072017-AP-EN.pdf/).
7. Eurostat (2018a). *Employment and activity by sex and age - annual data* [lfsi_emp_a](http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset =lfsi_emp).
8. Eurostat (2018b). *Young people's at-risk-of-poverty rate by sex, age and living/not living with parents*[yth_incl_060] (http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui).
9. Gheț̆au, Vasile (2017). *De la indemnizaţie la perspectivele populaţiei*, Contributors, 7 iunie 2017 (www.contributors.ro).
10. Gheț̆au, Vasile (2017). România în Seria 2017 a Perspectivelor populației mondiale, Divizia de Populație ONU, Contributors, 29 iunie 2017 (www.contributors.ro).
11. Gheț̆au, Vasile (2017). *Un declin care nu mai poate fi oprit: declinul populației*, Sinteza, IRES-Cluj-Napoca, nr. 45, Octombrie-noiembrie 2017 (http://revistasinteza.ro/un-declin-care-nu-mai-poate-fi-oprit-declinul-populatiei/).
12. Institutul Național de Statistică (2017). *Proiectări ale populației României în profil teritorial. Orizont 2060*.

13. Ministerul Muncii şi Justiţiei Sociale (2018). *Buletin statistic,* Trimestrul 4, 2017. (http://www.mmuncii.ro/j33/images/buletin_statistic/asistenta_an2017.pdf).
14. Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) (2017). *International Migration Outlook 2017*, OECD Publishing, Paris (https://read.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/international-migration-outlook-2017_migr_ outlook-2017).
15. Testa, Maria Rita şi Stuart Basten (2014). *Certainty of meeting fertility intentions declines in*
16. *Europe during the "Great Recession"*, Demographic Research, **31**, article 23, 18 September 2014 (https://www.demographic-research. org/volumes/vol31/23/default.htm).
17. United Nations, DESA (2017a). *International migration report 2017,* United Nations, New York (http://www.un.org/en/develop ment/desa /population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017).
18. United Nations Population Division (2017b). *World Population Prospects: The 2017 Revision,* United Nations, New York (https://esa.un.org/unpd/wpp/Publications/) .
19. World Bank Group, KNOMAD (2018). *Migration and Remittances*, *Migration and Development*
20. *Brief 27, April 2018*.(http://pubdocs.worldbank.org/en/9923 71492 706371662/MigrationandDevelopmentBrief27.pdf).